

1992
POLITIEK JAARBOEK
ANNEE POLITIQUE
POLITICAL YEARBOOK
OF BELGIUM

Uitgegeven door **RES PUBLICA**
Tijdschrift voor politologie
1992, bundel XXXV, nr 3-4

Éditée par **RES PUBLICA**
Revue de science politique
1992, volume XXXV, n° 3-4

Edited by **RES PUBLICA**
Belgian journal of political science
1992, volume XXXV, n° 3-4

INHOUD - SOMMAIRE - CONTENTS

Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1992. door M. DEWEERDT en R. FALTER .	292-338
Samenstelling van de Gewest- en Gemeenschapsregeringen sinds de staatshervorming van 1970. door P. JANSSENS	340-362
Belgian Politics in 1992. by I. COUTTENIER.....	363-387
European Community Politics and Policies in 1992. A Review. by L. HOOGHE	388-430
La restructuration des Forces Armées Belges. par P. MANIGART	431-444
De politieke strijd rond de invoering van de ecotaks. Een getuigenis. door M. AELVOET en C. STEENWEGEN.....	445-457
"La saga des Ducs". Naissance, vie et mort de l'expérience "bicéphale" au Parti Réformateur Libéral (1989-1992). par M. D'HOORE	459-501
Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1991 en 1992. door P. JANSSENS, S. FIERS en M. VOS .	503-559
Statistical Review of the Political Year 1992. by M. VOS	561-585

OVERZICHT VAN HET BELGISCHE POLITIEK GEBEUREN IN 1992

Gedetailleerde inhoudsopgave

I.	De afwikkeling van de politieke crisis en de vorming van het kabinet-Dehaene	293
	A. De vorming van de gewest- en gemeenschapsregeringen	293
	B. De vorming van de federale regering	297
II.	De dialoog van gemeenschap tot gemeenschap	300
	A. Een moeilijke start	300
	B. Geen akkoord, maar ook geen volledige mislukking	302
III.	Het begrotingsbeleid	306
	A. Het financieringstekort weer op de voorgrond	306
	B. De begrotingscontrole 1992	306
	C. De begroting voor 1993	308
	D. De bijsturing van de begroting 1993	309
	E. De hervorming van de ziekteverzekering	311
IV.	Het Sint-Michielsakkoord over de staatsvorming	311
	A. De hervatting van de gemeenschapsdialoog	311
	B. "België is een federale staat"	313
	C. De verdere invulling van het akkoord	314
	D. Onderhandelingen over de ecotaks	316
V.	Het urgentieplan voor maatschappelijke vernieuwing	317
VI.	Het buitenlands- en defensiebeleid	320
	A. De afschaffing van de legerdienst en de legerhervorming	320
	B. Belgische militairen in Kroatië, Bosnië en Somalië	322
	C. Het buitenlands beleid	323
VII.	Overige gebeurtenissen en ontwikkelingen	324
VIII.	De evolutie in de politieke partijen	329
	 Bijlagen : Samenstelling van de federale, gewest- en gemeenschapsregeringen in 1992	 336

Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1992

door Mark DEWEERDT

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen, eindredacteur van De Standaard

en Rolf FALTER

Licentiaat in de Geschiedenis, politiek redacteur van De Standaard

Nadat Guy Verhofstadt en Melchior Wathelet er niet in slaagden na de vervroegde parlementsverkiezingen van 24 november 1991 een uitweg te vinden uit de politieke crisis, deed koning Boudewijn een beroep op Jean-Luc Dehaene om een regering te vormen. Het kabinet-Dehaene, dat op 7 maart aantrad en de steun had van christen-democraten en socialisten, had drie grote doelstellingen: de afwerking van de federale staatsstructuur, de sanering van de openbare financiën en het sluiten van een contract met de burger. De staatsbervorming werd vanaf april behandeld op de zogenaamde gemeenschapsdialoog, die in juli zonder een volledig akkoord werd afgebroken. Het gesprek werd in september hervat en, tegen de verwachtingen in, werden de vier regeringspartijen het eind september eens over het zogenaamde Sint-Michielsakkoord, waarvan de uitvoering nog heel wat voeten in de aarde zou hebben. Een maand na haar aantreden nam de regering een pakket - vooral inkomstenverbogende - begrotingsmaatregelen ter waarde van 135 miljard frank. De ontwerp-begroting voor 1993, die in augustus werd opgesteld, botste op kritiek van de CVP, in die mate dat de regering gedwongen werd in september bijkomende maatregelen te nemen. Toch volstonen ook die maatregelen niet voor een structurele sanering van het financieringstekort. De regering maakte een begin met de uitvoering van het contract met de burger, keurde een drastische legerhervorming goed en stuurde Belgische soldaten naar ex-Joegoslavië en Somalië. Op het partijpolitieke vlak schreven de Vlaamse liberalen geschiedenis met de omvorming van de PVV in een nieuwe, verruimde partij: de Vlaamse Liberalen en Democraten.

I. De afwikkeling van de politieke crisis en de vorming van het kabinet-Dehaene

A. De vorming van de gewest- en gemeenschapsregeringen

Na de parlementsverkiezingen van 24 november 1991, waarbij in Vlaanderen het Vlaams Blok en de nieuwe partij Rossem stemmen wonnen van de gevestigde partijen, lagen de politieke kaarten bijzonder moeilijk.

De CVP weigerde een initiatief te nemen om het land aan een nieuwe regering te helpen. Pogingen om, na een informatieronde van Frans Grootjans, een regering van liberalen, socialisten en groenen op de been te brengen, strandden op tegenstand van de SP en uiteindelijk op de afwijzing door Agalev en Ecolo

van de voorstellen die formateur en PVV-voorzitter Guy Verhofstadt mondeling had gedaan.

Op 19 december stelde koning Boudewijn ontslagnemend vice-premier Melchior Wathelet (PSC) aan tot formateur. Wathelet begon zijn opdracht op een ongewone manier. Hij ontving vertegenwoordigers van de religieuze wereld, de universiteiten en uiteenlopende sociale bewegingen om na te gaan "welke maatregelen er dringend genomen moeten worden ten opzichte van de ontgoocheling en de twijfel die in ons land heersen".

Wathelet zette die raadplegingen na nieuwjaar voort. Hij voerde gesprekken met vertegenwoordigers van de gezinsbeweging, de vrouwenbeweging en de jeugdleden (2 januari 1992), van de overheidsdiensten (3 januari) en van de rechterlijke macht (4 januari). Een en ander resulteerde in een nota over een "nieuw contract met de burger" die de formateur op 10 januari aan enkele partijen zou voorleggen.

Met zijn behoedzaam optreden wilde de formateur vooral zien hoe, na de snelle vorming van de Waalse gewest- en de Franse gemeenschapsregering, het Vlaamse formatieberaad zou evolueren.

Aan Franstalige kant waren al op 27 december 1991 tussen de PS en de PSC formele onderhandelingen begonnen over de vorming van de Waalse gewest- en de Franse gemeenschapsregering. De gesprekken schoten bijzonder snel op. Op 3 januari 1992 legden vertegenwoordigers van beide partijen de laatste hand aan de tekst van de bestuursovereenkomsten. Op zaterdag 4 januari keurde het congres van de PS unaniem, op vijf onthoudingen na, de akkoorden goed. De Conseil Général (Algemene Raad) van de PSC deed 's anderendaags hetzelfde.

Als een volslagen verrassing raakte op maandag 6 januari bekend, dat PS-voorzitter Guy Spitaels zelf de Waalse gewestregering zou leiden. Het bericht werd op drie manieren uitgelegd. Voor sommigen was Spitaels tot de conclusie gekomen dat, vooral wegens verzet in Vlaanderen, voor hem geen rol meer was weggelegd op het nationale politieke toneel en hij zich daarom op Wallonië terugtrok. Anderen zagen in de beslissing een teken dat de PS steeds meer afstand neemt van het "Belgische niveau" en voorrang geeft aan Wallonië. Voor nog anderen ging het om een strategische "terugtocht": Spitaels, die tien jaar aan het hoofd van de PS stond, was niet zeker van zijn herverkiezing en zou daarom het zekere voor het onzekere gekozen hebben.

De Waalse Gewestraad wees op 8 januari Spitaels formeel tot voorzitter van de Waalse gewestregering aan. Dezelfde dag werden ook de zes andere leden van de gewestregering verkozen: Albert Liénard, André Baudson, Jean-Pierre Grafé, Robert Colignon, Guy Lutgen en Guy Mathot (voor de bevoegdheidsverdeling, zie bijlage II). Willy Burgeon (PS) bleef voorzitter van de Waalse Gewestraad. De terugkeer op een regeringspost van Guy Mathot, wiens naam in het midden van de jaren tachtig genoemd was in enkele compromitterende zaken en wiens parlementaire onschendbaarheid een tijd lang was opgeheven, werd in politieke kringen en in de pers druk becommentarieerd.

[Spitaels werd op 25 januari als PS-voorzitter opgevolgd door Philippe Busquin. Busquin nam diezelfde dag ontslag als minister van Sociale Zaken in de demissionaire regering-Martens. Vice-premier Philippe Moureaux nam zijn bevoegdheden over].

Daags voordien, op 7 januari, had de Franse Gemeenschapsraad de vier leden van de nieuwe Franse gemeenschapsregering verkozen: Bernard Anselme, Elio

di Rupp, Michel Lebrun en Magda de Galan (voor de bevoegdheidsverdeling, zie bijlage II). Anne-Marie Corbisier (PSC) volgde Antoinette Spaak (FDF) op als voorzitter van de Franse Gemeenschapsraad.

Aan Vlaamse kant verliep de vorming van een nieuwe regering traag en moeizaam.

Gaston Geens, de voorzitter van de Vlaamse regering, herhaalde op 5 januari voor de BRTN dat zijn partij, de CVP, geen initiatief zou nemen. André Denys, de fractieleider van de PVV in de Vlaamse Raad, zei dat zijn partij dat wel zou doen als er binnen de twee weken geen kentering in de toestand zou zijn gekomen.

Op 6 januari besliste de Kamercommissie voor de Institutionele Hervormingen de bespreking te verdagen van twee wetsvoorstellen om de evenredige samenstelling van de Vlaamse regering af te schaffen. Die evenredige samenstelling was in 1988 ingevoerd om tegemoet te komen aan de eis van de SP in de Vlaamse regering te stappen en bleef van kracht tot oktober 1992. De Franstaligen koppelden hun steun aan de Vlaamse vraag om de evenredigheidsregel te schrappen aan de volledige overdracht van het kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen. Voor de Vlaamse partijen was dat onaanvaardbaar.

In een evenredig samengestelde Vlaamse regering zou de CVP vier mandaten hebben (één minder dan voordien), de SP drie, de PVV twee, de VU en het Vlaams Blok elk één.

PVV en VU hadden te kennen gegeven hun mandaat niet op te nemen, als zij niet bij de onderhandelingen over de vorming van de Vlaamse regering zouden worden betrokken. Het Vlaams Blok weigerde hoe dan ook in een evenredig samengestelde regering te stappen.

Op 6 januari drong SP-voorzitter Frank Vandenbroucke er op aan, dat er zo vlug mogelijk een nieuwe Vlaamse regering zou worden verkozen. "Als de PVV, de VU en het Vlaams Blok weigeren hun zetels te bezetten, dan verdelen wij deze bevoegdheden over de andere partijen, zoals de Raad van State jaren geleden adviseerde", zei Vandenbroucke.

Nog op 6 januari kondigde VU-voorzitter Jaak Gabriëls aan, dat zijn partij en de PVV 's anderendaags een ontwerp-regeerprogramma zouden opstellen, waarvoor ze de steun zouden vragen aan andere partijen om zo vlug mogelijk een Vlaamse regering te vormen.

Op 7 januari kwam de Vlaamse Raad voor het eerst na de verkiezingen bijeen. Voorzitter Gaston Geens bood het ontslag aan van zijn regeringsploeg. Tegen de stemmen van de leden van de andere partijen in, beslisten de CVP- en de SP-Raadsleden de verkiezing van een nieuwe Vlaamse regering uit te stellen tot 21 januari. Louis Vanvelthoven (SP) werd tot voorzitter van de Raad herkozen.

Diezelfde dag onderhandelden de PVV en de VU over een prioriteitenprogramma, dat zij op 8 januari voorstelden en aan de andere Vlaamse partijen, op het Vlaams Blok na, voor afzonderlijk overleg voorlegden. De tekst ging vooral over de staatsvorming, openbaarheid van bestuur en de verbetering van het Vlaamse beleid.

Op basis van het programma wilden beide partijen snel een Vlaamse regering vormen, die rechtstreeks een gesprek zou beginnen met de Waalse gewestelijke regering. Guy Verhofstadt had, toen hij nog formateur was, de idee gesuggereerd aan PS-voorzitter Spitaels en er diens steun voor gekregen. Spitaels' partijgenoot Bernard Anselme zei op 8 januari aan de RTBF-radio dat de tijd aangebroken was

"om een gesprek van gemeenschap tot gemeenschap te beginnen over de laatste omvorming van België".

De CVP en de SP gingen niet meteen op de uitnodiging van de PVV en de VU in. Beide partijen wilden eerst klaar zien in het verloop van de onderhandelingen over de vorming van een federale regering. Agalev bood aan het initiatief vanuit de oppositie te steunen.

De idee van een gesprek van gemeenschap tot gemeenschap leek de daaropvolgende dagen wat veld te winnen. Op dinsdag 14 januari raakten de voorzitters van CVP, SP, PVV en VU het er over eens "een gezamenlijke houding aan te nemen ten aanzien van de afwerking van de staats hervorming in voorbereiding van de onderhandelingen daarover met de Franstaligen". CVP en SP wilden echter dat de federale regering, die over een tweederde meerderheid in het parlement zou beschikken, een rol bleef spelen in de onderhandelingen over de staats hervorming. PVV en VU waren voorstander van een rechtstreekse dialoog tussen de Vlaamse en de Waalse regering, waarvan de resultaten door het federale parlement zouden worden bekrachtigd.

Over de vorming van een Vlaamse regering bleef er verdeeldheid bestaan. De CVP en de SP drongen aan op de vorming van een vierpartijenregering, maar de PVV stuurde aan op een beperkte ploeg, zonder de socialisten. Ook de VU wees een vierpartijenploeg af.

Informeel contacten brachten de standpunten de daaropvolgende dagen niet dichter bij mekaar. In het weekeinde van 19 en 20 januari deden eerst het CVP-bestuur en nadien SP-voorzitter Vandenbroucke eenultieme oproep tot de PVV en de VU om een Vlaamse regering met vier te vormen.

Op 20 januari zei de VU bereid te zijn in de nieuwe Vlaamse regering te stappen, maar dat haar deelname afhankelijk was van "de waarborgen die zij daarvoor krijgt van CVP en SP". Contacten tussen de drie partijen sprongen af omdat CVP en SP bleven vasthouden aan de betrokkenheid van de federale regering bij een Vlaams-Waalse dialoog.

Op dinsdag 21 januari kwam de Vlaamse Raad bijeen om de leden van de Vlaamse regering aan te wijzen. Omdat de PVV, de VU en het Vlaams Blok geen kandidaten voordroegen voor de mandaten die hen, krachtens de wettelijke evenredigheidsregel, toekwamen, werden maar zeven van de elf mandaten door de CVP en de SP bezet. Naast Luc Van den Brande, die Gaston Geens opvolgde als minister-president van de Vlaamse regering, legden Norbert De Batselier, Theo Kelchtermans, Hugo Weckx, Luc Van den Bossche, Leona Detiège en Wivina De-meester de eed af.

[In de ontslagnemende federale regering nam eerste-minister Wilfried Martens de portefeuille van Begroting en Wetenschapsbeleid over van Wivina De-meester. De portefeuille van Arbeid van minister Luc van den Brande ging, als staatssecretaris naar Miet Smet, die al staatssecretaris voor Leefmilieu en Maatschappelijke Emancipatie was. Doordat Martens, die tot dan toe een uitzondering vormde op de grondwettelijke pariteitsregel, als "gewoon" Vlaams minister werd geteld, en minister van Sociale Zaken Philippe Busquin op 25 januari ontslag nam om PS-voorzitter te worden, was de pariteit in de ministerraad hersteld. De bevoegdheid van Busquin ging naar staatssecretaris voor Volksgezondheid Roger Delizée. Het staatssecretariaat voor Pensioenen van Leona Detiège verdween.]

In het debat na de eedaflegging was enige toenadering merkbaar tussen de CVP en de SP enerzijds en de VU anderzijds. Christen-democraten en socialisten lieten verstaan dat de deur van de Vlaamse regering open bleef voor de VU. Binnen die partij was het vooral Hugo Schiltz die aanstuurde op regeringsdeelname. Voorzitter Jaak Gabriëls was veel minder geneigd de relatie die de voorgaande weken met de PVV gegroeid was, te verbreken (Gabriëls zou later overstappen naar de verruimde liberale partij; zie het hoofdstuk "Evolutie in de partijen").

In elk geval werd de VU meteen betrokken bij de gesprekken over het programma van de Vlaamse regering, waaraan op 28 januari de laatste hand werd gelegd. De Algemene Raad van de SP keurde het nog dezelfde avond goed. De partijraad van de CVP deed hetzelfde op 29 januari. Diezelfde dag besliste de VU op een buitengewoon congres, achter gesloten deuren, toe te treden tot de Vlaamse regering. Er waren 206 stemmen voor toetreding, 177 tegen en drie onthoudingen. Johan Sauwens legde op 30 januari de eed af als lid van de verruimde Vlaamse regering (voor de samenstelling en bevoegdheidsverdeling, zie bijlage II).

B. *De vorming van de federale regering*

De vorming van een federale regering was intussen nauwelijks opgeschoten.

Op 10 januari gaf formateur Melchior Wathelet aan de voorzitters van de christen-democratische en socialistische partijen een nota met de conclusies van de gesprekken die hij de voorgaande weken met vertegenwoordigers van allerlei maatschappelijke geledingen had gevoerd. Hij nodigde hen uit formele onderhandelingen te beginnen over de vorming van een rooms-rode regering.

De lijvige nota van Wathelet bevatte een lange reeks bekende, maar ook heel wat nieuwe en creatieve voorstellen om de kansarmoede te bestrijden, de binnensteden te herwaarderen, de werking van het politiek bestel, de administratie en het gerecht te verbeteren, de criminaliteit en de illegale immigratie tegen te gaan en het leefmilieu gezond te maken.

In zijn nota ging de formateur nauwelijks in op de staatshervorming. Hij stelde alleen voor de staatshervorming toe te vertrouwen aan het Overlegcomité regering-executieven. Wathelet pleitte er voor nog in 1992 een drastisch saneringsplan voor de overheidsfinanciën op te stellen, maar concrete maatregelen stonden niet in de nota.

Met zijn voorstel een rooms-rode regering te vormen, ging Wathelet in tegen pleidooien van CVP-voorzitter Herman Van Rompuy, op 6 en 7 januari, voor de vorming van een zesledig kabinet. Alleen de PRL liet blijken die idee genegen te zijn.

De partijbureaus van CVP, SP, PS en PSC wezen op maandag 13 januari de voorstellen van de formateur niet af, maar vroegen wel meer uitleg over de staatshervorming en de sanering van de overheidsfinanciën. Wathelet had diezelfde avond een eerste ontmoeting met de vier partijvoorzitters samen. Op 17 januari had hij afzonderlijke gesprekken met hen en nodigde hij de partijen uit twee vertegenwoordigers aan te duiden om in een werkgroep het hoofdstuk "Samenlevingsproblemen" van zijn nota te bespreken. De gesprekken daarover begonnen op 20 januari.

Op 26 januari had Wathelet een nieuw gesprek met de vier partijvoorzitters. Vooral de vraag van de CVP om een regering te vormen die op een tweederde

meerderheid in het parlement kon rekenen, lag moeilijk. De vier partijen hadden samen niet voldoende stemmen voor zulk een meerderheid. Ook de SP drong op een uitbreiding van het aantal onderhandelende partijen aan.

Wathelet stelde 's anderendaags de partijvoorzitters voor, zelf in afzonderlijke onderhandelingen een dialoog van gemeenschap tot gemeenschap op gang te brengen. Los daarvan zouden de vier verder overleggen over de vorming van een regering. De voorzitters gingen daarmee akkoord. Zij zagen de dialoog veel eerder als een gesprek tussen partijen dan tussen de gewestregeringen.

Op 28 januari ontmoette de formateur afgevaardigden van het FDF, Agalev en Ecolo. Op 29 januari zag hij vertegenwoordigers van de VU, de PVV en de PRL. Op het FDF na reageerden alle partijen negatief. Uit een nieuw gesprek met de christen-democratische en socialistische partijvoorzitters (30 januari) leerde Wathelet dat een rooms-rode regering op dat ogenblik geen kans maakte. De formatieopdracht van Wathelet was op een dood spoor beland.

Toch vroeg de koning Wathelet op 31 januari zijn opdracht voort te zetten. Diezelfde dag begon het staatshoofd zelf consultaties. Hij ontving de partijvoorzitters Duquesne (PRL), Verhofstadt (PVV), Busquin (PS) en Vandenbroucke (SP). Op zaterdag 1 februari sprak hij met Deprez (PSC) en Van Rompuy (CVP).

Nadien maakte het Paleis bekend dat Wathelet "op eigen verzoek" van zijn opdracht ontheven werd en dat de koning Jean-Luc Dehaene tot informateur had benoemd.

Dehaene begon op 3 februari met zijn raadplegingen. Hij ging daarbij erg discreet te werk. Volgens zijn woordvoerster draaide de informatieronde rond drie grote knelpunten: de maatschappelijke vernieuwing, de sanering van de overheidsfinanciën en de staats hervorming.

In verband met de staats hervorming zei de Vlaamse regering op 12 februari dat zij door "informele contacten" zou proberen een dialoog tussen Vlamingen en Franstaligen op gang te brengen. In de Vlaamse regering was een ministerieel comité voor de Hervorming van de Instellingen opgericht, waarvan minister-president Luc Van den Brande en de gemeenschapsministers Norbert De Batselier en Johan Sauwens deel uitmaakten. De VU had graag gezien dat de Vlaamse regering de Waalse gewestregering formeel uitnodigde voor onderhandelingen, maar de twee andere partijen voelden daar niet voor. Daarom werd een stuurgroep opgericht, bestaande uit de drie leden van het ministerieel comité en de voorzitters van CVP, SP en VU, vanwaaruit niet-officiële gesprekken zouden worden gevoerd met Franstalige toppolitici.

Informateur Dehaene overhandigde op 13 februari aan de christen-democraten, socialisten en liberalen een korte nota met algemene doelstellingen voor de nieuwe regering. Voor de staats hervorming stelde hij een splitsing van het dossier voor: de rechtstreekse verkiezing van de Raden, de overdracht van het kijk- en luistergeld naar en de fiscale bevoegdheid van de gemeenschappen, en de verdeling van de Belgische zetels in het Europees Parlement "moeten onmiddellijk in het regeerakkoord opgelost worden, in afwachting dat een diepgaandere dialoog toelaat heel de problematiek aan te pakken".

Alleen de PSC en de PRL zeiden na de vergadering van hun partijbureau, op 17 februari, bereid te zijn op basis van de nota onderhandelingen te beginnen. De andere partijen antwoordden ontwijkend.

Op 19 februari kwam Dehaene tot het besluit dat het "wegens de voorwaarden die de partijen stellen niet mogelijk is met enige kans op slagen onderhan-

delingen te starten met het oog op de vorming van een zespartijenregering". Hij zei dat hij verder zou zoeken naar een oplossing voor de crisis om nieuwe verkiezingen te vermijden en naar een formule die "waarborgen voor een tweede meerderheid" biedt.

Uit die mededeling, die een keerpunt vormde in de politieke crisis, kon worden afgeleid, dat Dehaene gekozen had voor de vorming van een regering van christen-democraten en socialisten. De informateur had die keuze gemaakt in samenspraak met CVP-voorzitter Herman Van Rompuy.

Het partijbureau, het partijbestuur en de fracties van de CVP steunden op 20 februari het voorstel van de partijtop om onderhandelingen te beginnen over de vorming van een rooms-rode "noodregering", een "kabinet dat beperkt is in de tijd, in opdracht en in omvang".

De koerswijziging van de CVP bracht een stroomversnelling teweeg. Op 21 februari begon informateur Dehaene al onderhandelingen met de voorzitters van CVP, SP, PS en PSC.

Dehaene bracht op zaterdag 22 februari verslag uit bij de koning, die hem aanstelde tot onderhandelaar. Op een persconferentie (23 februari) zei Dehaene dat de onderhandelingen ten hoogste een week mochten duren en de regeringsploeg niet meer dan vijftien leden mocht tellen en met een beperkt programma zou beginnen.

In de nacht van 28 op 29 februari raakten de onderhandelaars het eens over het ontwerp-regeerakkoord. Omdat de partijen overeengekomen waren het hele staatsvormingsdossier te verwijzen naar een gemeenschapsdialoog, en dus niet op te splitsen, trok de VU haar dreiging de Vlaamse regering te verlaten, in.

De partijcongressen keurden het ontwerp-akkoord op 5 maart goed. Bij de SP, de PS en de PSC gebeurde dat probleemloos. Anders ging het op de bijeenkomst, achter gesloten deuren, van het CVP-congres in Gent, waar heel wat kritiek werd geuit op het samengaan met de socialisten. Van de congresleden keurden er uiteindelijk 731 het ontwerp-regeerakkoord goed; 425 stemden tegen, er waren 25 onthoudingen. Door de weigering van partijvoorzitter Herman Van Rompuy te laten stemmen over een resolutie van de CVP-Jongeren kende de vergadering bovendien een zeer woelig slot.

De koning stelde Jean-Luc Dehaene op 6 maart tot formateur aan. In de namiddag verdeelden de partijen de portefeuilles, samen met het voorzitterschap van Kamer en Senaat, maar de namen van de CVP-regeringsleden lieten tot middernacht op zich wachten. Zo kwam het dat de kranten van zaterdag 7 maart meldden dat Frank Swaelen minister van Landsverdediging zou worden en dat Wilfried Martens hem zou opvolgen als Senaatsvoorzitter. Stefaan De Clerck werd genoemd als minister van Landbouw en Middenstand, Karel Pinxten of Mieke Offeciers als minister van Begroting. Omdat Swaelen weigerde het voorzitterschap van de Senaat te ruilen voor de portefeuille van Landsverdediging, werd uiteindelijk Leo Delcroix minister van Landsverdediging. Niet De Clerck maar André Bourgeois werd minister van Middenstand en Landbouw. Begroting ging naar Mieke Offeciers, die directeur was bij het Vlaams Economisch Verbond en geen politiek mandaat bekleedde. (Voor de samenstelling van de regering, zie bijlage I.)

De regeringsleden legden op 7 maart de eed af. Premier Dehaene kondigde diezelfde dag aan, dat de ministerraad voortaan op het kasteel Hertoginnedal zou bijeenkomen en er nadien alleen in uitzonderlijke gevallen een persconfe-

rentie zou worden gegeven. Dat leidde tot wrijvingen met de Wetstraatpers, die pas tegen het einde van het jaar wat opklaarden.

Gezien de beperkte omvang van de regering werden alle ministercomités afgeschaft (wet van 8 juli 1992).

In de regeringsverklaring die hij op 9 maart in het parlement voorlas, beklemtoonde eerste-minister Dehaene het belang van een vernieuwde vertrouwensrelatie tussen de burgers en de politici. Hij zei dat de overheid klare verbintenissen moet aangaan en moet proberen precieze antwoorden te geven op de behoeften en de verzuchtingen van de burgers. De regering zou daartoe op korte termijn prioritaire maatregelen uitwerken. Dehaene vroeg de burgers hun deel van het "contract" uit te voeren, door welwillend en zelfs spontaan met de overheid mee te werken.

De verdere uitbouw van de federale staatsstructuur en de gezondmaking van de overheidsfinanciën noemde Dehaene als de twee andere grote doelstellingen van het urgentieprogramma van zijn regering.

Hij zei dat over de totale "institutionele problematiek een dialoog van gemeenschap tot gemeenschap [zal] worden aangevat tussen de Nederlandstalige en de Franstalige politieke partijen, in een voldoende ruim kader opdat zij er leden van de executieven waarvan zij de aanwezigheid noodzakelijk achten, kunnen bij betrekken". De meerderheidspartijen wilden nog vóór het zomerreces de wetsontwerpen over de fiscale verantwoordelijkheid van de gemeenschappen en de rechtstreekse verkiezing van de Raden goedkeuren. Na de goedkeuring zou het kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen worden overgeheveld, zei Dehaene. Hij zei dat de regering onderhandelingen zou organiseren om in het parlement een tweederde meerderheid voor haar ontwerpen te vinden.

Over de overheidsfinanciën zei Dehaene dat de regering de begroting voor 1992 zou aanpassen ten einde het financieringstekort te beperken tot wat oorspronkelijk was voorzien en het evenwicht in de sociale zekerheid te herstellen. Daartoe zouden bijkomende maatregelen nodig zijn, die rechtvaardig over ontvangsten en uitgaven zouden worden gespreid.

Het kabinet kreeg op 11 maart het vertrouwen van de Kamer (118 ja-stemmen, 82 neen-stemmen) en op 13 maart dat van de Senaat (102 ja-stemmen, 65 neen-stemmen, 3 onthoudingen).

II. De dialoog van gemeenschap tot gemeenschap

A. Een moeilijke start

De dialoog van gemeenschap tot gemeenschap die eerste-minister Jean-Luc Dehaene in de regeerverklaring had aangekondigd, begon op 6 april. De weken voordien was discussie gevoerd over het voorzitterschap.

Luc Van den Brande, de Vlaamse minister-president, zei op 11 maart dat het niet aangewezen was dat de premier van de Belgische regering de dialoog zou leiden. Hij ging daarmee in tegen Willy Claes, de socialistische vice-premier in de federale regering, die het vanzelfsprekend had genoemd dat Dehaene de dialoog leidde.

In de Vlaamse stuurgroep, die bestond uit de ministers Luc Van den Brande, Norbert De Batselier en Johan Sauwens, en de partijvoorzitters Herman Van Rom-

puy (CVP), Frank Vandenbroucke (SP) en Jaak Gabriëls (VU), groeide het voorstel van een tweehoofdig voorzitterschap, een Vlaming en een Franstalige.

De stuurgroep was opgericht om het gemeenschapsgesprek voor te bereiden. De drie partijen van de Vlaamse regering hadden afgesproken op de dialoog een tienpuntenprogramma te verdedigen, dat gebaseerd was op de resolutie die de Vlaamse Raad op 16 oktober 1991 bijna unaniem had aangenomen.

De tien punten waren: de afschaffing van het dubbelmandaat; de hervorming van Kamer en Senaat; een duidelijker bevoegdheidsverdeling; verdragsrechtelijke bevoegdheden voor gewesten en gemeenschappen; de afbouw op korte termijn van de financiële transfers in de sociale zekerheid "die niet op basis van solidaire en objectieve factoren kunnen worden verklaard"; de erkenning van het principe van de niet-inmenging in elkaars bevoegdheden en territorium; de splitsing van de provincie Brabant en het kiesarrondissement Brussel; de aanpassing van de Europese zetelverdeling "op basis van de bevolkingscijfers".

De meerderheidspartijen gingen er op 23 maart mee akkoord, dat elke partij vier afgevaardigden naar de dialoog mocht sturen en dat ook premier Dehaene namens de federale regering aan het gesprek zou deelnemen. In een stuurgroep zouden alleen de delegatieleiders zitting hebben. De dialoog zou op 6 april beginnen.

In de daaropvolgende dagen nodigde de meerderheid de oppositiepartijen uit aan het gesprek deel te nemen. Het Vlaams Blok en Rossem werden niet uitgenodigd; vooral de socialisten verzetten zich tegen de uitnodiging. Ook werd bekend dat oud-minister Hugo Schiltz (VU) en PSC-voorzitter Gérard Deprez de dialoog zouden leiden.

De gemeenschapsdialoog ging op maandag 6 april in een vergaderzaal van de Senaat incidentrijk van start.

Vertegenwoordigers van het Vlaams Blok trachtten met geweld toegang te krijgen tot de vergaderzaal, maar de militaire politie verhinderde dat. Ook Jean-Pierre Van Rossem trachtte vergeefs toch nog op de dialoog toegelaten te worden.

De PVV bleef afwezig om te protesteren tegen de beslissing die de Franse Gemeenschap daags voordien had genomen, belastingen in te voeren die ook de Brusselse Vlamingen zouden treffen. De Franse gemeenschapsregering had besloten per decreet een belasting - de zogenaamde Anselme-taks, naar de voorzitter van de Franse gemeenschapsregering, Bernard Anselme - in te voeren op kabelansluitingen, schotelantennes, discotheken en nachtclubs, en mobilifoons.

Grondwetspecialisten en politici in Vlaanderen voerden aan dat de Gemeenschap haar boekje te buiten ging. Premier Dehaene zei dat de maatregel niet van toepassing kon zijn "omdat een fiscaal decreet van de Franse Gemeenschap niet toepasbaar is in Brussel". De Vlaamse minister-president, Luc Van den Brande, kaartte de kwestie aan bij het Overlegcomité.

Na een spoedvergadering van dat comité, op 10 april, maakte premier Dehaene bekend dat de Franse gemeenschapsregering haar ontwerp-decreet niet zou indienen tot na de dialoog. De federale regering zou, na een bespreking in het kader van de dialoog, in de zomer een wetsontwerp indienen om de eigen fiscale bevoegdheid van de gemeenschappen (artikel 110 van de grondwet) ook voor Brussel te regelen. Het voorstel zou er op neerkomen, dat elke belasting van de Franse en de Vlaamse Gemeenschap voor 80 resp. 20 procent aan de

Brusselaars wordt doorgerekend. De opbrengst zou in beide gevallen voor 80 en 20 procent worden doorgestort naar de Franse resp. de Vlaamse Gemeenschap.

De PVV besliste daarop toch aan de gemeenschapsdialoog deel te nemen, al was zij het niet eens met het regeringsvoorstel.

Op 7 april kwam de stuurgroep van de gemeenschapsdialoog bijeen om de procedure voor de werkzaamheden vast te leggen. Er werden werkgroepen opgericht over de financiële aangelegenheden, de internationale bevoegdheden van gewesten en gemeenschappen, de bevoegdheidsafbakening en andere dossiers, en een subgroep voor de provincie Brabant. De stuurgroep coördineerde de werkzaamheden van de werkgroepen en hield zichzelf bezig met de rechtstreekse verkiezing van de Raden en de hervorming van het parlement.

Aan de deelnemers werd gevraagd een "verlanglijstje" in te dienen. Uit die lijstjes leidde *De Standaard* (18 april) twee grote knelpunten af:

- de verhouding van de Franstaligen in de Brusselse rand tot de Franse Gemeenschap. Het Vlaamse tienpuntenplan schoof nadrukkelijk het territorialiteitsbeginsel naar voor (ieder gewest en iedere gemeenschap blijft binnen zijn of haar grenzen) en de splitsing van de provincie Brabant en het kiesarrondissement Brussel. De Franstalige partijen vroegen aandacht voor de "belangen" (PS) of de "politieke rechten" (PSC, PRL en Ecolo) van de Franstaligen in de rand. Zo wilde de PSC dat zij vertegenwoordigd werden in de Franse Gemeenschapsraad.

- de financiering van de gemeenschappen, waarvoor de Franstaligen vragende partij waren, en de Vlaamse vraag naar de afbouw op korte termijn "van de financiële transfers in de sociale zekerheid die niet op basis van solidariteit en objectieve factoren kunnen worden verklaard."

Op de plenaire vergadering van 22 april werden de werkgroepen samengesteld. PRL en PS dreigden ermee niet aan tafel te zitten als in de werkgroep financiële aangelegenheden over de federalisering van de sociale zekerheid zou worden gesproken. Daarom werd dat punt overgeheveld naar de werkgroep die de "andere thema's" behandelde.

B. *Geen akkoord, maar ook geen volledige mislukking*

In de daaropvolgende weken vergaderden de werkgroepen afzonderlijk. De verslagen werden verwacht tegen 6 juni.

In de werkgroep Institutionele Hervormingen groeide snel een consensus over de rechtstreekse verkiezing van de Raden en de afschaffing van het dubbelmandaat (het gelijktijdige lidmaatschap van de Kamer en een Raad). Onenigheid was er tussen Vlamingen en Franstaligen over de vraag of de Franstaligen in de rand rond Brussel rechtstreeks konden deelnemen aan de verkiezingen van de Franse Gemeenschapsraad of er door coöptatie in vertegenwoordigd konden zijn.

De werkgroep Financiering onderzocht verschillende scenario's over de aanpassing van de Financieringswet van 1988. Een koppeling van de dotaties aan de evolutie van het bruto nationaal produkt, zoals de Franstaligen vroegen, was volgens de Vlamingen "onbetaalbaar". Een verschuiving van middelen van de gewesten naar de gemeenschappen was wegens de gevolgen voor Vlaanderen en/of Brussel politiek onhaalbaar. De werkgroep zag alleen een uitweg in de toekenning van eigen fiscale bevoegdheid aan de gemeenschappen.

Op vraag van de groene partijen werden de macro-economische gevolgen onderzocht van een zogenaamde ecotaks, een belasting die vervuiling kan afremmen. Gesproken werd vooral van een belasting op brandstoffen of op afvalverpakking. Ecolo zag volgens sommigen in die belasting, die aan de gewesten zou toekomen, een middel om het Franstalige onderwijs uit de problemen te helpen. De andere partijen voelden daar niet veel voor, maar zij zagen in de ecotaks wel een middel om de groenen bij de totstandkoming van een communautair compromis te betrekken.

De werkgroep Internationale Betrekkingen raakte het principieel eens over de toekenning van verdragsrecht aan gewesten en gemeenschappen, en over de regionalisering van de buitenlandse handel.

Half mei leken de slaagkansen van de dialoog niet bijster groot. Twijfel was er ook of de regering zou kunnen rekenen op voldoende steun van de oppositie om in het parlement de vereiste tweederde meerderheid te halen. *De Standaard* berichtte op 20 mei dat de regering een vluchtweg voorbereidde, door de rechtstreekse verkiezing van de Raden, de fiscale bevoegdheid van de gemeenschappen en de overheveling van het kijk- en luistergeld naar de gemeenschappen afzonderlijk en nog vóór de zomer te regelen. Premier Dehaene ontkende het bericht.

Half juni werd Johan Sauwens in de stuurgroep vervangen door Bert Anciaux, die op basis van een radicaal programma tot voorzitter van de Volksunie was verkozen. Volgens PS-voorzitter Philippe Busquin legde die verkiezing een hypothek op de onderhandelingen.

Op maandag 22 juni legden de voorzitters van de stuurgroep, Schiltz en Deprez, op basis van de deelrapporten een nota voor, die de krijtlijnen trok voor nader overleg en maar enkele knopen doorhakte.

De nota bevatte volgende punten waarover verder onderhandeld zou worden: de samenstelling van de Raden op basis van de gewestelijke indeling; de regeling van de rechtstreekse verkiezing van de Raden bij decreet; de uitbreiding van de bevoegdheden van de gewesten met zeker buitenlandse handel en, eventueel, landbouw en leefmilieu; de eventuele toekenning van de restbevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen; de mogelijke overdracht van bevoegdheden van de gemeenschappen naar de gewesten; de splitsing van de provincie Brabant; de toekenning van fiscale bevoegdheid aan de gemeenschappen (invoering van opcentiemen op de personenbelasting); de invoering van een ecotaks. Een splitsing van de staatsschuld, die PVV-senator Paul De Grauwe had voorgesteld, werd afgewezen.

Tijdens de vergadering van de stuurgroep verzette de PVV zich tegen de invoering van een ecotaks. De PRL had moeite met de verregaande federalisering die de partij in de voorstellen ontwaarde. Het FDF vond in de nota te weinig waarborgen voor de Franstaligen in de Brusselse rand.

De meerderheid was van oordeel dat het in die omstandigheden geen zin meer had met die drie partijen voort te praten. De VU en de groenen waren wel bereid het gesprek voort te zetten.

Schiltz en Deprez kondigden aan, dat de dialoog van 23 juni af "in sneltreinvaart" zou worden voortgezet, om uiterlijk "binnen veertien dagen klaar te zien in de kansen op succes" en de wetteksten nog vóór het zomerreces in het parlement goed te keuren. Volgens Schiltz waren de liberalen de hele tijd niet bereid geweest de kloof tussen meerderheid en minderheid te overbruggen.

Van toen af aan werd vrij intensief onderhandeld. Premier Dehaene, die tot dan toe vooral een waarnemer was geweest, mengde zich actief in de discussies. Geregeld werd melding gemaakt van de goede voortgang van de onderhandelingen en van de totstandkoming van diverse deelakkoorden. Van premier Dehaene kregen de topministers de richtlijn hun agenda van 5 juli af zó op te stellen, dat zij elk ogenblik klaar konden zijn voor een beraad als er een volledig akkoord tot stand kwam.

Het vooruitzicht op zo'n volledig akkoord kreeg in de tweede week van juli een lelijke deuk.

Op 9 juli meldden de kranten dat vooral de PS aanstuurde op de mogelijkheid om politici die in Vlaanderen wonen, te coöpteren in de nieuwe Senaat en lid te laten worden van een Franstalige executieve. Aan Vlaamse kant vermoedde men dat de PS op die manier José Happart tot Waals gewestminister wilde aanstellen.

Nog op 9 juli keurde de Vlaamse Raad een motie van aanbeveling over het territorialiteitsbeginsel goed. De motie was ingediend door Joris Van Hauthem van het Vlaams Blok, na een interpellatie (25 juni) over de gemeenschapsdialoog. In de motie, die op 9 juli nog werd aangepast aan de berichten over Happart, sprak de Vlaamse Raad zich uit "tegen de mogelijkheid Franstaligen uit de Vlaamse rand rond Brussel en uit Voeren in de Franse Gemeenschapsraad of in de Senaat te coöpteren". Naast het Blok, keurden de CVP, de VU en de PVV de motie goed. Waarnemers noemden de motie "dodelijk" voor de gemeenschapsdialoog, omdat zij de onderhandelingsruimte van de Vlaamse deelnemers erg versmalde.

Enkele uren later keurde de Franse Gemeenschapsraad bijna unaniem een voorstel van resolutie goed over de "rechten" van de Franstaligen in de Brusselsese rand. Het voorstel was op 30 juni ingediend, nadat de Vlaamse minister Theo Kelchtermans enkele besluiten van de gemeenteraad van Linkebeek, een van de zes faciliteitengemeenten rond Brussel, had vernietigd omdat ze in het Frans waren genomen.

De onderhandelaars gingen die avond uiteen in een pessimistische sfeer, met de mededeling dat er de volgende dag voort zou worden vergaderd op basis van een ultiem voorstel van Schiltz en Deprez.

Op 10 juli, omstreeks half acht 's avonds, na een laatste vier uur durende gespreksronde, maakten de beide co-voorzitters "met spijt maar zonder bitterheid" bekend, dat de dialoog zonder volledig akkoord was beëindigd. Wel waren er deelakkoorden gesloten over de internationale betrekkingen, een bevoegdheidsherschikking voor leefmilieu en toerisme, en de invoering van een ecotaks.

Op een persconferentie waarop alle deelnemers aan de dialoog aanwezig waren, werd de volgende mededeling verspreid:

"De zeven partijen die deelgenomen hebben aan de dialoog stellen vast, met spijt maar zonder bitterheid, dat zij er niet in geslaagd zijn binnen de termijn die zij onderling waren overeengekomen, een globaal akkoord te sluiten over alle problemen waarvoor zij een oplossing wilden vinden. Zij zijn het erover eens dat de onderhandelingen die zij hebben gevoerd op verschillende terreinen tot deelakkoorden of voorakkoorden hebben geleid, die zij allen zo snel mogelijk willen verwezenlijkt zien.

In die geest komen de zeven deelnemende partijen in de dialoog overeen om:

1. hun onderhandelingen op dit ogenblik niet voort te zetten in het kader van de huidige formule;

2. binnenkort in het parlement voorstellen tot herziening van de grondwet en wetsvoorstellen in te dienen, of in ieder geval te steunen, die concrete vorm geven aan de akkoorden die zij hebben bereikt inzake de volgende aangelegenheden: de internationale betrekkingen, de bevoegdheidsherschikking inzake leefmilieu en toerisme en de ecofiscaliteit op de produkten. [De akkoorden daarover werden op 16 juli formeel ondertekend door vertegenwoordigers van de zeven partijen.]

In de toekomst zullen zij beschikbaar blijven om in het parlement initiatieven te steunen die zouden voortvloeien uit de werkzaamheden in het kader van de dialoog".

Over leefmilieu was overeengekomen dat de gewesten daar de volledige bevoegdheid over zouden krijgen, behalve voor de produktnormen, de bescherming tegen ioniserende stralingen en de doorvoer van afvalstoffen, waarvoor de federatie bevoegd zou blijven. De gewestelijke milieubevoegdheid kon alleen worden beperkt door de eisen van de economische en monetaire unie en de Europese richtlijnen.

Net als de gemeenschappen, zouden de gewesten het recht krijgen met andere staten of regio's verdragen te sluiten. Om de eenheid van het Belgische buitenlandse beleid te vrijwaren, zou er een informatieplicht komen en zou de federatie het recht krijgen, op basis van objectieve criteria, verzet aan te tekenen tegen verdragen die de deelstaten zouden willen sluiten.

Over de ecotaks was afgesproken dat die in 1993 zou worden ingevoerd op alle eenmalige produkten waarvoor er alternatieven bestaan (afvalverpakking, niet-gerecycleerd papier, wegwerpdeeltjes), met de bedoeling het koopgedrag van de consument te wijzigen.

Er was vooruitgang geboekt, maar geen volledig akkoord bereikt over de samenstelling van de hervormde Senaat, de rechtstreekse verkiezing van de Raden, de financiering van de gemeenschappen en de splitsing van de provincie Brabant.

Gérard Deprez zei op 11 juli dat de gesprekken spaak waren gelopen op de bepaling dat José Happart na zijn benoeming tot Waals minister van Voeren (Vlaanderen) naar Wallonië moet verhuizen. De PS was niet bereid dat te aanvaarden.

Hugo Schiltz zei dat de belangrijkste evolutie een verschuiving was in het Frans-talige kamp, waar de meeste politici de idee van de Franse Gemeenschap verlieten. "Wallonië wenst een gewest en een gemeenschap te worden", zei hij.

Ondanks de mislukking van de dialoog, zagen alle deelnemers de toekomst niet somber in. Zij lieten verstaan de dialoog in de herfst een tweede kans te geven. In die context raakten de meerderheidspartijen het erover eens de financiële problemen van de Franse Gemeenschap buiten de opmaak van de begroting voor 1993 te houden, en kondigde de Franse Gemeenschap aan de zogenaamde Anselme-taks wel in het Waalse Gewest, maar niet in Brussel in te voeren.

[In een advies over het ontwerp-decreet ter zake zei de Raad van State in juli dat de gemeenschappen in principe op het hele grondgebied van België belas-

tingen mogen heffen, en dat de Franse Gemeenschap gerechtigd is alleen in Wallonië heffingen in te voeren. Grondwetspecialisten verbaasden zich over dat advies, dat haaks staat op de rechtspraak van het Arbitragehof.]

III. Het begrotingsbeleid

A. *Het financieringstekort weer op de voorgrond*

Minister van Financiën Philippe Maystadt en zijn collega van Begroting in de aftredende regering-Martens, Wivina Demeester, maakten op 2 januari bekend dat de federale overheid eind 1991 een financieringstekort van 366,2 miljard frank liet optekenen, een tekort dat overeenkwam met 5,4 % van het bruto nationaal produkt (bnp). Dat was iets meer dan het bedrag van het jaar voordien (365,8 miljard) en twintig miljard meer dan de regering zelf vooropgesteld had (345,8 miljard).

Op 15 januari maakte Demeester bekend dat het totale overheidstekort op 401,6 miljard frank uitkwam. De gemeenschappen en gewesten lieten samen een deficit van nauwelijks 34 miljard frank noteren, ruim onder de marge (59,6 miljard) die de Financieringswet van 1989 toestond. Officieel daalde het overheidstekort daarmee van 6,0 % van het bnp in 1990 (393,5 miljard frank) naar 5,9 % in 1991.

Een dag later maakte *De Standaard* ramingen van politieke technici en ambtenaren bekend, waaruit bleek dat de sociale zekerheid 1991 afsloot met een tekort van ongeveer 50 miljard frank. Door gebruik te maken van reserves werd dat tekort echter teruggebracht tot 10 miljard.

Nog een dag later rekende de Afdeling Financieringsbehoeften van de Hoge Raad voor Financiën in een nota aan de regering en aan formateur Melchior Wathelet voor, dat de overheid tegen begin 1997 een saneringsinspanning van 230 miljard frank zou moeten doorvoeren om een tekort van 3 % van het bnp te bereiken, zoals dat in een protocol bij het in december 1991 ondertekende Verdrag van Maastricht over de Europese Unie werd voorgeschreven.

Op 14 februari kwam het jaarverslag van de Nationale Bank uit. Het rapport legde fors de nadruk op de ontsporing van het overheidstekort naar 6,3 % van het bnp in 1991. Het probleem werd vooral in de pensioenen en de gezondheidszorg gesitueerd. "In één jaar werd de inspanning van de voorgaande twee jaren ruim teniet gedaan", schreef gouverneur Fons Verplaetse in zijn verslag aan de Regentenraad van de Bank.

In het regeerakkoord dat Jean-Luc Dehaene op 2 maart met socialisten en christen-democraten sloot, werden drie krachtlijnen voor een begrotingsbeleid opgenomen: nulgroei in reële termen van de uitgaven-buiten-rentelast; financieel evenwicht van de sociale zekerheid bij behoud van de staatssubsidie op het bestaande, niet-geïndexeerde niveau; evolutie van de fiscale ontvangsten in een normale verhouding tot de economische groei.

Het kabinet wenste een meerjarenplan op te stellen om het financieringstekort van de overheid tegen eind 1996 tot 3 % van het bnp terug te dringen.

B. *De begrotingscontrole 1992*

Op 16 maart, amper een week na haar aantreden, besliste de regering-Dehaene een al lang geplande btw-hervorming door te voeren. Die hervorming was

nodig in het kader van de harmonisatie van de btw-tarieven in de EG op 1 januari 1993. Om aan geld te geraken, besliste het kabinet het grootste deel van de hervorming al op 1 april te laten ingaan.

De tarieven van 17 %, 25 % en 33 % werden afgeschaft. De gewone btw-voet steeg van 19 naar 19,5 %. De tarieven van 6 % en 12 % bleven behouden. Dat betekende dat heel wat luxe-producten goedkoper werden, waaronder auto's. Duurder werden de meeste brandstoffen, zeep, schoeisel en bouwen. De prijs van dieselbenzine werd met 1,5 frank per liter verhoogd, die van andere brandstoffen bleef ongewijzigd. Het geheel van de operatie moest de schatkist op jaarbasis 10 miljard frank opleveren.

De regering keurde ook een eerste reeks besparingen goed voor een bedrag van 6 miljard frank, onder meer een beperking van de werkingskosten van de departementen met 5 %, een besparing van 1 miljard frank op de investeringen van Landsverdediging, de verkoop van staatseigendommen, de inkrimping van de kabinetten en een tijdelijke beperking van de indienstnemingen.

Op 27 maart viste de ministerraad nog voor 42 miljard frank saneringsmaatregelen op uit het pakket van ca. 100 miljard dat het vorige kabinet in juli 1991 had bijeengespaard bij het opstellen van de begroting voor 1992. Premier Dehaene preciseerde dat het om 9,2 miljard frank structurele besparingen in de schatkist en 10,1 miljard besparingen in de sociale zekerheid ging.

Het pakket bevatte onder meer de toepassing van de Europese moeder-dochterrichtlijn op de vennootschappen en de compensaties daarvoor, de vervroegde driemaandelijke bedrijfsvoorheffing voor kleine bedrijven, de verhoging van een aantal tarieven voor gerechtsdocumenten, een verstrakking van het stelsel van de deeltijdse werkloosheid en kostenafremmende maatregelen voor geneesmiddelen.

Op 5 april maakte de regering de resultaten bekend van de begrotingscontrole voor 1992, die in feite ook de opmaak van een nieuwe begroting voor dat jaar omvatte. Die begroting werd vastgelegd op 1.633,9 miljard frank uitgaven, 1.269,1 miljard frank ontvangsten en 10 miljard frank opbrengsten uit schatkistcertificaten. Zo haalde het kabinet een gewenst tekort van 354,8 miljard frank.

In de sociale zekerheid werden voor 47,5 miljard frank maatregelen genomen zodat het stelsel opnieuw in evenwicht was. De opvallendste maatregel was de omzetting van de acht jaar oude kinderbijslaginlevering (375 frank inhouding op kindergeld of 675 frank inhouding op het bruto-loon bij gezinnen zonder kinderen of bij alleenstaanden) in een verhoging van de sociale bijdrage met 1 % op het bruto-loon vanaf 1 juli 1992.

De regering nam ook maatregelen om de fiscale ontwijking door het gebruik van de vennootschapsvorm tegen te gaan, het gebruik van de auto in het woon-werkverkeer te ontmoedigen, een weeldetaks op wagens, jachten of sportvliegtuigen in te voeren, de aftrek bij levensverzekeringen en pensioensparen te beperken.

In de sociale zekerheid vielen vooral op: forse afremmechanismen in de deeltijdse en tijdelijke werkloosheid; een verruiming van de heffingen op de privéziekteverzekeringen; een afremming van het geneesmiddelenverbruik; besparingen in de rustoorden, de radiologie en de ambulante klinische biologie.

Minister van Begroting Mieke Offeciers voegde daar nog voor 20 miljard frank besparingen aan toe. De meest opvallende daarvan was een debudgettering voor 5 miljard van de intrestlasten die Economische Zaken moet betalen voor de le-

ningen die werden aangegaan voor de herstructurering van de nationale sectoren.

Op 11 april werkte de regering al een deel van de aangekondigde maatregelen uit. Zo werd een nieuwe aankoopbelasting ingevoerd op wagens van 9 pk of meer, een belasting die progressief steeg met het vermogen van de wagen.

De maatregelen, die werden opgenomen in de fiscale programmawet van 28 juli en de sociale programmawet van 26 juni, lokten in de maanden mei en juni protesten en betogingen uit van onder meer de ambtenaren, het personeel van de rusthuizen, de verpleegkundigen en de artsen.

C. De begroting voor 1993

Vice-premier Guy Coëme opende de discussie over de begroting 1993 op 17 juni door in een interview met *Le Soir* de invoering voor te stellen van een speciale crisisbelasting die vier jaar lang zou geheven worden en de zwaarste bijdrage zou leveren aan de sanering van de overheidsfinanciën. "Ofwel doen we het met selectieve maatregelen die gedurende maanden bekritiseerd worden", aldus Coëme, "ofwel beslissen we een belasting in te voeren die wel saneert en van iedereen een inspanning vraagt."

Premier Dehaene kondigde in verscheidene krante-interviews op 15 juli aan dat hij wenste dat de regering bij de opmaak van de begroting voor 1993 een extra-inspanning zou doen via een "algemene maatregel waarbij de hele bevolking betrokken wordt om de overheid in de komende jaren een beetje ademruimte te geven". Hij steunde op die manier diegenen die de weken voordien ervoor gepleit hadden een forse saneringsoperatie door te voeren in 1993, omdat nadien, met de verkiezingsjaren 1994 en 1995, de kans op echte ingrepen veel kleiner zou zijn.

Eén dag later wezen de vakbonden ACV en ABVV in een gezamenlijke mededeling de idee van een indexsprong af.

Op 22 juli kwam de ministerraad een eerste keer bijeen om zich over de begroting te beraden. Daar werd meteen beslist af te stappen van het voornemen van de premier om een extra-saneringsinspanning te doen. De algemene maatregel die Dehaene had voorgesteld zou dienen om de gevolgen op te vangen van de forse rentestijging die in de week voordien door de Duitse Bundesbank was doorgevoerd.

Na twee weken intens beraad en een ultieme vergadering tot vier uur 's ochtends maakte het kabinet op 3 augustus zijn begrotingsplannen bekend.

De federale begroting, die gebouwd was op een prognose van een reële economische groei van 2,3 % in 1993, werd ingediend met 1.354 miljard frank ontvangsten en 1.708 miljard frank uitgaven (waarvan 709 miljard of 41,5 % voor de rentelasten). Het tekort werd op 354 miljard frank geraamd.

Om aan die 354 miljard te komen, nam de regering voor 117 miljard frank saneringsmaatregelen, waar nog eens 15 miljard bijkwam om de sociale zekerheid in evenwicht te houden.

De belangrijkste maatregel was de niet-indexering van de belastingschalen die in 1993 10,4 miljard frank zou opbrengen en ook voor de drie daaropvolgende jaren zou gelden. De regering zei dat de maatregel tegen 1997 58,4 miljard meer zou binnenbrengen.

Daarnaast werden accijnsverhogingen op benzine (2 frank op loodhoudende en 1 frank op loodvrije) en stookolie (20 centiem per liter) aangekondigd. In de vennootschapsbelasting werden voor 2,5 miljard frank nieuwe maatregelen genomen tegen de eenpersoonsvennootschappen en de coördinatiecentra.

Een opvallende nieuwigheid was een privatiseringsplan dat over vier jaar 50 miljard frank zou opbrengen: telkens 15 miljard in 1993 en 1994, telkens 10 miljard in de twee daaropvolgende jaren.

Inzake besparingen werd er op alle ministeries een beetje beknipt en kondigde minister van Financiën Maystadt 31 miljard frank winst door "beter schuldbeheer" aan. De belangrijkste besparing was het terugschroeven van de Maribel-tewerkstellingssubsidies aan de bedrijven, goed voor 11,4 miljard frank.

In de sociale zekerheid nam minister van Sociale Zaken Philippe Moureaux, naast het hervormingsplan voor de ziekteverzekering (zie verder), enkele kleinere maatregelen. Minister van Arbeid Miet Smet kondigde een grootscheeps begeleidingsplan voor werklozen aan, verzwaarde de sancties bij werkweigering en fraude en verlaagde geleidelijk de uitkering voor werkloosheidsonderbrekers.

Nog vóór de persconferentie waarop de maatregelen werden bekendgemaakt, zwol, vooral in de Vlaamse kranten, de kritiek aan omdat de voornaamste besparing uit een verschuiving bestond (het overhevelen van 17 miljard frank schulden inzake de nationale sectoren uit het budget van Economische Zaken naar de Rijksschuld), de verkoopsopbrengsten uit privatiseringen volop werden aangerekend hoewel het om een eenmalige besparing ging, er opnieuw royaal een beroep werd gedaan op "beter schuldbeheer", en er geen evenwicht was tussen inkomsten en uitgaven.

Premier Dehaene trok op de persconferentie fel van leer tegen die kritiek. Hij herinnerde er aan dat de bevrizing van de budgetten van Landsverdediging, van de subsidie aan de sociale zekerheid en van de toelagen aan de overheidsbedrijven op zichzelf al een structurele besparing betekende.

Dehaene kondigde ook aan dat er een "belangrijke doorbraak" was gekomen en een "beslissende stap" werd gedaan in het communautair geladen dossier van de "eventuele ongerechtvaardigde verschillen in de sociale zekerheid". Concreet ging het om de verkleining van de verschillen tussen Vlaamse en Waalse uitgaven in de klinische biologie en het doortrekken van die politiek in de radiologie.

D. De bijsturing van de begroting 1993

Premier Dehaene verdedigde die stellingen ook tegenover een sceptisch CVP-partijbureau en tegenover de CVP-fracties van Kamer en Senaat, die op 4 augustus bijeenkwamen. Na die vergadering besliste de CVP-top geen mededelingen over de begroting te doen tot na de vakantie.

Minister van Begroting Offeciers verdedigde het geleverde werk in een interview met *De Standaard* op 5 augustus en op een persconferentie een dag later. Op hetzelfde moment oefende haar collega van Landsverdediging en feitelijk "vice-premier" van de CVP, Leo Delcroix, in een interview met *Het Belang van Limburg* felle kritiek uit op het begrotingsbeleid. "Na twee dagen hadden we al door dat dit niet de begroting van de waarheid zou zijn", zei Delcroix.

Tijdens de vakantie in augustus namen ook de CVP-parlementsleden Mark Eyskens, Gaston Geens, Etienne Cooreman en Herman Suykerbuyk openlijk afstand

van het begrotingswerk. Op 3 september sloot minister van Arbeid Miet Smet zich indirect bij hen aan. In een interview met de commerciële omroep VTM wees ze op de slechtere werkloosheidscijfers en de gewijzigde economische prognoses om te stellen "dat er nu gelegenheid moet zijn om de begroting wat bij te spijkeren". PS-voorzitter Philippe Busquin sloot in een interview met *Le Soir* niet uit dat men de begroting wat kon "bijwerken".

De volgende dag spraken ook minister van Financiën Maystadt (PSC) en SP-voorzitter Frank Vandenbroucke zich in die zin uit.

Tijdens een toespraak in Gent op 5 september - twee dagen vooraleer het CVP-partijbureau het eerst na de vakantie weer zou bijeenkomen - bevestigde premier Dehaene dat de prognose van de economische groei en het rentepercentage slechter uitvielen dan eind juli was voorzien en dat de raming van de werkloosheid in 1993 met 20.000 verloren banen moest worden opgetrokken. De regering moest dus meteen "bijkomende maatregelen" nemen.

Dehaene liet uitschijnen dat dit moest gebeuren vóór het CVP-evaluatiecongres van 3 oktober. Vóór die datum moest volgens hem ook een nieuw akkoord over de staatshervorming worden bereikt.

De weken nadien kreeg de staatshervorming de voorrang op de bijsturing van de begroting. Tegelijkertijd met dat akkoord (zie hoofdstuk IV) bereikte de regering eind september een principiële overeenkomst over een bijsturing van de begroting voor een bedrag van 22 miljard frank. Het pakket werd op een bijeenkomst van de ministerraad op 17 oktober concreet ingevuld.

De correctie maatregelen bestonden uit: 10 miljard frank bijkomende privatiseringen; 4,2 miljard frank meer fiscale inkomsten door een betere inning van de belastingen en door het sluiten van een fiscale achterpoort (beleggingen in Zuid Amerikaanse munten waarvan men de hoge intresten opstrijkt en het koersverlies fiscaal aftrekt); 2,4 miljard frank zachte besparingen op de ministeries; 5,2 miljard frank besparingen in de sociale zekerheid door een beperking van het stelsel van de loopbaanonderbreking en een reeks kleinere maatregelen. De opvallendste daarvan was dat men met de ziekenfondsen "overleg zal plegen" over een "renteloze lening van 1 miljard frank" door de afschaffing van de jaarlijkse rente-subsidie aan het voorhuwelijkssparen.

Een en ander werd wettelijk geregeld in de fiscale programmawet van 28 december 1992 en in de sociale programmawet van 30 december 1992.

Op 12 oktober bracht het Internationaal Muntfonds een negatief advies uit over het Belgisch begrotingsbeleid. Het stelde dat ook na de geplande bijsturing de regering er niet in zou slagen het begrotingstekort eind 1993 terug te brengen tot 5,2 % van het bnp. Het IMF meende verder dat de sanering in eerste instantie niet door nieuwe belastingen, wel door besparingen, vooral in de sociale zekerheid, moest gebeuren. Op 15 oktober gaf minister van Begroting Officiers in de Kamer toe dat er voor 1992 waarschijnlijk 20 miljard frank extra geleend zou moeten worden voor de schatkist.

In een toespraak op 22 oktober zei premier Dehaene dat het mogelijk moet zijn dat de particuliere sector een meerderheidsbelang verwerft in overheidsbedrijven. Vice-premier Guy Coëme (PS) distantieerde zich de volgende dag van die uitspraak, terwijl de vakbonden felle kritiek lieten horen.

De EG-ministers van Financiën stemden op 23 november in met het zogenaamde convergentieplan dat België, net als de andere lidstaten, in juni had ingediend om aan te tonen dat het eind 1996 de normen voor toetreding tot de

Europese Muntunie zou halen. België werd wel aangeraden de saneringsinspanning ook na 1996 voort te zetten.

Tegen het jaareinde werd het duidelijk dat er helemaal geen sprake was van een economische heropleving en dat er zich integendeel een recessie aftekende, vooral onder impuls van de stilvallende conjunctuur in Duitsland. Dat leverde snel stijgende werkloosheidscijfers op, die op hun beurt een discussie op gang brachten over maatregelen die de overheid kon nemen ter bevordering van de tewerkstelling. Tot concrete plannen kwam het echter nog niet.

E. De hervorming van de ziekteverzekering

Op 23 juli maakte minister van Sociale Zaken Philippe Moureaux (PS) een hervormingsplan voor de ziekteverzekering bekend dat mee moest helpen de fel stijgende kosten in die sector - ruim 10 miljard frank reële groei per jaar - in te dammen. Centraal in zijn voorstellen stonden: een grotere budgettaire verantwoordelijkheid voor de sociale partners in de Algemene Raad van het Riziv, de invoering van een numerus clausus voor studenten geneeskunde en kinesithérapie, een sterkere centralisatie van het beheer van de ziekenhuizen, een heel beperkte financiële verantwoordelijkheid op de administratiekosten van de ziekenfondsen, een uitbreiding van kostenremmende enveloppesystemen voor bepaalde medische budgetten.

Zowel het artsensyndicaat-Wynen-Beckers als de christelijke ziekenfondsen reageerden negatief op Moureaux' plannen.

De voorstellen werden in een wetsontwerp gegoten, dat vanaf oktober in de ministerraad werd besproken. Op 30 oktober, na het wekelijkse kabinetsberaad, kondigde minister Moureaux geheel onverwacht zijn ontslag aan. In een persmededeling verwees hij uitdrukkelijk naar het verzet van de christelijke ziekenfondsen - verwoord door de CVP - tegen zijn wetsontwerp.

Spoedig bleek dat de kwestie van de financiële verantwoordelijkheid, een dertig jaar oude eis van de christelijke ziekenfondsen, centraal stond in de discussie. Moureaux en het socialistische ziekenfonds wilden die verantwoordelijkheid wel invoeren, maar alleen als experiment en voor een minimumbedrag.

Op zondagmiddag 1 november kwamen Moureaux en premier Dehaene, samen met de ministers Offeciers, Coëme, Willockx en Maystadt, bijeen om een oplossing uit te dokteren. Uiteindelijk trok Moureaux zijn ontslag in. De kern van het akkoord was dat een werkgroep van specialisten eind 1993 voorstellen voor de invoering van de financiële verantwoordelijkheid zou formuleren, die dan in de loop van 1994 in de praktijk zouden worden omgezet. Naar buitenuit werd verkondigd dat het hele incident op een misverstand berustte.

Vanaf oktober werd duidelijk dat de kans klein was dat er vóór nieuwjaar tussen artsen en ziekenfondsen een akkoord zou komen over de erelonen voor 1993. De artsensorganisatie van dokter Beckers bleef het Moureaux kwalijk nemen dat hij in de sociale programmawet van 26 juni het recht had toegekend om eigenhandig in te grijpen in de conventies als de budgetten overschreden werden. Dat had in de zomer al geleid tot enkele stakingen van één dag van de artsen in de ziekenhuizen.

IV. Het Sint-Michielsakkoord over de staatshervorming

A. De hervatting van de gemeenschapsdialoog

Na de begrotingsbesprekingen en nog vóór hij met vakantie ging, zei premier Dehaene op 8 augustus in een interview met *Le Soir* dat er in september "wel-

licht" een tweede ronde van de gemeenschapsdialoog zou komen. Daar moesten volgens hem absoluut twee zaken opgelost worden: de rechtstreekse verkiezing van de Raden en de splitsing van de provincie Brabant. "Anders gaat het Belgisch systeem volledig blokkeren", zei Dehaene.

De Vlaamse-minister president Luc Van den Brande oefende in een interview met het weekblad *Trends* (13 augustus) kritiek uit op de onwrikbare houding van de Franstalige socialisten in zowel de gemeenschapsdialoog als het begrotingsberaad. Van den Brande sloot niet uit dat Vlaanderen zich op zijn eigen instellingen zou terugplooiën. Hij zei ook dat hij zich niet laat afdreigen door Waalse separatistische scenario's. "Als Spitaels *farewell* zegt, zeg ik *okay, bye-bye*", zei Van den Brande. "Ik zie ruimte voor een Belgisch verband in zoverre het een toegevoegde waarde heeft voor Vlaanderen. Voor mij is het separatisme dus geen spook", voegde hij daaraan toe.

Veel aandacht kreeg ook de oproep van Lionel Vandenberghe, de voorzitter van het IJzerbedevaartcomité, op de IJzerbedevaart van 30 augustus, tot de Walen om "te scheiden met onderlinge toestemming", "naar de notaris te gaan en, zoals de Tsjechen en de Slovakken, als volwassen mensen afspraken te maken over Brussel en de verdeling van de schulden".

Dat er aan Franstalige kant intussen beweging was gekomen, bleek op 3 september, toen PS-voorzitter Philippe Busquin een plan bekendmaakte om tot bezuinigingen in het Franstalig gemeenschapsonderwijs te komen door een deel van die onderwijsinstellingen te fusioneren met provincie- en gemeentescholen.

Twee dagen later kondigde premier Dehaene in een toespraak in Gent aan dat er vóór de opening van het parlementair jaar op de tweede dinsdag van oktober een akkoord over de staatshervorming en een bijsturing van de begroting voor 1993 moesten zijn. Hij preciseerde dat hij de partijvoorzitters van de meerderheid zou bijeenroepen om te pogen de in juli gestrande dialoog weer op gang te krijgen.

Op 6 september hield PS-voorzitter Busquin voor de camera's van de RTBF een pleidooi om de Franse Gemeenschap verder af te bouwen tot cultuur, onderwijs, taalgebruik en vertegenwoordiging van de Franstaligen in het buitenland als enige bevoegdheden zouden overblijven. De volgende dag, op een persconferentie na de vergadering van het PS-bureau, verduidelijkte Busquin zijn plannen voor zowel de voorgestelde onderwijshervorming als voor de afbouw van de Franse Gemeenschap.

Begin september dienden de VU-senatoren Hugo Schiltz en Jef Valkeniers een ontwerp van resolutie in om de Hoge Raad voor Financiën te belasten met een objectief onderzoek naar de financiële transfers tussen Vlaanderen en Wallonië. De CVP-Senaatsfractie sloot zich daar op 17 september na een tweedaags beraad in Oostende bij aan.

Op het PS-congres in Ottignies van 19 september sprak vice-premier Guy Coëme harde taal. Hij sloot bijkomende maatregelen inzake het wegwerken van de Vlaams-Waalse onevenwichtigheden in de sociale zekerheid uit en haalde uit naar de "club van gepensioneerden" in de CVP die zich tegen het voortbestaan van het kabinet-Dehaene verzette.

De communautaire onderhandelingen tussen de vier regeringspartijen herbegonnen formeel op 21 september. Premier Dehaene betrok de VU en de groenen op informele wijze bij het overleg.

In de nacht van 28 op 29 september bereikten de vier partijvoorzitters van de meerderheid - Herman Van Rompuy, Philippe Busquin, Frank Vandenbroucke en Gérard Deprez - een akkoord over de staatshervorming. Het kreeg de naam Sint-Michielsakkoord omdat 29 september de naamdag van Sint-Michiël is.

B. "*België is een federale staat*"

Het akkoord, dat voortbouwde op teksten van de gemeenschapsdialoog van de zomer, vervulde de federale hervorming van de Belgische staat. In de grondwet zou trouwens uitdrukkelijk worden bepaald, dat België een federale staat is.

De belangrijkste bepaling van het akkoord was dat de Vlaamse en de Waalse Raad voortaan rechtstreeks verkozen zouden worden. De cumulatie van mandaten in een regionaal en het federale parlement werd zo goed als onmogelijk gemaakt. De Raden zouden om de vijf jaar verkozen worden, op dezelfde dag als het Europees Parlement. De eerste keer zou de verkiezing echter samenvallen met de verkiezingen voor Kamer en Senaat, ten laatste dus eind 1995.

De nieuwe Vlaamse Raad zou 124 afgevaardigden tellen, van wie zes Brusselse Vlamingen. De Waalse Raad zou bestaan uit 75 mandatarissen en zou samen met 19 Franstalige Brusselaars de Franse Gemeenschapsraad vormen. In het akkoord werden ook afspraken over de samenstelling van de Raden geschreven, zoals de vergroting van de kiesdistricten (gevraagd door groenen en VU) en de onverenigbaarheden tussen lokaal, federaal of regionaal mandaat (om te beletten dat José Happart tegelijk schepen in Voeren en Waals minister zou worden). Er werd ook ruimte gelaten om bepaalde zaken (zoals het aantal Raadsleden) na verloop van tijd per decreet te regelen.

De hervorming zou tot een diepgaande wijziging in het nationale parlement leiden. Het aantal kamerleden werd verminderd van 212 tot 150. De Senaat werd gereduceerd tot 71 leden, als volgt samengebracht: veertig rechtstreeks verkozen senatoren (25 Vlamingen en 15 Franstaligen, op basis van de Europese kiesdistricten), 21 afgevaardigden van de gemeenschapsraden (tien Vlamingen, tien Franstaligen, één Duitstalige) en tien gecoöpteerden (zes Vlamingen en vier Franstaligen).

Het tweekamerstelsel werd niet afgeschaft, wel hervormd, in de mate dat de Kamer meer bevoegdheden en vaak ook het laatste woord kreeg. De Senaat bleef echter volop bevoegd voor communautaire en internationale aangelegenheden en zou ook als reflectiekamer op de wetgeving van de Kamer dienst blijven doen.

Het akkoord voorzag in een verdere overheveling van bevoegdheden. Gemeenschappen en gewesten kregen internationale bevoegdheden. Landbouw, buitenlandse handel, wetenschapsbeleid en leefmilieu werden (verder) gefederaliseerd, doorgaans volgens het principe dat de normering federaal blijft en het eigenlijke beleid naar de regio's gaat.

Voorts werd de mogelijkheid gecreëerd dat de Franse Gemeenschapsraad, de Franse gemeenschapscommissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het Waalse Gewest in onderling overleg en bij decreet konden beslissen om bevoegdheden over te dragen van de Franse Gemeenschap naar de twee andere instellingen. De decreten moeten worden aangenomen met een tweederde meerderheid in de Franse Gemeenschapsraad en met een gewone meerderheid in de Waalse Gewestraad en de Franse gemeenschapscommissie van Brussel.

Ook aan de geldmiddelen van de diverse beleidsniveaus werden wijzigingen aangebracht. De onderhandelaars zagen uiteindelijk af van hun poging om de bij grondwet toegekende fiscale bevoegdheden aan de gemeenschappen concreet in te vullen, omdat dit bijzonder technische problemen opriep in Brussel. Via de omweg van de institutionele herschikking rond de Franse Gemeenschapsraad werd er voor gezorgd dat de Franstaligen in Brussel via hun gemeenschapscommissie aan middelen voor onderwijs en cultuur konden geraken.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest moet daarvoor vanaf 1995 een bedrag van 2,6 miljard frank ter beschikking stellen. Uit dat fonds mogen Brusselse Vlamingen en Brusselse Franstaligen geld putten, volgens een 20/80-verhouding.

De gemeenschappen kregen het nationaal gebleven kijk- en luistergeld volledig uitgekeerd. De gewesten kregen de bevoegdheid op het kijk- en luistergeld optantiemen te heffen. Het bedrag dat de twee gemeenschappen ontvangen uit de opbrengst van de personenbelasting zou jaarlijks aangepast worden aan de groei van het bnp, tot de stijging het bedrag van ca. 4 miljard frank heeft bereikt. Van dan af zou alleen nog dat bedrag van 4 miljard aangepast worden aan de groei van het bnp.

In het financiële deel van het akkoord werd ook een einde gemaakt aan de disputen rond de maaltijdcheques. De bedragen die de Franse en de Vlaamse Gemeenschap in 1990, 1991 en 1992 uitspaarden door aan hun ambtenaren maaltijdcheques (waarop geen sociale en fiscale afhoudingen gebeuren) te geven, bleven behouden door een verhoging van het geld dat de federale overheid hen jaarlijks toekent. Die bedragen worden jaarlijks aangepast aan de groei van het bnp en verdeeld over de twee gemeenschappen.

De onderhandelaars bereikten verder een overeenkomst om de provincie Brabant op 1 januari 1995 te splitsen in Vlaams-Brabant (de arrondissementen Leuven en Halle-Vilvoorde) en Waals-Brabant (het arrondissement Nijvel). In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zouden de bevoegdheden van de provincie overgenomen worden door de gemeenschaps- en gewestinstellingen. Voor de verdeling van personeel, patrimonium en provinciefonds van Brabant en voor de financiering van het provinciaal onderwijs in de hoofdstad werden gedetailleerde regelingen uitgewerkt.

De verkiezing van de provincieraden zou in de toekomst op dezelfde dag als de gemeenteraadsverkiezingen plaatsvinden, om de zes jaar dus.

Een apart kapittel in het akkoord regelde de bescherming van de taalkundige minderheden in het gesplitste Brabant. De Vaste Commissie voor Taaltoezicht kreeg meer mogelijkheden om toe te zien op de naleving van de wetgeving, terwijl ook de macht van de adjunct-gouverneur in Vlaams- en Waals-Brabant daartoe werd uitgebreid.

Het akkoord legde het aantal ministers in de federale regering grondwettelijk vast op maximum vijftien. Tevens werden concrete stappen gedaan naar de invoering van een "legislatuurparlement", via de techniek van een constructieve motie van wantrouwen.

C. De verdere invulling van het akkoord

Binnen de Vlaamse meerderheidspartijen waren na de ondertekening van het akkoord geen dissonante stemmen te horen. In het partijbureau van de PS stemde ook Jean-Maurice Dehousse voor, terwijl José Happart zich onthield. De oppositie zei dat men op weg was naar de scheiding (PRL) en dat men, door het

kiesarrondissement Brussel niet te splitsen, het territorialiteitsbeginsel overtrad (Vlaams Blok). De PVV laakte vooral het financiële deel van het akkoord, omdat het op consumptiefederalisme zou uitdraaien. De PRL eiste een referendum over de staatshervorming.

De Volksunie reageerde op 30 september positief. Voorzitter Bert Anciaux gaf de onderhandelaars "zeven op tien" in het afdwingen van het Vlaams tienpuntenprogramma. Maar de partij eiste in ruil voor haar steun dat de regering vóór de eindstemming over het Sint-Michielsakkoord concrete stappen zou doen om de niet-objectiveerbare transfers tussen Vlaanderen en Wallonië in de sociale zekerheid weg te werken. Bovendien vroeg ze dat de restbevoegdheden toegekend zouden worden aan de gewesten en de gemeenschappen.

Op 8 oktober legden zowel Agalev als Ecolo na lang beraad hun standpunt over de staatshervorming vast. Agalev vond het akkoord "een goede basis om over te praten", maar stelde een aantal bijkomende eisen: een politicus die minister wordt in de federale regering moet ontslag nemen als parlamentslid; het apparenteringsquorum voor de Senaat moet gehandhaafd blijven bij het uittrekken van de nieuwe kieskringen voor de Vlaamse Raad en de Kamer; de federalisering van de organieke bevoegdheid van de ocmw's mag niet leiden tot verschillende stelsels van bestaansminima in Noord en Zuid.

Ecolo stelde hardere eisen: een "structurele, onmiddellijke, voldoende en klare herfinanciering van de non-profitsector". Voor het extra-geld dat dit kon kosten, zagen de Franstalige groenen twee mogelijkheden: de invoering van een federale taks op energie, waarvan de opbrengst zou overgeheveld worden naar de regio's, of een afzwakking van de inspanning voor de sanering van de overheidsfinanciën (naar 3,3 % van het bnp eind 1996).

Op 16 oktober preciseerde Agalev dat het niet meer deel zou nemen aan onderhandelingen met premier Dehaene en dat het zich kante tegen de invoering van een energietaks die louter de financiële behoeften van de zachte sector zou dekken.

Op 19 oktober maakte Eric Van Rompuy, de CVP-fractie leider in de Vlaamse Raad, aan *De Standaard* de berekeningen bekend over wat de staatshervorming aan de federale regering zou kosten bovenop de Financieringswet van 1989. Het ging om een som van 2 miljard frank in 1993, die zou oplopen tot 4,5 miljard jaarlijks tussen 1994 en 1996, en vanaf 1997 pijlsnel de hoogte zou ingaan: van 16 miljard tot 43 miljard frank in 1999.

Na 16 oktober zocht premier Dehaene in informele onderhandelingen steun bij VU en groenen voor het Sint-Michielsakkoord. Op 28 oktober bereikte hij een overeenkomst met Agalev en met de VU. Agalev kreeg toegezegd dat de cumulatie van een ministerambt en een parlamentsmandaat opgeheven wordt, dat het bestaansminimum een federale aangelegenheid blijft, dat het aantal kiesdistricten voor Vlaamse Raad en Kamer in Oost- en West-Vlaanderen tot drie beperkt zou worden.

Met Ecolo begon Dehaene dan aan formele onderhandelingen, die in de nacht van vrijdag 30 op zaterdag 31 oktober uitmondten in een overeenkomst over de zogenaamde herfinanciering van de Franse Gemeenschap.

De voorzitters van de vier meerderheidspartijen, premier Dehaene en de afgevaardigden van Ecolo kwamen overeen het bedrag dat de federale regering aan de gemeenschappen uitkeerde in 1993 te verhogen met 4,5 miljard frank. Vanaf 1994 zou het deel van de personenbelasting dat aan de gemeenschappen wordt

uitgekeerd jaarlijks aan het bnp aangepast worden. Maar die aanpassing zou pas geleidelijk worden doorgerekend: voor 10 % in 1994, voor 15 % in 1995, voor 20 % in 1996, voor 70 % in 1997, voor 75 % in 1998 en voor 97,5 % in 1999. Wel moet die aanpassing minimaal overeenkomen met 2 % van het bnp, al mag ze ook niet meer bedragen dan 0,25 % van het geheel van de middelen dat aan de deelgebieden wordt toegewezen.

Premier Dehaene preciseerde op 3 november dat het akkoord met Ecolo aan de federale overheid tussen 1993 en 1997 elk jaar 1,5 tot 4 miljard frank meer zou kosten dan het eigenlijke Sint-Michielsakkoord, maar dat dit gecompenseerd werd door een "structurele besparing van 1,5 miljard frank" vanaf 1997.

In de daaropvolgende dagen bleek uit verklaringen van Ecolo-woordvoerders dat er in het compromis van 31 oktober ook kleine wijzigingen aan regelingen in Brabant waren aangebracht. Zo werd de kleine taalgrensgemeente Bever, in het uiterste zuidwesten van Vlaams-Brabant, gelijkgeschakeld met de zes randgemeenten rond Brussel voor de bescherming van de Franstaligen door de nieuwe adjunct-gouverneur.

Premier Dehaene deed dit af als een "juridische verfijning", maar VU-voorzitter Anciaux vroeg onmiddellijk opheldering over de wijzigingen. Toen Ecolokamerlid Henri Simons vasthield aan de wijziging voor Bever, dreigde Anciaux met het opzeggen van zijn steun aan het akkoord. Daarop riep premier Dehaene de voorzitters van de meerderheid en van groenen en VU op 8 november bijeen. Na een uur werd eensgezindheid bereikt over de intrekking van de wijziging aan het statuut van Bever.

De omvorming van de PVV in de VLD, half november, bracht voor premier Dehaene het verlies van twee stemmen in de Kamer met zich mee: die van Jaak Gabriëls (VU) en van Pierre Chevalier (SP) die naar de nieuwe partij overstapten. Christen-democraten, socialisten, VU en groenen hielden samen nog 145 stemmen over, drie meer dan de tweederde meerderheid die nodig is om de grondwet te wijzigen en bijzondere wetten aan te nemen.

Op 24 november, de dag dat de Senaatscommissie voor de grondwetsherziening aan de bespreking van de eerste wijzigingen begon, bereikten de zeven partijen van het Sint-Michielsakkoord een overeenkomst over de teksten over de bevoegdheden die aan gemeenschappen en gewesten zouden worden overgedragen (onder meer buitenlandse handel en wetenschapsbeleid) en over de rol en bevoegdheden van de vice-gouverneur van Brabant en de adjunct-gouverneur van Vlaams-Brabant.

Op 5 december maakte de VU een zestal precieze eisen bekend over de transfers tussen Vlaanderen en Wallonië. De partij eiste daarover opheldering vóór de eindstemming over de staatshervorming. Het eisenpakket bevatte onder meer de vraag naar een onderzoek van het hele dossier, het wegwerken van het verschil in achterstand bij de betaling van SZ-bijdragen van werkgevers, het uitbreiden van enveloppesystemen in de ziekteverzekering van de klinische biologie naar de radiologie, een eenvormige toepassing van de schorsing van langdurig werklozen en van de vrijstelling van de sociale bijdragen voor zelfstandigen. Over dat eisenpakket werd een aparte werkgroep gevormd.

D. *Onderhandelingen over de ecotaks*

In het najaar was er ook heel wat te doen over de ecotaks, een van de voorwaarden die de groenen verbonden aan hun steun voor de staatshervorming en

waarover op 10 juli, op het einde van de gemeenschapsdialoog, een principieel akkoord was bereikt.

Op 23 oktober maakte het Verbond van Belgische Ondernemingen een berekening bekend op basis van een van de scenario's die Ecolo bij de onderhandelingen over de invulling van de ecotaks had ingediend. De berekening leerde dat dit specifiek (en extreem) scenario ertoe kon leiden dat een liter melk in een kartonnen verpakking twintig frank duurder zou worden en een tube tandpasta dertig frank, en dat de prijs van mineraalwater in plastic flessen zou verdubbelen. Die berekeningen veroorzaakten opschudding, maar brachten meteen ook een debat over de ecotaks op gang. De regering haastte zich om te ontkennen dat een dergelijk scenario een kans maakte.

Wat volgde was een reeks van intense polemieken in de media, grote politieke zenuwachtigheid en een aaneenrijging van ultimata, akkoorden en telkens weer nieuwe vaak zeer nachtelijke onderhandelingen. Tot een doorbraak tussen vertegenwoordigers van de zeven "Sint-Michielspartijen", premier Dehaene en minister van Financiën Maystadt kwam het pas in de nacht van 7 op 8 december.

De overeenkomst bepaalde dat er van 1 januari 1994 af een ecotaks van ten minste 7 frank per verpakking en ten hoogste 17 frank per liter zou geheven worden op verpakkingen van spuitwater, bier, cola en limonade. Er zou een algemene vrijstelling van de ecotaks gelden voor zogenaamde retourverpakkingen met een statiegeld van tenminste 3,5 frank voor verpakkingen tot een halve liter en van 7 frank voor andere verpakkingen. Voor die vrijstelling golden vijf strenge voorwaarden, die de producenten tot hergebruik en recyclage stimuleerden. Voor drankverpakkingen in pvc werd geen vrijstelling voorzien.

De overeenkomst sloeg ook op andere producten. Op huishoudbatterijtjes zou vanaf 1 januari 1994 een statiegeld van 10 frank ingevoerd worden. Als de producent of invoerder geen statiegeld zou aanrekenen, zou een ecotaks van 20 frank per batterij gelden. Op pesticiden zou er een zware ecotaks van 10 frank per gram actief scheikundig produkt met hoge giftigheidsgraad komen. Papier en karton zouden belast worden met een ecotaks van 10 frank per kilo als ze onvoldoende gerecycleerde bestanddelen bevatten. Op industriële verpakkingen van inkt, lijm, olie, oplosmiddelen en pesticiden zou er vanaf 1 januari 1994 een ecotaks komen van 25 frank per liter met een maximum van 500 frank. Ten slotte was er een ecotaks voorzien van 10 frank per stuk op wegwerp-scheerapparaatjes (behalve in ziekenhuizen) en van 300 frank op wegwerp-fototoestellen.

Vooral rond het akkoord over de pvc-flessen - die hoe dan ook niet aan de ecotaks zouden ontsnappen - onstond er al gauw beroering, die aanleiding gaf tot enkele betogingen van de werknemers uit de betrokken sector en die tot nieuwe onderhandelingen noopte. Die waren op het einde van het jaar nog niet afgerond.

V. Het urgentieprogramma voor maatschappelijke vernieuwing

In de regeringsverklaring van 9 maart kondigde eerste-minister Dehaene aan dat de nieuwe bewindsploeg snel wilde "reageren op de problemen uit de dagelijkse leefwereld van de burger, die zich in onze samenleving elke dag steeds sterker doen voelen". De regering wilde daarmee de "kloof" dichten tussen burger en overheid, waarvan volgens heel wat waarnemers de markante verkiezingsuitslag van 24 november 1991 een "signaal" was.

Het "Urgentieprogramma voor de maatschappelijke problemen" was een synthese van het zogenaamde Pinksterplan voor de veiligheid van de burger dat het kabinet-Martens op 5 juni 1990 had bekendgemaakt (en maar ten dele was gerealiseerd) en van de voorstellen voor "een nieuw contract met de burger" die Melchior Wathelet begin 1992 als formateur had gedaan. Het bevatte vijf grote krachtlijnen: de veiligheid van de burger, meer rechtvaardigheid door een betere rechtsbedeling, een betere beheersing van de immigratie, een verder doorgedreven milieubeleid, een solidaire samenleving.

Om de vertrouwensrelatie tussen de burger en de overheid te verbeteren, zouden de overheidsdiensten doeltreffender en toegankelijker worden gemaakt.

Voor de uitvoering van de aangekondigde beleidsmaatregelen, trok de regering een miljard frank uit. In 1993 en 1994 zou daar drie resp. vier miljard frank voor worden vrijgemaakt.

In de loop van 1992 keurde de regering een aantal beleidsnota's goed, die concrete maatregelen voor het maatschappelijk vernieuwingsbeleid bevatten. De belangrijkste ervan worden hierna opgesomd. Een deel van de maatregelen was eind 1992 uitgevoerd; een ander deel was in uitvoering of zou in 1993 uitgevoerd worden.

Veiligheid van de burger (beleidsnota van 19 juni)

- aan elke gemeente worden minimale veiligheidsverplichtingen opgelegd (onder meer wat het aantal politieagenten en de organisatie van de dringende hulpverlening betreft);

- met de vijf grote steden (Antwerpen, Brussel, Gent, Luik en Charleroi) en met zeven risicogemeenten (Anderlecht, Elsene, Sint-Gillis, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Joost-ten-Node, Schaarbeek en Vorst) worden veiligheidscontracten gesloten, die duidelijke engagementen voor een kwantitatief en kwalitatief veiligheidsbeleid bevatten. In ruil krijgen de steden en gemeenten een financiële bijdrage van de staat;

- herwaardering van het statuut en het beroep van de politieambtenaar;
- modernisering van de politiediensten;
- betere samenwerking tussen de gemeentelijke politiediensten en betere coördinatie tussen de verschillende politiediensten;
- verlichting van de administratieve taken van de politiediensten.

Betere rechtsbedeling (beleidsnota van 8 mei)

- met het oog op een snelle berechting van de kleine criminaliteit, krijgt het parket de mogelijkheid om een verdachte binnen de 24 uur naar de rechter te verwijzen. Het moet wel gaan om eenvoudige feiten met voldoende bewijzen, waarvoor het niet nodig is een onderzoek te openen. De rechter kan onmiddellijk of in de daaropvolgende dagen een uitspraak doen. De regering diende over dit snelrecht in 1993 een wetsontwerp bij het parlement in.

- alternatieve mogelijkheden om delinquentie op te vangen, onder meer in de vorm van dienstverlening aan de maatschappij. De regering diende hierover in 1993 een wetsontwerp bij het parlement in.

- invoering van de strafbemiddeling, dit wil zeggen dat het parket de mogelijkheid krijgt een wanbedrijf te behandelen zonder tussenkomst van een rech-

ter. Ook hierover diende de regering in 1993 een wetsontwerp bij het parlement in.

- modernisering van het vooronderzoek en van het gerechtelijk onderzoek.

Betere beheersing van de immigratie (beleidsnota van 24 april en 4 augustus)

- inkorting van de termijn voor onderzoek van de aanvraag tot erkenning als politiek vluchteling tot twee maanden voor de ontvankelijkheid en zes maanden voor het onderzoek ten gronde (de procedure werd in 1991 al een eerste keer verstrakt; het parlement zou hierover begin 1993 een wetsontwerp goedkeuren);

- verlenging van de termijn voor administratieve hechtenis van illegale buitenlanders van één tot twee maanden;

- oprichting op de luchthaven van Zaventem van een nieuw transitcentrum voor asielzoekers van wie een snelle uitwijzing wordt verwacht;

- verplichte verblijfplaats voor asielzoekers, hetzij in een groot centrum, hetzij in een bepaalde gemeente;

- zwaardere bestraffing van de tewerkstelling van illegale buitenlanders.

Verder doorgedreven milieubeleid (beleidsnota van 11 september)

- met het oog op de uitvoering van de besluiten van de zogenaamde Wereldmilieuconferentie (Rio de Janeiro, juni 1992) wordt een Nationale Raad voor Duurzame Ontwikkeling opgericht;

- opstelling van produktnormen en toekenning van milieukeurkenmerken;

- onderzoek naar de vermindering van kooldioxide;

- betere controle van de kwaliteit van het Noordzeewater.

Solidaire samenleving (beleidsnota van 8 mei)

- opheffing van de wet over de landloperij, waardoor landloperij en bedelarij niet langer strafbaar zijn. Parallel daarmee krijgen de OCMW's bijkomende financiële middelen voor de opvang, al dan niet in tehuizen, van daklozen;

- meerderjarige jongeren die voor het bestaansminimum aankloppen bij het OCMW moeten een integratiecontract ondertekenen om zich, door opleiding of tewerkstelling, volledig te integreren in de maatschappij;

- verhoging van de rijkstoelage aan de OCMW's van gemeenten met een abnormaal hoge concentratie aan rechthebbenden op het bestaansminimum.

Inzake de *bestuurlijke vernieuwing* keurde de regering op 4 december een beleidsnota goed, met volgende krachtlijnen:

- invoering van een "Handvest van de gebruiker" dat de algemene principes bevat over het optreden van de openbare diensten, meer bepaald doorzichtigheid, soepelheid en rechtsbescherming. Concrete maatregelen zijn onder meer de motiveringsplicht, de bescherming van de privacy, de automatische toekenning van het gewaarborgd minimuminkomen aan bejaarden;

- instelling van een ombudsman bij het parlement;

- inschrijving in de grondwet van het principe van de openbaarheid van bestuur;
- hervorming van de administratieve rechtspraak;
- grotere toegankelijkheid van de overheidsdiensten (taalgebruik, openingsuren,...);
- codificatie en geregelde evaluatie van de wetgeving.

In een afzonderlijke beleidsnota *Ambtenarenzaken* van 10 juli stelde de regering maatregelen in het vooruitzicht voor een betere samenwerking tussen de regering en de administratie, een betere organisatie en werking van de overheidsdiensten, en voor een modern en efficiënt personeelsbeleid.

Van het geld dat bestemd was voor de uitvoering van het "contract met de burger" besliste de regering op 2 oktober 38 miljoen frank te gebruiken voor een betere voorlichting van de burger, door middel van advertenties in de kranten waarin beleidsbeslissingen werden aangekondigd en/of verduidelijkt.

VI. Het buitenlands en defensiebeleid

A. De afschaffing van de legerdienst en de legerhervorming

Minister van Landsverdediging Leo Delcroix maakte op 28 april bekend dat hij vanaf 1 mei niet langer zou toestaan dat dienstplichtigen hun legerdienst vervullen op kabinetten. Hij zei ook dat hij een discussie over de afschaffing van de dienstplicht in het kader van een algemene hervorming van het leger op gang wou brengen. "Een verdere vermindering van de dienstplicht heeft geen zin en dus gaat het debat tussen hervorming of afschaffing van de dienstplicht", zei de minister.

Op 15 mei besloot Delcroix, nadat hij daartoe was aangespoord door onder meer de eigen CVP-fractie in de Kamercommissie voor Landsverdediging, een aantal lopende investeringscontracten voor het leger "open te breken". Hij preciseerde dat onder meer de contracten voor de modernisering van de Leopard-tanks "niet in hun geheel zouden worden uitgevoerd".

Op 21 en 22 mei gaf Delcroix te kennen dat hij plannen voorbereide over de invoering van een verplichte gemeenschapsdienst van één jaar voor jongens en meisjes bij het einde van hun studies. De jongeren zouden ingezet kunnen worden in het leefmilieu, de gezondheidszorg, de bejaardenzorg, de strijd tegen de kansarmoede, het onderwijs van leerlingen met leermoeilijkheden enzovoort. Impliciet liet Delcroix op die manier blijken gewonnen te zijn voor de afschaffing van de dienstplicht, al wou hij op vragen van journalisten daarover niet meteen bevestigend antwoorden.

Op 25 mei verwierp het CVP-partijbureau in omfloerste bewoordingen de plannen van Delcroix. Maar het schaarde zich voor het eerst voluit achter de idee van een afschaffing van de legerdienst. Op 28 mei publiceerde het ACW, de koepelorganisatie van de christelijke arbeidersbeweging, naar aanleiding van het Rerum-Novarumfeest, een manifest over de dienstplicht waarin eveneens voor een afschaffing van de legerdienst werd gepleit.

Inpikkend op de discussie diende de PVV-Kamerfractie op 29 mei een wetsvoorstel in om de legerdienst al op 1 januari 1993 af te schaffen. Dat werd door

de CVP prompt afgedaan als "een stunt". SP-voorzitter Frank Vandenbroucke verklaarde dezelfde dag behoedzaam dat "we nooit tegen een beroepsleger zijn geweest dat heel klein is".

Op 19 juni meldde *De Standaard*, die zich beriep op "vijf hooggeplaatste CVP-bronnen", dat de idee van de afschaffing van de dienstplicht op verzet van de PS, het Paleis en stafchef José Charlier stuitte. Minister Delcroix was op 17 juni door de koning in audiëntie ontvangen. De krant bracht ook details van het legerhervormingsplan van Delcroix uit: de afschaffing van de dienstplicht, de verkoop van Mirages, bezuinigingen op tanks van de landmacht, afbouw van het bouwprogramma voor de terugkeer van Belgische militairen uit Duitsland, de vermindering van het aantal brigades van de landmacht van vier tot drie, de verkoop van fregatten van de zeemacht, de verkoop van legerhelikopters aan de rijkswacht. Het leger zou tot 40.000 man teruggebracht worden, de begroting zou gedurende vier jaar bevroren worden op het peil van 1992.

Op 22 juni besliste het PS-partijbureau zich achter de idee van een afschaffing van de legerdienst te scharen. Het wees eveneens de gemeenschapsdienst af. Op 29 juni volgde de PSC, die zich wel voor de invoering van een gemeenschapsdienst uitsprak.

Uiteindelijk hakte het kernkabinet op 1 juli de knoop door. De afschaffing van de legerdienst op 1 januari 1994 en de bevroering van de Defensiebegroting op 99 miljard frank tot eind 1995 werden aanvaard. De beleidsbrief van de minister stuitte daarentegen op tegenstand. Daarom werd besloten de generale staf tegen eind november een studie te laten maken over de herstructureringsvoorstellen van Delcroix. De ministerraad bekrachtigde dat akkoord twee dagen later, maar voegde er aan toe dat België ook zijn internationale verplichtingen moest nakomen.

In de beleidsbrief van Delcroix voor de periode tot 1997 werden de investeringen tot een absoluut minimum beperkt en werd de medische dienst afgeschaft. De minister voorzag ook een centralisatie van een aantal diensten die over de diverse strijdkrachten verspreid lagen, zoals de personeelsdienst. Voor de luchtmacht voorzag hij de verkoop van F-16-gevechtsvliegtuigen, zodat er nog 72 zouden overblijven, de verkoop van alle Mirages, een inkrimping van de getalsterkte tot 10.000 man; voor de landmacht een halvering van het aantal manschappen tot 27.500 en een inkrimping van alle eenheden en wapens, op de paracommando's na; voor de zeemacht een halvering van het aantal manschappen tot 2.500 en de verkoop van twee fregatten.

De pers meldde in de dagen na de regeringsbeslissing dat stafchef Charlier met ontslag zou gedreigd hebben in een brief die hij op 30 juni aan de premier, de vice-premiers en het staatshoofd stuurde. Minister Delcroix bevestigde het bestaan van die brief op 6 juli. Ook Navo-secretaris-generaal Manfred Wörner zou premier Dehaene benaderd hebben om de plannen van Delcroix alsnog te herzien.

De storm rond de legerhervorming trok nadien weg tot eind november, toen de studie van de generale staf verwacht werd. Vooral in luchtmachtkringen was voordien forse kritiek op minister Delcroix hoorbaar, onder meer vanwege stafchef luitenant-generaal Van Hecke. Die verweet de minister te drastisch in de vliegreuen van de F-16-piloten te snoeien.

Legerstafchef en luitenant-generaal Charlier loste op 27 november een schot voor de boeg van de minister van Landsverdediging door in een perstekst te waarschuwen dat de legerhervorming "alleen maar kan slagen als er belangrijke

voorzorgsmaatregelen worden genomen" inzake personeel en begroting. Anders dreigde men volgens Charlier "in enkele jaren tijd het Belgisch militair apparaat te vernietigen".

In de daaropvolgende dagen lekte geleidelijk de studie uit die Charlier op 27 november aan de ministerraad had laten bezorgen. Daarin was de kritiek scherp. Charlier zei onder meer dat de "noodzakelijke voorwaarden voor een derde poging om de dienstplicht af te schaffen niet vervuld zijn". En zijn besluit luidde: "Het niet naleven van onze internationale verbintenissen, de bruuske en omvangrijke vermindering van de Belgische bijdrage aan de gemeenschappelijke verdediging, het opgeven van belangrijke opdrachten die onder onze verantwoordelijkheid vallen en het ingrijpend verlies van de controle over het gebruik van onze soldaten vormen de prijs die België betaalt om de beslissing van de regering uit te voeren".

Minister Delcroix repliceerde op 1 december dat "internationale verbintenissen geen statisch gegeven zijn" en dat een leger dat bespaart "niet de klusjesman van iedereen kan blijven". Na die eerste confrontatie besliste het kernkabinet een uitgebreide overlegronde over de legerhervorming te beginnen. De conclusies daarvan zouden na nieuwjaar getrokken worden.

Op 8 december lekte in *Le Soir* een brief van 25 november van Navo-secretaris-generaal Wörner aan premier Dehaene uit. "Het valt te vrezen dat de omvang van de geplande besparingen en de financiële beperkingen het de drastisch ingekrompen strijdkrachten niet mogelijk zullen maken aan de noden van de Alliantie te beantwoorden", zei Wörner in zijn brief.

Inmiddels had het parlement de nodige wetswijzigingen doorgevoerd (wet van 31 december 1992) om de dienstplicht vanaf de lichte-1994 af te schaffen.

B. *Belgische militairen in Kroatië, Bosnië en Somalië*

Belgische militairen waren in 1992 meer dan ooit in het buitenland actief, doorgaans voor missies van de Verenigde Naties. Dat was zo in Kroatië, Bosnië en het Afrikaanse Somalië.

Op de laatste bijeenkomst van de aftredende regering-Martens, op 28 februari, werd beslist in te gaan op een verzoek van de Verenigde Naties om Belgische troepen ter beschikking te stellen van de VN-vredesmacht in Kroatië. Oorspronkelijk was het de bedoeling er minder dan 500 uit te sturen. Vanaf 7 april vertrokken er 475 soldaten naar de Baranja, een gebied in het noordoosten van Kroatië tegen de grens met Hongarije en Servië. De Belgische troepen kregen daar de opdracht Kroaten en Serven uit elkaar te houden en te ontwapenen. Het eerste lukte, het tweede nauwelijks.

In Joegoslavië kwamen in de daaropvolgende maanden twee Belgen om, die overigens niets met de operatie in de Baranja te maken hadden. EG-waarnemer Bertrand Borrey kwam op 2 mei om het leven bij een beschieting door troepen van het Joegoslavische leger. VN-brigadier Goedert stierf op 14 augustus toen zijn jeep op een landmijn reed.

De crisis rond de vluchtelingen en krijgsgevangenen in het uiteengevallen Joegoslavië noopte het kabinet op 25 augustus tot een vervroegde terugkeer uit vakantie. De ministerraad besliste toen om in het Kroatische Savudrija een vluchtelingendorp te helpen bouwen voor 2.500 vluchtelingen. Daarnaast werd 40 miljoen frank uitgetrokken voor de opvang van vluchtelingen in België. De regering bood de Verenigde Naties ook 100 manschappen en 24 Volvo-vrachtwagens

aan voor het geval de internationale gemeenschap zou beslissen een troepenmacht naar Bosnië te zenden. De Westeuropese Unie kreeg een Belgisch fregat ter beschikking dat vanaf 1 oktober zou deelnemen aan de controle op de embargo's tegen de gewezen Joegoslavische republieken. Een C-130 van de luchtmacht werd ter beschikking gesteld voor het leveren van humanitaire hulp aan de belegerde Bosnische hoofdstad Sarajevo.

Op 13 november besliste de regering nog eens 200 vrijgelaten gevangenen uit kampen in Bosnië tijdelijk onderdak te verlenen in België.

Aan het door hongersnood en burgeroorlog geteisterde Oostafrikaanse land Somalië gaf de regering op 25 augustus voor 300 miljoen frank noodhulp.

Op 11 september besliste de ministerraad in te gaan op een vraag van secretaris-generaal Boutros Boutros-Ghali van de Verenigde Naties en 550 militairen ter beschikking te stellen voor de begeleiding van voedselkonvooiën in Somalië. De operatie moest wel nog uitgewerkt worden, kondigde minister van Buitenlandse Zaken Willy Claes aan. Ze zou gefinancierd worden door een deel van de ontwikkelingshulp die de EG voor Somalië had voorzien.

De operatie in Somalië geraakte niet van de grond totdat de aftredende Amerikaanse president George Bush in december besliste zo'n 20.000 Amerikaanse soldaten naar dat land te sturen om er de actie van de Verenigde Naties voor te bereiden. De Belgische regering zegde op 4 december haar steun toe aan het initiatief door de twee bataljons para's en logistieke eenheden, die voorzien waren voor de VN-operatie, toe te wijzen aan de Amerikaanse actie. Dat betekende concreet dat die een gevechtsovername zouden krijgen. De eerste 85 para's landden op 20 december in de vroege uurtjes op het strand van de Zuidsomalische havenstad Kismayo, samen met 224 Amerikaanse mariniers.

Tegen het jaareinde waren er zodoende Belgische militairen actief in Slavonien in Kroatië, waar zij de bouw van een vluchtelingenkamp voltooiden, in Pancevo nabij Belgrado in Servië, van waaruit zij vrachtwagenkonvooiën naar Sarajevo en andere Bosnische steden leidden, in de Baranja in Kroatië om er Serven en Kroaten uit elkaar te houden, in de Adriatische Zee om er toe te zien op het wapenembargo tegen alle gewezen Joegoslavische republieken en op het embargo tegen Klein-Joegoslavië, en in Kismayo in Somalië om er de voedselleveringen te beveiligen.

C. Het buitenlands beleid

Met de komst van SP-voorman en vice-premier Willy Claes op het departement van Buitenlandse Zaken kwam een einde aan een woelige periode in de geschiedenis van de Belgische diplomatie. Claes hoedde zich voor frappante uitspraken, richtte zijn beleid steeds op de hoofdtoon in de internationale organisaties en vermeed spectaculaire voorstellen. Dat maakte het Zaïre-beleid tot enig concreet terrein van zijn diplomatie.

In Zaïre kwam in 1992 geen einde aan de touwtrekkerij tussen president Mobutu en zijn aanhangers en de oppositie onder leiding van Etienne Tshisekedi en monseigneur Laurent Monsengwo. België koos daarbij partij voor de oppositie, maar slaagde er niet in de strijd in Zaïre te helpen beslechten. Het land gleed verder geleidelijk af in de anarchie.

De overige twee regeringsleden op het buitenlandse terrein - minister Robert Urbain (PS) van Buitenlandse Handel en Europese Zaken en staatssecretaris Eric Derycke (SP) voor Ontwikkelingssamenwerking - hielden zich eveneens gedeisd.

Dat betekende ook dat de speciale buitenlandse cel die premier Dehaene op zijn kabinet vormde als een soort christen-democratisch toezichthouder op de door socialisten gedomineerde diplomatie geen enkele maal in het nieuws kwam.

Het enige noemenswaardige incident deed zich kort na het aantreden van de regering voor. Staatssecretaris Derycke zegde op 30 maart een gepland bezoek aan Tibet af. Officieel gebeurde dat "om aan de begrotingsbesprekingen te kunnen deelnemen". Maar in de voorgaande dagen was er in de media veel kritiek geweest op het bezoek van een Belgisch staatssecretaris aan een land waar door de Chinese bezetter flagrante schendingen van de mensenrechten werden gepleegd. Derycke wou in de Tibetaanse hoofdstad Lhasa een telefooncentrale openen, die door het Chinese filiaal van Alcatell-Bell met steun van Ontwikkelings-samenwerking was gebouwd.

VII. Overige gebeurtenissen en ontwikkelingen

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van belangrijke feiten en ontwikkelingen van het verslagjaar die nog niet eerder besproken werden.

Sociaal akkoord. In de nacht van 19 op 20 november sloten werkgevers en vakbonden een centraal sociaal akkoord voor 1993-1994.

De drie grote vakbonden hadden op 16 oktober in heel het land actie gevoerd, meestal in de vorm van een werkonderbreking van een uur, tegen de weigering van de werkgevers een akkoord te sluiten. Volgens de werkgevers was er, als gevolg van de maatregelen die de regering bij de opmaak van de begroting-1993 had genomen, geen ruimte voor een centraal akkoord. Eerste-minister Jean-Luc Dehaene zei op 14 oktober dat de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven wel ruimte ziet voor onderhandelingen, maar dat die niet groot is, en dat de regering zou ingrijpen als de bonden loonkostenverhogingen afdwingen die de concurrentiekracht van de bedrijven ondergraven.

De actiedag van 16 oktober was overigens ook gericht tegen de begrotingsmaatregelen van de federale regering.

Op 29 oktober gingen de sociale partners aan tafel zitten voor wat "een gesprek" werd genoemd. Er werd overeengekomen dat een technische werkgroep tegen 17 november enkele problemen zou onderzoeken. Diezelfde dag zei gouverneur Fons Verplaetse van de Nationale Bank dat er een onderhandelingsmarge was van 1,25 procent van de loonsom.

In de avond van 17 november kwamen de partijen "tot de finish" bijeen, met de vaste wil al het mogelijke te doen om een vergelijk te vinden. De gesprekken werden na negen uur onderhandelen afgebroken, "omdat er te weinig tijd was voor een grondige behandeling van de overblijvende knelpunten".

Op 19 november werd vanaf 17 uur voort onderhandeld. Om 4 uur in de ochtend werd het overleg afgerond met een akkoord over de minimale loon- en arbeidsvoorwaarden voor de 2,2 miljoen werknemers in de particuliere sector.

Het akkoord voor 1993 en 1994 verlengde de CAO 1991-1992 (dubbele betaling van de derde dag van de vierde week vakantie; besteding van 0,25 procent van de loonuitgaven aan opleiding en tewerkstelling van risicogroepen). Vanaf 1994 wordt 0,05 procent van de loonsom gebruikt voor kinderopvang, opgezet door de plaatselijke sociale partners.

Het minimumloon (plus 500 frank) en de inkomensgrens waaronder bedienden een bijdrage krijgen in hun vervoerskosten werden verhoogd (van 900.000 naar 1.200.000 frank). De vakbonden kregen ook de toezegging van de werkgevers onderhandelingen te beginnen over de invoering van het recht op loopbaanonderbreking, maar hun eis voor de veralgemening van de 38-urenweek en de invoering van een syndicale delegatie in de kleine en middelgrote ondernemingen werd door de werkgevers van tafel geveegd.

De werkgevers verkregen een strengere regeling voor het betaald educatief verlof en een verlaging van hun bijdrage voor de financiering van de tijdelijke werkloosheid. De eis van de werkgevers de verplichte omzetting van overuren in recuperatiedagen te schrappen, werd doorverwezen naar het sectoraal overleg.

Werkgevers en vakbonden vroegen hun achterban matig te zijn in de sectorale onderhandelingen en zij legden de regering een lijst met maatregelen voor die nodig zijn om het sociaal akkoord uit te voeren. Na een gesprek met de sociale partners zegde premier Dehaene op 24 november de wetswijzigingen toe die nodig zijn om het akkoord uit te voeren.

Het centraal sociaal akkoord werd op 9 december ondertekend.

Sabena. Hoewel de ontslagnemende regering-Martens IX eind november 1991 nog een overbruggingskrediet aan de noodlijdende luchtvaartmaatschappij Sabena had toegekend (zie daarover het Politiek Jaaroverzicht 1991) en een eventuele samenwerking met de Franse luchtvaartmaatschappij Air France tegen 1 mei 1992 rond diende te zijn, besliste zij op 21 februari 1992, ondanks druk van de vakbonden en de Franstalige ministers, geen beslissing te nemen over de geplande samenwerking tussen Sabena en Air France en het dossier door te schuiven naar het nieuwe kabinet. Bijna alle Vlaamse partijen verzetten zich ertegen dat de kwestie als een "lopende zaak" zou worden behandeld.

Meteen na haar aantreden besliste de regering-Dehaene op 16 maart dat Sabena zou worden omgevormd tot een gewone naamloze vennootschap en van de staat nog eens een lening kreeg van 1,5 miljard frank. De omvorming tot een gewone nv was een van de eisen die de EG-Commissie aan de goedkeuring van het herstructureringsplan verbonden had. De lening van 1,5 miljard frank was een deel van de 9 miljard frank die het kabinet-Martens in 1991 had toegezegd.

Het parlement keurde bijzonder snel een wet goed die Sabena omvormde tot een gewone naamloze vennootschap (wet van 27 maart 1992).

Op 4 april keurde de regering het samenwerkingsakkoord goed dat de raad van bestuur van Sabena daags voordien had bekrachtigd en dat op 10 april werd ondertekend. Op 13 april keurde een buitengewone algemene aandeelhoudersvergadering een kapitaalverhoging goed; de Belgische overheid bracht, door omzetting van vroegere leningen, 9 miljard frank vers geld in, het Belgisch filiaal van Air France (waarin het Gemeentekrediet, de Groep Brussel Lambert en de Nationale Investeringsmaatschappij deelnemen) 6 miljard frank.

Migrantenbeleid. Het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid en de Koning Boudewijnstichting voerden in het voorjaar een mediacampagne rond het thema "Een goeie relatie begint bij integratie. Integratie begint bij een goeie relatie".

In mei kwam het tot een polemiek over de toekenning van stemrecht aan migranten. Gemeenschapsminister Wivina Demeester vroeg op 16 mei, tijdens het Festival van de Immigrant in Antwerpen, dat het debat daarover heropend

zou worden. Zij pleitte er ook voor migranten in overheidsjobs toe te laten. Haar partij, de CVP, liet prompt weten dat de toekenning van stemrecht aan migranten uit niet-EG-landen niet in het partijprogramma staat. Op Agalev na, namen ook alle andere Vlaamse partijen afstand van haar uitspraak. Het Koninklijk Commissariaat wees erop, dat in geen van zijn rapporten het stemrecht voor migranten wordt aanbevolen.

De Kamer keurde een wet goed tot oprichting van een Centrum voor Etnische Gelijkheid, dat in de plaats zou komen van het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid. In de Senaat werd de benaming van het Centrum gewijzigd in Centrum voor Gelijkheid van Kansen en tegen Racisme. De Kamer zou in 1993 de naamswijziging overnemen.

Op 22 maart namen in Brussel 65.000 betogers (rijkswachtcijfer; de organisatoren spraken van 150.000 betogers) deel aan de manifestatie "Hand in hand" voor verdraagzaamheid en democratie. De betoging was georganiseerd door een breed front van verenigingen en actiegroepen die zeiden geschokt te zijn door de uitslag van de parlementsverkiezingen van 24 november 1991 en met de manifestatie wilden opkomen tegen maatschappelijke uitsluiting en racisme.

Zetelverdeling. Bij koninklijk besluit van 14 januari werd de verdeling van de kamerzetels over de verschillende kiesarrondissementen aangepast aan de resultaten van de volkstelling van 1 mei 1991. Brussel, Charleroi en Aalst stonden een zetel af aan Brugge, Sint-Niklaas en Nijvel.

De zetelaanpassing voor de Senaat, die bij wet moet gebeuren, was in 1992 nog niet geregeld. Veurne-Oostende-Diksmuide en Namen-Dinant-Philippeville zouden een zetel winnen, ten nadele van Bergen-Zinnik en Luik.

OCMW. De wet van 5 augustus 1992 wijzigde de werking van de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn, zoals die was geregeld door de wet van 8 juli 1976.

Verdrag van Maastricht. Koning Boudewijn bekrachtigde op 27 november de wet ter goedkeuring van het Verdrag van Maastricht over de Europese monetaire en politieke unie. Eerder hadden ook de gewest- en de gemeenschapsraden het Verdrag geratificeerd. Hoewel, zoals de Raad van State in een advies had opgemerkt, een grondwetsherziening nodig was om aan EG-burgers die de Belgische nationaliteit niet bezitten, het actief en passief kiesrecht bij gemeenteraadsverkiezingen toe te kennen (artikel 8B van het Verdrag), was het kabinet-Dehaene van oordeel dat het Verdrag kon geratificeerd worden alvorens artikel 4 van de grondwet was herzien. De regering voerde aan, dat artikel 8B van het Verdrag geen onmiddellijke gevolgen heeft, omdat de EG de nadere regels van het kiesrecht nog diende uit te werken.

Koninklijk Huis. Op 13 maart deelde het Hof mee, dat koning Boudewijn aan "een ongewone ademnood bij inspanning" leed, "die bijkomend medisch onderzoek vergt". Volgens de mededeling hield het ongemak geen verband met de operatie die de koning op 23 augustus 1991 had ondergaan, waarbij een kwaadaardige tumor in de prostaat was weggenomen.

De koning onderging op 14 en 15 maart een medisch onderzoek in het academisch ziekenhuis van de UCL in Sint-Lambrechts-Woluwe. Een bezoek aan Zweden, dat voor 27 maart was gepland, werd voor onbepaalde tijd uitgesteld.

Op 18 maart onderging het staatshoofd in het Broussais-ziekenhuis in Parijs een heelkundige ingreep aan het hart, waarbij een afwijking aan de mitralisklep werd hersteld. De operatie werd uitgevoerd door de Franse chirurg Alain Carpentier.

Op 19 maart deelde het Paleis mee, dat de gezondheidstoestand van de vorst na de hartklepoperatie bevredigend was.

Koning Boudewijn keerde in het weekeinde van 11-12 april naar Brussel terug. Een gepland bezoek aan de wereldtentoonstelling in Sevilla op 14 en 15 mei werd afgezegd.

In zijn 21-julitoespraak drukte het staatshoofd geruchten over een eventuele troonsafstand de kop in. "Nu de artsen mij opnieuw een uitstekende gezondheid hebben bezorgd, zal ik u, met groot genoegen, nog vele jaren kunnen dienen", zei de koning. In die toespraak pleitte de koning voor een eenvormige toepassing van de sociale-zekerheidswetgeving in heel het land. Communautaire scheeftekkingsen tussen Vlaanderen en Wallonië gaven in Vlaanderen voedsel aan separatistische pleidooien, waar het staatshoofd uitdrukkelijk afstand van nam.

In het najaar brachten de koning en de koningin een staatsbezoek aan Zuid-Korea (12-16 oktober), Japan (17-18 oktober) en Frankrijk (30 november-2 december).

Prins Filip kreeg op 7 september een eigen "Huis" in het koninklijk paleis in Brussel. Het bestond uit een ordonnansofficier, een algemeen, een diplomatiek en een economisch adviseur. Het huis heeft een eigen begroting van 13 miljoen frank.

Ministers van Staat. Koning Boudewijn benoemde op 7 maart aftredend eerste-minister Wilfried Martens tot minister van Staat.

Op 26 mei benoemde het staatshoofd, op voordracht van eerste-minister Dehaene, nog eens negen ministers van Staat. Het waren Europees parlamentslid en oud-premier Leo Tindemans (CVP), voormalig minister Renaat van Elslande (CVP), koninklijk commissaris voor het migrantenbeleid Paula D'Hondt (CVP), oud-minister Arthur Gilson (PSC), PS-voorzitter Philippe Busquin, Irène Pétry (PS), die toen voorzitter van het Arbitragehof was, burgemeester Gilbert Temmerman (SP) van Gent, Europees Commissaris Karel van Miert (SP) en PRL-voorzitter Jean Gol.

De benoemingen volgden op het overlijden sinds 1990 van de ministers van Staat Jean Van Houtte, André Cools, Pierre Vermeylen, Robert Houben, Jos van Eynde, Pierre Descamps en Frank Van Acker.

Beheerscontracten. De regering keurde de beheerscontracten goed met Belgacom (de vroegere RTT; KB van 19 augustus), De Post (de vroegere Regie der Posterijen; KB van 14 september) en de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (NMBS; KB van 30 september). In uitvoering van de wet van 21 maart 1991 hadden de drie overheidsbedrijven beheersautonomie gekregen. De beheerscontracten bevatten de verbintenissen die de bedrijven in ruil daarvoor aangingen.

Openbare kredietinstellingen. In uitvoering van de wet van 17 juni 1991 over de organisatie van de openbare kredietinstellingen (oki), werden de ASLK-bank en de ASLK-verzekeringen bij koninklijk besluit omgevormd in drie entiteiten: de ASLK-holding, de ASLK-bank en de ASLK-verzekeringen. De Nationale Kas voor

Beroepskrediet en het Nationaal Instituut voor Landbouwkrediet zouden later als naamloze vennootschappen worden ondergebracht in de ASLK-holding.

De tweede "pool" van de nieuwe oki-structuur, die gebouwd zou worden rond het Gemeentekrediet, kwam niet van de grond. De raad van bestuur van het Gemeentekrediet verwierp op 28 oktober het regeringsvoorstel het Gemeentekrediet, de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid en het Centraal Bureau voor Hypothecair Krediet in één holding samen te brengen.

Zaak-Cools. In het onderzoek naar de moord (18 juli 1991) op minister van Staat André Cools (PS), waarover het lange tijd stil was geweest, dook half juni de naam op van Alain Van der Biest, kamerlid voor de PS en oud-minister.

Op 13 juni maakte "detective" André Rogge bekend dat hij van Carlo Todarello, een figuur uit de Luikse onderwereld, had vernomen dat deze in opdracht van Richard Taxquet en Giuseppe di Mauro de moord op Cools had georganiseerd. Taxquet was jarenlang privé-secretaris van Van der Biest geweest, di Mauro diens kabinetschauffeur. Beiden waren aangehouden omdat zij betrokken waren in een zwendel met gestolen waardepapieren. Volgens Rogge was Van der Biest de eigenlijke opdrachtgever van de moord. Cools zou er volgens hem mee bedreigd hebben de betrokkenheid van Van der Biests medewerkers bij de zwendel, die hij op het spoor gekomen was, bekend te maken. Het gerecht, dat enig geloof leek te hechten aan de verklaringen van Rogge, wees erop, dat Cools ook op de hoogte zou zijn geweest van gesjoemel bij de aankoop door Landsverdediging van Augusta-helikopters.

Op 30 juni vroeg de Luikse procureur-generaal Léon Giet de Kamer de parlementaire onschendbaarheid van Van der Biest op te heffen om hem te kunnen verhoren. Van der Biest zelf drong daar ook op aan. Op 2 juli stemde de Kamer met de opheffing in. De daaropvolgende dagen werd Van der Biest door onderzoeksrechter Véronique Ancia verhoord.

Op 12 juli meldde de RTBF-radio dat Van der Biest, tijdens een eerdere ondervraging op 21 november 1991, aan Ancia zou hebben gezegd dat Cools in april 1990, toen Van der Biest Waals gewestminister werd, hem had voorgesteld een systeem van illegale partijfinanciering voort te zetten. Op vraag van procureur des Konings Anne Bourguignont opende Ancia meteen een onderzoek naar de financiering van de Luikse PS.

In dat kader hadden er op 14 juli huiszoeken plaats op onder meer de zetel van de Luikse PS-federatie, de zetel van het PS-bestuur en bij secretaris Maurice Demolin van de Luikse PS-federatie.

Bourguignont, die zelf zou zijn terechtgewezen, ontkende nadien de opdracht te hebben gegeven. Advocaat-generaal Armand Spirlet vroeg de kamer van inbeschuldigingstelling de huiszoeken nietig te verklaren. De kamer ging daar op 27 augustus op in, omdat de parlementaire onderschendbaarheid van twee mogelijke betrokkenen (Guy Spitaels en Jean-Marie Léonard) niet was opgeheven, maar zij zei dat Ancia wel degelijk bevoegd was het onderzoek te voeren.

De magistraten van het parket-generaal, aan wie een PS-strekking werd toegeschreven, waren het met het arrest van de kamer van inbeschuldigingstelling niet eens. Op hun verzoek vroeg minister Wathelet van Justitie het Hof van Cassatie het arrest te verbreken. Het Hof deed dat op 30 september, maar om een andere reden. Het Hof was van oordeel dat rechter Ancia wel degelijk met een

onderzoek naar de financiering van de PS was belast en dat de Luikse kamer van inbeschuldigingstelling bijgevolg de huiszoekingen niet had moeten vernietigen.

Begin oktober vroeg de procureur-generaal de volledige opheffing van de parlementaire onschendbaarheid van Van der Biest, ten einde hem eventueel te kunnen aanhouden. De Kamer stemde op 15 oktober met het verzoek in. Van der Biest kon in voorlopige hechtenis worden genomen in verband met de zwendel in waardepapieren. Voor twee nieuwe dossiers waarvoor de opheffing van de onschendbaarheid was gevraagd - het beheer van zijn ministerieel kabinet als Waals gewestminister en het sluiten van een verdacht studiecontract - stemde de Kamer niet met een eventuele aanhouding in.

Op 28 oktober maakten zijn advocaten bekend dat Van der Biest op 22 oktober door onderzoeksrechter Jean-Marc Connerotte van Neufchâteau in verdenking was gesteld van medeplichtigheid aan de heling van waardepapieren. Volgens zijn advocaten was Van der Biest onschuldig.

In 1993 zou Taxquet zijn verklaringen intrekken en zou het duidelijk worden dat er geen verband was tussen de zwendelaffaire en de moord op André Cools.

Vrouwenhandel. De Kamer van Volksvertegenwoordigers richtte op 26 november een onderzoekscommissie op over de internationale vrouwenhandel. Een in september verschenen boek, *Ze zijn zo lief, meneer*, van journalist Chris De Stoop had de hypocriete houding van de Belgische overheid in de internationale vrouwenhandel aan het licht gebracht. Koning Boudewijn liet herhaaldelijk blijken met het probleem begaan te zijn.

Spionage. Op 10 april leidde het gerecht veertien personen voor die verdacht werden van spionage voor de KGB. Diezelfde dag wees minister van Buitenlandse Zaken Willy Claes vier Russische ambassade medewerkers uit, die met het spionagenetwerk te maken hadden. Vijf van de verdachten - een ambtenaar, een journalist en drie zakenmannen - werden aangehouden.

VIII. De evolutie in de politieke partijen

De verrassende uitslag van de parlementsverkiezingen van 24 november 1991 zinderde in 1992 na in het partijleven, zeker in Vlaanderen. Het meest in het oog springende resultaat daarvan was de omvorming van de *Partij voor Vrijheid en Vooruitgang* (PVV) in een nieuwe, verruimde Vlaamse liberale partij, de Vlaamse Liberalen en Democraten (VLD). Bij die omvorming speelden ook enkele politici uit de *Volksunie* (VU) een rol; dat veroorzaakte spanningen en een malaise in de Vlaams-nationalistische partij.

Al in januari was er in de pers sprake van een toenadering tussen en zelfs een samensmelting van de PVV en de Volksunie-Vlaamse Vrije Democraten (VU-VVD). Een en ander werd in verband gebracht met gesprekken tussen beide partijen over coalitievorming in de Limburgse provincieraad en met de goede verstandhouding tussen de beide partijvoorzitters, Guy Verhofstadt resp. Jaak Gabriëls, tijdens hun contacten met het oog op de vorming van een nieuwe Vlaamse regering.

Verhofstadt en zijn rechterhand Patrick Dewael zouden wat in een nauwe samenwerking met de VU zien, maar oud-minister Herman De Croo zei dat hij daar weinig voor voelde.

Ook in de VU was er geen eensgezindheid over een verregaande samenwerking met de Vlaamse liberalen. Van Jaak Gabriëls was bekend dat hij de idee genegen was, maar onder meer Vic Anciaux en Paul Van Grembergen, de fractieleider van de partij in de Vlaamse Raad, namen er uitdrukkelijk afstand van.

Het partijbestuur kwam op 21 maart bijeen om te zoeken naar "wegen van politieke vernieuwing". Gabriëls zei nadien dat er nog geen sprake was van een fusie van partijen, maar hij vond zeven partijen in Vlaanderen "van het goede te veel".

Op 31 maart kondigde PVV-voorzitter Guy Verhofstadt op de BRTN-televisie aan, dat zijn partij in al haar afdelingen zou praten over een herschikking van het politieke landschap, om te komen tot een hergroepering van liberalen, mensen uit andere partijen en niet-partijgebonden burgers rond de PVV.

In een gesprek met *De Standaard* (7 april) verduidelijkte Verhofstadt dat hij de PVV wilde ombouwen en uitbreiden tot een grote burgerpartij, dat hij aan een manifest werkte en dat hij daarover met alle arrondissementele besturen een gesprek zou aangaan. Berichten over een fusie met de VU noemde hij "pure nonsens". Hij ontkende dat er tussen beide partijen onderhandeld werd.

Op 11 april kwam de partijraad van de VU bijeen om de toekomstige rol en opstelling van de partij te bespreken. Een motie van leden van het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, waarin werd aangedrongen op een afkeuring van het partijbestuur uit wantrouwen tegenover gesprekken met de PVV, werd niet ter stemming gelegd. Een grote meerderheid keurde wel een ontwerp-tekst van het partijbestuur goed, waarin stond dat er een noodzaak is aan politieke herverkaveling in Vlaanderen en dat de VU bereid is daaraan actief mee te werken, op voorwaarde dat het eigen VU-Toekomstplan als basis behouden blijft en dat het geen groepering rond één bestaande partij zou worden. De idee van een fusie van de VU met de PVV werd daarmee verworpen.

Met het oog op de statutair voorziene verkiezing van een voorzitter, waarvoor Jaak Gabriëls geen kandidaat meer kon zijn, maakte Bert Anciaux op 17 april bekend dat hij kandidaat was voor die functie. Kort daarop stelde ook Patrick Vankrunkelsven, die in 1989 de enige concurrent was van Jaak Gabriëls, zich kandidaat. Op de valreep meldde zich op 18 mei een derde kandidaat: Johan Sauwens.

De partijraad wees op 13 juni Bert Anciaux tot nieuwe voorzitter aan. In de derde, beslissende ronde kreeg hij 76 stemmen, tegen 59 voor Vankrunkelsven. Sauwens viel na de tweede stembeurt af. Vankrunkelsven en Annemie Van de Casteele werden tot ondervoorzitter verkozen, Chris Vandenbroeke tot partijsecretaris.

Op een congres op 11 juli in Gent, waarop de (deels mislukte) gemeenschapsdialoog werd geëvalueerd, viel Anciaux scherp uit naar de PVV. Hij vroeg de VU'ers "die menen hun eigen politieke ambities te moeten verwezenlijken in een dergelijk halfslachtig gekavel, te gaan". Verscheidene sprekers drongen aan op een loyaliteitsverklaring van alle mandatarissen. Jaak Gabriëls was op de congresbijeenkomst niet aanwezig, in tegenstelling tot André Geens, van wie eveneens werd gezegd dat hij naar de verruimde PVV zou overstappen.

Intussen was het PVV-bureau op 18 mei tot de conclusie gekomen dat de basis akkoord ging met het verruimingsprincipe. Het besliste door te gaan met de verruimingsoperatie en hierover in het najaar een meerdaags congres te organiseren.

PVV-voorzitter Guy Verhofstadt, die op 30 juni in de aanloop naar de oprichting van een nieuwe partij het manifest *De weg naar politieke vernieuwing* had voorgesteld, kreeg kort daarop tegenwind van Herman De Croo. In een interview met *Het Laatste Nieuws* (6 juli) zei De Croo dat er bij de partijbasis onzekerheid was over de plannen van de voorzitter. Hij stelde voor dat alle PVV-leden zich in een referendum zouden kunnen uitspreken over de verruimingsoperatie. De Croo zei ook dat hij kandidaat-voorzitter was. Het partijbureau veegde zijn voorstel diezelfde dag van tafel, omdat elk partijlid op het verruimingscongres "een echt beslissingsrecht krijgt dat doortastender is dan een referendum".

Eind juli verstuurde Jaak Gabriëls een eigen *Nieuwsbrief*, waarin hij schreef met Verhofstadt, Dewael en "vele anderen" op zoek te zijn naar een nieuwe politieke structuur.

In de marge van een persconferentie (12 augustus) noemde Anciaux het optreden van Gabriëls, waarin hij een duidelijk bewijs voor diens keuze voor de PVV zag, onaanvaardbaar.

In een interview met het weekblad *Humo* (18 augustus), dat de kop "Ik stap op" droeg, bevestigde Gabriëls dat hij mentaal al de overstap naar de nieuwe partij maakte. "Het moment waarop ik kap met de VU hangt af van de precieze inhoud van het basisdocument dat moet leiden tot een nieuwe partij in Vlaanderen", verduidelijkte Gabriëls op 18 augustus.

Op 24 augustus werd Gabriëls uit de Volksunie gezet. De beslissing werd genomen door het partijbestuur en de parlementsfracties, die zeiden dat Gabriëls geen mandaat had om met de PVV te onderhandelen. [De partijraad bekrachtigde de verwijdering op 12 september; een tachtigtal leden stemde voor de uitsluiting, een tiental onthield zich.] Met Gabriëls werden ook allen die "deelnamen aan gesprekken met andere partijen over het samensmelten van de VU met deze partijen" uit de VU gezet.

In de daaropvolgende dagen en weken namen onder anderen oud-minister André Geens, politiek directeur Stefan Ector, de ex-parlementsleden Paul Peeters, Rob Geeraerts en Willy Michiels, en Luc Van Biesen, de oud-voorzitter van het VU-arrondissement Halle-Vilvoorde, ontslag uit de partij.

Gabriëls maakte op 3 september de oprichting bekend van een Centrum voor Politieke Vernieuwing, dat onderdak zou bieden aan VU'ers, kritische christendemocraten en zoekende onafhankelijken die mee wilden werken aan de vernieuwing van de Vlaamse politiek. Hij zei dat hij als VU-voorzitter wel degelijk over een mandaat beschikte om met andere politici gesprekken te voeren over de vorming van een nieuwe politieke partij.

Het nogal eigengereide optreden van Anciaux had intussen de malaise in de VU versterkt. Tijdens een "conclaf" van het partijbestuur (19-20 september) werden de plooiën weer enigszins glad gestreken. De partij, die zei met haar Vlaams-maatschappelijk programma een onvervangbare rol te vervullen, besliste door te zetten en haar Toekomstplan te actualiseren. Er werd afgesproken "Vlaamse Vrije Democraten" in de partijnaam te houden; Bert Anciaux had na zijn verkiezing laten verstaan die vermelding te willen schrappen.

Maurits Coppieters, die in 1989 uit de Volksunie was gestapt, maakte op 9 oktober, bij de voorstelling van het boekje *De vergeten vernieuwing* van Bert Anciaux, zijn terugkeer naar de partij bekend.

In een Opinie-artikel in *De Standaard* (27 oktober) nam de stichter en eerste voorzitter van de VU, Frans Van der Elst, afstand van de "overlopers" naar de verruimde PVV. Van der Elst zei bezorgd te zijn over het vage profiel van zijn partij. Hij meende dat een partij die wortelt in het "democratisch Vlaams-nationalisme" een richtinggevende en creatieve rol kan blijven spelen.

Ongeveer tweeduizend PVV-leden beslisten op 12 november, tijdens de eerste dag van een congres in Antwerpen, hun partij op te heffen en "om en rond de Vlaamse liberalen een nieuwe partij op te richten". Er waren geen tegenstemmen, wel twaalf onthoudingen.

Op de tweede congresdag werden de "verruimers" aan de pers voorgesteld. Naast de al genoemde VU-politici traden onder anderen uit christen-democratische hoek de Brugse oud-schepen Dries Van den Abeele, burgemeester Pierre Lano van Harelbeke, oud-kamerlid Ghisleen Willems en het Gentse gemeenteraadslid Luc De Paepe, en voorts de voorzitter van de Katoennatie, Fernand Huts, en de Antwerpse advocaat Leo Delwaide toe. SP-kamerlid Pierre Chevalier wachtte tot de slotzitting om zijn verwachte overstap naar de nieuwe partij te bevestigen.

Op acht onthoudingen na, werd op de derde congresdag (14 november) eenparig de beginselverklaring van de nieuwe partij aangenomen. De nieuwe partij, "die zich onafhankelijk opstelt van de drukings- en belangengroepen", wil "zonder onderscheid van elke persoonlijke levensbeschouwelijke overtuiging alle burgers groeperen die de vrijheid niet vrezen, de verantwoordelijkheid niet schuwen, de solidariteit niet ontlopen en de staat geen slaafse volgzzaamheid toedragen".

Volgens de beginselverklaring stelt de VLD de vrijheid centraal, wil zij verantwoordelijk, solidair, rechtvaardig, echt sociaal, onafhankelijk, pluralistisch en verdraagzaam zijn, en op de bres staan voor Vlaanderen en voor alle Vlamingen in een federaal land.

Vernieuwingen die de partij voorstaat zijn: een burgerdemocratie, de beknotting van de bemoeizucht van de staat, het herdenken van de sociale zekerheid, de beperking van lasten en belastingen, een vereenvoudigde staatshervorming, het leefmilieu herstellen en beschermen, en de migranten inburgeren.

Voorts kondigde de partij een nieuwe stijl aan, met openbare congressen, strikte deontologische regels voor de mandatarissen en lijstensamenstelling door alle leden.

Ten slotte werd op 15 november officieel de nieuwe partij opgericht, onder de naam *Vlaamse Liberalen en Democraten - Partij van de Burger*. Guy Verhofstadt zou de partij leiden tot er medio 1993 een voorzitter zou worden verkozen.

De *Christelijke Volkspartij* (CVP) voelde het hele jaar de weerslag van de verkiezingsnederlaag van 24 november 1991. In de partij werd koortsachtig nagedacht over de conclusies die men moest trekken uit de derde nederlaag bij vier opeenvolgende parlementsverkiezingen.

Al op 20 december 1991 hadden vier jonge CVP-parlementsleden - Johan Van Hecke, Johan De Roo, Eric Van Rompuy en Karel Pinxten - zich in *De Standaard* uitgesproken voor een koerswijziging in het beleid van de partij. Zij meenden dat de CVP zich niet meer kon veroorloven haar overleven ondergeschikt te maken aan de stabiliteit van het land. Ze pleitten daarom voor een sterker gepro-

fileerde partij en vooral voor een grotere onafhankelijkheid van de parlementsfractions. Van Hecke, De Roo en Van Rompuy werden kort nadien fractieleider van hun partij in resp. Kamer, Senaat en Vlaamse Raad.

De eerste bijeenkomsten van Kamer en Senaat eind december 1991 leerden volgens een analyse van *De Standaard* (28 december) dat de onderlinge machtsverhoudingen tussen de standen in de nochtans gekrompen CVP-fracties grosso modo ongewijzigd bleven. Tot de christelijke arbeidersbeweging (ACW) kon men 40 % (Senaat) tot de helft (Kamer) van alle parlementsleden rekenen. Boerenbond, middenstand en standenlozen namen elk ongeveer een derde van de rest voor hun rekening.

Op 8 februari hield de CVP een intern partijberaad over de verkiezingsnederlaag. Paul Maertens, de directeur van de studiedienst Cepess, stelde daar een scherpe analyse van de malaise in de partij voor. De CVP was volgens hem een partij geworden "waar cliëntelisme de plaats van idealisme heeft ingenomen". Hij haalde een reeks feiten aan waarbij de CVP volgens hem niet "beginselvast" was opgetreden: de inbraak van de SP in de Vlaamse regering in 1988, de abortuskwestie, de aarzelingen in het Golf-conflict, de Brusselse kandidatuur van premier Wilfried Martens bij de parlementsverkiezingen van 1991, de halfslachtigheid inzake begroting en staats hervorming. "De grote vraag bij onze kiezers is dus waarvoor de CVP vecht", aldus Maertens, die ook stelde dat "stabiliteit een onvoldoende argument is geworden". Volgens de Cepess-directeur moest zijn partij terug "appeleren aan het gemeenschapsgevoel van de burger".

De vorming van de regering-Dehaene sloeg diepe wonden in de partij. Het partijbestuur keurde op 20 februari in een verdeelde stemming - 60 voor, 22 tegen, 4 onthoudingen - Dehaenes plannen voor de vorming van een rooms-rode coalitie goed. De arrondissementele congressen aan de vooravond van het partijcongres over regeringsdeelname leerden dat 64 % van de CVP-congresleden voor het regeerakkoord was, 31 % tegen bij 5 % onthoudingen.

Op het partijcongres van 5 maart in Gent stond slechts 61 % van de aanwezigen achter het nieuwe kabinet. Na de stemming om half één 's nachts volgde een fel incident tussen de CVP-Jongeren en voorzitter Herman Van Rompuy, waarbij op een bepaald moment een groot deel van de aanwezigen om "democratie" begon te roepen. Het verloop van het congres leidde drie dagen lang tot wantrouwen in de partij, totdat het partijbestuur op 9 maart besliste de rijen te sluiten en in september een "evaluatiecongres" te houden.

Een peiling in *De Morgen* van 3 september, waaruit de PVV voor het eerst als sterkste partij in Vlaanderen naar voren kwam, verhoogde de onrust die de voorbije weken was ontstaan naar aanleiding van de moeilijkheden bij de opstelling van de begroting-1993.

Het Sint-Michielsakkoord over de staats hervorming van 29 september en de eerste positieve reacties in Vlaanderen deden de zenuwachtigheid bij de CVP omslaan in een euforie. Op een bijeenkomst van het partijbestuur op 29 september kondigde Herman Van Rompuy aan zich opnieuw kandidaat te stellen voor het voorzitterschap. Op het partijcongres van 3 oktober kreeg hij, als enige kandidaat, zeventig procent van de stemmen achter zijn naam. Premier Dehaene kreeg, voor het eerst in zijn politiek leven, een minutenlange ovatie van het congres.

De Algemene Raad van de *Socialistische Partij* kwam op 15 februari bijeen om de uitslag van de verkiezingen van 24 november 1991 te analyseren, op ba-

sis van een rapport dat tien wetenschappers, onder leiding van Luc Huyse, hadden opgesteld. In het rapport pleitten zij voor onder meer de bestrijding van de algemeen-maatschappelijke verwaarlozing, het herstel van het contact van de overheid en de politici met de inwoners van probleemwijken, en de opwaardering van het politiek ambt, gekoppeld aan een ideologische en organisatorische vernieuwing.

Op de bijeenkomst kwamen de Vlaamse socialisten tot het besluit dat hun boodschap niet duidelijk begrepen werd. Om het contact tussen de burger en de politicus te verbeteren, besliste de Raad dat alle mandatarissen (parlementsleden, burgemeesters en schepenen) per week vier uur uittrekken om "de boer op te gaan".

Op haar statutair congres van 13 en 14 juni schrapte de SP het verbod voor 65-plussers een politiek mandaat uit te oefenen. Het partijbureau kreeg meer bevoegdheden bij het verlenen van afwijkingen op het cumulatieverbod en bij de lijstvorming. De Algemene Raad, waarin het aantal leden van de afdelingen het stemmengewicht bepaalde, werd vervangen door een Raad van voorzitters en secretarissen van alle partijafdelingen. De nationale voorzitter zou voortaan schriftelijk en geheim verkozen worden.

Op 28 november besprak het SP-congres een tekst van de zogenaamde Domino-groep, een zeventienkoppige groep jongeren die belangrijke functies bekleeden in de partij, die op initiatief van partijvoorzitter Frank Vandenbroucke was tot stand gekomen. In de tekst grepen de Domino's terug naar de wortels van het socialisme: rechtvaardigheid, democratie en verdraagzaamheid, en aarzelden zij niet enkele taboe-thema's aan te pakken, zoals privatisering van overheidsbedrijven en selectiviteit in de sociale zekerheid. De discussie daarover zou in de partij worden voortgezet. Eind 1993 zou er een evaluatie volgen.

In een resolutie riep het congres alle democratische en sociale krachten op samen te werken rond enkele gemeenschappelijke waarden en projecten, over de partijgrenzen heen.

Agalev hield van 7 tot 9 februari een partijberaad in Oostende. Na de tegenvallende verkiezingsuitslag, communicatiestoornissen tijdens het formatieberaad en interne kritiek op de beslissing niet een migrant en een vrouw te laten coöpteren tot senator, werd van diverse zijden gepleit voor een betere organisatie en een meer professionele werking van de partij. Beslist werd daarover een congres te houden. De deelnemers aan het beraad concludeerden dat de stagnatie van de partij te wijten was aan een vervaging van het partijbeeld. Het "ecologisch project" moet het uitgangspunt van de groenen blijven, werd gezegd.

Op het congres van 27 en 28 juni in De Haan werd overeengekomen het Uitvoerend Comité van de partij te professionaliseren door er, naast zes vrijwilligers, de politieke en de partijsecretaris en twee afgevaardigden van de parlementsfracties in op te nemen.

Het *Vlaams Blok* stelde op 6 juni een 70-puntenprogramma over het migrantenbeleid voor. De partij pleitte voor de oprichting van een staatssecretariaat voor Immigratiezaken dat de begeleide terugkeer van de niet-Europese vreemdelingen naar hun landen van herkomst moet voorbereiden. Het VB stelde voorts een verstrenging van de naturalisatiewetgeving voor. Volgens juristen was het programma op verscheidene punten strijdig met de Universele Verklaring van de Mensenrechten.

Op het Blok na keurden alle partijen in de Vlaamse Raad op 19 november een resolutie goed, die het 70-puntenprogramma in scherpe bewoordingen veroordeelde.

Rossem, de partij van het omstreden kamerlid Jean-Pierre Van Rossem, had af te rekenen met intern geruzie. Half oktober kondigden enkele partijleden uit Gent, Kortrijk, Sint-Niklaas en Nijvel hun ontslag aan. Zij verweten de vier parlementsleden van de partij geen rekenschap af te leggen aan de achterban, en zeiden dat Van Rossem de partij gebruikt om zich persoonlijk te verrijken. Kran-ten kregen de daaropvolgende dagen documenten toegestuurd over de inkomsten en uitgaven van de partij.

Op een congres op 11 november kondigde Van Rossem aan dat hij lid blijft van de Rossem-fractie en bij de volgende verkiezingen opnieuw kandidaat zal zijn in Antwerpen. Begin oktober had hij laten weten uit de fractie te stappen en in Luik te kandideren.

Op 10 december besliste de Kamer de parlementaire onschendbaarheid van Van Rossem op te heffen, om vervolging te kunnen instellen na klachten van oud-minister Mark Eyskens en textielbaas Roger De Clerck van Beaulieu. Van Rossem had hen verweten in de jaren tachtig overheidsgeld voor het textielplan te hebben misbruikt.

Met 29 stemmen tegen 21 besliste het congres van de *Vlaamse Kommunistische Partij* op 23 mei de partijnaam te behouden. Partijvoorzitter Ludo Loose had in 1991 voorgesteld de partij te ontbinden en om te vormen tot een marxistische "formatie". Het congres keurde wel de afschaffing van het politiek bureau en het secretariaat goed.

Philippe Busquin werd op 25 januari tijdens een congresbijeenkomst in Doornik tot voorzitter van de *Parti Socialiste* verkozen, in opvolging van Guy Spitaels. Busquin, die de enige kandidaat was, kreeg 515 van de 519 uitgebrachte stemmen. Valmy Féaux werd tot voorzitter van de Waalse federaties aangewezen.

Het congres van de *Parti Réformateur Libéral* (PRL) paste op 19 februari de partijstatuten aan om een terugkeer naar het eenhoofdige voorzitterschap mogelijk te maken. De tweehoofdige leiding, die in 1989 was ingevoerd, bleek niet goed te functioneren. Tussen de twee voorzitters, Daniel Ducarme en Antoine Duquesne, die in de pers smalend "de twee ducs" werden genoemd, ontspoon zich een "guerre des chefs", waarbij Ducarme geleidelijk op het achterplan raakte.

Jean Gol, die de partij al had voorgezeten van 1979 tot 1981, werd op 15 maart tot voorzitter verkozen. Als enige kandidaat kreeg hij 93% van de 6.917 uitgebrachte stemmen.

Georges Clerfayt werd op 5 april herkozen als voorzitter van het *Front démocratique des Bruxellois francophones* (FDF). Hij leidt de partij sinds 1984.

Partijfinanciering. Tijdens de campagne voor de parlementsverkiezingen van 24 november 1991, de eerste die geregeld was door de wet van 4 juli 1989, werd 941,8 miljoen frank uitgegeven, waarvan 544,7 miljoen door de partijen, zo bleek uit het verslag van de parlementscommissie die de uitgaven contro-

leerde (*Belgisch Staatsblad* van 25 juni). Volgens de commissie zagen alle aangiften er "eerlijk" uit, al gaf zij toe dat er in enkele gevallen van overlapping sprake kon zijn. Waarnemers hadden de indruk dat overtredingen van de wet met de mantel der liefde werden bedekt.

De voorzitters van de commissie pleitten voor de invoering van een eenvormig aangifteformulier en voor een verfijning van de campagnereglementering.

In december dienden enkele kamerleden een wetsvoorstel in om de wet van 1989 te wijzigen. Daarin stelden zij voor de overheidssubsidie aan de partijen fors te verhogen: de vaste vergoeding zou worden opgetrokken van drie miljoen naar vijf miljoen frank, de vergoeding per stem (voor Kamer én voor Senaat) van tien naar vijftig frank. Om de meeruitgave (500 miljoen frank) te compenseren, stelden de indieners voor de fiscale aftrekbaarheid van giften aan partijen af te schaffen, rechtspersonen en feitelijke verenigingen te verbieden geld aan de partijen te schenken, het goedkope posttarief voor verkiezingsdrukwerk te schrappen en de ministeriële kabinetten af te slanken.

In het voorstel stond ook dat grote affiches (zgn. 20-m2-affiches) niet meer mogen worden gesplitst en werd de periode voor het aanrekenen van politieke reclame als verkiezingspropaganda van zes op twaalf maanden gebracht.

Het voorstel zou in 1993 op bezwaren van de CVP-senaatsfractie stuiten.

Bijlage I - Samenstelling van de federale regering-Dehaene (7 maart 1992 -)

Jean-Luc Dehaene (CVP), eerste-minister

Guy Coëme (PS), vice-eerste-minister, minister van Verkeerswezen, Openbare Bedrijven en Regie der Gebouwen

Willy Claes (SP), vice-eerste-minister, minister van Buitenlandse Zaken

Melchior Wathelet (PSC), vice-eerste-minister, minister van Justitie en van Economische Zaken

Philippe Maystadt (PSC), minister van Financiën

Philippe Moureaux (PS), minister van Sociale Zaken en van Gezins- en Gehandicaptenbeleid

Jean-Maurice Dehousse (PS), minister van Wetenschapsbeleid

Robert Urbain (PS), minister van Buitenlandse Handel

Freddy Willockx (SP), minister van Pensioenen

Louis Tobback (SP), minister van Binnenlandse Zaken, Ambtenarenzaken en Vreemdelingenzaken

Miet Smet (CVP), minister van Arbeid, belast met het beleid van gelijke kansen voor mannen en vrouwen

André Bourgeois (CVP), minister van KMO's en Landbouw

Leo Delcroix (CVP), minister van Landsverdediging

Laurette Onkelinx (PS), minister van Volksgezondheid, Leefmilieu en Sociale Integratie

Mieke Offeciers (CVP), minister van Begroting

Eric Derycke (SP), staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking

Bijlage II - Samenstelling van de gewest- en gemeenschapsregeringen

A. Vlaamse regering

Bij de verkiezing door de Vlaamse Raad op 21 januari 1992 had de Vlaamse regering deze samenstelling:

Luc Van den Brande (CVP), voorzitter, minister van Economie, KMO's, Energie en Externe Betrekkingen

Norbert De Batselier (SP), vice-voorzitter, minister van Leefmilieu, Huisvesting en Wetenschapsbeleid

Theo Kelchtermans (CVP), minister van Openbare Werken, Vervoer en Ruimtelijke Ordening

Hugo Weckx (CVP), minister van Cultuur en Brusselse Aangelegenheden

Luc Van den Bossche (SP), minister van Onderwijs en Ambtenarenzaken

Leona Detiège (SP), minister van Tewerkstelling en Volksgezondheid

Wivina Demeester (CVP), minister van Financiën en Begroting, Binnenlandse Aangelegenheden, Welzijn en Gezin

Na de toetreding van de VU en de verkiezing door de Vlaamse Raad van Johan Sauwens tot achtste regeringslid, op 30 januari, kreeg de Vlaamse regering volgende samenstelling:

Luc Van den Brande (CVP), voorzitter, minister van Economie, KMO's, Energie, Externe Betrekkingen en Wetenschapsbeleid

Norbert De Batselier (SP), vice-voorzitter, minister van Leefmilieu en Huisvesting

Theo Kelchtermans (CVP), minister van Openbare Werken, Ruimtelijke Ordening en Binnenlandse Aangelegenheden

Hugo Weckx (CVP), minister van Cultuur en Brusselse Aangelegenheden

Luc Van den Bossche (SP), minister van Onderwijs en Ambtenarenzaken

Leona Detiège (SP), minister van Tewerkstelling en Sociale Aangelegenheden

Wivina Demeester (CVP), minister van Financiën en Begroting, Welzijn en Gezin, en Gezondheidsinstellingen

Johan Sauwens (VU), minister van Verkeer, Buitenlandse Handel en Staatsvorming

Omdat de bijzondere wet van 8 augustus 1988 bepaalde dat de Vlaamse regering tot 19 oktober 1992 proportioneel was samengesteld, nam de regering-Van den Brande, om alle juridische betwistingen te vermijden, op 20 oktober ontslag. Diezelfde dag verkoos de Vlaamse Raad een "nieuwe" Vlaamse regering. De acht aftredende ministers werden herkozen, met behoud van hun bevoegdheden.

B. Waalse gewestregering (8 januari 1992 -)

Guy Spitaels (PS), voorzitter, minister van Economie, KMO's en Externe Betrekkingen

Albert Liénard (PSC), minister van Technologie en Tewerkstelling

Guy Mathot (PS), minister van Binnenlandse Aangelegenheden

André Baudson (PS), minister van Verkeer

Jean-Pierre Grafé (PSC), minister van Openbare Werken

Robert Collignon (PS), minister van Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Begroting

Guy Lutgen (PSC), minister van Milieu, Natuurlijke Rijkdommen en Landbouw

C. Franse gemeenschapsregering (7 januari 1992 -)

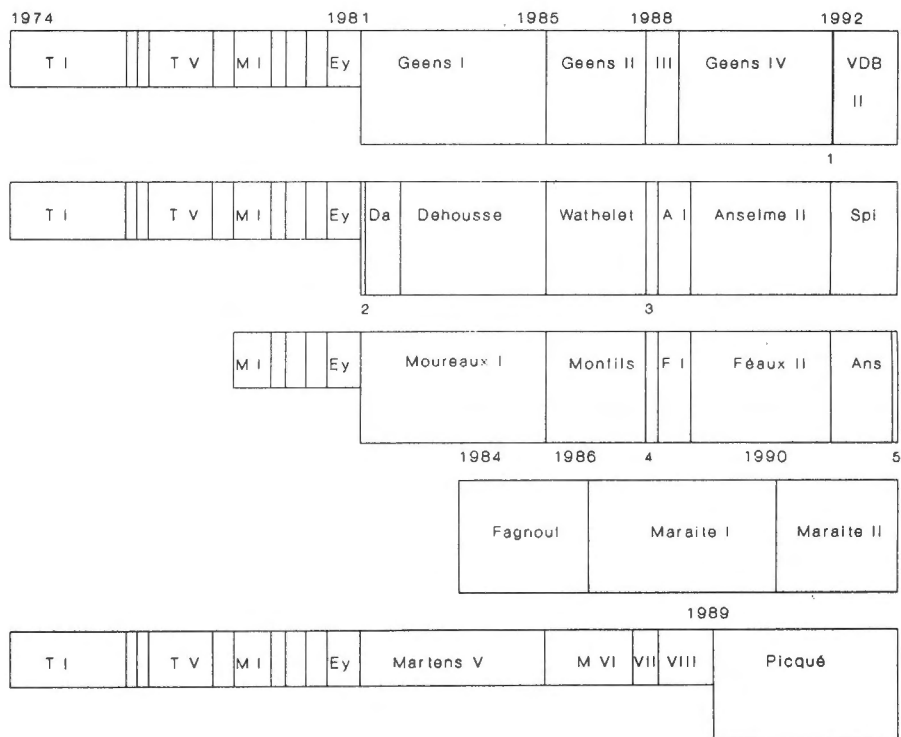
Bernard Anselme (PS), voorzitter, minister van Cultuur en Communicatie, Begroting, Ambtenarenzaken, Sport en Toerisme

Michel Lebrun (PSC), minister van Hoger Onderwijs, Wetenschappelijk Onderzoek en Internationale Betrekkingen

Elio di Rupo (PS), minister van Onderwijs

Magda de Galan (PSC), minister van Sociale Zaken en Gezondheid

Overzicht van de Gewest- en Gemeenschapsregeringen 1974-1993

Legende

T I - T V :
Tindemans I - V
M I - VIII :
Martens I - VIII
Ey : Eyskens M.
VDB : Van Den Brande

Da : Damseaux
A I : Anselme I
Spi : Spitaels
F I : Féaux I
Ans : Anselme

1 Van Den Brande I
2 Regering zonder voorzitter
3 Coëme
4 Moureaux II
5 Onkelinx

Samenstelling van de Gewest- en Gemeenschapsregeringen sinds de staatshervorming van 1970

door Peter JANSSENS

Assistent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

Ten geleide

De uitbouw van België van een unitaire staat tot een federale staat is in verschillende fasen verlopen. Deze evolutie is ook te merken aan de plaats die de verschillende deelregeringen in de staatsordening gekregen hebben in de loop der jaren :

- De staatshervorming van 1970 creëerde Cultuurgemeenschappen en Gewesten. Doch enkel de Gewesten kregen uitvoerende organen : ministeriële comités in de schoot van de nationale regering (*voorlopige gewestvorming*). Voor het Brussels Gewest zou deze voorlopige gewestvorming tot aan de staatshervorming van 1988 blijven gelden.
- In een eerste fase van de staatshervorming van 1980 werden vier executieven in de schoot van de nationale regering opgericht. Aldus werd het systeem van de voorlopige gewestvorming uitgebreid tot de Gemeenschappen.
- In een volgende fase van de staatshervorming werden zelfstandige executieven opgericht. Elke Gemeenschap en elk Gewest kreeg een deelregering die uit en door de Raden zijn samengesteld. Voor de Vlaamse Gemeenschap, de Franse Gemeenschap en het Waalse Gewest ging dit in vanaf december 1981. De Duitse Gemeenschap, die in feite een aparte evolutie onderging, kreeg een autonome deelregering in 1984.
- Tenslotte kreeg ook het Brussels Gewest (inmiddels Brussels Hoofdstedelijk Gewest) een eigen deelregering door de staatshervorming van 1988.

Rekening houdend met deze evolutie worden de gegevens als volgt voorgesteld : Zolang een deelregering deel uitmaakt van de nationale regering, vindt U haar samenstelling onder de desbetreffende nationale regering. Van zodra een deelregering niet langer in de nationale regering zit, wordt een aparte lijst opgesteld. De volgorde is dan ook als volgt :

- De nationale regeringen met de verschillende deelregeringen die er deel van uitmaken.
- De deelregeringen van de Vlaamse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest.
- De deelregeringen van het Waalse Gewest.
- De deelregeringen van de Franse Gemeenschap.
- De deelregeringen van de Duitse Gemeenschap.
- De deelregeringen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

I. NATIONALE REGERING

Regering L. Tindemans II (11 juni 1974 - 8 december 1976)

Ministerieel Comité voor Vlaamse Aangelegenheden :

Minister van Vlaamse Aangelegenheden, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Volksgezondheid en het Gezin : **J. De Saeger** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : **H. De Croo** (PVV)

Minister voor Hervorming der Instellingen : **R. Vandekerckhove** (CVP)

Minister van Landbouw : **A. Lavens** (CVP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie en voor Ruimtelijke Ordening, toegevoegd aan de Minister van Vlaamse Aangelegenheden : **L. Dhoore** (CVP); vanaf 16 oktober 1976 : **M. Eyskens** (CVP)

Staatssecretaris voor Bossen, Jacht en Visvangst, toegevoegd aan de minister van Vlaamse Aangelegenheden : **K. Poma** (PVV)

Ministerieel Comité voor Waalse Aangelegenheden :

Minister van Waalse Aangelegenheden, Voorzitter : **A. Califice** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : **A. Humblet** (PSC)

Minister voor Hervorming der Instellingen : tot 10 december 1974 : **F. Perin** (RW)

Staatssecretaris voor Bossen, Jacht en Visvangst, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : vanaf 4 oktober 1974 : **L. Olivier** (PLP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : **J. Gol** (RW)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : vanaf 4 oktober 1974 : **R. Moreau** (RW); vanaf 10 december 1975 : Staatssecretaris, toegevoegd aan de Minister van Economische Zaken : **E. Knoops** (RW)

Ministerieel Comité voor Brusselse Aangelegenheden :

Minister van Brusselse Aangelegenheden, Voorzitter : **P. Vanden Boeynants** (PSC)

Staatssecretaris voor Huisvesting, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : vanaf 4 oktober 1974 : **H.-F. Van Aal** (PSC)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : vanaf 4 oktober 1974 : **A. De Winter** (PVV)

Regering L. Tindemans III (8 december 1976 - 4 maart 1977)*Ministerieel Comité voor Vlaamse Aangelegenheden :*

Minister van Vlaamse Aangelegenheden, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Volksgezondheid en het Gezin : **J. De Saeger** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : **H. De Croo** (PVV)

Minister voor Hervorming der Instellingen : **R. Vandekerckhove** (CVP)

Minister van Landbouw : **A. Lavens** (CVP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie en voor Ruimtelijke Ordening, toegevoegd aan de Minister van Vlaamse Aangelegenheden : **M. Eyskens** (CVP)

Staatssecretaris voor Bossen, Jacht en Visvangst, toegevoegd aan de minister van Vlaamse Aangelegenheden : **K. Poma** (PVV)

Ministerieel Comité voor Waalse Aangelegenheden :

Minister van Waalse Aangelegenheden, Voorzitter : **A. Califice** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : **A. Humblet** (PSC)

Minister van Openbare Werken : **L. Olivier** (PLP)

Minister van Pensioenen : **R. Moreau** (RW)

Minister, adjunct voor Economische Zaken : **P. Bertrand** (RW)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : **J. Gol** (RW)

Ministerieel Comité voor Brusselse Aangelegenheden :

Minister van Brusselse Aangelegenheden, Voorzitter : **P. Vanden Boeynants** (PSC)

Staatssecretaris voor Huisvesting, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : **H.-F. Van Aal** (PSC)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : **A. De Winter** (PVV)

Regering L. Tindemans IV (4 maart 1977 - 18 april 1977)*Ministerieel Comité voor Vlaamse Aangelegenheden :*

Minister van Vlaamse Aangelegenheden, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Volksgezondheid en het Gezin : J. De Saeger (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : H. De Croo (PVV)

Minister voor Hervorming der Instellingen : R. Vandekerckhove (CVP)

Minister van Landbouw : A. Lavens (CVP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie en voor Ruimtelijke Ordening, toegevoegd aan de Minister van Vlaamse Aangelegenheden : M. Eyskens (CVP)

Staatssecretaris voor Bossen, Jacht en Visvangst, toegevoegd aan de minister van Vlaamse Aangelegenheden : K. Poma (PVV)

Ministerieel Comité voor Waalse Aangelegenheden :

Minister van Waalse Aangelegenheden, Voorzitter : **A. Califice** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : A. Humblet (PSC)

Minister van Openbare Werken : L. Olivier (PLP)

Minister van Pensioenen : M. Plasman (PSC)

Minister, adjunct voor Economische Zaken : Ch. Cornet d'Elzius (PRLW)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : J. Gol (RW)

Ministerieel Comité voor Brusselse Aangelegenheden :

Minister van Brusselse Aangelegenheden, Voorzitter : **P. Vanden Boeynants** (PSC)

Staatssecretaris voor Huisvesting, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : H.-F. Van Aal (PSC)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : A. De Winter (PVV)

Regering L. Tindemans V (3 juni 1977 - 11 oktober 1978)

Ministerieel Comité voor Vlaamse Aangelegenheden :

Minister van Vlaamse Aangelegenheden, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : **J. Ramaekers** (BSP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de minister van Vlaamse Aangelegenheden : **M. Eyskens** (CVP)

Staatssecretaris voor Hervorming der Instellingen, toegevoegd aan de Eerste Minister : **F. De Bondt** (CVP)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Vlaamse Aangelegenheden : **R. De Wulf** (CVP)

Staatssecretaris voor Nederlandse Cultuur, toegevoegd aan de Minister van Nederlandse Cultuur : **V. Anciaux** (VU)

Ministerieel Comité voor Waalse Aangelegenheden :

Minister van Waalse Aangelegenheden, Voorzitter : **G. Mathot** (PSB)

Minister van Nationale Opvoeding : **J. Michel** (PSC)

Minister van Franse Cultuur : **J.-M. Dehousse** (PSB)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : **A. Califice** (PSC)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : **R. Urbain** (PSB)

Staatssecretaris voor Hervorming der Instellingen, toegevoegd aan de Vice-Eerste Minister : **J. Hoyaux** (PSB)

Ministerieel Comité voor Brusselse Aangelegenheden :

Minister van Brusselse Aangelegenheden, Voorzitter : **L. Defosset** (FDF)

Vice-Eerste Minister en Minister van Landsverdediging : **P. Vanden Boeynants** (PSC)

Minister van Verkeerswezen : **J. Chabert** (CVP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : **H. Simonet** (PSB)

Staatssecretaris voor Franse Cultuur, toegevoegd aan de Minister van Franse Cultuur : **F. Persoons** (FDF)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Vlaamse Aangelegenheden : **R. De Wulf** (BSP)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : **V. Anciaux** (VU)

Regering P. Vanden Boeynants II (20 oktober 1978- 3 april 1979)

Ministerieel Comité voor Vlaamse Aangelegenheden :

Minister van Vlaamse Aangelegenheden, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : **J. Ramaekers** (BSP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de minister van Vlaamse Aangelegenheden : **M. Eyskens** (CVP)

Staatssecretaris voor Hervorming der Instellingen, toegevoegd aan de Eerste Minister : **F. De Bondt** (CVP)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Vlaamse Aangelegenheden : **R. De Wulf** (CVP)

Staatssecretaris voor Nederlandse Cultuur, toegevoegd aan de Minister van Nederlandse Cultuur : **V. Anciaux** (VU)

Ministerieel Comité voor Waalse Aangelegenheden :

Minister van Waalse Aangelegenheden, Voorzitter : **G. Mathot** (PSB)

Minister van Nationale Opvoeding : **J. Michel** (PSC)

Minister van Franse Cultuur : **J.-M. Dehousse** (PSB)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : **A. Califice** (PSC)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Waalse Aangelegenheden : **R. Urbain** (PSB)

Staatssecretaris voor Hervorming der Instellingen, toegevoegd aan de Vice-Eerste Minister : **J. Hoyaux** (PSB)

Ministerieel Comité voor Brusselse Aangelegenheden :

Minister van Brusselse Aangelegenheden, Voorzitter : **L. Defosset** (FDF)

Eerste Minister en Minister van Landsverdediging : **P. Vanden Boeynants** (PSC)

Minister van Verkeerswezen : **J. Chabert** (CVP)

Staatssecretaris voor Streekeconomie, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : **H. Simonet** (PSB)

Staatssecretaris voor Franse Cultuur, toegevoegd aan de Minister van Franse Cultuur : **F. Persoons** (FDF)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Vlaamse Aangelegenheden : **R. De Wulf** (BSP)

Staatssecretaris voor Sociale Zaken, toegevoegd aan de Minister van Brusselse Aangelegenheden : **V. Anciaux** (VU)

Regering W. Martens I (3 april 1979 - 15 januari 1980)*Executieve van de Nederlandse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest :***Gemeenschapsbevoegdheden :**

Minister van de Nederlandse Gemeenschap, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : J. Ramaekers (SP)

Staatssecretaris voor de Nederlandse Gemeenschap : R. Steyaert (CVP)

Gewestbevoegdheden :

Minister van het Vlaamse Gewest : M. Galle (SP)

Staatssecretarissen voor het Vlaamse Gewest : P. Akkermans (CVP), D. Coens (CVP)

Executieve van het Waalse Gewest :

Minister van het Waalse Gewest, Voorzitter : **J.-M. Dehousse** (PS)

Staatssecretarissen voor het Waalse Gewest : A. Humblet (PSC); vanaf 15 oktober 1979 : Ph. Maystadt (PSC), B. Anselme (PS)

Executieve van de Franse Gemeenschap :

Minister van de Franse Gemeenschap, Voorzitter : **M. Hansenne** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : J. Hoyaux (PS)

Staatssecretaris voor de Franse Gemeenschap : F. Persoons (FDF)

Executieve van het Brusselse Gewest :

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **L. Defosset** (FDF)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest : G. Cudell (PS), L. De Pauw-Devee (SP)

Nemen deel aan de beraadslagingen :

Staatssecretaris voor de Franse Gemeenschap : F. Persoons (FDF)

Staatssecretaris voor de Nederlandse Gemeenschap : R. Steyaert (CVP)

Regering W. Martens II (23 januari 1980 - 2 april 1980)*Executieve van de Nederlandse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest :*

Minister van de Nederlandse Gemeenschap, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : J. Ramaekers (SP)

Minister van het Vlaamse Gewest : M. Galle (SP)

Staatssecretaris voor de Nederlandse Gemeenschap : R. Steyaert (CVP)

Staatssecretarissen voor de Nederlandse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest :
P. Akkermans (CVP), D. Coens (CVP)

Executieve van het Waalse Gewest :

Minister van het Waalse Gewest, Voorzitter : **J.-M. Dehousse** (PS)

Staatssecretarissen voor het Waalse Gewest : Ph. Maystadt (PSC), B. Anselme (PS)

Executieve van de Franse Gemeenschap :

Minister van de Franse Gemeenschap, Voorzitter : **M. Hansenne** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : J. Hoyaux (PS)

Staatssecretaris voor de Franse Gemeenschap : A. Degroeve (PS)

Executieve van het Brusselse Gewest :

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **C. Goor-Eyben** (PSC)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest : G. Cudell (PS), L. De Pauw-De-
veen (SP)

Nemen deel aan de beraadslagingen :

Staatssecretaris voor de Franse Gemeenschap : A. Degroeve (PS)

Staatssecretaris voor de Nederlandse Gemeenschap : R. Steyaert (CVP)

Regering W. Martens III (18 mei 1980 - 7 oktober 1980)*Vlaamse Executieve :*

Minister van de Vlaamse Gemeenschap, Voorzitter : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : W. Calewaert (SP)

Minister van de Vlaamse Gemeenschap : A. Kempinaire (PVV)

Minister van Begroting en Adjunct voor Nationale Opvoeding : G. Geens (CVP)

Minister van de Vlaamse Gemeenschap : M. Galle (SP)

Staatssecretarissen voor de Vlaamse Gemeenschap : P. Akkermans (CVP), R. Steyaert (CVP), L. Herman - Michiels (PVV)

Executieve van het Waalse Gewest :

Minister van het Waalse Gewest, Voorzitter : **J.-M. Dehousse** (PS)

Staatssecretarissen voor het Waalse Gewest : P. Mainil (PSC), A. Bertouille (PRL)

Executieve van de Franse Gemeenschap :

Minister van de Franse Gemeenschap, Voorzitter : **M. Hansenne** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : G. Mathot (PS)

Staatssecretaris voor de Franse Gemeenschap : A. Demuyter (PRL)

Executieve van het Brusselse Gewest :

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **C. Goor-Eyben** (PSC)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest : G. Cudell (PS), A. De Winter (PVV)

Nemen deel aan de beraadslagingen :

Staatssecretaris voor de Franse Gemeenschap : A. Demuyter (PRL)

Staatssecretaris voor de Vlaamse Gemeenschap : R. Steyaert (CVP)

Regering W. Martens IV (22 oktober 1980 - 31 maart 1981)*Vlaamse Executieve :*

Minister van de Vlaamse Gemeenschap en Adjunct voor Nationale Opvoeding,
Voorzitter : **G. Geens** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : **W. Calewaert** (SP)

Minister van de Vlaamse Gemeenschap : **M. Galle** (SP)

Staatssecretarissen voor de Vlaamse Gemeenschap : **H. De Backer - Van Ocken**
(CVP), **P. Akkermans** (CVP), **R. Steyaert** (CVP)

Executieve van het Waalse Gewest :

Minister van het Waalse Gewest, Voorzitter : **J.-M. Dehousse** (PS)

Staatssecretarissen voor het Waalse Gewest : **E. Deworme** (PS); vanaf 16 maart
1981 : **G. Coëme** (PS), **M. Wathelet** (PSC)

Executieve van de Franse Gemeenschap :

Minister van de Franse Gemeenschap, Voorzitter : **M. Hansenne** (PSC)

Minister van Middenstand, van het Plan en Adjunct voor de Franse Gemeen-
schap : **J. Desmarets** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : **Ph. Busquin** (PS)

Executieve van het Brusselse Gewest :

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **A. Degroeve** (PS)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest : **C. Goor-Eyben** (PSC), **L. De Pauw-
Deveen** (SP)

Nemen deel aan de beraadslagingen :

Minister van Middenstand, van het Plan en Adjunct voor de Franse Gemeen-
schap : **J. Desmarets** (PSC)

Staatssecretaris voor de Vlaamse Gemeenschap : **R. Steyaert** (CVP)

Regering M. Eyskens (6 april 1981 - 21 september 1981)*Vlaamse Executieve :*

Minister van de Vlaamse Gemeenschap en Adjunct voor Nationale Opvoeding,
Voorzitter : **G. Geens** (CVP)

Minister van Nationale Opvoeding : **W. Calewaert** (SP)

Minister van de Vlaamse Gemeenschap : **M. Galle** (SP)

Staatssecretarissen : **H. De Backer - Van Ocken** (CVP), **P. Akkermans** (CVP), **R. Steyaert** (CVP)

Executieve van het Waalse Gewest :

Minister van het Waalse Gewest, Voorzitter : **J.-M. Dehousse** (PS)

Staatssecretarissen : **G. Coëme** (PS), **M. Wathelet** (PSC)

Executieve van de Franse Gemeenschap :

Minister van de Franse Gemeenschap, Voorzitter : **M. Hansenne** (PSC)

Minister van Middenstand, van het Plan en Adjunct voor de Franse Gemeenschap : **J. Desmarets** (PSC)

Minister van Nationale Opvoeding : **Ph. Busquin** (PS)

Executieve van het Brusselse Gewest :

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **A. Degroeve** (PS)

Staatssecretarissen : **C. Goor-Eyben** (PSC), **L. De Pauw-Deveen** (SP)

Nemen deel aan de beraadslagingen :

Minister van Middenstand, van het Plan en Adjunct voor de Franse Gemeenschap : **J. Desmarets** (PSC)

Staatssecretaris : **R. Steyaert** (CVP)

Regering W. Martens V (17 december 1981 - 14 oktober 1985)*Executieve van het Brusselse Gewest :*

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **A. Demuyter** (PRL); vanaf 20 januari 1983 : **P. Hatry** (PRL)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest, toegevoegd aan de Minister van het Brusselse Gewest : C. Goor-Eyben (PSC), A.-M. Neyts-Uyttebroeck (PVV)

Regering W. Martens VI (28 november 1985 - 21 oktober 1987)*Executieve van het Brusselse Gewest :*

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **F.-X. de Donnée** (PRL)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest, toegevoegd aan de Minister van het Brusselse Gewest : J. Bascour (PVV), J.-L. Thys (PSC)

Regering W. Martens VII (21 oktober 1987 - 9 mei 1988)*Executieve van het Brusselse Gewest :*

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **F.-X. de Donnée** (PRL)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest, toegevoegd aan de Minister van het Brusselse Gewest : J. Bascour (PVV), J.-L. Thys (PSC)

Regering W. Martens VIII (9 mei 1988 - 29 september 1991)*Executieve van het Brusselse Gewest :*

Minister van het Brusselse Gewest, Voorzitter : **Ph. Moureaux** (PS)

Staatssecretarissen voor het Brusselse Gewest, toegevoegd aan de Minister van het Brusselse Gewest : J.-L. Thys (PSC), J. Valkeniers (VU)

II. VLAAMSE REGERING

VANAF DE STAATSHERVORMING VAN 1980 :

Regering Geens I (22 december 1981 - 10 december 1985)

Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Economie en Werkgelegenheid : G. Geens (CVP)

Vice-Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Cultuur : K. Poma (PVV)

Gemeenschapsminister van Ondergeschikte Besturen en Gesubsidieerde Werken : M. Galle (SP)

Gemeenschapsminister van Gezin en Welzijnszorg : R. Steyaert (CVP)

Gemeenschapsminister van Financiën : H. Schiltz (VU)

Gemeenschapsminister van Ruimtelijke Ordening, Landinrichting en Natuurbehoud : P. Akkermans (CVP)

Gemeenschapsminister van Huisvesting : J. Buchmann (PVV)

Gemeenschapsminister van Gezondheidsbeleid : R. De Wulf (SP)

Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Waterbeleid en Onderwijs : J. Lenssens (CVP)

Regering Geens II (10 december 1985 - 3 februari 1988) ¹

Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Economie en Werkgelegenheid : G. Geens (CVP)

Vice-Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Financiën en Begroting : L. Walt Niel (PVV)

Gemeenschapsminister van Gezin en Welzijnszorg : R. Steyaert (CVP)

Gemeenschapsminister van Huisvesting : P. Akkermans (CVP); vanaf 21 oktober 1987 : J. Dupré (CVP)

Gemeenschapsminister van Volksgezondheid en Leefmilieu : J. Lenssens (CVP)

Gemeenschapsminister van Binnenlandse Aangelegenheden en Ruimtelijke Ordening : J. Pede (PVV)

Gemeenschapsminister van Onderwijs en Vorming : T. Kelchtermans (CVP)

Gemeenschapsminister van Externe Betrekkingen : P. Deprez (CVP)

Gemeenschapsminister van Cultuur : P. Dewael (PVV)

Regering Geens III (3 februari 1988 - 18 oktober 1988)

Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Economie : G. Geens (CVP)

Vice-Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Financiën en Begroting : L. Walt Niel (PVV)

Gemeenschapsminister van Welzijn, Gezin en Volksgezondheid : J. Lenssens (CVP)

Gemeenschapsminister van Tewerkstelling, Vorming en Openbaar Ambt : T. Kelchtermans (CVP)

(1) Bij *Besluit van de Vlaamse Executieve van 21 oktober 1987* (BS 24 oktober 1987) wordt de bevoegdheidsverdeling binnen de Executieve gewijzigd.

- Gemeenschapsminister van Cultuur : P. Dewael (PVV)
 Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Landinrichting en KMO-beleid : J. Dupré (CVP)
 Gemeenschapsminister van Onderwijs en Brusselse Aangelegenheden : H. Weckx (CVP)
 Gemeenschapsminister van Binnenlandse Aangelegenheden en Ruimtelijke Ordening : E. Beysen (PVV)
 Gemeenschapsminister van Huisvesting : P. Breyne (CVP)

VANAF DE STAATSHERVORMING VAN 1988 :

Regering Geens IV (18 oktober 1988 - 21 januari 1992)

- Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Financiën en Begroting : G. Geens (CVP)
 Vice-Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Gemeenschapsminister van Economie, Middenstand en Energie : N. De Batselier (SP)
 Gemeenschapsminister van Ruimtelijke Ordening en Huisvesting : tot 7 januari 1992 : L. Waltiel (PVV)
 Gemeenschapsminister van Welzijn en Gezin : J. Lenssens (CVP)
 Gemeenschapsminister van Tewerkstelling : R. De Wulf (SP)
 Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Natuurbehoud en Landinrichting : T. Kelchtermans (CVP)
 Gemeenschapsminister van Cultuur : P. Dewael (PVV)
 Gemeenschapsminister van Volksgezondheid en Brusselse Aangelegenheden : H. Weckx (CVP)
 Gemeenschapsminister van Onderwijs : D. Coens (CVP)
 Gemeenschapsminister van Binnenlandse Aangelegenheden en Openbaar Ambt : L. Van den Bossche (SP)
 Gemeenschapsminister van Openbare Werken en Verkeer : J. Sauwens (VU)

Regering Van Den Brande I (21 januari 1992 - 30 januari 1992)

- Voorzitter van de Vlaamse Executieve en Gemeenschapsminister van Economie, KMO's, Energie en Externe Betrekkingen : L. Van Den Brande (CVP)
 Vice-Voorzitter van de Vlaamse Executieve en Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Huisvesting en Wetenschapsbeleid : N. De Batselier (SP)
 Gemeenschapsminister van Openbare Werken, Vervoer en Ruimtelijke Ordening : T. Kelchtermans (CVP)
 Gemeenschapsminister van Cultuur en Brusselse Aangelegenheden : H. Weckx (CVP)
 Gemeenschapsminister van Onderwijs en Ambtenarenzaken : L. Van den Bossche (SP)
 Gemeenschapsminister van Tewerkstelling en Volksgezondheid : L. Detiège (SP)
 Gemeenschapsminister van Financiën en Begroting, Binnenlandse Aangelegenheden, Welzijn en Gezin : W. De Meester-De Meyer (CVP)

Regering Van Den Brande II (30 januari 1992 - 2

Voorzitter van de Vlaamse Executieve en Gemeenschapsminister van Economie, KMO, Wetenschapsbeleid, Energie en Externe Betrekkingen : L. Van Den Brande (CVP)

Vice-Voorzitter van de Vlaamse Executieve en Gemeenschapsminister van Leefmilieu en Huisvesting : N. De Batselier (SP)

Gemeenschapsminister van Openbare Werken, Ruimtelijke Ordening en Binnenlandse Aangelegenheden : T. Kelchtermans (CVP)

Gemeenschapsminister van Cultuur en Brusselse Aangelegenheden : H. Weckx (CVP)

Gemeenschapsminister van Onderwijs en Ambtenarenzaken : L. Van den Bosche (SP)

Gemeenschapsminister van Verkeer, Buitenlandse Handel en Staatshervorming : J. Sauwens (VU)

Gemeenschapsminister van Tewerkstelling en Sociale Aangelegenheden : L. Dettiège (SP)

Gemeenschapsminister van Financiën en Begroting, Gezondheidsinstellingen, Welzijn en Gezin : W. De Meester-De Meyer (CVP)

(2) Ten gevolge *art. 65 van de Bijzondere Wet van 8 augustus 1988 tot hervorming der instellingen* nam de regering Van Den Brande op 20 oktober 1992 ontslag om vervolgens weer aangesteld te worden. Dit artikel bepaalde dat de Executieven tot de derde maandag van oktober 1992 proportioneel moesten samengesteld worden.

III. WAALSE REGERING

VANAF DE STAATSHERVORMING VAN 1980:

Regering zonder voorzitter (23 december 1981 - 27 januari 1982)³

Dehousse (PS)
 Damseaux (PRL)
 Busquin (PS)
 Wathelet (PSC)
 Féaux (PS)
 Bertouille (PRL)

Regering Damseaux (27 januari 1982 - 27 oktober 1982)

Minister-president van het Waalse Gewest, belast met Voogdij en Buitenlandse Betrekkingen: A. Damseaux (PRL)
 Minister van de Waalse Economie: J.-M. Dehousse (PS)
 Minister van het Waalse Gewest voor Begroting en Energie: Ph. Busquin (PS)
 Minister van het Waalse Gewest voor de Nieuwe Technologieën en KMO's, Ruimtelijke Ordening en het Bos: M. Wathelet (PSC)
 Minister van het Waalse Gewest voor het Water, het Leefmilieu en het Landleven: V. Féaux (PS)
 Minister van het Waalse Gewest voor Huisvesting en Informatica: A. Bertouille (PRL)

Regering Dehousse (27 oktober 1982 - 11 december 1985)

Minister-president van het Waalse Gewest, belast met Economie: J.-M. Dehousse (PS)
 Minister van het Waalse Gewest, belast met Voogdij en Buitenlandse Betrekkingen: A. Damseaux (PRL)
 Minister van het Waalse Gewest voor Begroting en Energie: Ph. Busquin (PS)
 Minister van het Waalse Gewest voor de Nieuwe Technologieën en KMO's, Ruimtelijke Ordening en het Bos: M. Wathelet (PSC)
 Minister van het Waalse Gewest voor het Water, het Leefmilieu en het Landleven: V. Féaux (PS)
 Minister van het Waalse Gewest voor Huisvesting en Informatica: A. Bertouille (PRL); vanaf 28 juni 1983: J. Mayence (PRL)

(3) Bij de keuze van de voorzitter van de deelregering bestond geen eensgezindheid tussen de drie socialistische ministers enerzijds en de twee liberale en de christendemocratische minister anderzijds. Ook over de bevoegdheidsverdeling bestond geen akkoord. Zie ook BRASSINNE J., *La Communauté française et la Région wallonne: An II*, in *Res Publica*, 1983, 2-3, blz. 332.

Regering Wathelet (11 december 1985 - 4 februari 1988)

Minister-president van de Waalse Gewestexecutieve, belast met de Nieuwe Technologieën, Buitenlandse Betrekkingen, Algemene Zaken en Personeel: M. Wathelet (PSC)

Minister van Economie, Tewerkstelling en Middenstand voor het Waalse Gewest: A. Declety (PRL)

Minister van Huisvesting en Voogdij voor het Waalse Gewest: A. Dalem (PSC)

Minister van Begroting, Financiën en Gesubsidieerde Werken voor het Waalse Gewest: Ch. Aubecq (PRL)

Minister van Ruimtelijke Ordening, van het Landleven en het Water voor het Waalse Gewest: A. Lienard (PSC)

Minister voor Leefmilieu en Landbouw voor het Waalse Gewest: D. Ducarme (PRL)

Regering Coëme (4 februari 1988 - 10 mei 1988)

Minister-president van de Waalse Gewestexecutieve, belast met het Water, Plattelandsvernieuwing, Natuurbehoud, Personeel en Administratie: G. Coëme (PS)

Minister van Economie, KMO's en Tewerkstelling voor het Waalse Gewest: Ph. Busquin (PS)

Minister van Begroting, Financiën en Huisvesting voor het Waalse Gewest: A. Dalem (PSC)

Minister voor Lokale Overheden en Gesubsidieerde Werken voor het Waalse Gewest: A. Cools (PS)

Minister van Ruimtelijke Ordening, Nieuwe Technologieën en Buitenlandse Betrekkingen voor het Waalse Gewest: A. Lienard (PSC)

Minister van Landbouw, Leefmilieu en Energie voor het Waalse Gewest: G. Lutgen (PSC)

Regering Anselme I (10 mei 1988 - 18 januari 1989)

Minister-president van de Waalse Gewestexecutieve, belast met Economie en KMO's: B. Anselme (PS)

Minister voor de Lokale Overheden, Gesubsidieerde Werken en het Water voor het Waalse Gewest: A. Cools (PS)

Minister van Begroting, Financiën en Huisvesting voor het Waalse Gewest: A. Dalem (PSC)

Minister voor Plattelandsvernieuwing, Natuurbehoud, Industriezones, Tewerkstelling en het Regionaal Openbaar Ambt: E. Hismans (PS)

Minister van Ruimtelijke Ordening, Nieuwe Technologieën en Buitenlandse Betrekkingen voor het Waalse Gewest: A. Lienard (PSC)

Minister van Landbouw, Leefmilieu en Energie voor het Waalse Gewest: G. Lutgen (PSC)

VANAF DE STAATSHERVORMING VAN 1988 :**Regering Anselme II (18 januari 1989 - 8 januari 1992)**

Minister-president van de Waalse Gewestexecutieve, belast met Economie, KMO's en het Regionaal Openbaar Ambt : B. Anselme (PS)

Minister voor de Lokale Overheden, Gesubsidieerde Werken en het Water voor het Waalse Gewest : A. Cools (PS); vanaf 3 mei 1990 : A. Van Der Biest (PS)

Minister van Begroting, Financiën en Transport voor het Waalse Gewest : A. Dalem (PSC)

Minister voor Plattelandsvernieuwing, Natuurbehoud, Industriezones, Tewerkstelling : E. Hismans (PS)

Minister van Openbare Werken voor het Waalse Gewest : A. Baudson (PS)

Minister van Ruimtelijke Ordening, Onderzoek, Technologieën en Buitenlandse Betrekkingen voor het Waalse Gewest : A. Lienard (PSC)

Minister van Landbouw, Leefmilieu en Huisvesting voor het Waalse Gewest : G. Lutgen (PSC)

Regering Spitaels (8 januari 1992 -)

Voorzitter van de Executieve, belast met Economie, KMO's en Buitenlandse Betrekkingen : G. Spitaels (PS)

Minister van Technologische Ontwikkeling en Tewerkstelling : A. Lienard (PSC)

Minister van Binnenlandse Zaken belast met de Lokale Overheden, Administratie en Gesubsidieerde Werken : G. Mathot (PS)

Minister van Transport : A. Baudson (PS)

Minister van Openbare Werken : J.-P. Grafé (PSC)

Minister van Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Begroting : R. Collignon (PS)

Minister van Leefmilieu, Natuurlijke Rijkdommen en Landbouw : G. Lutgen (PSC)

IV. FRANSE GEMEENSCHAPSREGERING

VANAF DE STAATSHERVORMING VAN 1980 :

Regering Moureaux I (22 december 1981 - 9 december 1985)

Voorzitter van de Franse Gemeenschapsexecutieve, Gemeenschapsminister van Cultuur, Budget en Financiën : Ph. Moureaux (PS)

Gemeenschapsminister van Bijstand aan Personen : Ph. Monfils (PRL)

Gemeenschapsminister van Gezondheidsbeleid en Onderwijs : R. Urbain (PS)

Regering Monfils (9 december 1985 - 2 februari 1988)

Minister-Voorzitter van de Franse Gemeenschapsexecutieve : Ph. Monfils (PRL)

Minister van Sociale Zaken, Vorming en Toerisme : E. Pouillet (PSC)

Minister van Gezondheid, Onderwijs en Middenstand : A. Bertouille (PRL)

Regering Moureaux II (2 februari 1988 - 9 mei 1988)

Minister-Voorzitter van de Franse Gemeenschapsexecutieve : Ph. Moureaux (PS)

Minister van Onderwijs, Vorming, Sport, Toerisme en Internationale Betrekkingen : J.-P. Grafé (PSC)

Minister van Sociale Zaken en van Gezondheid : R. Urbain (PS)

Regering Féaux I (11 mei 1988 - 17 januari 1989)

Minister-Voorzitter van de Franse Gemeenschapsexecutieve : V. Féaux (PS)

Minister van Onderwijs, Vorming, Sport, Toerisme en Internationale Betrekkingen : J.-P. Grafé (PSC)

Minister van Sociale Zaken en van Gezondheid : Ch. Picqué (PS)

VANAF DE STAATSHERVORMING VAN 1988 :

Regering Féaux II (17 januari 1989 - 7 januari 1992)

Minister-Voorzitter van de Franse Gemeenschapsexecutieve, belast met Cultuur en Communicatie : V. Féaux (PS)

Minister van Onderwijs, Vorming, Sport, Toerisme en Internationale Betrekkingen : J.-P. Grafé (PSC)

Minister van Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek : Y. Ylieff (PS)

Minister van Sociale Zaken en van Gezondheid : Ch. Picqué (PS); vanaf 6 juli 1989 : F. Guillaume (PS)

Regering Anselme (7 januari 1992 - 4 mei 1993)

Minister-Voorzitter van de Franse Gemeenschapsexecutieve, belast met Cultuur en Communicatie : B. Anselme (PS)

Minister van Hoger Onderwijs, Wetenschappelijk Onderzoek en Internationale Betrekkingen : M. Lebrun (PSC)

Minister van Onderwijs : E. Di Rupo (PS)

Minister van Sociale Zaken en Gezondheid : M. De Galan (PS)

Regering Onkelinx (4 mei 1993 -)

Minister-Voorzitter van de Franse Gemeenschapsexecutieve, belast met Cultuur en Communicatie : L. Onkelinx (PS)

Minister van Hoger Onderwijs, Wetenschappelijk Onderzoek en Internationale Betrekkingen : M. Lebrun (PSC)

Minister van Onderwijs : E. Di Rupo (PS)

Minister van Sociale Zaken en Gezondheid : E. Tomas (PS)

V. DUITSE GEMEENSCHAPSREGERING

Regering Fagnoul (30 januari 1984 - 11 november 1986)

Gemeenschapsminister van Financiën, Vorming, Culturele Animatie en Buitenlandse Betrekkingen, Voorzitter: B. Fagnoul (PFF) ⁴

Gemeenschapsminister voor Volksgezondheid en Familie, Sport en Toerisme: J. Maraite (CSP) ⁵

Gemeenschapsminister voor de Jeugd, Permanente Vorming, Cultureel Erfgoed en Media: M. Lejoly (SP) ⁶

Regering Maraite I (11 november 1986 - 13 november 1990)

Gemeenschapsminister van Financiën, Onderwijs (infrastructuur), Internationale Betrekkingen en Betrekkingen tussen de Gemeenschappen, Toerisme, Vrije Tijd en Steun aan de Pers, Voorzitter: J. Maraite (CSP)

Gemeenschapsminister van Onderwijs, Vorming, Culturele Animatie en Media: B. Fagnoul (PFF)

Gemeenschapsminister voor de Jeugd, Sport, Volwassenenvorming en Sociale Zaken: M. Grosch (CSP)

Regering Maraite II (13 november 1990 -)

Gemeenschapsminister van Financiën, Volksgezondheid en Familie, Sport en Toerisme: J. Maraite (CSP)

Gemeenschapsminister voor Onderwijs en Vorming, Cultuur, Jeugd en Wetenschappelijk Onderzoek: B. Gentges (PFF)

Gemeenschapsminister voor Media, Volwassenenvorming, Gehandicaptenbeleid, Sociale Hulp en Beroepsomvorming: K.-H. Lambertz (SP)

(4) PFF: Partei für Freiheit und Fortschritt

(5) CSP: Christlich-Soziale Partei

(6) SP: Sozialistische Partei

VI. BRUSSELSE GEWESTREGERING

VANAF DE STAATSHERVORMING VAN 1988 :

Regering Picqué (12 juli 1989 -)

Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve, belast met Ruimtelijke Ordening, de Ondergeschikte Besturen en Tewerkstelling : Ch. Picqué (PS)

Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen : J. Chabert (CVP)

Minister van Huisvesting, Leefmilieu, Natuurbehoud en Waterbeleid : G. Désir (FDF); vanaf 17 december 1991 : D. Gosuin (FDF)

Minister van Economie : R. Grijp (SP)

Minister van Openbare Werken, Verkeer en de Vernieuwing van de afgedankte bedrijfsruimten : J.-L. Thys (PSC)

Staatssecretaris toegevoegd aan de Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve : R. Hotyat (PS)

Staatssecretaris toegevoegd aan de Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen en aan de Minister van Economie : V. Anciaux (VU)

Staatssecretaris toegevoegd aan de Minister van Huisvesting, Leefmilieu, Natuurbehoud en Waterbeleid : D. Gosuin (FDF); vanaf 17 december 1991 : D. van Eyl (FDF)

Belgian Politics in 1992

by Ivan COUTTENIER

Licentiate in Political Science

1. The election aftermath and the forming of a new cabinet

1.1. *The making of the community and regional governments*

In the November 1991 general election, the Flemish Christian Democrats (CVP) and Flemish Socialists (SP) had suffered severe losses while the ultra-right Vlaams Blok had made a real breakthrough. Consequently, the forming of a new cabinet had become extremely difficult. The first post-electoral move was made by CVP President Herman Van Rompuy who announced that his party would refrain from any initiative aimed at solving the political stalemate.

Since the Flemish Liberals (PVV) were among those who had won the election, the King named PVV Minister of State Frans Grootjans informateur, whose task it was to sound out the party leaders. After completion of Grootjans' mission, the King called on PVV party president Guy Verhofstadt to form a government. Verhofstadt started talks with the Socialists and Greens, but the Flemish Socialist did not feel very much for a Liberal-Socialist-Green coalition. After Verhofstadt's aborted attempt, the King asked Francophone Christian Democratic (PSC) Vice Premier Melchior Wathelet to form a cabinet. While Wathelet consulted with a wide range of public figures, the real action was on the regional level. Early January 1992, the PSC and PS reached agreement on the forming of coalition government for the Francophone Community and Walloon Region. On January 6, PS President Guy Spitaels surprised friend and foe by announcing that he himself would lead the Walloon regional government. Observers noted that Spitaels had reached the conclusion that since CVP leaders would obstruct his attempts at becoming a minister in the national government, his only alternative left was the Walloon regional government. Many viewed Spitaels' decision as another demonstration that Wallonia had become the PS number one priority. On top of Spitaels, the other elected ministers of the Walloon regional government were Albert Liénard (PSC), André Baudson (PS), Jean-Pierre Grafé (PSC), Robert Collignon (PS), Guy Lutgen (PSC) and Guy Mathot (PS). Willy Burgeon kept the presidency of the Walloon Regional Council (regional legislature). Bernard Anselme (PS) became the new president of the Francophone Community government which included Elio Di Rupo (PS), Michel Lebrun (PSC) and Magda De Galan (PS). Anne-Marie Corbisier (PSC) was elected president of the French Community Council (legislature). She replaced Antoinette Spaak (FDF).

On the Flemish side, the making of the regional government was a difficult operation. As of 1988, the Flemish executive was composed proportionally and this had remain so until October 1992. As a result of the November 1991 election, the proportional rule left the CVP with four ministerial seats, the SP with three, the PVV had two portfolios and the Volksunie and Vlaams Blok both were entitled to just one. The Vlaams Blok was the first to announce that since the

Flemish government was not genuinely independent it was not interested in this regional seat. On the other hand, the PVV and VU said they were only willing to join provided they were allowed to join the policy planning talks. On January 6, Volksunie President Jaak Gabriels announced that his party and the PVV would present a draft policy plank and that they would seek support from the other parties. Both CVP and SP were not interested in this initiative. In the meantime, Bernard Anselme had proposed direct negotiations between the Flemish and Francophone communities on the pending constitutional reform agenda. This led to consultations among the Flemish parties, with CVP and SP emphasizing that the next federal government would have to play a role in these constitutional discussions. On January 21, the Flemish Council (legislature) met for the election of the new regional government, but since PVV, VU and Vlaams Blok refused to present candidates, only seven slots were filled. CVP Deputy Luc Van den Brande (CVP) became the new president of the regional government in replacement of Gaston Geens. The other ministers elected that day were Norbert De Batselier (SP), Theo Kelchtermans (CVP), Hugo Weckx (CVP), Luc Van den Bossche (SP), Leona Detiège (SP) and Wivina Demeester (CVP). At that moment, there were signs of a rapprochement between CVP-SP on one side and the Volksunie on the other. Inside the Volksunie, Hugo Schiltz, Vice-Premier in Martens government, was a vocal advocate of joining the Flemish government. However, party president Gabriels's hands were tied because of his negotiations with the PVV.

Finally, the VU got involved in the negotiations which led to the Flemish government's platform on January 29, upon which the party decided to join the Flemish government and Johan Sauwens was chosen to fill the ministerial slot.

1.2. The making of the federal government

From the start of his mission on, formateur Wathelet was moving in the direction of a center-left cabinet, but he remained very vague about his constitutional reform plans. The CVP was in favor of a cabinet of Christian Democrats, Socialists and Liberals (tripartite) which would deal with the pending constitutional reform agenda, but the Francophone Liberal PRL was the only party in favor of such a coalition. Although it was soon obvious that the talks were moving in the direction of a classic center-left cabinet, the CVP kept insisting on exploring possibilities of securing a two-thirds majority in Parliament in order to adopt the pending constitutional reform agenda. On January 28, formateur Wathelet met with representatives from the Francophone Democratic Front (FDF) and the two Green parties, and the next day he met with representatives from the two Liberal parties and the Volksunie, in order to assess under what conditions they would be willing to support a constitutional reform package. Except for the FDF, all parties reacted negatively. Wathelet's mission was in a deadlock, and on February 1, after some consultations he conducted himself, the King released Wathelet of his mission. The same day, outgoing Vice-Premier Jean-Luc Dehaene (CVP) was named informateur.

After having made some constitutional reform proposals himself, also Dehaene came to the conclusion that a center-left cabinet was the only option left. While such a cabinet is being formed, Dehaene proposed, he himself would step up efforts at finding a two-thirds majority in Parliament. This statement meant the breakthrough in the government formation process. Dehaene's two-track approach was approved by the CVP executive board February 20. The party, nevertheless, added that it would view such a team as an 'emergency' cabinet. On

February 22, Dehaene was named 'negotiator' by the King. Within a week, Christian Democrats and Socialists reached agreement on a new cabinet. This meant that all issues pertaining to constitutional reform were referred to a 'community-to-community' dialogue.

On March 5, the four parties conventions were called to approve the agreement. All eyes were set on the CVP convention which took place in a heated atmosphere.

Finally, the convention endorsed the agreement by 731 to 425 votes, with 25 representatives abstaining.

Nevertheless, the convention ended in turmoil with CVP President Van Rompuy obstructing a vote on a "critical" resolution submitted by the party's youth branch. The approval by the other parties was a mere formality with over 90 percent in favor in the two Socialist parties and the PSC. On March 6, the King asked Dehaene to form a cabinet. The parties rapidly agreed to operate a substantial cut in the number of ministerial portfolios. They finally agreed to 15 ministerial slots, and one secretary of state position. When the party cenacles met to decide on whom would be the next ministers, there were again problems inside the CVP, and it was midnight before the names were made public. First it was rumored that Frank Swaelen would be defense minister. However, the portfolio went to former CVP National Secretary Leo Delcroix, a freshly named senator. Another last-minute surprise was the nomination of André Bourgeois, not Stefaan De Clerck, as minister of agriculture. Perhaps, the greatest surprise was Mrs. Mieke Offeciers who was chosen for the budget portfolio. Offeciers, director at the Flemish Economic Association (VEV) was unknown to most CVP party militants. Miet Smet was promoted to the position of labor minister.

There were less surprises in the other majority parties. Philippe Moureaux, the leading PS minister in the previous cabinet who had said on earlier occasions that he wanted to concentrate on municipal politics, stayed in the cabinet as social affairs minister, and Defense Minister Guy Coëme moved up in the hierarchy to become vice premier and communications minister in charge of public enterprises. Party rebel Jean-Maurice Dehousse returned to the front benches and this was generally seen as a sign that PS party leadership wanted to make peace with its Walloon nationalist wing. Robert Urbain stayed as foreign trade minister. Another, expected, newcomer was Mrs. Laurette Onkelinx as public health minister. Melchior Wathélet remained vice premier for the PSC and obtained the economic affairs portfolio, while Philippe Maystadt stayed at the finance department. As for the SP, Louis Tobback kept the interior department, Willy Claes moved to the foreign affairs department, Freddy Willockx returned to the government benches as pension minister and Eric Derycke, the only secretary of state in the new cabinet, became in charge of the development cooperation department. While PS, SP and PSC had delegated leading politicians to the cabinet, the CVP had opted for outsiders. The new ministers were sworn in March 7. On March 11, the new cabinet won a vote of confidence in the Chamber by 118 - 82 margin, and two days later the Senate adopted a motion of confidence by 102 to 65 votes, with 3 members abstaining.

1.3. *The community-to-community talks*

1.3.1. *A difficult start*

As agreed on among the four parties, all pending constitutional issues were referred to direct talks between Francophone and Flemish politicians outside

the cabinet framework. From the outset on, however, there was disagreement on whom would chair these talks. Some favored Dehaene himself, while others opted for someone outside the cabinet. Dual chairmanship of one Francophone and one Fleming was widely accepted as being a good idea. On the Flemish side, the dialogue was actively prepared by a steering group composed of the regional ministers Van den Brande, De Batselier and Sauwens and party presidents Van Rompuy (CVP), Vandenbroucke (SP) and Gabriels (VU). These meetings resulted in the drafting of a ten-point platform which was based on a resolution which had been adopted by the Flemish Council (legislature) in October 1991. It called for the direct election of the regional legislatures, more responsibilities devolved to the regional bodies, treaty-making powers for regions and communities, no interference on the territory of the other region and/or community, splitting of the bi-lingual Brabant province and the Brussels electoral district, reapportionment of the Euro-Parliament seats, parliamentary reform and reduction of the social security transfers from Flanders to Wallonia.

On March 23, the parties reached agreement on the shape of the talks including the fact that PSC Party President Gerard Deprez and former VU minister Hugo Schiltz would jointly chair them. The Prime Minister, it was agreed on, would participate in the talks on behalf of the federal government. When the talks started April 6, there was turmoil in the Parliament building. Not invited to join, Vlaams Blok and Rossem politicians tried to force their way into the meeting but they were forcefully kept out. The Flemish Liberals declined the invitation in protest against the decision of the French Community government to levy a tax on TV cable networks and TV antennas which would hit Brussels Flemings as well. Constitutional experts and Flemish politicians argued that the French Community had no authority to levy such taxes in Brussels. After negotiations with the federal government, the French Community agreed not to go ahead with this tax plan. Had the French Community government refused to oblige, the community-to-community dialogue would have ended prematurely.

The matter was later settled in way that for both the levying of the tax and awarding of the receipts a 80/20 ratio would be applied for the French and Flemish communities of Brussels. After having reached this compromise, the Flemish Liberals accepted to join the talks.

Another major obstacle facing the negotiators was the privileges of Francophones living in Fourons and in the Brussels periphery. Most Francophone parties wanted to grant these Francophones representation in the Francophone legislatures and governments. The Flemish parties retaliated by demanding a discussion of the social security transfers from Flanders to Wallonia.

1.3.2. Neither an agreement nor a complete failure

The negotiators rapidly agreed on separate and direct elections for the members of the federal and regional legislatures. The Francophones demanded linkage of the federal government grants to the GNP growth rate, but the Flemish parties argued that the federal government had no means to finance such a linkage. Upon request of the Green parties, a working group studied the feasibility of an eco-tax in order to finance environment protection schemes. There were plans to award the receipts of this tax to the regions. It was suggested that by acquiring more funds, the Walloon Region would be in a position to help addressing the financial problems of the Francophone schools. Yet other parties saw this eco-tax merely as a means to win Green support for the constitutional reform package. In the meantime, significant progress was being made on this issue of

treaty-making power for the regions and communities. By June 22, Schiltz and Deprez managed to draft a report listing the issues which would be the subject of further negotiations: direct election of the regional assemblies, extension of the responsibilities of the regions, the possibility of transferring responsibilities from the communities to the regions, allocation of residual competencies, the splitting of the Brabant province, the communities obtaining the authority to levy taxes and the eco-tax issue.

When the negotiations started for real, the two Liberal parties and the Brussels-based Francophone Democratic Front (FDF) pulled out, but this came as no surprise. From that moment on, rapid progress was being made until July 9, when the press reported that the PS was exploring ways of granting representation in the new Senate and in the Walloon regional government to Francophone politicians living in Flanders. The Flemish parties countered by approving in the Flemish Council a resolution in which this possibility was ruled out. The resolution was adopted by a CVP, VU, PVV and Vlaams Blok majority. The very same day, the French Community Council adopted a resolution calling for the protection of the individual rights of Francophones living in the Brussels periphery. This tit for tat impacted negatively on the ongoing negotiations. On July 10, the co-chairmen of the community dialogue announced that the negotiators had failed to reach an overall agreement but that, nevertheless, a consensus had been reached on awarding treaty-making power to regions and communities, on a transfer of environment protection and tourism responsibilities to the regions and on levying an eco-tax. The parties involved in the negotiations agreed that they, rather than the cabinet, would submit bills to Parliament in order to enact the agreement.

In fact, progress had been made on many more issues, but, according to PSC President Gérard Deprez, the talks had broken down over Fourons ex-mayor José Happart, the champion of Walloon nationalism. Happart had the intention of becoming a minister of the Walloon regional government, but the Flemish parties had indicated that he would only be allowed to take up this ministerial portfolio provided he moved out of Fourons, a municipality located in Flanders. However, the PS had been unwilling to make such a commitment.

Commenting on this first session of talks, co-chairman Hugo Schiltz said that there now was a significant new trend in Francophone Belgium with a growing number of politicians viewing the Walloon region as a political body in charge of handling not only regional economic matters, but educational matters as well. All participants agreed to continue the talks in the fall. Moreover, the majority parties agreed to keep the financial problems of the French Community outside the scope of the upcoming 1993 budget talks.

1.3.3. Resumption of the community-to-community dialogue

Early September, Prime Minister Dehaene said that before the 1992-93 parliamentary session which was scheduled to start the second week of October, an agreement had to be reached on adjustment of the freshly drafted 1993 budget and on the pending constitutional reform agenda. Earlier PS President Busquin had made declarations indicating that his party was willing to resume the negotiations. He and other PS leader said that they wanted a reinforcement of the Walloon region which would be realized at the detriment of the French Community. The final stage of the negotiations started September 21. An overall agreement was reached September 29 between the four majority party presidents,

but the Volksunie and the two Green parties had been indirectly involved in the negotiations.

The agreement contained :

- Acknowledgment that Belgium is a federal state.
- Federal loyalty maintained through special role for the Senate and enhanced consultation between federal and regional governments.
- Reform of the bi-cameral parliamentary system and reform of the electoral code. A Chamber composed of 150 members and a Senate composed of 71 members: 25 directly elected Flemish members and 15 directly elected Francophone members, 10 representatives from the Flemish Council, 10 from the French Council and 1 from the German-language Council. The Chamber of Representatives becomes the political chamber while the Senate will deal with long-term issues.
- Provisos to obtain greater government stability.
- Extension of Parliament's role in a governmental crisis.
- Ministers will have to resign as member of Parliament, and their number in the national government is limited to 15.
- Amendment of the rules on indictment of federal and regional ministers.
- Separate and direct election for the members of the regional and community legislative assemblies (Councils).
- Greater constitutional autonomy for the regional and community councils with respect to their election codes, their number of seats, and statutory requirements imposed on their members.
- Limited extension of the jurisdiction of regions and communities with regard to municipal assistance commissions, environment, water policy some aspects of agricultural policy, foreign trade and science policy.
- Treaty-making power for communities and regions.
- A mechanism put into place to allow future transfer(s) of responsibilities from the French Community to the Walloon Region and the French Community Commission (COCOF) of the Brussels Capital Region.
To that effect, the possibility is created for the Brussels Region to transfer budget allocations to the community commissions.
The COCOF obtains the power to issue decrees.
- Allocation of the residual powers to the regions and/or communities (in the future).
- Allocation of a greater share of the income tax to regions and communities.
- A federal eco-tax will be levied and its receipts will be allocated to the regions enabling them to finance environment protection policies.
The Radio and TV tax receipts are transferred to the communities and become a community tax.
The regions obtain the authority to levy a tax on water and waste.
- Several adjustments to the Brussels Capital institutions.
- Regions and Communities can impose penal sanctions on violation of decrees.
- Recognition of non-religious ethics on the same footing as recognized religions.
- More openness of the bureaucracy.
- The Council of State incorporated into the constitution.
- Rewording of the role of the Audit Court.
- Reapportionment of the Belgian seats in the European Parliament; the Flemings obtaining 14 seats and the Francophones 10.
- Reorganization of the Constitution's chapters and language update.

- Splitting of the Brabant province into Flemish Brabant and Walloon Brabant provinces.
- Amendments to the municipal code as a result of the controlling authority transfer from the national to the regional governments.
- Adjustments to the complaints procedure with regard to the rules governing the use of languages in public administration in the Brussels metropolitan area and in the municipalities with special language status.

1.3.4. *The eco-tax issue*

Prime Minister Dehaene needed support from the opposition benches to get his constitutional reform package adopted by Parliament. The two Green parties were willing to supply the needed additional votes to attain the required two-thirds majority provided the cabinet imposed a special tax on unrecyclable packing and commodities (e.g. batteries). The Belgian Business Federation, the chemical industry and the chemical workers unions led an energetic campaign against the eco-tax, arguing that implementation would mean job losses and, through the cost-of-living linkage, impact negatively on inflation.

The agreement reached between the majority parties and the two Green parties was adjusted several times to meet some of the concerns of the chemical industry. In the end, implementation of the deal was delayed by one year. In the process, the cabinet promised the unions not to tamper with cost-of-living computation and wage linkage.

2. The Belgian economy

2.1. *The recession dashes hopes*

During the first quarter of 1992, the Belgian economy performed better than during 1991, but from the second quarter on, the recession in Germany impacted heavily on the Belgian economy. The growth of Belgian export dropped from 3.1 percent in 1991 to 0.6 percent in 1992. Because of this slow down, the overall growth of the Belgian economy in 1992 was a mere 0.8 percent, compared to 1.9 percent in 1991. Private consumption grew by 2.2 percent which is hardly less than the preceding year. This sustained growth was due to the lowering of a number of VAT tariffs and a rapid growth of capital income. Because of the motor show, car sales were up during the first half of the year, but plummeted during the second half.

Because of lower mortgage rates, demand for new homes increased by 9 percent. Although households did increase their debt ratio in 1992, a total household debt ratio of 38 percent of disposable income compared favorably by international standards. Productive investment dropped by 2 percent, and by 5 percent in manufacturing industry. Only in the motor car assembly industry were substantial investments made. Leaving aside investment in this sector, productive investment in manufacturing industries dropped by 10 percent in 1992. Because of the austerity measures, public spending grew by a mere 0.1 percent, public investment growth dropping by 0.5 percent.

2.2. *A stable Belgian franc*

In the fall of 1992 the Belgian franc weathered very well the storms on the foreign exchange markets. Ever since the reorientation of monetary policy mid-

1990, the Belgian franc belonged to the hard-core of the European Monetary System (EMS). Moreover, short term interest rates in 1992 were on average equal to the equivalent German rates while the long-term interest differential with Germany continued to decline.

2.3. Inflation

Inflation dropped from an annual average of 3.2 percent in 1991 to 2.4 percent in 1992. This was largely due to a strong Belgian currency which caused a 1.5 percent drop in the cost of imported goods. Excluding oil products, the inflation rate was 2.8 percent. Price of house rents (plus 6 percent) and services exceeded average growth. The growth rate of commodities was lower than during the previous year and food prices went actually down by 0.1 percent. Because of a strong currency, Belgium's inflation rate compared very well with the 4 percent registered in Germany and the 3.7 percent in The Netherlands.

2.4. Wages and salaries

Unit labor costs went up by 4.4 percent in 1992 compared to 4.7 percent for the previous year. During the 1987-92 period, nominal wage costs increased at an average annual rate of 4.4 percent. With productivity gains of 2.4 percent, growth of nominal unit labor costs was therefore limited to an annual average of 2 percent. Automatic adjustment to the cost-of-living caused a 2.6 percent of the wage rises in 1992. This is slightly above the inflation rate and due to the way linkage is operated. Collective bargaining agreements contributed for another 2 to 2.5 percent. Compensation beyond contract provisions hardly affected the wage rises of 1992. Labor costs were also affected by a 0.2 rise of the employers' contribution to the social security system. Taking into account currency differentials, unit labor costs rises remained under European average. However, because of the depreciation of the dollar and yen compared to the Belgian franc, Belgium's competitive position vis-à-vis the United States and Japan deteriorated.

The employers' social security contribution for blue-collars amounted to 30.9 percent of gross wages. Together with related social security charges the total contribution was approximately 40 percent, pending on the size of the enterprise. For white-collars the social security contribution amounted to 24.9 percent. With related charges, the employers contribution was 34 percent. Payroll taxes born by the employees amounted to 13.07 percent of gross wage for the two categories. Adding the end-of-the-year bonus and the many other costs born by the employers, a gross blue-collar wage of BF 100, cost BF 186.48. For white-collars the cost was BF 179.15. For every BF 100 paid out, the employees' income after social security withholdings but before taxes was BF 83.7. The employees' net pay after taxes was BF 62.7. Weighed against time actually worked, total labor costs for 1993 were 91.43 percent of the gross wage for blue-collars and 84.17 percent for white-collars.

2.5. The Labor market

2.5.1. Record unemployment level

During the 1985-90 period, restored profitability led to investment and job creation. During that period some 150.000 full-time jobs were created. In 1992,

however, there was a net job loss of 19.000. Like during previous years, most jobs were lost in industry, but this was no longer matched by job creation in the merchant trade and services sectors. When in 1991 the first effects of the economic slowdown were felt, employers tended to put workers on temporary unemployment – a system which allows workers to draw unemployment compensation while remaining under contract. Because of the recession, workers were actually laid off in 1992. Meanwhile the number of workers on a part-time job continued to grow, but less rapidly than during previous years. There was only a small reduction in public service jobs.

In 1992, the labor force grew by 25.000. There was no significant rise in the population of working age, but less workers decided to opt out of the labor market via pension or early pension schemes. There were also less unemployed opting for the temporary employment scheme.

With the labor force growing and less jobs available, the net result was a significant unemployment rise. After having hit a record low 10.1 percent in 1990, unemployment was on the rise again. According to seasonally adjusted figures, annual average unemployment was 12 percent, 9 percent for men and 16.7 percent for women. EC figures measuring job hunters rather than those drawing compensation, registered an unemployment rise from 7.5 percent in 1991 to 8.2 percent in 1992, with male unemployment (5.5 percent) under EC average and female unemployment (12.2 percent) above EC average. These were the highest percentages recorded in five years. At the end of the year there were 438.948 fully compensated unemployed, or 14.5 percent more than twelve months earlier. Regional differences remained significant with 10.4 unemployment in Flanders, 20.6 percent in Wallonia and 19.7 percent in the Brussels capital region. However, unemployment was growing more rapidly in Flanders than in the other two regions. Metal construction and shipbuilding (7.300 jobs lost in 1992), civil construction and services were the sectors which contributed most to this dramatic rise in unemployment. In 1992, some 5.115 enterprises went bankrupt, 16 percent more than during the previous year.

At the end of 1992, on top of the 438.948 fully compensated unemployed, other categories drawing compensation included the older unemployed (75.000), those on early retirement (140.000), temporarily unemployed (55.000), unemployed opting for temporary jobs (185.000), employees who have interrupted their professional careers (57.000). Together, with the unemployed on public employment programs, all these categories amounted to some 1.000.000 drawing compensation; i.e. about 25 percent of the private sector labor force.

2.5.2. The government's employment policy

There was a growing consensus in Belgium that throwing older workers out of the market had reached its limits. With only 25.4 percent still at work, Belgium has a record number of inactive people in the 55-65 age group.

Implementing a proviso of the 1991-92 national collective bargaining agreement, Labor Minister Miet Smet reached an agreement with labor and management on making the early pension system less attractive. The qualifying age was to be gradually raised to 58 by 1996. Departures for employees from enterprises facing bankruptcy or similar hardship conditions were maintained. The minister also enacted measures to ensure that persons on an early pension do no moonlighting. These early pension measures were scheduled to yield BF 9.5 billion savings during the 1993-96 period.

Minister Smet launched an ambitious plan for the individual screening and training of long-term unemployed. It took her many months before she managed to square a deal with the regional and community governments which have exclusive responsibility over the vocational training domain. Finally, on September 22, she and the regional ministers in charge of employment signed the long-awaited deal. The agreement provides with individual monitoring of long-term unemployed. This screening is compulsory for unemployed under age 46 and who are on the rolls for over 9 months. Refusal to cooperate can lead to entitlement disqualification.

With regard to article 80 (formerly art. 143) of the unemployment compensation code which allows the authorities to review the records of long-term unemployed, a new system was put in place aimed at making unemployed losing their compensation entitlement more rapidly after completion of the vetting period. In 1992 some 56.000 unemployed lost their compensation entitlement.

Moreover, being registered as 'no longer available for the labor market' was made less attractive. While it remained possible to opt for this system on social and family grounds and that for up to five consecutive years, the monthly allocation was reduced from the second year on.

According to Minister Smet, all her decisions meant BF 36 billion savings between 1993 and 1996.

In its report on Belgium, the OECD pleaded for reducing the cost of unemployment compensation. The report stated that this could be achieved by limiting compensation in time and also by reducing compensation paid to long-term unemployed. Pointing to her own saving plans, Minister Smet argued against the OECD remedies. She said that limiting unemployment compensation might indeed save BF 8 billion annually, but that this would force the municipal assistance commissions to spend an extra 5.5 billion on those thrown out of the social security system.

There was also concern in government circles about the effect the planned abolishment of conscription would have in 1994. Experts said this measure might result in another 27.000 unemployed in 1994. Defense Minister Delcroix pleaded with local authorities for discrimination in favor of laid off military to fill vacancies.

The Catholic Trade Union Confederation ACV/CSC pleaded for 30.000 new jobs in the non-profit sector requiring BF 40 billion injection into the economy. The Socialist Trade Union Confederation ABVV/FGTB pleaded for public investments in all sectors and for raising the required funds through new taxes. The two confederations dusted off their old work sharing and part-time job proposals. Some suggested a 36-hour/four-day workweek. The two unions also pointed at limiting overtime as a way to generate new jobs.

2.6. Working Conditions

2.6.1. Women and night shifts

In February 1992, Labor Minister Miet Smet announced that Belgium would rescind ILO Convention 89 prohibiting night shifts for women in industry because it was against EC directives on equal treatment of men and women. Belgian law prohibits night shifts for both men and women, but the labor minister has the authority to grant waivers provided agreement is reached after joint labor-

management consultation. The prevailing practise in Belgium is that when male workers are concerned, demands for night shift are granted by the minister and that demands concerning women are disallowed except for the service sector: i.e. for the medical sector, bars, restaurants, hotels, show business, journalists, educators and for supervising jobs in industry. In the public sector, similar wavers are granted to supervisors, magistrates, employees at the public radio and TV networks and to telephone operators.

The Belgian Business Federation (VBO/FEB) pleaded for lifting the ban for both men and women, but this met opposition from the unions. The latter pleaded for ratification of ILO convention 171 which provides for better protection of workers on night shifts. The unions and the National Women's Council wanted to preserve the ban, provided the necessary departures were granted, but they were under mounting pressure from women who wanted the better paid night shift jobs.

In order not to obstruct the national contract talks, Labor Minister Smet was forced to concede that she would submit her bill on night shifts only after having obtained the go-ahead from labor and management. This proviso was incorporated into the text of the national bargaining contract, rendering the minister hamstrung. Observers saw this concession as a major defeat for Smet, shedding light on the limits of a labor minister's power in Belgium.

2.6.2. Sexual Harassment

Another issue which divided the minister and the unions was sexual harassment at the workplace. Initially, labor and management had agreed in the National Labor Council on a set of 'preventive measures'. Despite the unanimous advice of the Council, Minister Smet decided to go ahead with her own plans and in the fall she issued a Royal Decree dealing with the matter. Through the Royal Decree, the minister charged the enterprises to appoint a person in charge of hearing complaints. The shop rules would also have to list sanctions in case of sexual harassment. Especially management was upset about this single-handed initiative of the minister. Early 1993, it occurred that not all enterprises had yet complied with the ministerial directives.

3. Social Security

3.1. Financing problems

In real terms, social security expenditures rose by 4.1 percent in 1992. Of all categories, health care cost rose most sharply, i.e. at annual rate of 6.7 percent. Outlays for pensions grew by 4 percent, while unemployment compensation expenditures grew by 3.8 percent. Belgium's social security budget for wage and salary earners amounted to BF 1.200 billion. The government's annual contribution was frozen to BF 192 billion, as it was for the entire 1991-95 period. This nominal ceiling meant that the government's contribution was diminishing every year at a moment costs are soaring. As higher payroll taxes were out of the question, the cabinet was forced to apply some 'accounting tricks' - e.g. forcing employers to pay in advance 30 in lieu of 25 percent of payroll taxes - to keep the books more or less in balance. Those who advocated substantial cuts in social security benefits met strong opposition from the Socialist majority parties and the unions.

3.2. Health care

In Belgium, mutual aid societies and professional organizations representing physicians bargain annually on fees and reimbursement tariffs. As the income of both sides depends on a high turnover, this system has led to over-consumption. Moreover, hospitals draw their revenue from subsidies paid out by the health insurance system pro rata the number of hospitalized patients, and they too need a high turnover to balance the books. Like his predecessors, Social Welfare Minister Moureaux, a Francophone Socialist (PS), made attempts at keeping consumption down. During the 1992 budget review, he imposed a first batch of restrictions (BF 13.5 billion). In subsequent adjustments, the Minister slashed BF 6 billion in August and another BF 4 billion in September. These cuts, limited in scope, did not meet great resistance. However, when later during the year Moureaux submitted a draft bill reorganizing the health insurance system, there was great agitation in the health care world. The minister proposed the creation of a general council composed of the government, trade unions, the business world, physicians and hospitals, which task it would be to set annually overall spending limits. Moreover, the bill contained measures to make mutual aid societies more responsible for the financial management of their businesses. For the physicians this was a giant step in the direction of state-directed health care and, consequently, unacceptable to them. A heavily indebted Socialist mutual aid society (estimates ran between BF 50 and 55 billion) had no other choice but endorsing the scheme, but its Catholic counterpart (CM) was much more critical. The powerful CM resented its role in the decision-making process being diminished, and it put pressure on the Christian Democratic parties in an attempt to delay Moureaux's reform plans. Moureaux had to go as far as submitting his resignation before the two Christian Democratic parties were willing to endorse his plans. Moureaux's bill increased the mutual aid societies' liability with regard to the management of their resources. However, the opposition parties alleged that, while imposing greater liability for the future, Minister Moureaux was actually bailing out the Socialist mutual aid society. Other elements of Moureaux's plan were the extension of the hospitals' control over what physicians charge, and plans to cut the rapidly increasing number of medical students.

The annual discussions between physicians and mutual aid societies on fees and tariffs broke down, upon which Minister Moureaux single-handedly proposed to raise fees by 6 percent. However, a majority of Belgium's 32,000 physicians turned down the minister's tariffs, forcing the minister to resume talks.

During the summer of 1992, the nurses went on strike for the 6 percent wage rises and two additional vacation days promised under the previous cabinet. However, the hospitals often lacked financial resources to honor these commitments.

3.3. Poverty

Despite a comprehensive social security system, the number of persons drawing minimum income increased from 48,602 in 1987 to 53,356 in 1992. It are persons who have no gainful income of any sort and have to apply for this minimum income with the municipal assistance commissions. Heads of family receive a minimum income of BF 25,471 per month, single persons qualify for BF 19,103. The Dehaene cabinet submitted a bill containing a number of measures helping the municipalities to deal with growing number of poor applying for minimum income. The bill came as a response to the 1991 general elections which had clearly demonstrated that in larger cities, a growing number of el-

derly and poor, facing hardship conditions and a rapid influx of immigrants, had voted for ultra-right parties, in particular for the Vlaams Blok in Antwerp. The bill abolished 1891 vagrancy act which allowed the authorities to incarcerate vagrants. The new bill gave municipal authorities additional financial means to deal with the inmates leaving these special institutions for vagrants. The bill also aimed at dealing with a growing number of youngsters (between ages 18 and 21) who are without means of existence, and it tried to ensure that youngsters, while drawing benefits, continue to look out for a job.

4. Labor and the Government

4.1. *The European framework*

The Dehaene cabinet was the first Belgian government in history to restrict its freedom of action for the benefit of achieving integration into the European Monetary Union (EMU), a goal set by a supra-national body. Moreover, the new cabinet explicitly stated that the Belgian franc would remain linked to the D-mark. The four parties acknowledged that social security could not be exempted from the austerity effort. Moreover, the government's platform stated that social security regulations had to be implemented the same way all over the country, acknowledging that there were 'regional differences' in social security consumption between Flanders and Wallonia.

For the unions, reducing the budget deficit to 3 percent of GDP by 1996, as requested by the EC, would lead to an outright onslaught on the social security system and to dismantlement of the bureaucracy and public service employment. They pleaded for spreading the austerity effort over a longer period, adding that politicians should have the courage to tell the population that levying new taxes was becoming inescapable. The focus of the unions was on employment. The unions stated that they were categorically opposed to such drastic measures as not disbursing to wage and salary earners one cost-of-living pay adjustment, a technique used in the eighties. The unions also argued that the authorities had saddled the social security system with many new tasks not directly related to the system, and that before touching to "basic rights", these extra burdens had to be removed.

4.2. *Not much action on the budget*

The first decision of the new Dehaene cabinet was, as requested by the EC, a rearrangement of the VAT tariffs. This decision was followed by an adjustment of the 1992 budget. BF 80 billion in cuts and new taxes were enacted to forestall a further deterioration of the budgetary situation and to keep the deficit at 5.7 percent of GNP. The new taxes included higher social security contributions borne by wage and salary earners and their employers. Among the savings announced by the new cabinet was a reduction this scope of the system which enables unemployed to take up part-time jobs.

Hard pressed by the National Bank, Prime Minister Dehaene announced that 1993 would be a year of dramatic decisions in order to reduce the deficit to the planned 5.2 percent of GNP. Dehaene said he personally was in favor of a more stringent effort reducing the deficit to 4.9 percent, which he called the '1993 Plus' plan. However, preliminary talks between Christian Democrats and Socialists soon revealed that pursuing the '1993 Plus' goal was unrealistic. National

Bank Governor Verplaetse had hinted at the possibility of skipping one cost-of-living adjustment of wages and salaries, but this was rapidly discarded by the Prime Minister as being too controversial.

As requested by the Maastricht Treaty, Belgium submitted to the EC its 'convergence plan' in which the cabinet laid out its ways of compressing the budget deficit to 3 percent by 1996. The action plan called for a real term increase in primary expenditures, for tax returns growing at the rate of economic growth and for a balanced social security system without higher governmental subsidies.

When the 1993 budget was drafted in the summer, the ministers settled for non-controversial measures, and in the process they raised taxes again. The measures included:

- No cost-of-living adjustment of the income tax brackets in 1993 and 1994.
- Cuts in tax rebates for certain types of private pension schemes.
- Higher excise duties.
- Cuts in social security payroll tax rebates for new jobs in industry (Maribel).
- A compulsory vocational training plan for long-term unemployed under age 46.
- Raising the minimum age for early pension entitlement.
- Tightening of rules governing disqualification of unemployment compensation.
- Reform of the health insurance organization and reduction of the subsidies paid to the mutual aid societies for window services.
- Patients to pay higher personal contribution for hospitalization and drugs.
- Limitation of laboratory test refunds.

The two trade union confederations were opposed to the cabinet's tax measures because, they argued, wage and salary earners were once again called to make the biggest effort. As soon as this budget was made public, Defense Minister Leo Delcroix, speaking for the Flemish Christian Democratic Party (CVP), said that the cabinet had failed to implement the inescapable austerity measures. Coming under pressure from his own party, Prime Minister Dehaene was forced to commit himself to an adjustment of the budget which, in light of a rapidly deteriorating economic situation and rising interest rates, was something the Socialist coalition parties could not object to. When in September the majority parties reached agreement on another constitutional reform package, this was the occasion to make a first adjustment to the freshly drafted 1993 budget. Had these additional measures not been taken, Dehaene's own party might have withdrawn its support.

After having adjusted its national accounts to EC standards, the 1992 deficit rose to 6.9 percent of GDP. This was a 0.2 percent rise compared to the previous year, but which compared favorably with an EC average rise of 0.8 percent.

5. Industrial relations and collective bargaining

5.1. Sustained collaboration

During the spring and summer, the two confederations tried very hard to show unity in actions for the unemployed taking part in a rally on immigration and by issuing a joint memorandum when the 1993 budget was drafted. On the eve of the national bargaining, the two confederations not only produced a joint me-

morandum, but, together with the Liberal ACLVB/CGSLB, they staged strikes and demonstrations in order to put pressure on the employers. These actions were also directed against some of the cabinet's budget measures. They were widespread in Wallonia's metal sector, but received lukewarm support in other parts of the country. On this occasion, the Belgian Business Federation warned against what it termed as the return of 'political' strikes.

5.2. Labor disputes

On Juli 1, Campbell's Delacre Vilvoorde subsidiary closed its doors making 600 workers redundant. When the Campbell management announced plans to close the Vilvoorde subsidiary and transfer activities to another Belgian subsidiary, the workers went on strike. Management offered supplementary compensation on top of the compulsory notice pay for those who would opt not to participate in the strike, but local shop stewards refused any deal other than new investments in Vilvoorde. As the stalemate was complete, management decided on immediate closure. There was unease in the national union headquarters about stubbornness of local shop stewards, but these national headquarters declined to intervene. Local union leaders went as far as calling for a national boycott of Campbell products in Belgium, but this call made no impact.

In September Boelwerf, Belgium's last shipyard, filed a bankruptcy claim. The yard was already for 49 percent under control of the Flemish regional government and employed 1.850 workers. The unions decided on an occupation of the yard. On October 28, the court accepted the bankruptcy. Early 1993, the Flemish regional government found private investors willing to join its efforts at starting up a new shipyard with a heavily reduced workforce.

Breaking new ground was a settlement reached at Forges de Clabecq steelworks. At the end of a bitter labor dispute, the workers agreed to lend 10 percent of their wages as a mortgage loan contracted with the company.

The Socialist white-collar Union BBTK/SETCA attempted to strike the Delhaize supermarkets in a show of solidarity with the American-based UFCW union which was involved in disputes with Delhaize's American subsidiary Food Lion over recognition and overtime. The attempt was a complete failure, but the threat caused damage to Delhaize on the share market.

At Sherwood Medical owned by SCIMED, two female shop stewards laid off in due form in the summer of 1992, were still camping outside the premises early 1993 in order to obtain reinstatement. National union leaders said that despite better protection provided under the 1991 bill, shop stewards remained vulnerable.

6. The national collective bargaining agreement

6.1. The cabinet agrees not to interfere

In the fall, labor and management started talks on the 1993-94 national collective bargaining contract for the 2.2 million employees of the private sector. Every two years, these negotiations are an important moment in labor relations and involve not only the three major trade union confederations and the Belgian Business Federation (VBO/FEB), but also two organizations representing small businesses and shop keepers and the Farmers Union (Boerenbond). VBO/

FEB Managing-Director Vandeputte fired the first shot by declaring that because of the cabinet's decision to cut employers' social security payroll tax rebates for blue-collar workers (Maribel) by 50 percent there was no room left for granting nationwide benefits to the workers. (Maribel means an annual BF 15 billion reduction in labor costs on BF 800 billion blue-collar wages paid out. When the 1993 budget was drafted the cabinet had decided to trim this annual benefit to 7.5 billion). Some observers said Vandeputte's move was evidence that FEB/VBO itself was in a difficult position since some of its affiliates, e.g. the powerful association of metal industries (Fabrimetal), had pleaded against a national contract creating more elbow room for negotiations at sector-level. Fearing that the managers would refuse to show up, the unions started a series of actions, demonstrations and strikes and there was public pressure from the cabinet as well. Urging both sides to set aside their differences, cabinet ministers said that reaching such an agreement would be a powerful message about Belgium remaining a safe haven for investment, and about Belgium's commitment to the EMU goals. After some exploratory meetings, real negotiations got under way in November and an agreement was reached on the 20th of that month.

6.2. *Content of the 1993-94 agreement*

Decisions reached between labor and management :

- A BF 500 rise of the monthly minimum wage to BF 41.645 as of September 1, 1993, but only for workers aged 22 who have at least one year on the job. (Separate minimum wage rates are applicable for workers under age 22 and under age 21).
- In 1993 and 1994 the companies will allocate 0.25 percent of total gross wages to 'employment initiatives.' (This is a continuation of the previous national agreement). Of this 0.25 percent, 0.10 percent will be allocated to government's own training of long-term unemployed scheme, while the remainder is to be decided on at branch level between labor and management. Companies not coming under such branch-level program will have to donate the remaining 0.15 percent to the Employment Fund.
- In 1993, BF 1 billion of the Employment Fund will be used for day care, providing young mothers more opportunities on the labor market. The resources are supplied by the Employment fund.
- Continuation of the negotiations in the National labor Council on part-time early pension for elderly workers.
- Continuation of the talks in the National Labor Council career interruption. Currently, career interruption is limited to five years, period during which the worker receives an unemployment compensation of BF 11.000 per month. Contrary to the public sector where employees have free choice, in the private sector a worker only becomes eligible after agreement of his employer. This discrepancy will be lifted.
- Unemployment compensation for elderly unemployed will be increased. As of April 1, 1993 unemployed over 55 will obtain 60 percent of what they earned upon becoming unemployed (reference wage). In order to finance this compensation, companies will pay a higher payroll contribution.
- The vacation bonus for blue-collar workers computed in such way that sickness and maternity will no longer have a negative effect on the amount. Moreover, the vacation bonus was upgraded by an amount which corresponds to one day pay. This was the continuation of a measure agreed on under the previous agreement.

- More white-collar workers entitled for refund of their public transportation costs. The ceiling for entitlement was upgraded from a gross annual wage of BF 900.000 to 1.2 million. (There is no wage ceiling for blue-collar workers).

The agreement also contained a set of recommendations to the cabinet:

- Labor and management recommended to lift the employers' obligation to hire trainees in order to allow companies to participate more effectively in the other employment programs.
- They proposed positive discrimination regarding the hiring of women.
- They proposed reduction of the employers' contribution to the Fund for Plant Closings.
- They proposed allowing the joint labor-management committees to conclude collective bargaining agreements on overtime (65 hours annually per worker paid at 150 percent but for which no compensatory time is granted).
- They proposed to extend coercive measures against moonlighting.
- They proposed allowing labor and management to reach branch-level agreements on night shifts for women, with no further government intervention in this field.
- They proposed reducing the scope of educational leave of absence and a simplification of the rules governing part-time work.

6.3. Features of the agreement

Having virtually no room for additional benefits, both labor and business concentrated on continuing provisions of the previous agreement, in the meantime making recommendations to the government. Labor and management also urged the government to refrain from measures which might cause a rise in labor costs. New was the ABVV/FGTB insistence on obtaining extra means for day care. Since day care institutions are mainly in Catholic hands, it was an initiative which caused some frustration in the Catholic confederation.

It was the first time in the history of these negotiations that the two sides agreed on such an elaborate set of recommendations to the government. In fact, labor and management presented to the cabinet the social and labor agenda for the coming two years. The agreement was also a clear message to Labor Minister Smet telling her to refrain from intervening on issues dealt by labor and management in the National Labor Council. The message focused in particular on night shifts for women. Both labor and management were saying to the minister that her bill, when submitted, would have to be in line with what labor and management had agreed on among themselves.

It was a message well-understood by the cabinet, the latter giving assurances about keeping labor costs down while taking immediate action – in the form of a draft bill – on the recommendations made by labor and management. In return, both labor and management agreed to formally plead with their affiliates to show moderation when bargaining at sector or plant level. However, the union leaders refused to commit themselves on establishing a ceiling on contracts which had to be negotiated at sector-level.

The small businesses and shop stewards were again successful in keeping the unions out of their shops and in forestalling a generalization of the 38-hour workweek.

6.4. Sector-level bargaining

Because of the economic recession, bargaining for the 1993-94 contracts started in a grimmer atmosphere than two years earlier.

In the oil refineries, blue-collar workers went on strike for a 35-hour workweek: i.e. a weekly reduction by 2 hours as a means to generate new jobs. The employers said that this demand, together with the requested pay raise, meant a 17 percent labor costs increase. After a strike which lasted two weeks, the workers agreed on a BF 7 hourly wage raise as of January 1 and another BF 3 on January 1, 1994.

The metal sector was the first to reach an agreement. Both sides agreed to postpone pay rises until 1994. During that year the workers will receive a 2 percent pay rise. On the issue of compensatory time, the employers had pleaded for non-compensatory overtime (i.e. *de facto* extension of the 38-hour workweek), but that was disallowed by the unions. The employers argued that the unions' refusal to consider non-compensatory overtime was in breach of the inter-industry agreement recommendations.

The gas and electricity workers obtained a 2.5 percent pay rise, spread over two years, and the longshoremen obtained 3 percent under similar conditions. In the sector of hotels and restaurant, the unions submitted demands which according to the employers would mean a 19 percent rise of labor costs.

There was strong division among the textile enterprises about a draft collective bargaining granting the workers an additional BF 7 per hour spread over a two-year period. Finally, all textile companies approved the deal after the unions had agreed to join their plea for restoring the Maribel benefits. However, on an earlier occasion Prime Minister Dehaene had already pointed out that enterprises should not expect any leniency from the cabinet were they to concede important wage increases.

A first assessment of the 1993-94 agreements revealed that many sectors had tried to stay within the limits recommended in the national agreement.

7. The unions

7.1. *The Catholic Trade Union Confederation (ACV/CSC)*

When in December the confederation was called to give its verdict on the inter-industry contract, the militant Francophone white-collar union CNE voted against, together with the confederation's Walloon branches of Charleroi and Nivelles. Other Walloon regional branches were divided. There were abstentions from the Francophone Teachers' Union and the Communication and Cultural Institutions Workers. Endorsed by the leading unions and all Flemish regional branches, at the end of the day 86 percent of the vote was in favor.

7.2. *The Socialist Trade Union Confederation (ABVV/FGTB)*

New men took over in some of the larger Socialist unions. Michel Nollet became president of the General Workers Union replacing Juan Fernandez who had reached retirement age. With 275.000 members, the General Workers Union is the largest union affiliated to the Socialist confederation. Upon becoming president, Nollet made it understood that he would challenge BBTK/SETCA's mono-

poly on organizing white-collars. Like the textile union (TACB/COTB) leaders, Nollet wants blue-collars and white-collar of one branch of industry organized in one single union.

Karel Boeykens, president of BBTK/SETCA reached retirement age and was replaced by the union's number two Christian Roland. On January 1, 1993, Roger Piton, president of the public service union ACOD/CGSP went on early retirement, he was replaced by Jacques Lorez the chairman of the telecom/aviation sector in the union.

Observers drew attention to the fact that all these newcomers were Walloons and that this might result in the whole confederation drifting towards a more confrontational approach. It was also noticed that the gap between the confederation and the two Socialist parties had continued to grow in 1992. This issue was raised at the Textile Workers Union (TACB/COTB) convention. Textile leaders argued that Socialists unions were not critical enough of relations with the two Socialists parties. The TACB/COTB leaders went as far as saying that the Socialist parties were not always in the business of defending wage and salary earners. René Piron, the new leader of the influential Liège regional branch of the metal workers, also advocated more restraint in dealings with the Socialist party leaders, especially in the Liège area where many local party bosses had been named in scandals.

Contrary to the ACV/CSC, in the Socialist confederation most opposition to the national bargaining agreement came from Flanders. The Ghent regional branch voted against the agreement while the Kortrijk branch abstained.

The Flemish wing of the confederation strongly endorsed the cabinet's plan to abolish conscription, but in lieu of the 40.000 volunteers the cabinet had in mind, the ABVV advocated a Belgian force of 10.000.

7.3. The Belgian Business Federation

In April 1992, Norbert Joris was appointed new VBO/FEB chairman, replacing Urbain Devoldere. Earlier Devoldere had been forced to give up the presidency of the Belgian subsidiaries of the Dutch electronics giant Philips. It were his misfortunes as a businessman which forced him to give up the VBO/FEB chair. Joris was chosen as an interim chairman, awaiting the selection of a new president scheduled to take place in the spring of 1993.

8. The political parties

8.1. A new party: The Flemish Liberals and Democrats (VLD)

By turning the Party for Freedom and Progress (PVV) into the Flemish Liberals and Democrats (VLD), party leader Guy Verhofstadt made the most spectacular political move of 1992 and made an important step in his quest of power. Verhofstadt had come to the conclusion that his party needed a complete overhaul after the November 24, 1991, general election which resulted in a success for his part but it was not decisively enough to topple the center-left cabinet. When after the election Verhofstadt was named government formateur and he had unsuccessfully tried to form a Liberal-Socialist coalition, he had come to the conclusion that unless he managed to surpass the Flemish Christian Democratic Party (CVP) in public support, he would continue to undergo political develop-

ments rather than command them. The idea of reaching out to the Flemish nationalist Volksunie dissenters came early 1992 when Christian Democrats and Socialists, despite the heavy losses they had suffered during the election, decided on going ahead with the forming of a Flemish regional government. This led to contacts with Verhofstadt and then Volksunie party president Jaak Gabriels. Verhofstadt first spoke publicly about his undertaking on March 31. Against Gabriels' own wish, the talks were soon called off by the Volksunie board. Especially Vic Anciaux and Paul Van Grembergen, two leading members of Parliament, openly challenged Gabriels. The Volksunie said that it favored realignment, but not based on existing parties. Gabriels was not eligible for another term as party president, and on June 13 the party council elected Bert Anciaux, son of Vic, as new party president. Anciaux made it clear that he would oppose any merger attempt between his party and the PVV. On August 24, Gabriels was evicted from the Volksunie and although this decision was confirmed by the party council in the fall, many militants in the party blamed the new leadership for dealing roughly with the former president.

Inside the PVV, especially from former minister Herman De Croo, there was some opposition to the idea of opening up the party, but Verhofstadt obtained the go-ahead from the party board on May 18. The first politicians to announce their decision to rally the new political party included Jaak Gabriels, former Volksunie minister André Geens and the party's political director Stefaan Ector. At a later stage, also Volksunie MP Hugo Coveliers joined.

Verhofstadt was less successful in winning Christian Democrats and Socialists. Of these two parties only a handful local politicians defected including former CVP MP Annemie Sierens. However, when, during the very days the new VLD was created (November 12-15), Flemish Socialist MP Pierre Chevalier decided to defect because of a personal conflict opposing him to national and local Socialists leaders, Verhofstadt scored a spectacular last-minute victory. At the convention during which the PVV was dissolved and replaced by the new VLD party, Verhofstadt explained that Christian Democrats and Socialists defended special interest groups. The new party, he pointed out, would defend the citizen against these special interest groups. He said he wanted the cabinet, not the unions and the Belgian Business Federation, to outline social-economic policy. Both the Liberal Trade Union Confederation (ACLVB/CGSLB) and the Liberal mutual aid societies were critical, but they failed to stop Verhofstadt in implementing his reorganization.

ACLVB/CGSLB president Willy Waldack had on an earlier occasion argued that since formal links between party and union had been severed back in the sixties, Verhofstadt was making a mistake by attacking his union. In a book he wrote for the occasion, Verhofstadt again alleged that the Socialist and Catholic trade union confederations had been instrumental in crippling his attempts, early 1992, at making a Liberal-Socialist cabinet which he would have headed. With respect to fundamental principles, Verhofstadt was unyielding toward the newcomers. At the convention, he successfully countered attempts by some who wanted to rename the party 'Liberal and Social'.

Verhofstadt argued that the word 'social' had been abused long enough by other parties and that the new party was going to be 'liberal' and nothing else. In return, he gave in on aspects which were less vital to him. The new platform called for 'an independent Flanders in a federal Belgium and a federal Europe', a sentence borrowed from the Volksunie platform. Another concession to the newcomers was the departure from the 'voluntary return of immigrants' stance

of the PVV to a policy of integration of immigrants. It was announced at the convention that the party was to elect a new president medio 1993.

8.2. In Flanders: the other parties assess the damage

After the 1991 general election defeat, the Flemish Socialist leadership was looking at ways to refurbish the party's image. President Vandembroucke made moves against the power exercised by the party's largest local branches of Antwerp, Ghent and Mechelen. The general council was replaced by a council of branch presidents and secretaries, giving equal representation to larger and smaller branches alike. Moreover, it was decided that the party president would be elected by secret ballot. Vandembroucke endorsed the creation of the 'Domino' group, which presented itself as a grouping of young and leading politicians who wanted an overhaul of the party's platform. The Domino group advocated a debate on issues hitherto taboo in the party, including privatization of public utilities and selective allocation of social security benefits.

Since the newly created VLD was aiming at taking over the CVP's central position in Belgian politics, the latter desperately tried to refurbish its platform and image. Earlier during the year, the CVP had been strongly divided over endorsing the Dehaene cabinet with only 61 percent of the convention in favor. In a paper assessing the damage, CVP research director Paul Martens had pointed out that the party was in the business of protecting special interests and exercising political patronage, rather than realizing the goals it had set out. Although privately many agreed with this analysis, not much action was taken by the party leadership. The new leaders included the freshly named Chamber and Senate floorleaders Deputy Johan Van Hecke and Senator Johan De Roo.

The Vlaams Blok which had realized a major breakthrough in the 1991 general election, presented its platform on immigration which called for steps towards the repatriation of non-European immigrants. The party platform also called for tightening the law governing naturalization. Legal experts alleged elements of the party's position violated the Universal Human Rights declaration. The Vlaams Blok's immigration platform was condemned in a resolution adopted by the Flemish legislative council.

In October, members of the Flemish libertarian Rossem party announced that they were leaving the party. They alleged that the party's controversial founder Jean-Pierre Van Rossem was not consulting with them on policy matters and that he was using party funds for personal use. In December, the Chamber lifted Van Rossem's parliamentary immunity to allow the court to indict Van Rossem in a case which opposed him to former Foreign Minister Eyskens and business tycoon Roger De Clerck. Van Rossem had alleged that, back in the eighties in implementation of a textile industries rescue plan, then Economic Affairs Minister Eyskens had funneled large sums of money to De Clerck's businesses.

8.3. The Francophone parties

After Guy Spitaels had opted to become minister-president of the Walloon regional government, the PS had to elect a new president. This happened at the party's January 25 convention. Former Social Welfare Minister Philippe Busquin ran unopposed. Falmy Féaux, another former minister, was elected chairman of the Walloon regional branches of the party.

After having made an unsuccessful try-out with dual party leadership between 1989 and 1992, the Francophone Liberal Party (PRL) adjusted its standing rules

to allow a return to one man leadership. On March 15, former Vice Premier Jean Gol was elected party president, position he had previously held between 1979 and 1981. Didier Reynders and Michele Detaille were elected vice-presidents and Jacques Simonet was elected to the position of political secretary.

Georges Clerfayt was re-elected as president of the Brussels-based Francophone Democratic Front (FDF), a party which he had been heading since 1984.

8.4. *The polls*

All along 1992, the majority parties did poorly in the voters' preference polls. In Flanders, both the CVP and SP remained significantly below their standings of the 1991 general election. In December 1992, the CVP was registered at 23.5 percent of the Flemish vote compared to 26.9 in the 1991 election. The SP was down from 19.6 in 1991 to 17.4 percent. The francophone majority parties performed hardly better. The PS following dropped from 39.2 in 1991 to 34.8 in December 1992 while the PSC was down from 22.5 to 19.9 percent. The most significant feature of the 1992 polls was the rise of the newly created VLD. With 26.5 percent of the vote in December 1992, it surpassed the CVP and established itself of the largest party of Flanders. Another feature of 1992 was the demise of the Volksunie polled at a mere 6.4 percent of the Flemish vote in December 1992. The standings of the smaller opposition parties, the two green parties and the Vlaams Blok were on the rise throughout most of 1992.

9. Defense and foreign policy

9.1. *The armed forces reform*

When the Dehaene cabinet took office, it operated defense spending cuts limiting the 1992 budget to BF 98 billion. As the cabinet was preparing for more austerity measures, Socialist trade union leaders were among those who pleaded for a significant peace dividend, i.e. a substantial reduction in defense spending. The platform of the new Dehaene cabinet was silent about an eventual reform of the armed forces. On earlier occasions, CVP floorleader Johan Van Hecke had pleaded for abolishing conscription, but this had met strong opposition from the Socialist parties. By the end of April, Defense Minister Delcroix openly hinted at the possibility of abolishing conscription. The idea was immediately endorsed by the Catholic Workers Movement (ACW) and in June also the Francophone Socialists spoke out in favor. The idea of replacing conscription by some form of community service received a very cool reception, even in Delcroix's own party. By the summer of 1992, the Flemish Socialist Party shifted its position saying that it no longer was opposed to a volunteer army on condition it became a small force. Minister Delcroix planned to reduce the force from 90.000 to 40.000 men. Other elements of his plan were the cancellation of the Leopard tank update, only partial update of the F-16 fighter planes and sale of the Mirage fighters. Moreover, he had in mind adjustment of the Reforbel contingency plans (return of the troops from Germany).

On July 1, Delcroix obtained the cabinet's endorsement for abolishment of conscription, and the ministers decided to keep defense spending at BF 98 billion through fiscal year 1995. There was strong opposition to these reform plans in military circles and particularly from Chief-of-Staff Lt. Gen. Charlier. The press reported that Lt. Gen. Charlier had threatened to resign because of the plans.

Not only the Belgian military, but also NATO circles issued warnings that the Belgian Defense Minister was going too far. In order to quell tension, Minister Delcroix allowed the armed forces chiefs to explain their position to Parliament. On several occasions, leading Belgian ministers stated that Belgium would honor all its international commitments.

On November 27, General Charlier forwarded his comments to the cabinet. He argued that because of the restrictions, it would be impossible to fulfill all the missions the Belgian armed forces were assigned to. Delcroix rebutted by saying that there would come opportunities to discuss Belgium's missions.

During 1992, both the French and German governments were exercising strong pressure on Belgium to join the German-French Euro-corps. In several statements they made, the ministers Dehaene, Claes and Delcroix endorsed the idea of a Belgian joining the Euro-corps, provided this was compatible with NATO policy. Colonel van Steenlandt was named liaison officer with the Euro-corps headquarters in Strasbourg.

9.2. Foreign policy

The policy statement

The Dehaene cabinet operated significant changes in the way Belgium's foreign policy is conducted. The ministerial level foreign affairs committee was abolished, leaving Foreign Minister Willy Claes solely in charge of shaping Belgium's foreign policy. Unlike his predecessors, Prime Minister Dehaene avoided getting involved in foreign policy matters.

In its policy statement, the new cabinet recognized the need for a collective defense system and it announced its intention to join, as much as possible, UN-sponsored peacekeeping missions. The goal of spending 0.7 percent of GNP on development aid was no longer mentioned. The rationale behind this decision was that it served no purpose of mentioning a goal all previous cabinets and failed to realize.

UN peacekeeping missions

Belgian troops were involved in UN sponsored peace-keeping missions in Croatia and Bosnia as well as in Somalia. At its last cabinet meeting February 28, the Martens cabinet decided on to send troops to Croatia. A first group of 475 military left Belgium April to take positions in Baranja, an area in Croatia at the Hungarian-Serb border.

The mission of the troops was to separate Croats and Serb and to disarm them. Moreover, one frigate was put at the disposal of the West European Union (WEU) to monitor the embargo against the former Yugoslav republics, and two C-130 aircraft took part in supplying humanitarian aid to Sarajevo. During the following months, two Belgians working as special UN envoys were killed. On August 25th, cabinet decided to build a refugee camp in the Croat village of Savudrija and BF 40 million was set aside to welcome refugees in Belgium. Over 200 refugees from ex-Yugoslavia were allowed to stay temporarily in Belgium. The Flemish government ran into problems over implementation of the trade embargo against Serbia and Montenegro when ships, under third-country flags, managed to unload cargo. In one such case, the Flemish government had failed

to take timely action. Later, Johan Sauwens, the regional minister in charge, announced that all necessary measures had been taken to enforce the embargo.

On September 11, the cabinet decided to send troops to Somalia to help with food distribution, the EC financing the operation for the larger part. When the American administration decided on a preliminary action involving 20.000 troops in preparation of the UN food distribution, the Belgian cabinet decided to join the American action. On December 20, a first group of Belgian para-troopers landed on the beaches of the southern port of Kismayu. In total 550 para-troops were made ready for the operation in Somalia. A few days after the initial landing, the Zinnia support vessel was sent to operate offshore Somalia.

Farm trade

When in November the EC and the US reached a farm trade deal, Agriculture Minister André Bourgeois first kept a low profile not committing himself. However, the French government was exercising pressure on Belgium to turn the agreement down. Because of the French attitude, Francophone Christian Democratic Vice Premier Melchior Wathelet and PSC regional minister Guy Lutgen assailed Minister Bourgeois. The latter became the victim of physical threats and violent demonstrations of farmers outside his home. Later, Prime Minister Dehaene said that he would support the French demand for a special EC council meeting on the subject. The Belgian Business Federation argued that the failure to reach an overall GATT agreement would mean the loss of many jobs in Belgium.

Zaire

The Belgian government endorsed the National Conference and the Tshisekedi government against the government(s) set up by president Mobutu. On several occasions, Foreign Minister Claes pointed out the Belgian position that aid to Zaire would only be resumed within an international context, meaning that Zaire would have to meet conditions imposed by the IMF and World Bank. Mgr. Monsengwo, the Chairman of the National Conference, was several times in Belgium for consultation with the Belgian authorities. In shoring up the Tshisekedi government, Belgium was supported by France and the United States. The Belgium government increased humanitarian aid to Zaire, but cooperation was not resumed. In December, a Belgian parliamentary delegation traveled to Zaire on a fact-finding mission. It had no contacts with representatives from the Mobutu regime.

Maastricht ratification

On November 27 the King promulgated the act approving the Maastricht treaty. Although there was a large political consensus in favor of the treaty, with only the two Green parties and the ultra-right Vlaams Blok opposed, the Belgian approval procedure was cumbersome since it not only involved the national parliament but also the community legislatures. In its advice on the ratification act, the Council of State had pointed out that granting active and passive voting rights to all non-Belgian EC subjects would require amendment of the constitution. The government argued that article 8b of the Maastricht treaty would have no immediate effect since the EC still had to work out directives implementing this proviso and that, therefore, there was no reason to delay ratification. Agalev Se-

nator Ludo Dierickx fell out with his party after he had spoken out in favor of the treaty.

Summary: Belgian Politics in 1992

After unsuccessful attempts to form Liberal-Socialist and tripartite cabinets, another center-left cabinet was made. It was the first cabinet headed by Flemish Christian-Democrat Jean-Luc Debaene. Not commanding a two-thirds majority in Parliament, the constitutional reform agenda was referred to a community-to-community dialogue which resulted in an overall constitutional reform agreement concluded in the fall.

Not much action was taken on the budget deficit, and the cabinet's reliance on new taxes led to tension inside the coalition, with the CVP insisting on additional spending cuts. Labor and management reached agreement on a 1993-94 national inter-industry accord for the private sector.

The cabinet decided to abolish conscription, and the armed forces were involved in UN-sponsored peacekeeping missions in ex-Yugoslavia and Somalia. In Parliament, there was a large majority in favor of the Maastricht Treaty.

EUROPEAN COMMUNITY POLITICS AND POLICIES IN 1992.
A REVIEW.

I.	EUROPEAN POLLITICAL AND MONETARY UNION	390
II.	INTERNAL MARKET	394
	A. STATE OF THE PLAY	395
	B. A PEOPLE'S EUROPE	395
	C. REMOVAL OF FISCAL, PHYSICAL, TECHNICAL AND LEGAL FRONTIERS	400
	D. THE SINGLE MARKET AFTER 1992 : PREPARING IMPLEMENTATION .	403
	E. EVALUATION AND EVOLUTION	407
	1. Process	407
	2. Outcome	408
III.	PUBLIC FINANCE	409
	A. IMPLEMENTATION OF THE 1992 BUDGET	410
	B. THE 1993 BUDGET AND THE DELORS PACKAGE	410
IV.	COMPETITION AND INDUSTRIAL POLICY	413
V.	EXTERNAL RELATIONS	415
	A. PEACEKEEPING AND PEACE MAKING	415
	B. TRADE RELATIONS	416
	C. CENTRAL AND EASTERN EUROPE	418
VI.	AGRICULTURE	419
VII.	ENVIRONMENT	421
VIII.	TRANSPORT AND ENERGY	424
IX.	R&TD AND TELECOMMUNICATIONS	426
X.	OTHER POLICIES	429
	A. ECONOMIC AND SOCIAL COHESION	429
	B. SOCIAL AND CULTURAL AFFAIRS	430

European Community Politics and Policies in 1992 A Review

by Liesbet HOOGHE

Centre for European Studies, Nuffield College (Oxford)

The Danish vote against the Maastricht Treaty on European Union, with a margin of only 46,269 votes, exposed a wider unease among large segments of the population with the course of European integration. On 2 June 1992 the European Community was thrown in a deep crisis.

The rapidly deteriorating economy added to the malaise, but was not the only cause. The European Community, and even collaboration between European states, reached rock bottom between 16 September and 16 October. The first date refers to the height of the currency crisis in the European Exchange Rate Mechanism, capped by the unilateral withdrawal of the British pound from the ERM: Black Wednesday. The crisis was fed by unprecedented capital movements, which were out of reach of national central banks in a liberalised capital market. Sixteen October was the start of the emergency European Council of Birmingham. The Top itself was not a success. It was however proof of the willingness of almost all member states, not in the least Denmark, to safeguard the sort of European integration embodied by the Treaty of Rome: cooperation between European states which adds up to more than pure intergovernmentalism. The Birmingham Council was unable to agree on a definition of this 'added value'. However, the concepts of subsidiarity and transparency seemed to imply a less centralising, less uniform and less complicated decision making structure and process. The European Council instructed the various institutions to go back to the drawing board and come up with some workable suggestions by the next top.

The December European Council of Edinburgh put the European Community back on track. It agreed on a financial framework and the main policy choices for the remainder of the century. However, the crisis is likely to leave profound traces. Subsidiarity and transparency have already crept into the power game within various policy areas. Relations between the institutions have shifted. The Commission has in general been on the retreat. It had to concede most often and most significantly on its financial claims. There is however also another side to it: it has been able to shrug off some responsibility for implementation to the member states, which might find this soon uncomfortable.

The changing agenda was most obvious in the internal market. Immigration and asylum issues provided the arena for a power struggle between supranationalist and intergovernmental tendencies in European cooperation. On the implementation side, the Peter Sutherland report assessed how the Single Market should function after 1992. The report placed much emphasis on openness, predictability and subsidiarity.

The weaker position of the Commission was very clear in the negotiations of the Delors II package, which sets the financial perspectives for the next years. The Commission accepted a cutback on its original proposals of 11%.

As far as external relations is concerned, 1992 was a year of setbacks. The Yugoslavian crisis exposed again that the European Community, or European Political Cooperation, lacks effective decision making power. This lack of unity tied also the Commission's hands in the Uruguay Round. However, the chances for a Gatt deal have risen significantly thanks to the reform of the Common Agricultural Policy.

Commission, Parliament and Council passed further important decisions in environment, transport and energy. The Commission published a number of strategic policy documents. Research and development became a victim of the budgetary austerity in the new financial perspectives. Two important discussions in the telecommunications sector could not be concluded in 1992. The final compromises in 1993 would be much less bold than the original commission proposals. Social affairs was also characterised by watered-down proposals.

I. European Political and Monetary Union

The Treaty on European Union was signed in Maastricht on 7 February 1992. It was scheduled to become in effect on 1 January 1993, provided that it was ratified on time by the twelve national parliaments and the European Parliament. The Dutch prime minister Mr. Lubbers reportedly declared that '*we have now passed the point of no return*'¹.

Very soon after the ceremony, the movement to European Union experienced a number of setbacks. The sceptical voices on the economic as well as the political ambitions of the Maastricht Treaty were not any longer confined to traditionally reluctant UK and Danish corners. In February, the German Bundesbank cast doubts about the plans for a single currency. What is more, German disappointment with the political framework became clear. The social-democratic party initially threatened to block ratification if the European Union was not made more democratic, but changed its position in March. The German Länder however did not give in so easily. In March they demanded constitutional changes to augment their role in European policymaking, in return for their yes vote in the ratification procedure of the *Bundesrat*. The Belgian, Italian and Greek parliaments had also shown to be displeased with the outcome of political union. As a mild form of protest, they had made approval by the European Parliament a precondition of their assent.

The ratification of the Schengen agreement ran also into difficulties in the Netherlands and Germany. The Dutch parliament requested its government to reopen negotiations to rectify the lack of democratic control in the Schengen agreement. In Germany, the christian-democratic party would only vote for the Schengen agreement if the Social-Democrats helped to pass a constitutional amendment to change the unconditional right of asylum.

Despite the warning signs, the narrow Danish no-vote in the referendum on the Treaty of Maastricht on 2 June caused disarray among EC observers and policy makers. Partly in an attempt to rekindle the European spirit and partly for domestic political reasons, the French President Mitterrand announced on 3 June that France would hold a referendum on 20 September to ratify the Treaty².

(1) *Keesing's Record of World Events* (Feb 1992), p.38785.

(2) Actually, president Mitterrand decided the exact date only on 1 July.

The Irish referendum on 18 June delivered a resounding 'yes' to European Union, but the result was hardly registered³.

The Lisbon European Summit of June 26-27 declared the leaders' 'determination to press ahead with European construction' and underlined 'the importance of respecting the timetable laid down for ratification'⁴. The real constraint was not the timetable, but the political impossibility to reopen the negotiations. The political elite feared that a second negotiation round would not be able to cope with emerging and reemerging conflicts of interests between member states, doubts about costs and benefits of economic and monetary union, questions about democracy, and growing public unease with the loss of national sovereignty.

The EC partners were confronted with a dilemma. Without Danish ratification the Treaty on European Union seemed legally dead. Yet, it was unlikely that the Danish people would turn their vote into a positive one if the terms of the agreement remained the same. Some might have been inclined to press ahead without Denmark, and possibly without the United Kingdom. However, the UK took over the presidency from Portugal on 1 July. It was determined to open the way for a second referendum in Denmark on the Maastricht Treaty. The British Conservative government had compelling domestic reasons for this course. If Denmark stayed out of the European Union, ratification of the Treaty in the UK seemed highly unlikely. Britain could also use its presidency and the crisis of EC confidence following the Danish result, to push back supranational tendencies in the European integration process. Hence subsidiarity became discussed vividly in the second half of the year in the UK, Denmark but also in traditionally less reluctant member states.

RATIFICATION TABLE	
7 April	European Parliament
2 June	Denmark (referendum: no 50.7%)
18 June	Ireland (referendum: yes 68.7%)
2 July	Luxembourg
31 July	Greece
20 September	France (referendum: yes 51.05%)
26 October	Italy
4 November	Belgium
25 November	Spain
11 December	Portugal
15 December	The Netherlands
18 December	Germany
Source: Keesing's Record of World Events, 1992	

The political difficulties were amplified by the rapid deterioration of the European economy over the summer. The acute problem was the heavy public bor-

(3) The Maastricht debate became confounded with the highly divisive abortion issue. See B. WILKINSON (1992), *National Sovereignty and Constitutional Choices: Abortion, Ireland, and the European Community*, Oxford, Nuffield College: Centre for European Studies, Discussion Paper No.14.

(4) See conclusions of the Lisbon European Council in (CEC), *Bulletin*, 6/1992.

rowing by the German government to finance the economic restructuring in the new Länder. The Bundesbank, committed to keep inflation low, held to a strict monetary policy by way of high interest rates. The other European countries, in- and outside the European Exchange Rate mechanism, were compelled to raise their rates at least as high or even above that level to prevent a plunge of their currencies. High German interest rates combined on top of that with unusually low American rates. These factors caused a massive stream of capital into Germany and away from the struggling economies in Europe such as the British and Scandinavian ones, or the most vulnerable ones like the southern European countries. The countries defended their exchange rate by raising their interest rates higher than the German rate, which pulled their economies even further down. In addition, by mid-August the outcome of the French referendum had become all but certain.

Enormous economic pressures, political uncertainty and currency speculation in anticipation of the French vote culminated in a major crisis in the European Monetary System in September. The UK£ was suspended from the ERM without prior consultation on 16 September. The Italian *lira* followed, after negotiations within the European Monetary Committee, the coordinating body of central bank officials. The Spanish *peseta* was devalued. The crisis led to acrimony between Britain and Germany. Outside the ERM, the tensions caused even greater havoc. Between 8 September and 10 December, the currencies of the once strong Scandinavian economies let go their link with the Ecu one after the other, often after heavy losses in the exchange markets ⁵.

The French vote finally came on 20 September. But the result, a narrow victory for the yes-side, did at first little to calm down the markets. French and German central banks fought off successfully speculation against the French *franc*. Then the markets settled down until the second crisis at the end of November.

The Heads of State and Government met for a special European Council in Birmingham on 16 October to restore shaken confidence. The main topics of the Top were the lack of transparency of European decision making and subsidiarity. These were also the two main Danish concerns about Maastricht ⁶. But the Twelve were unable to take concrete decisions.

The disarray in high politics and economics since June was also affecting the ongoing work in the European Community. The Internal Market programme slowed down. The budgetary framework for the next five or seven years was still under discussion. That blocked other multi-annual programmes like the review and renewal of the Structural Funds and the next generation of Research and Technological Development programmes.

(5) The Swedish *krona* was left to float on 19 November. The central bank had reportedly spent 158bn *kronor* in the preceding week, which added to the 80bn spent in the September crisis, represented virtually all Swedish foreign reserves. (*Keesing's Record of World Events, 1992*, p.39206.)

(6) Denmark produced a 251p White Paper on 9 October where it explained its options.

EUROPEAN CURRENCY CRISIS	
<i>second half August</i>	<i>sharp fall of US dollar</i>
<i>25 August</i>	<i>dollar on record low: 1\$ = 1.4DM UK pound and It.lira under pressure</i>
<i>Sept 3</i>	<i>UK announces to borrow 10bn Ecu worth in currencies to defend pound</i>
<i>Sept 4</i>	<i>Italy raises borrowing rates; massive interventions</i>
<i>Sept 5</i>	<i>Ecofin meeting in Bath: no realignment, Germany refuses to cut interest rates</i>
<i>Sept 8</i>	<i>Finland floats Markka (effective depreciation of 13%)</i>
<i>Sept 8-9</i>	<i>Sweden raises marginal intervention rate from 16 to 75%; currency loan worth 16bn Ecu</i>
<i>Sept 13</i>	<i>realignment: Italy devalues lira (effectively 7%)</i>
<i>Sept 14</i>	<i>small interest rate cut in Germany, Benelux, Austria, Switzerland, Sweden</i>
<i>Sept 16</i>	<i>monetary crisis; UK£, Spanish peseta and It.lira through ERM floor; UK£ leaves ERM (effectively devaluation of 10%); Sweden raises marginal intervention rate to 500%</i>
<i>Sept 17</i>	<i>realignment: temporary suspension of It.lira from ERM; Spanish peseta devalues by 5%</i>
<i>Sept 23</i>	<i>concerted German-French intervention to secure French franc; Spain reintroduces capital controls</i>
<i>Sept 24</i>	<i>Ireland and Portugal reintroduce capital controls</i>
<i>Sept 28</i>	<i>UK plea for fundamental reform of ERM rejected by others</i>
<i>Source: Keesing's Record of World Events, 1992.</i>	

EUROPEAN CURRENCY CRISIS	
<i>Oct-early Nov</i>	<i>interest rate cuts in most countries</i>
<i>Nov 19</i>	<i>Sweden floats krona</i>
<i>Nov 23</i>	<i>Denmark, Ireland, Portugal, Spain raise short-term money market rates; Greece and Norway raise borrowing rates; Iceland devalues krona by 6%</i>
<i>Nov 23</i>	<i>realignment: devaluation of Spanish peseta and Portuguese escudo by 6%; Spain lifts capital controls</i>
<i>Nov 24</i>	<i>Malta devalues lira by 10%</i>
<i>late Nov</i>	<i>French franc under continuous pressure</i>
<i>Dec 10</i>	<i>Norway floats krone; effectively devaluation by 5%</i>
<i>Source: Keesing's Record of World Events, 1992.</i>	

All important issues were saved up for the Edinburgh Summit on 11-12 December. The Danish issue was the most sensitive. On 27 October, seven of the eight parliamentary parties in Denmark had reached a national compromise around four opt-outs: introduction of single currency (no third stage), no participation in common defence policy, non-participation in EC wide legal and police cooperation on immigration, no citizenship of the European Union. The European Council gave full satisfaction on the single currency and common defence

ce policy. The provisions on immigration policy and citizenship of the Union were less clear. Hence Denmark was allowed to attach two unilateral declarations to the European Council decisions. In the first, it specified that EC citizenship is a totally different concept from citizenship of a nation-state. As far as active and passive voting rights is concerned, nationals of other member states already enjoy full rights in municipal elections, and that would now be extended to European elections. The second unilateral declaration reiterated the Danish right to make each transfer of sovereignty in justice and home affairs dependent on its strict constitutional rules. In addition, the European Council stressed that each member state remains free to set higher social standards than EC standards in areas of social policy, consumers, environment and income distribution⁷. The Danish government promised it would go back to the Danish people and ask them to endorse the Maastricht Treaty in a second referendum.

The European Council adopted also guidelines (with examples) to implement subsidiarity and measures to increase transparency in European decision making. Furthermore, it agreed on the budgetary framework for the rest of the decade, the so-called Delors II package. It gave the go-ahead for the enlargement negotiations with a number of EFTA countries. Finally, it established a plan of action to promote growth and combat unemployment in a deepening European economic crisis. The European Council of Edinburgh seemed, after a year of deep crisis, to close 1992 on a positive note.

II. Internal Market

According to Art 8a of the Single European Act, '*the internal market shall comprise an area without internal frontiers in which the free movement of goods, people, services and capital is ensured*'. That area accounts for about one quarter of world economic output and encompasses 344m people. The programme fulfils the goal set out in the 1957 Treaty of Rome. Europe without internal frontiers started formally at midnight 31 December.

The twelve member states reached agreement on all major economic packages of the Single Market programme, even though some were watered down or transition periods were built in. The one single failure was the inability to abolish border checks on persons. That was visible on 1 January 1993. Although nearly all control posts on the land borders disappeared, there had been virtually no improvement in the elimination of border controls in airports and ports. People were still checked systematically, especially in Germany, the UK and Italy, and Brussels national airport of Zaventem did still carry out its much debated computer coding. Border controls between Gibraltar and Spain control had even been stepped up. People from third countries resident in the Community still need a visa for each member state they visit⁸. The political and legal battle was centred around the interpretation of Article 8a.

The Community institutions did not make much progress in the preparation of the post-1992 stage until autumn. A group of senior advisers chaired by former EC Commissioner for Competition Mr. Peter Sutherland produced a 60-page report at the end of October. Its impact is likely to reach beyond the admi-

(7) Conclusions of the Edinburgh European Council, CEC, *Bulletin*, 12/1992.

(8) A report by the private organisation *Euro Citizen Action Service* (ECAS), sent to the Commission after three weeks of full internal market. (*Agence Europe*, N.5903, 1/93)

nistering of the internal market. It will have a significant influence on a general rethinking of the relations between European Commission, member state administrations, and the public. The document and the first concrete Commission proposals or Council actions were inspired by the subsidiarity principle.

A. State of Affairs

Portugal presided the Council in the first half of the year. 82 measures aimed at removing barriers to trade within the Community were adopted, agreed in principle or reached common positions for submission to Parliament. The UK took over in July and added another 92. Since 1985 over 500 Internal Market measures had been adopted, including nearly 95% of the 282 White Paper proposals. By 1 January 1993, 77% of the approved White Paper had entered into force. The more important (or politically sensitive) measures were usually agreed by the Internal Market Council, while the specialised measures were taken care of by specialist Councils, e.g. Agriculture, Environment, Health and Social Affairs etc.

By early February 1993, on average more than 80% of the White Paper measures had been transposed into national law. Denmark was leading the pack as usual (92%). Italy, which had traditionally displayed one of the poorest records, made extraordinary progress during 1992; in February 1993 it came second with 87%. The UK (86%), Belgium (85.5%) and the Netherlands (82%) followed closely. The two Benelux countries had started the year at the lower end of the performance list. France and Germany (79% each) came just under the EC average. The five remaining countries climbed well beyond the 70% threshold: Spain (77%), Portugal (76%), Luxembourg (75%), Ireland (74%), and Greece (72%). The biggest delays occurred in the veterinary, insurance and public procurement sectors⁹.

B. A people's Europe

Advocates of a people's Europe had not much cause to cheer in 1992. The member states were very slow in implementing some core directives in the programme of free movement of people. Problems arose with respect to measures extending the right of residence to non-workers (students, retired persons etc.). Most member states held off transposition after a Court ruling had annulled one of the directives, even though it had stipulated that the effects of the directive were to be maintained. There was even greater opposition against the First Directive for the recognition of higher-education diplomas of longer than three years duration, which was adopted in January 1991. It stipulates that qualifications obtained by a Community national in another member state will be recognized by the host member state. Only three members had transposed the directive in full by September 1992. In its report on the state of the internal market the Commission blamed the diverse organisation of the professions, the federal or non-federal institutional structure, and the broad discretion allowed to the competent authorities in each member state. It has now set up a coordinating working group and a network of contact points to avoid differences in interpretation. The working group will exchange information and serve as a think tank

(9) *Agence Europe*, N.5916, 10/2/93, p.7.

(interpretation of the directive), a review body (solution of specific problems) and a point of contact between member states¹⁰.

In June, the Council adopted the Second Directive on the recognition of professional education and training. It regulates higher or post-secondary diplomas obtained after less than three years, secondary education diplomas, and certain persons with professional experience. The First and Second Directive provide cross-over links between the two systems to cover professions which are part of the first system in one member state but part of the second in another.

The internal market has triggered off unprecedented efforts of information gathering, computerisation and information exchange. The Commission soon realised that this massive process posed severe problems of security. It tabled its first proposals in 1990 to ensure the protection of personal data and information security, while allowing for information to move freely within the single market. On 31 March the Council set up a Senior Officials Group on Information Security, which would advise the Commission to ensure security in the use of information in electronic form. The Council wants e.g. a standardised classification system identifying possible needs for users and providers and relating them to appropriate measures of information security. The member states should also harmonise their rules and procedures dealing with abuse of information technology. The Council released twelve million Ecu for the first two years. This decision is one of a package of six.

The tension between intergovernmentalism and supranationalism was very salient in issues of law and order. The topics were drug use, and especially immigration and asylum. Some aspects fall under Justice and Home affairs, which are matters for intergovernmental cooperation or even international agreement. The Maastricht Treaty will bring most facets under the umbrella of the European Union, but in a separate pillar. They remain outside the Community, which means that the rules on the exclusive right of initiative of the Commission, the consultation, cooperation or codecision procedures with Parliament, and scrutiny by the European Court of Justice do not apply. Other aspects of drug use, immigration and asylum fall under social provisions and health, or the free movement of people. Both are European Community competences, but with different roles for the Commission. Many battles evolve around the proper legal basis of an initiative. The outcome is an indicator of the balance of power between member states and Community and, within the latter, between Council and Commission. This power balance determines in its turn which policy areas are drawn into the EC sphere of influence and it restricts the range of policy options.

Most European governments found immigration and asylum high on their domestic agenda in 1992. Some form of cooperation seemed warrant, but the parties were not all convinced that the European Community would be the proper venue. The saliency of the issues in 1992 could be attributed to three major factors. The first is a rapid increase in immigrants and refugees. Immigration is an old issue. At the time of the Treaty of Rome in 1957, three quarters of the migrant workers in the EC member states came from other member states. The largest single group were Italian immigrants in Germany. Thirty years later, just before the internal market, the situation was reversed despite the fact that traditional emigration countries like Spain, Portugal and Greece had joined the EC

(10) *State of completion of the Single Market: Latest Commission Report to the Council and Parliament, Agence Europe Documents, N.1796/97.*

by then. Immigration became contested in France and Germany from the summer of 1991 onwards. Asylum is a much more recent problem. The world has a record number of refugees. EC countries house only 5% of the world total, of which 60% in Germany and 20% in France. Most refugees come from the civil war in ex-Yugoslavia, some parts of the ex-Soviet Union, and from Africa.

Two political factors increased the saliency. The first was the Maastricht Treaty, which placed immigration and asylum squarely on the European scene. It became a separate pillar in the European Union confirming the member states not only as the gatekeepers but also as the only players in the house. The protective cordon has however a few weak spots, which could potentially lead to a gradual europeanisation. The accompanying declaration on asylum calls for the harmonisation of certain aspects by the beginning of 1993. Furthermore, a Maastricht provision states that the member states may decide at any time to transfer immigration and asylum to the EC pillar. The Treaty had already placed one aspect, visa policy, inside the EC.

The other relevant political factor was the completion of the internal market. The Commission could use the issue of abolition of internal border controls to strengthen the case for a European approach to immigration and asylum¹¹.

The Commission has gradually crafted a role for the Community and for itself into the two areas traditionally preserved for international cooperation or intergovernmental decisionmaking. In the 1970s it based its actions on Art 117, which obliges the *Member States* to improve working conditions and the standard of living of workers. In response, the Council decided in 1974 to promote consultation on immigration policies, while the European Council advocated harmonisation of national legislation on foreigners. However, very little changed. In 1985, the Commission presented a framework plan to bring the member states consult one another on entry, residence and employment of migrants, but it got nowhere. It changed strategy in July of 1985. Relying on Article 118 of the Treaty, the Commission set up a prior communication and consultation procedure on migration policies. Unlike Art 117, which calls upon the member states, Art 118 authorises the *Commission* to promote close cooperation between member states in the social field, e.g. by arranging consultations. However, the provision contains a detailed list of social items falling under the arrangement, and migration is not one of them. Several countries took the Commission to the European Court of Justice for having overstepped its competence. The ECJ upheld the Commission's position in principle, but limited the scope of Commission activity and its binding force. The Commission was competent for aspects of immigration that fall inside the social field, i.e. issues with respect to the employment market or working conditions, but not e.g. cultural integration of immigrants. For those limited matters, the Commission had the right to require information and consultations, but it could not prevent member states from implementing measures that went against the EC line. The Single European Act did not add immigration or asylum to the list of EC competences, but it incorporated the goal of a single market which requires a.o. free movement of persons (Article 8a). A smooth operation of this provision would arguably call for some cooperation between the member states. Article 8a seemed a logical lever for the Commission to lift immigration and asylum on to the European agenda.

(11) The Commission had presented in 1991 a communication on immigration and one on asylum.

Partly challenged by the activities of the Commission and partly in anticipation of the abolition of border controls, an Ad Hoc Working Group on Immigration was created in 1986. This intergovernmental group of national officials worked parallel to other bodies like the TREVI-group. From 1989, their activities have been supervised by the coordinators group for the free movement of individuals (Rhodes group).

This process has produced two intergovernmental alternatives to the Commission's EC approach. The first one is international cooperation, which depends on ratification by all participating countries and their continuing commitment not to withdraw. The EC member states crafted two agreements. Under the Dublin Convention on Asylum of 1990 one state would be responsible for examining asylum applications; it assumes the mutual recognition of national visas for non-EC nationals, and the abolition of visas for non-EC nationals resident in a member state. The Convention on the crossing of external frontiers of 1991 would establish common standards at the external borders of the EC once control at the internal borders is relaxed. The other outcome is the Schengen agreement, which differs from the former in two respects. It is first of all much more centralised, as it is made binding by a convention of 1990. Second, it was to lead by 1 January 1993 to a complete *elimination* of internal border checks among the participating countries. This would be compensated by harmonised visa and strengthened external frontier controls, common asylum rules, police and customs cooperation for in-land control and an information exchange system. Schengen was promoted heavily by Germany and the Benelux, with France a somewhat reluctant partner. Spain and Portugal joined in 1991, Greece in 1992.

The decentralised and centralised path want both to adapt frontier control on individuals to the internal market. Hence immigration and asylum became associated with the internal market programme, and in particular with Article 8a. In practical terms, either option would have to put in place an extensive machinery for regular cooperation, data gathering, and consultation to monitor migratory movements. In 1989, the Rhodes group drew up the Palma document, which sets out the measures essential for the abolition of frontier controls on individuals.

At the same time, the Commission and a majority of member states, led by Germany, stepped up their efforts for (i) more intensive collaboration, (ii) an integrated approach, (iii) and a greater role for EC institutions as an alternative to the intergovernmental path. In two communications in October 1991 the Commission called for action at three levels. It recommended the inclusion of migration in the Community's external policy, the control of migratory movements and harmonisation of asylum rules, and the integration of immigrants in the host country. Hence the matter was extracted from the narrow arena of home affairs and justice, and it became linked to EC competencies like external policy, internal market, and social and health matters.

The ministers of immigration, convening in their intergovernmental capacity, concentrated on the middle part to make it compatible with the freedom of movement for persons. The work programme and timetables were approved by the European Council of Maastricht. The two Conventions were accepted as the core instruments with respect to immigration. Hence the internal market became a vehicle to speed up progress in immigration and asylum, first of all in the intergovernmental arena.

However, the two intergovernmental channels have been rather slow in producing results. Ratification of the two Conventions was delayed again during

1992. The Schengen agreement on the other hand is unacceptable to the UK, which is unwilling to exchange its frontier based system of immigration control for in-land control. It carries Ireland and Denmark with it. On top of that, the participating countries were unable to have the machinery in place for the take-off of Schengen on 1 January 1993.

The rift between the Schengen countries and the UK on border controls reflects two different interpretations of Article 8a. The UK maintained that freedom of movement for persons in the internal market does not require the complete lifting of control on persons, including non-EC nationals; on a more practical note, Britain claimed that for an island border controls are the simplest and most effective way of controlling migratory movements.

President Jacques Delors spotted two disputes behind the border control issue. The explicit conflict was about the interpretation of Article 8a. For the UK (and Ireland) '*the SEA was merely a text of an economic nature; anything that is related to the free movement of persons that is not directly economic is not in the Treaty.*'¹² The implicit conflict results from the absence of a proper debate on immigration and asylum, and that while it would be '*dishonest*' to ensure free movement of persons '*until the philosophies of these two points have drawn closer together*'.

The stalemate gave the Commission the opportunity to force its interpretation of Article 8a on the agenda. It argued that free movement of persons is an essential part of the internal market, that goods and persons must be equally free to move within the internal market as within national markets, i.e. border controls and different rules for non-EC citizens and EC citizens are incompatible with Art 8a, and that therefore a common approach to immigration and asylum is necessary. Commissioner Martin Bangemann, responsible for the internal market, gave a first stern warning in February 1992. The Commission backed this up in its *Communication on the lifting of internal border controls* of May 1992 with a legal analysis stating that the objective of Art 8a is directly applicable. That has several implications. Firstly, member states may choose intergovernmental instruments, i.e. the two international conventions, rather than Community instruments¹³, but they cannot water down the objective. Secondly, the Community institutions have the obligation of taking all necessary measures in achieving the objective of Article 8a. Thirdly, the Commission, 'as guardian of the Treaty', intends to use all legal and political means, including bringing failing countries before the European Court of Justice. The Commission repeated its firm position in September. The European Parliament gave its support to the Commission in three resolutions in November, but the tide had by then turned against strong central solutions. The Commission and its supranational allies accepted retreat.

The two intergovernmental tracks began to produce results. The stalemate on internal controls was released when UK officials settled for the so-called Bange-mann wave, meaning that people are asked to wave their Community passport, although they wished to continue controls on non-Community nationals. On im-

(12) Cited in *Agence Europe*, N.5726, 9/5/92, p.11.

(13) The elimination of border controls could probably be achieved by a qualified majority under Article 8a. The opponents (UK, Ireland, Denmark) only represent 16 votes instead of the blocking minority of 23, which means that the other nine countries could legally impose their position on the minority.

migration and asylum, the two intergovernmental conventions were left on the shelf. However, the intergovernmental meeting on immigration and asylum of 30 November-1 December agreed to tighten the asylum procedure, which prepared the ground for a possible solution in 1993. The Twelve would process 'manifestly unfounded applications for asylum' within one month and reduce rights of appeal. They would be able to turn away asylum seekers who had passed through a safe third country on their way to the EC. Germany unsuccessfully pressed for an EC list with 'persecution-safe' countries. Schengen too seemed to come alive anew. The nine members agreed in principle on 15 December on a common visa procedure for citizens of some 120 countries. Schengen would start on 1 July 1993 instead of 1 January, although checks on the airports would not be abolished before 1 January 1994. This delay was largely due to technical reasons. The European Parliament condemned the excessively intergovernmental character of the Schengen agreement and called for provision to be made for monitoring by the Court of Justice. It set up a Committee on Civil Liberties and Internal Affairs to keep a close eye on intergovernmental discussions on the free movement of individuals.

It is difficult to tell whether the retreat of Europeanist voices is permanent, strategic or merely tactical. However, immigration and asylum seem to have transcended the narrow area of justice and home affairs and entered into the wider field of social and economic affairs. A recent report of the British House of Lords on Immigration policy in the EC concluded: '*Given an absence of internal barriers to free movement, and an expressed commitment of the great majority of member states of the EC to closer cooperation in the social policy field, it seems entirely appropriate that the EC should seek a common approach to questions of immigration policy. In due course, social insurance or similar data might become more effective means to trace immigrant population.*' (#83) The evolution of immigration policy suggests that a spillover effect exists. How this will be governed is less clear.

C. Removal of fiscal, physical, technical and legal frontiers

The last tax frontiers in the internal market programme came down (or were at least lowered) in 1992. This exercise requires measures of four kinds. Regulation will cover rules for tax collection (to avoid double taxation), harmonisation of tax structures, approximation of rates (i.e. to limit differences in tax rates among the countries), and administrative management and control.

The Council built upon the breakthrough reached in 1991; it rounded off the package for value added tax (VAT) and excise duties (fuel, spirits, tobacco). As far as VAT is concerned, a Council Regulation of January set up a computerised network for the exchange of information on intra-EC trade statistics, a central instrument for reinforced cooperation between the tax authorities. Whereas previously this information was collected by the customs, the new rules require the companies to provide the statistics. The core batch of directives on value added tax structure and rates was agreed in October after British, French and Spanish reservations had been overcome. Essentially, the political agreement of December 1991 (see overview of 1991) was turned into a legally binding directive. A British concession paved the way for the directive: it accepted the principle that a minimum rate was necessary in the EC to avoid fiscal dumping. The common VAT structure stipulates that the standard VAT rate will be at least 15%; the high VAT rates (applied to cars, stereo installations etc.) will be abolished from 1 January 1993 onwards; each member state will be allowed to apply one or two

reduced rates at least equal to 5% on a specified list of cultural or social products or services; the UK will be able to maintain its zero rates until 1997. Comparable agreements were reached for excise goods in February and October. The excise tax structure is a definitive settlement, while the VAT structure expires at the beginning of 1997.

The Council was unable to agree on the VAT tax rate structures for works of art, passenger transport, second hand goods and gold. Nevertheless, the package of 19 October was greeted as a major success. It would also make a difference to individual consumers from 1993 onwards, as they would be able to buy whatever they wanted throughout the Community paying tax in the country of purchase. The one significant exception are car taxes, which still have to be paid in the country of registration. The emphasis will now shift to implementation and monitoring of the agreed common structure. The Commission has already begun to examine whether national legislation on indirect taxes is compatible with the EC rules. The European Court of Justice has ruled over a few cases.

A priority of the internal market programme was an open public procurement market. All seven directives are in place. The rules of publicity, competitive tendering and review apply not only to works (e.g. road works), but also to services. The so-called excluded sectors (energy, water, telecommunications, and water), which are mainly run by private bodies, fall under a more flexible regime. It is clear, however, that resistance still runs high in many corners of the European Community. That is exemplified by a slow transposition rate. Effective implementation will require a change of mind with public buyers and tendering firms. This a long-term learning process. The Commission pressed ahead with its training measures for buyers or tenderers, published a communication on the participation of small and medium enterprises and one on tendering by industries in less developed regions, proposed to codify procurement legislation, and set up supervisory mechanisms to request specific information. Others have proposed to appoint an ombudsman for public procurement in each member state (see Sutherland Report below).

Liberalisation in the insurance and financial (banks, investment) market is expected to bring major benefits to the economy. How could those three powerful and highly diverse sectors be enticed to open up? The EC actors have chosen to take a bottom-up approach based on mutual recognition of national standards rather than to harmonise top-down. However, mutual recognition depends on mutual trust. It can therefore only work if the parties are confident that all participants can guarantee certain minimum standards or essential procedures.

The Council had still two major directives in the insurance market on its agenda. They were part of the so-called third package of liberalisation. The coordination directives on non-life and life insurance were adopted in June and November. They stipulate that member states will recognize one another's authorizations of life insurance firms and control systems. Furthermore, firms may sell their products throughout the Community on the basis of a single authorisation, in which case they will be supervised by their home state.

Similar concepts of basic standards, mutual recognition, a single licence, and overall control by the home state were applied in the banking and investment sector. Most directives and regulations that were agreed in 1992 regulate aspects of solvency risks. The Council adopted a common position on the Investment Services Directive in December. It would set key minimum standards for the authorisation of investment firms such as securities houses, stockbrokers and portfolio managers and establish the basis for mutual recognition of authorisa-

tion and supervision. It would come into force by 1996. Its twin directive on the banking sector (Second Banking Directive) had been approved in 1991.

Only in 1991 did a timid thaw set in in the transport sector. By the end of 1992 almost all the measures of the White Paper had been adopted. It concerns cabotage on inland waterways, maritime transport and road transport (passengers and goods), and the third package of measures for liberalising air transport. Most dossiers lay down complex liberalisation procedures; various parts of the regulation enter into force at various times, for different publics or for different countries. The third aviation package e.g. consists of three regulations. The previous liberalisation packages were based on bilateral agreements between member states. The third one aims to create a full European market by 1997. Air tariffs on regular routes will be left free from 1 January 1993, but airline companies must notify them to the Commission. The system of licenses will change completely. Under the old system, airlines were licensed for certain routes; with the new system, airlines that meet harmonised safety and financial fitness criteria will get an EC licence, which will give them the right to fly nearly all routes in the EC. Free prices and licences will only carry their full liberalising weight once the last obstacle has disappeared. Air cabotage allocates shares of the market to airlines (or countries), and that remains partly in force until 1997. Countries with the larger state airlines (France, Germany, Italy) wanted to postpone the abolition of cabotage until 1997. The UK and the smaller countries (Benelux, Spain, Ireland) on the other hand pressed for total liberalisation in 1994 or 1995. In the end, the former won. This agreement was complemented by a new regulation on slot allocation at Community airports. It applies a.o. preferential treatment to new entrants in order to promote competition.

The 'new approach' was continued in tedious areas such as motor vehicle standards, foodstuffs, pharmaceuticals or chemical products¹⁴. As the internal market programme drew to a close, the last measures moved increasingly into sensitive matters such as culture and identity, safety and health matters, or security issues. There were many major and minor disharmonies. Some of them were carried over to 1993. The UK remained opposed against the free entrance of house animals into Britain ('pets directive'). The Council adopted a directive on copyright, rental and lending rights to artists, which some countries considered too protective. Southern countries, especially Greece, called for a strict regulation of the restitution of illegally acquired art objects. The regulation on the export of art out of the Community was approved in November. The art issue became confounded with attempts to harmonise the value added tax on art sales, which is having an impact on e.g. the international art market of London. The Council reached an agreement on the shipment of waste in October (see environment). Several measures were agreed to control internal and external trade in chemicals most commonly used in illicit drugs production. Finally, the

(14) The Commission explained in a recent document the four inseparable components of the 'new approach': notification of national technical regulations, effective transposition of directives, policy on standardisation, policy on certification. Nearly every initiative in the internal market programme has to address these four elements. (CEC, *State of Completion of the Single Market*, September 1992; published in *Agence Europe*, N.1796/97, 11/9/92).

Council was not able to reach an agreement on the export of dual purpose goods and technologies (civil and military use)¹⁵.

FINANCIAL TIMES SINGLE MARKET CHECKLIST	
1 Jan 1993	<i>No border checks for goods as the frontier-controlled VAT and excise system is abolished, together with 60m tax forms</i>
Later	<i>Single Market extended to EFTA states in second half of 1993 Passport checks for internal EC flights should end in December, but UK, Denmark and Ireland may resist</i>
1994	<i>Higher education diplomas recognised throughout EC Open competition for all public authority contracts, including utilities Insurance companies free to set up and sell policies across frontiers ('single licence')</i>
1996	<i>Stockbrokers get 'single passport' to operate anywhere in EC Banks able to deal on EC stock exchanges except in Greece, Spain and Portugal</i>
1997	<i>Single VAT system applied to traders and consumers, if member states agree to a permanent change Airlines can fly any route within EC</i>
1999	<i>Duty-free sales end on internal flights</i>
2000	<i>Free internal market in cars; deadline for removing all controls on Japanese imports</i>
<i>Source: Financial Times Survey: The European Single Market (FT, 19/01/93)</i>	

D. The Single Market after 1992: preparing implementation

Attention shifted from decision making to implementation. A high level Advisory Group chaired by Mr. Peter Sutherland was set up in March 1992 to assess how the Single Market should be sustained after 1992. The Sutherland report was submitted to the Commission in October¹⁶. It concluded that the Single market should be fairer, more consumer-friendly, more open and more efficient in terms of streamlining its laws. It placed much emphasis on openness (transparency), predictability and subsidiarity. The proposals brought to the fore the inherent tension between the first two principles and the latter.

(15) The European Parliament asked the Council of Ministers to hand them the list of goods and technologies in question, and the list of countries to which exports would be banned. The Council has so far refused to supply this list to EP. (*Agence Europe*, 2/93)

(16) CEC (1992), *The Single Market after 1992. Meeting the Challenge. Report to the EEC Commission by the High Level Group on the Operation of the Internal Market (Group Sutherland)*. The group was composed of Peter Sutherland (former Commissioner for Competition Policy), Ernst Albrecht, Christian Babusiaux, Brian Corby, Pauline Green and Giuseppe Tramontana. It invited opinions from several organisations (BEUC, Chambers of Commerce, UNICE etc.). The report was presented in a joint press conference of Peter Sutherland and the EC Commissioner for the Internal Market Martin Bangemann on 28 October 1992.

As far as new decisions were concerned, the Sutherland Group sought to put a break on the logic of invisible regulatory expansion¹⁷ by building various consecutive hurdles. The Commission should assess the political, social and economic impact of a new measure. It should also compare pro and con of intervention and non-intervention. This assessment should use five criteria: need, effectiveness, proportionality, consistency and communication. In more concrete terms, the Sutherland report pleaded for the systematic organisation of wide consultation rounds. The Commission will have to make public as early as possible all new intentions regarding legislation, make available analyses which serve as reference to these initiatives and arrange hearings. Also, the Commission must have a clear policy about which market regulation techniques are most appropriate for particular objectives. That would make it easier for business to predict the impact of potential new regulation on their activities. Furthermore, the Commission should set up a legislative coordination unit to prevent overlap or inconsistencies with existing legislation. Lack of coordination is an old sore in highly sectoralised EC policy making¹⁸.

The Sutherland Group was critical of the two procedural innovations that made it possible to meet the tight timetable of the internal market: directives instead of regulations, and mutual recognition instead of harmonisation. With directives, the Council lays down common objectives, but the member state keeps its hands free to choose the means; regulations list objectives and means, and are directly applicable in the member states. Under mutual recognition, a member state accepts standards of another member state on a par with its own standards; harmonisation sets a single EC standard, which then replaces the divergent national standards across the Community. The two new devices tend to make the process less transparent. Moreover, diverse applications across member states might create unfair situations. The Sutherland Group suggested to replace directives by regulations as soon as national laws had converged sufficiently. In the meantime, the member states should coordinate their procedures of transposition. The Report warned also against a too enthusiastic use of mutual recognition. It could be used against the internal market to the extent that it threatens to maintain certain barriers. The Commission should therefore make periodic evaluations of its real impact.

The Report pleaded on the enforcement side for a 'deeper administrative partnership' between the Commission and the member states. Those contacts should be kept as informal as possible, which does not exclude a permanent administrative structure to support this partnership and make it binding. That should be based on groups of contact points, dealing with the application of internal market rules, and a set of operational guidelines. In addition, the Commission should establish a coordination unit acting as a mediator between the interested parties.

Several steps could be taken to make EC regulatory activity more transparent and to involve the public (or consumers), business, and national courts in monitoring implementation. A crucial first step is the systematic codification of EC law. Next, EC citizens should be made more aware of their rights, a task for

(17) MAJONE, Giandomenico (1989), 'Regulating Europe: Problems and Prospects', *Jahrbuch zur Staats- und Verwaltungswissenschaft*, Nomos: 159-177.

(18) See e.g. PETERS, B.Guy (1992), 'Bureaucratic Politics and the Institutions of the European Community', *Euro-Politics. Institutions and Policy-Making in the 'New' European Community*, A.M.Sbragia (ed.), Brookings Institution, 89-122.

the Commission as well as the member states. The Commission especially should communicate in clear terms its interpretation of certain rules. The EC should put a greater effort in the training of national judges and legal experts; legal treatments in the various countries should be better understood. This should pave the way for a greater involvement of the national courts in monitoring EC implementation, which would relieve the European Court of Justice. Lastly, the EC citizens should be encouraged to seek redress in the Community. In the highly sensitive area of public procurement e.g. the report proposed to appoint an ombudsman in each member state.

The panel rejected a central clearing house for data collection on infringement of the single market. Instead, it suggested to compile '*national and Community enforcement guides for the contact groups, and only a summary of them should be made public. They should cover, at the minimum, all directives not yet in force.*' Some commentators guessed that the caution of Sutherland and his collaborators may reflect fears of a new Brussels bureaucracy policing cross-border trade. At a time when subsidiarity was dominating the debate, an autonomous and powerful central body did not seem feasible. However, it is doubtful whether the contact points will be able to deliver effective monitoring.

The tension between subsidiarity (or control by the member states) and effectiveness has turned into a dilemma for the UK and Denmark especially. The two countries are the staunchest supporters of subsidiarity. However, they are also keen on having an effective control system, if need be with the Commission as umpire. Denmark and the UK can put forward an excellent compliance record on EC measures. Hence they stand to lose most when other countries drag their feet. The UK presidency submitted proposals to improve enforcement. One of them suggested permanent Commission inspectorates to monitor selectively member states' performance¹⁹. Similarly, in a reaction to the Sutherland report, Danish industry called for Community legislation to be implemented as uniformly as possible. It argued furthermore that the Community, and in particular the Commission, have a duty to take initiatives in all areas where the Single Market has not been realized or where there is a danger of fragmentation through new national legal initiatives. It also wanted to keep the main surveillance competences with the Commission rather than delegating them to an external agency²⁰.

The Council and the Commission replied favourably to the report in December. Both institutions pleaded for a strengthening of the machinery for cooperation between Brussels and national administrations.

Commission and Council have taken various initiatives to prepare the post-1992 period. They range from starting up a machinery of administrative cooperation, informatisation, harmonisation of administrative procedures or training of personnel to the 'sweetening' of losers in the internal market. The Community, and especially the Commission, opted for a light-handed approach. It did not seek to impose conditions or to centralise, but rather to mollify resistance against the internal market, to involve actors in the operation, to devolve responsibility, or to pool relevant information and make it widely available.

Only in December was a 'Coordination Advisory Committee for the Internal Market' set up consisting of national officials and presided by the Commission.

(19) *Financial Times*, 19.1.1993.

(20) *Agence Europe*, N.5828, 26/2/93.

It will define the guidelines for managing the Internal Market in accordance with the Sutherland report, discuss the transposition of directives, and deal with particular cases connected with the lifting of border controls. The Commission adapted also its internal organisation. DG III, which had until then coordinated the internal market programme, would concentrate on industrial policy. The management of the internal market came under a separate Commissioner.

The Commission has taken advantage of the internal market programme to press for more comparable statistics on various issues. It has not always been very successful. Member states are not too keen on sharing information. Or they find it costly to organise the required data collection. The Commission's proposal for environmental statistics e.g. dates back to the summer of 1990; the Commission submitted its latest amended version in November 1992. Several proposals on the operation of the internal market have been tabled in 1992. Examples include statistics on transit and storage, classification of products by activity, statistical units for the observation and analysis of the production system in the European Community, or coordination in drawing-up business registers.

The successful operation of the internal market depends on an efficient management of the customs union. In line with the recommendations of the Sutherland report (but actually preceding its publication) Commission and Council decided to codify existing Community customs legislation (Regulation of October). The *Community Customs Code* brings together all the laws governing Community trade with third countries. It is divided in three sections. It starts with the rules on treatment and presentation of goods entering the customs territory and lays down the rules on valuation and the definition of origin. The next section covers procedures with economic significance such as inward and outward processing, warehousing etc. Finally, it lays down the rules on duty relief, on customs debt, and it establishes the trader's right of appeal in customs matters. Most provisions will come into effect on 1 January 1994. It is designed to make the legislation more transparent and to avoid conflicting interpretations. The Community Customs Code will be used as a model for codification in other areas. A lot of effort was put in further computerisation of the administration of Community customs²¹. These measures included a VAT (Value Added Tax) information exchange system, a data system for veterinary and plant health controls, and, tabled by the Commission in December, plans for a central data base (Customs Information System, CIS) on external trade and agricultural matters to combat fraud.

A decentralised approach to the monitoring of the internal market requires a greater awareness in the national administrations of rules and procedures in other member states. The Council approved the exchange programme KAROLUS with this in mind. The five-year action plan is modelled after MATTHEUS, which is targeted at customs officials (see overview of 1991), but it is extended to the internal market field as a whole. KAROLUS will exchange national officials invol-

(21) According to the 1991 General Report, the Community intended to set up 'systems for centralised electronic data transmission'. In the 1992 General Report, the language has been toned down: 'In the interests of fostering cooperation between customs administrations and ensuring the uniform application of common customs rules, the Commission continued with its programme of measures to promote the exchange of information among the Member States' customs administrations and between them and its own departments.' (*General Report on the Activities of the European Communities, 1991, 1992, CEC.*)

ved in the implementation of EC internal market legislation. An overall figure of 1,900 participants is anticipated. The EC will pay 75% of the cost.

The introduction of the internal market incurs not only costs on national administrations, but also on private actors. The abolition of internal frontier controls will affect many private enterprises in the border areas. The Council decided in December to use structural funds money (especially the European Social Fund and the Interreg programme) to finance retraining measures for unemployed private customs agents. The measure had been under discussion since February. Several countries had originally been opposed to the use of structural funds.

E. Evaluation and evolution

1. Process

In its seventh and last report on the *State of Completion of the Single Market* of September 1993, the Commission was critical about the lack of cooperation by the Member States. They seem unwilling to prepare the economic agents for the internal market either through information campaigns or through training. The Commission claims it is often forced to step in, but lacks the specific information to link up effectively with local economic agents²².

The Commission seeks to share the responsibility for the management of the internal market with the member states. This could be formalised in a multiannual programme setting management priorities and designating responsibilities to the Community and the Member States. The Commission has in mind a fairly extensive cooperative framework with structured and permanent common working methods. It proposes e.g. European Agencies to monitor the impact of new legislation on consumer protection or environment, common control structures at external frontiers, computer networking for data transmission or consulting (e.g. indirect taxation, customs, agricultural controls), an overall training policy for the administrations in charge of single market rules, codification of legislation²³. However, some member states want to keep shared rule to a minimum and to advance bilateral cooperation. Hence as an alternative to an overall training policy, the UK supported bilateral contact between enforcement officials. As an alternative to centralised control structures, it set up a Single Market Compliance Unit which deals with breaches of law by other member states. It proposed a network of similar contacts in other member states to facilitate bilateral resolution of such problems²⁴. The UK presidency was persistently arguing for a more decentralised approach to the operation of the Single Market, usually supported by Denmark, Ireland and occasionally the Netherlands. However, a front of France, Belgium, Spain, Italy and Greece contested the philosophy of the British proposals, because it was favouring intergovernmental cooperation to the detriment of the Community approach²⁵.

(22) *State of completion of the Single Market: Latest Commission Report to the Council and Parliament*, Agence Europe Documents, N.1796/97, Sept. 1992.

(23) *Ibidem*.

(24) British Foreign Office, *Developments in the European Community, January-June 1992*, London: HMSO, p.6.

(25) Agence Europe, N.5856, 13/11/92.

2. Outcome

Some gaps in the single market will take many years to fill²⁶. First of all, there are delays in practically all areas. Reportedly less than 50% of all White Paper measures have been transferred into the national law of all twelve member states. Strictly speaking, poor transposition does not hamper the market as all adopted measures come into force anyway; they have direct effect. But consumers or traders might find this only a meagre consolation, as they will have to take their sluggish national authority to the courts for redress. Potentially more disturbing, 'diligent' member states could theoretically block the import of goods from countries which have not yet complied to relevant single market rules.

Not only delays, but also deferrals (derogations) make the single market look rather patchy. They apply usually only to one or two member states. There are important derogations in the VAT collection system, insurance market, entrance to the exchange market, competition for airlines.

Some matters have been omitted, usually in areas which proved to be so sensitive that the member states were unable to agree. Certain public utilities had simply been left out of the White Paper such as energy, telecommunications (telephone), and postal services. For each of them, the Commission sent around communications containing a plan for opening up the sectors. It took usually a pragmatic approach. In the postal services e.g., the Commission did not object in principle against monopolies by national administrations²⁷. The member states discussed the paper on the telecommunications council of November and asked the Commission to come back with the conclusions of the consultations in 1993. For measures that did get through the Council of Ministers, such as public procurement procedures in energy, water, electricity and transport, transposition is lagging. Free movement of persons was central to the internal market programme, but still waits for implementation. Progress in company law, an integral part of the White Paper, has been extremely modest. Member states seem to have decided that such legislation is not essential.

American and Japanese business fear that the Single European Market is simply an institutional framework for a 'fortress Europe'. The organisation of a common banana market, a heavily contested issue in 1992, seems to prove that the realisation of a single internal market is sometimes paid by higher external barriers. The issue set the UK and France against Germany and the Benelux. The former wanted to protect access to the EC market for the ACP countries, most of them former British or French colonies. Germany and the Benelux supported the cheaper 'dollar bananas' from the Latinamerican countries. After months of politicking, the December EC compromise decided to revert to import quotas plus a 20% customs duty on all bananas except for the ACP ones. Hence internal unity seemed to be achieved, but some openness to trade partners to be lost.

The still patchy nature of the single market was brought home in a recent sector-by-sector assessment by the Bureau of European Consumers' Unions (BEUC). The consumer organisation concluded that *'the single market will not exist for European consumers on 1 January 1993 and will not be implemented*

(26) See Andrew Hill, 'Deferrals and Omissions make progress patchy', *Financial Times*, 19/1/93.

(27) CEC(1992), *Green Paper on the development of the single market for postal services*, COM(91) 476 (approved by Commission in May).

for many years yet'. With respect to cars e.g. it greeted the compulsory catalytic converter from 1 January and the single and harmonised European type-approval system, although member states have until 1997 to start using the latter system. On the other hand, cars remain exempted from competition rules until 1995, car taxation is exempted from the agreed new VAT structure, and some countries have negotiated special quota in Japanese cars for several years to come. These terms restrict consumer choice. Moreover, the reduction of VAT on cars was compensated for in several member states by increases in the base price or by a new tax. Another example is free movement of persons. The main hurdle for workers is the existence of great variations in social security systems. Although Europeans are free to work in another member state, the conditions of such employment vary considerably. The Community directive aimed at equality of treatment for social security matters has not made much progress²⁸.

	FINANCIAL PERSPECTIVE 1993-99							
	<i>Commission proposal</i>				<i>Edinburgh</i>			
	1987	1992	1994	1997	1993	1994	1997	1999
1. <i>Common Agricultural policy</i>	32.7	35.3	37.5	39.6	35.2	35.1	37.0	38.4
2. <i>Structural operations (including cohesion fund)</i>	9.1	18.6	22.7	29.3	21.3	21.9	26.5	30.0
3. <i>Internal policies</i>	1.9	4.0	5.0	6.9	3.9	4.1	4.7	5.1
4. <i>External action</i>	1.4	3.6	4.5	6.3	3.9	4.0	4.8	5.6
5. <i>Administration</i>	5.9	4.0	3.5	4.0	3.3	3.4	3.8	3.9
6. <i>Reserves</i>	0.0	1.0	1.6	1.4	1.5	1.5	1.1	1.1
Total commitments	51.0	66.5	74.9	87.5	69.2	69.9	78.0	84.1
Total payments	49.4	63.2	71.6	83.2	65.9	67.0	74.5	80.1
Payments (%GDP)	1.05	1.15	1.24	1.34	1.20	1.19	1.23	1.26
Own resources ceiling (%GDP)	-	1.20	1.27	1.37	1.20	1.20	1.24	1.27

Source: CEC Bulletin of the European Communities, Suppl. 1/92 and No. 12/1992.

III. Public finance

Parliament, Council and Commission were involved in protracted negotiations on the 1993 budget and the policy choices and finances for the 1990s. The Commission opened the discussion with its publication *From the Single Act to Maas-*

(28) BEUC, *Agence Europe*, 6/1/93, p.15-16.

*tricht and Beyond: The Means to Match Our Ambitions*²⁹. Although it formally intended to engage the parties in a substantive discussion about medium-term policies, the debate was first and last about money. This message was brought home more unequivocally in the five supplementary Commission documents, which each dealt with one aspect of the budget dossier. The discussions continued throughout over the year. As has become common practice in the European Community, the whole package was finally decided at a meeting of the Heads of State and Government (attended by the Commission). It happened this time at the European Council of Edinburgh on 11-12 December.

A. Implementation of the 1992 budget

The budget for 1992, which had been adopted in December 1991, was revised four times during the year. Large payment allocations went to assistance for the CIS (200m), food aid to Africa (220m), help to former Yugoslavia (140m), and structural funds (German Länder, 560m). About one-third of the increase was recovered through cuts in other budgetary posts, predominantly in agriculture, administration costs, and multiannual programmes (mainly R&D). The net result was an upward adjustment of EC payments with 1.3%, or a net total of 840m Ecu.

B. The 1993 budget and the Delors II package

The Commission presented a draft budget for 1993 in May. It expressed in budgetary terms the priorities in the Maastricht Treaty: strengthening of economic and social cohesion, creation of an environment to promote competitiveness of European industry, and development of external action. That required a significant increase in structural funds, more money for research and development, transeuropean networks, industry, and more support for the new democracies in the East. The final 1993 budget underlined these three priorities at the expense of other policy sectors.

The budget voted on 17 December totalled 69,058m Ecu in commitment appropriations and 65,523m Ecu in payment appropriations, an increase in market prices of 8% and 7.2% respectively compared to 1992. It represents an estimated 1.11% of the EC's GDP, well below the 1.20% ceiling (payments). The EC budget was rearranged in six headings: common agricultural policy, structural operations, internal policies, external action, administration, and monetary reserves.

Agricultural policy fell below 50% of total commitments (49.3%). This relative drop is partly due to the agricultural reform and partly to a transfer of structural support for the fisheries industries to the next budgetary heading: structural operations. The latter was increased by 19.5% (in market prices) compared to 1992; the 22 billion Ecu budget now represents 32% of all commitments. That comprises the newly set up Cohesion Fund (1,565m Ecu). Heading 3, internal

(29) COM(92) 2000. The supplementary documents are: *The Community's Finances between Now and 1997*, COM(92) 2001 (March); *The System of Own Resources*, COM(92) 81 (March); *Application of the Interinstitutional Agreement of 29 June 1988 on Budgetary Discipline and Improvement of the Budgetary Procedure*, COM(92) 82 (March); *The Correction in Favour of the UK*, COM(92) 83 (July); *Community Structural Policies: Assessment and Outlook*, COM(92) 84 (March).

policies, has been redefined to include the previously separate category of multiannual programmes related to R&D and transeuropean networks. Of the 4,108m Ecu reserved for internal policies, more than 60% goes to Research and Development (2,555m; +3.5%). Trans-European networks, a priority for all institutions, received 5% (209m; +38.6%). The remaining 1,243m is divided among culture (367m), energy (214m), agricultural operations (206m), social matters (169m), internal market (119m) and minor amounts for consumer protection, regional operations, industry, statistical information, and aid for reconstruction. About 6% of the EC budget was taken up by external action, which emerges for the first time as a separate heading. The largest single post concerns support to the CIS countries and Central- and Eastern Europe (1,573m), although the greatest increases were booked by the Latin American and Asian developing countries (634m; +14%) and by food aid (574m; +18%). Administrative expenditure (all institutions) was again significantly cut back with 17% from 4,099m Ecu in 1992 to 3,401m Ecu.

The negotiations of the 1993 budget were tied up with the Delors II package, which sets out the revenues and expenditures of the European Union in the next few years. The previous package ran from 1988 to 1992. Delors I had been linked with the reform of the structural funds (1989-1993), and the Interinstitutional Agreement regulating the relations between Commission, Parliament and Council on budgetary matters. Delors II repeated that scenario.

The Commission proposed originally a second five-year framework from 1993 to 1997, in which the Community budget ceiling would raise from 1.2 to 1.37% of GNP. According to the European Parliament, this was the absolute minimum³⁰. However, the increased ceiling was contested by the six northern countries. On the other hand, the southern countries, led by Spain, would not accept anything less in structural operations than what was promised in Maastricht. The Council instructed the European Court of Auditors to assess the financial management of the big spenders in EC policy: structural funds, agricultural policy, research and development, and aid to development. The highly critical report provoked different reactions from the member states, while the Commission rejected most criticisms.

Not only the ceiling of expenditure, but also the structure of the revenues was under discussion. The four resources are customs duties (about 20% in 1992), agricultural levies (4%), a proportion of Value Added Tax (VAT) on a notional, harmonised assessment base (55%), and a residual category of national contributions based on GDP/capita (20%). The latter two resources thus accounted for more than 75% in 1992 as against only 50% in 1980. The Commission showed that less prosperous countries tend to pay more than their share in GNP, as do Germany, France and the UK. The reason lies in their high VAT bases. Belgium, Italy and Denmark paid less than their GNP weight. The Commission therefore suggested to reduce the share of VAT in the total package to about 35% in two ways. One was to lower the proportion of VAT transferred to the EC from 1.4% to 1%; the other was to cap the VAT base applicable for EC contribution at 50% of GNP instead of the existing 55%. The national contribution based on GDP/capita would then make up the difference. Under the new rules, Italy, Belgium, Denmark and to a lesser extent the Netherlands would pay more, but only half of their additional contribution would go to the four poorer countries. Some

(30) The European Parliament set up a special *ad hoc* committee to monitor the Delors II package.

countries, led by Belgium, and the European Parliament argued instead for a fifth resource, the base of which should be defined at the European level. A genuine EC tax would halt further renationalisation of the resources, and might bring a better sense of budgetary responsibility to the European institutions. Belgium proposed a tax on energy consumption or CO₂ emissions (ecotax), or a tax on savings income³¹. The UK managed to keep the UK rebate, i.e. the correction of the UK's budget imbalance negotiated by Mrs. Thatcher, nearly completely off the agenda. Since 1988 the UK has been reimbursed between 2bn and 3.5bn Ecu annually³².

The Commission changed gears from September onwards. It presented a more modest package in November. The increase would be spread over seven years instead of five, and the total rise would remain below the original 1.37% proposal. The budgetary plans were scaled down for all categories. This paved the way for the settlement at the top of Edinborough. The new financial perspectives would commit the institutions for seven years, instead of five, to a strict financial framework. The ceiling would climb slowly to 1.27% by 1999, but it would remain flat in the first two years. That required savings in nearly all categories, except the cohesion effort. The European Council called for a tough budgetary line on agricultural spending, but declared itself nevertheless prepared to take 'appropriate steps to increase the EAGGF Guarantee' if required by the circumstances. Spanish pressure made it politically difficult to cut back significantly on structural operations. The package of 1993-99 represents cumulatively some 176bn Ecu; this is on average 25bn a year compared to 13bn a year in 1988-92. The four cohesion fund countries (Spain, Portugal, Greece, Ireland) will share about 85bn among themselves. The budget for internal policies remained more than 30% below the figure in the original Commission proposal. Research and Development should not rise faster than the general increase in internal policies, and Community support should continue to focus on pre-competitive research like Eureka. Another victim of the European Council's budgetary *rigueur* was external action, where the member states settled for about 75% of the original Commission proposal. Two additional budgets are kept in reserve, one for emergency aid and one for loan guarantees to non-EC countries.

The European Council largely took over the Commission's proposals on the structure of own resources, but at a slow pace. The ceiling on the VAT rate would be reduced in gradual steps to 1%. Furthermore, the assessment base for VAT would be limited to 50% of the member state's GNP, rather than 55%, as from 1995. Only countries with a per capita GDP of less than 90% of the Community average would be able to benefit from this system. The UK would retain its rebate. And there would not come a fifth resource before the end of the century. Finally, the European Council urged Commission, Council and Parliament to reach a new Interinstitutional Agreement for the new financial perspective period³³.

(31) See *Europe*, N. 5724, 7/5/92.

(32) Various preparatory Commission documents (US definition of 1 billion = thousand millions).

(33) The 1993 budget was adopted under the rules of the Treaty of Rome.

IV. Competition and industrial policy

The dynamic Directorate General for competition in the European Commission had a rapidly increasing number of collisions with member states during 1992. By the time the socialist Mr. Van Miert took over from the conservative Mr. Brittan on 1 Jan 1993, pressure to freeze, or even to reverse, EC competition policy was growing. This is partly the result of the single market, which has opened previously protected industries to competition—often shaking them up considerably. Part of the apprehension is related to the recession, which was starting to bite on the European continent in the course of 1992. That spurred some governments to try out more interventionist industrial policies³⁴.

Under the EC Merger Control Regulation, the Commission looks into large-scale cross-border mergers within set deadlines, and is able to outlaw or amend deals. It is the strongest competition instrument in the hands of the Commission. The Commission received 59 notifications in 1992 and adopted 61 decisions. Only in five cases did it open a detailed investigation. A full investigation may only take four months³⁵. Arguably the most important ruling of the Commission was the Nestlé/Perrier case of 22 July, in which the Commission applied the Merger Control Regulation for the first time to an oligopolistic dominant position. Hence not only the impact of monopolies, but also of duopolies and oligopolies will be taken into account in the future. Nestlé was finally allowed to merge with Perrier provided that it gave up some brands to a third market force.

Article 85 and 86 of the EC Treaty aim at preventing cartels, price-fixing and abuse of a dominant position. In 1992, 399 new cases were submitted to the Commission. The Commission imposed fines worth 22.5m Ecu on 28 Dutch construction industry organisations for having operated an illegal cartel for more than 10 years. A couple of weeks later, on 27 February, however, the Commission had an embarrassing setback, when the European Court of First Instance of the ECJ annulled fines imposed by the Commission in a similar case of 1988 on procedural grounds. The Commission's president had not signed the Commission's decision in all its various language forms.

A Court ruling in the COFI Cases T68/89, T77/89 and T78/89 accepted, very much like for Merger Control, the principle of collective dominance in relation to Article 86. This opens the way to the use of Article 86 against oligopolies³⁶.

With Article 90, the Commission moves into the most sensitive areas of national policies. It authorises the Commission to apply competition rules to public sector enterprises. A ECJ ruling of 1991 had confirmed the Commission's right to break up public monopolies without first having to gain the member state's approval. The Commission hinted in various Communications and Reports on the single market in postal services, telecommunications and energy that it might actually do that, but tended to suggest in the end a more conciliatory course. A

(34) See Andrew Hill (1993), 'A socialist's dilemma', *Financial Times, Survey*, 19/2/93.

(35) An evaluation of two years merger control: Rachel Brandenburger (1992), 'EC merger regime defies expectations of critics', *Financial Times*, 3/9/92; Guy de Jonquières, Andrew Hill (1992), 'Shaken Europe's pillar of strength', *Financial Times*, 28/9/92.

(36) COFI Cases T68/89, T77/89 and T78/89: *Societa Italiana Vetro Spa, Fabbrica Pisana and Vernante Pennitalia v Commission*, see HMSO (1992), *Developments in the European Community January-June 1992*, p.53.

case in point was voice telephony, a much debated issue in 1992. The Commission published a communication on making the organisation of standard phone calls more competitive. It outlined various strategies, some of which unilateral, but proposed finally to open a round of discussions on the reduction of costs of cross-border calls. Yet, a ECJ ruling of 17 November on telecommunications confirmed the Commission's right. It rejected applications by the Belgian, French, Italian and Spanish governments contesting a 1990 Commission decision. That had required EC governments to allow private operators to compete on an equal basis with state-controlled corporations in certain telecom services (fax, data transmission).

Article 92 and 93 define the Commission's competences on state aids. The legal scene was dominated by the British Aerospace case. The Commission had ruled in 1990 that it should repay to the UK government £44m of 'sweeteners' which it had received in connection with its acquisition of the Rover group in 1988. The ECJ rejected in February the Commission ruling on procedural grounds. The Commission announced that it would pursue the case.

In its Third Survey on State aid in the Community, adopted on 31 July, it highlighted first of all the persistently high level of state aid. The overall amount still reached an annual average of 89bn Ecu over the period 1988-90, against 92bn over 1986-88. Next, it pointed at the disparities between member states. The level of aid remained very low in the less-favoured member states such as Portugal, Greece, Ireland and Spain compared to the more developed economies. About 40% of total aid went to manufacturing industry, 13% to agricultural and fisheries industry, 29% to transport, and 18% to coalmining. Within the category of manufacturing, 79% of the aid was concentrated in the four largest economies (Germany, France, Italy and Britain)³⁷.

Subsidiarity and transparency concerns have also started to trickle down into competition dealings. The Commission is eager to shrugg off some competition cases under Art 85 and 86 to the national courts. In December, it adopted a directive clarifying the division of responsibilities between Commission and national courts³⁸. It has also updated or clarified state aid guidelines in various sectors. On 20 May it adopted guidelines for aid to small and medium enterprises. Other state aid schemes or extensions of state aid were adopted such as for environmental investments, synthetic fibres industry, shipbuilding, or coal industry.

At that stage, Commission state aid policy gradually becomes undistinguishable from industrial policy. The recession hit severely in steel and car industry. The Commission announced a new restructuring plan for the steel industry in November, for which 240m Ecu has been earmarked in the ECSC budget³⁹. The Commission presented simultaneously a communication on the ECSC treaty, which will expire in 2002. It does not seem to foresee that the termination of the ECSC Treaty will also end subsidies to the ailing coal and steel industries. On the contrary, the communication lists in considerable detail how expenditures may be 'phased in' into the EEC Treaty. Redeployment aid could be covered by the European Social Fund, research integrated into the next Research Framework Programmes, and interest subsidies could be taken over by the European Regional

(37) See (CEC), *Bulletin*, 7-8/1992.

(38) See *Agence Europe*, 24/12/92; CEC (1992), *Bulletin*, 12/1992.

(39) See CEC (1992), *Bulletin*, 11/92.

Development Fund. Finally, the reserves could be used to create a Guarantee Fund for coal and steel industries. The Council reacted favourably to the suggestions⁴⁰.

V. External relations

1992 was a year of setbacks. The EC was forced to call in the United Nations and the United States to help control the Yugoslavian crisis, but by the end of 1992 peace had never seemed further away. The Uruguay Round, which was supposed to have been concluded in 1990, seemed doomed in December due to continuing French opposition against the deal for agriculture. On the eve of the inauguration of the democratic president Bill Clinton into the White House, a trade war was a real possibility. News was only slightly better at the European front. The European Economic Area was signed at last. However, here too the year ended on a sour note: the Swiss rejected the EEA in December. That forced the remaining partners to renegotiate some financial aspects of the agreement. Political and economic relations with Central- and Eastern Europe and the CIS were strengthened, but the situation in the CIS was worrying. The EC made also genuine efforts to develop contacts with other regional organisations⁴¹.

A. Peace keeping and peace making

Media and public became increasingly impatient with the European Community's foreign policy in the unstable post-communist world. EC deeds seemed indecisive, timid and ineffective. The foreign policy agenda was dominated by the crisis in Bosnia-Herzegovina. The year started off badly when in January five EC monitors were killed in ex-Yugoslavia.

While the United Nations was more concerned with peace keeping, the European Community focused on peace making. One part of the strategy, mainly German-inspired, was to isolate Serbia diplomatically. In December 1991 the EC had agreed on a set of criteria for EC recognition (especially human rights and minority rights) which break-away republics had to satisfy. Croatia and Slovenia were recognised in January, while Bosnia was added to the list in April. However, Greece vetoed recognition of Macedonia throughout the year. The other part of the strategy were peace talks under EC auspices. Once a truce was negotiated, the EC would bring in a Monitor Mission to keep the peace. It worked in Croatia, but the conflict was shifting rapidly to Bosnia-Herzegovina degenerating from a limited interstate battle to full-scale civil warfare. In the month of May, the situation in and around Sarajevo deteriorated very quickly. The EC Monitor Mission pulled out of Sarajevo on May 12. The EC blamed Serbia, called back its ambassadors from Belgrade and imposed stiff economic sanctions. The Western European Union sent in July an air-sea force on a sanctions patrol against Serbia. It became the first WEU action in Europe.

(40) SEC(92) 1889, *Commission communication on the future of the ECSC Treaty-financial activities*.

(41) Multiple contacts with the Magreb countries, contacts too with the Central- and Southamerican countries, the Asean countries. The Commission published a document for a new Mediterranean Policy. On development, the Council released an important document on *Development cooperation in the run-up to 2000*. It was endorsed by the Council in November.

Reports of ethnic cleansing and mass rape dominated the headlines over the second half of the year. The European Parliament held an emergency hearing on 10 August. By that time the EC peacemaking initiative was dead. The EC negotiator, Lord Carrington, resigned. On August 25, an International Conference on the future of the former Yugoslavia was opened in London. It was convened jointly by former American State Secretary Cyrus Vance for the United Nations and former British Secretary of State Lord Owen for the European Community. The negotiations produced little before the end of the year. The European Council of Edinburgh condemned in firm terms the Serbian aggression but stopped short of threatening with military intervention.

B. Trade relations

Trade policy was dominated in 1992 by the difficult birth of the European Economic Area and prolonged GATT negotiations.

The agreement on the European Economic Area would extend the single market to the European Free Trade Association countries. The first accord was struck down by the European Court of Justice in December 1991, which objected against an EEA Court of Justice. The revised draft scrapped the EEA Court. An EFTA Court would be responsible for internal EFTA affairs, while a joint EC-EFTA political committee could arbitrate between the two legal orders. Neither of them would affect the jurisprudence of the European Court of Justice. The new version was cleared by the ECJ in April, although the European Parliament remained critical. The agreement was signed on 2 May. It would enter into force on 1 January 1993 after ratification by the European parliament and the nineteen national parliaments. However, the Swiss voted down the EEA in December. That left the remaining partners to find a new arrangement for the cohesion fund set up by the EFTA countries for the four poorer EC members. The withdrawal of Switzerland threatened to reduce the fund by one quarter, which the four beneficiaries found unacceptable.

Most EFTA countries consider EEA as a stepping stone to full EC membership. After applications of Austria (1990) and Sweden (1991), Finland (March), Switzerland (May) and Norway (November) followed in 1992. Some EC members, the Commission and the European Parliament were reluctant to open negotiations before the European Community had ratified Maastricht and its implementation was well under way. The proponents of widening wanted to go ahead quickly. The European Council of Edinburgh stood midway between the two points of view. It decided to open accession negotiations with Austria, Sweden and Finland on 1 January 1993 (irrespective of ratification), but stipulated that new entrants would have to accept in full the Treaty of Maastricht and the *acquis communautaire*.

The Third Round of Gatt-negotiations, or Uruguay Round, started in 1986 with four objectives. It wanted to achieve a further liberalisation of trade by reducing tariff and non-tariff barriers (including abolition of the Multifibre Agreement). Secondly, it attempted to bring back into GATT agriculture and textiles ('two lost sheep') and to extend GATT-rules to services and intellectual property (GATS: General Agreement for Trade in Services). Furthermore, it would update rules on anti-dumping and subsidies. Finally, it intended to found a proper international organisation in charge of the implementation of GATT-agreements.

An agreement would stand or fall with a deal on agriculture, or more accurately with the EC's willingness to push through a fundamental reform of its

Common Agricultural Policy. Director-General Mr Arthur Dunkel proposed a deal on agriculture as part of the whole package, but the agricultural proposals were rejected. His final multilateral plan (Dunkel paper) of December 1991 by and large reflected the consensus among the 108 participants, but it was based on a number of trade-offs on politically sensitive issues. The participants had agreed on a procedure to manage rule-change in this complex negotiating context, where each participant is in a position to stall an agreement. If a party wished an amendment it would try to shape a general consensus through prior negotiations (bilateral, or at least among a smaller number of directly interested parties) before tabling the amendment. Such a procedure would not necessarily jeopardise the whole package. However, all countries awaited a settlement of the agriculture package before they considered concessions on other issues. And an agricultural deal depended first and foremost on the USA and the EC. Hence 1992 was to a large extent taken up by bilateral negotiations between the two trade blocks. A specific dispute on EC subsidies for oilseed production became embroiled with the general negotiations on agriculture. Other trade disputes such as the aircraft subsidy dispute (compromise in April), public procurement in the excluded sectors, intellectual property rights, tuna, steel sector, or the banana regime added extra spice to the interactions.

Talks resulted in a tentative agreement on 11-12 October, but it came under high pressure on 21 October. France objected strongly, while an apparent power struggle between the Agriculture Commissioner Mr McSharry and Mr Jacques Delors paralysed the Commission negotiating delegation⁴². A swift personal intervention of Mr John Major and Mr Helmut Kohl avoided total collapse, but was not able to close EC ranks convincingly. The United States therefore used the oilseed dispute to force the EC to make up its mind. It announced retaliation measures against certain EC imports on 3-4 November, which according to GATT-rules would become effective within 30 days. The talks were suspended.

The impasse on oilseeds was resolved on 20 November, after which a compromise on the whole package was announced. It was quickly confirmed by a Commission report of 23 November which showed the compatibility of the outcome of the EC-US agricultural negotiations with the CAP. The political agreement provided for a 21% reduction in the volume of total subsidised exports. That would necessitate the EC to decrease the value of its internal support measures by 20%, to lower its levies on import by 36%, and to bring its export restitutions (i.e. subsidies to exports) down with 36%. Hence the agreement allowed the continuation of two core CAP instruments, i.e. internal support and export refunds, though at a lower level. France spoke out strongly against the deal.

Neither the United States nor the European Community approved the agricultural package. Hence it was not formally presented to the EC Council of Ministers. A separate vote on agriculture would almost certainly have been vetoed by France. The EC as well as the USA (through its fast-track procedure in the Congress) will present only the whole GATT-deal to their legislatures, thus raising the stakes of agreement or disagreement significantly.

(42) There was considerable press coverage of disagreements within the Commission in the British newspapers. It was claimed that Delors had intervened personally at the eleventh hour, undercutting McSharry's negotiating position. The Commission denied the rift, while EC-friendly sources (e.g. *Europe*) played it down. It seems nevertheless beyond doubt that the Commission was deeply divided over the October deal.

Despite its provisional character, the bilateral agricultural deal seemed sufficiently sound to the other GATT-participants...for the time being. Hence multi-lateral negotiations were resumed in late November. The Gatt textiles committee decided on 9 December to extend the Multifibre Arrangement (MFA) for another year, which regulates the import of textiles from developing countries to the developed world. The negotiators in the Uruguay round had not yet been able to find a satisfactory deal for the textile package. It meant another delay for the textile-exporting countries.

C. Central and Eastern Europe

Building relations with the new democracies in Central and Eastern Europe and the CIS progressed slowly but steadily. They are most intensive with Poland, Hungary, the Czech and the Slovak republics (Visegrad countries), which have become Associate countries to the Community with the entry into force of the 1991 Europa-agreements. The Community intends to phase out all trade restrictions within the next couple of years without demanding full reciprocity. The market was not yet so open in 1992. Duties are still levied on nearly half of the goods, and quantitative restrictions have been lifted for all but two of the most important products, textile and coal. Moreover, trade barriers in agriculture are likely to remain in place for many years to come.

Bulgaria and Romania will soon join the four frontrunners. The EC concluded Europa-agreements with them in November and Romania respectively. Europa-agreements cover not only commercial aspects, but also political and cultural matters. In fact, they create a framework, which should allow (or steer) these countries to converge their economic and administrative organisation, legislation and practices to EC rules. The Commission presented a report on the necessary steps to be taken to acquire full EC membership and the role of the Europa-agreements in that process⁴³. The European Council of December endorsed for the first time EC membership for associate countries. The European Council of Copenhagen in June 1993 will reach decisions on the various components of the Commission's report in order to prepare the associate countries for accession to the Union.'

Albania and the Baltic states are in the third orbit; the EC signed trade and cooperation agreements with them in May. The CIS republics constitute the fourth circle. The EC initiated negotiations for trade and cooperation agreements in November.

Most support to the Central- and East-European countries⁴⁴ is channelled through the Group of 24 Western countries (G24), which is coordinated by the Commission. By the end of 1992, overall economic aid from the G24 had reached a total of 33.95bn Ecu (of which 13.9bn in grants), while international financial institutions (EBRD, World Bank, EIB etc.) had contributed a further 13bn Ecu. Although the aim of G24 is to assist the long-term restructuring of the economies, a great deal of this money was in fact used to cut short-term balance of payments deficits.

(43) See CEC (1992), *Towards a New Association with the Countries of Central and Eastern Europe*, (summary in: CEC, *Bulletin*, 12-1992, 1.4.5).

(44) Yugoslavia was ousted in 1991, but Slovenia was admitted in 1992.

The Community's particular contribution to long-term restructuring within G24 is the Phare-programme⁴⁵. Commitments amounted to about 1bn Ecu in 1992. Support is programme-based. The updated Commission guidelines paid special attention to institutional developments, human resources and social policy. The emphasis was on the privatisation and restructuring of state enterprises, the promotion of the private sector, the development of financial and labour markets. Phare put also 5m Ecu into the development of non-governmental organisations; the programme was called ambitiously *Aid for civil society, Phare democratisation programme*. The largest beneficiaries were in 1992 Poland (200m) and Romania (152m).

Aid to the Independent states of the former Soviet Union runs through separate channels. The Community granted e.g. for 400m Ecu on food aid. It also provided a 1.750bn loan or credit guarantee to enable the CIS to purchase food and drugs. Part of the loans were organised as triangular operations, which means that EC money was used by CIS countries to buy products in Central and Eastern European countries. To channel the expertise of military scientists into non-military applications, an International Science and Technology Centre was set up in Moscow. It was signed by the US, Japan, the Russian Federation and the EC. A last example is the Tacis programme (created in 1991), the Community programme of technical assistance for CIS and Georgia. The purpose is to finance technical assistance in key areas of the economy. The sectors include energy, transport, food distribution, public and private sector management training, financial services, telecommunications and nuclear safety. The programmes are conceived and carried out in a decentralised way, closely involving the recipients of aid throughout the programme process. For that purpose, national Tacis coordinating units were set up to manage the day-to-day running of the programme. These national coordinators met for the first time in Brussels, at ministerial level, in the month of September. 450m Ecu was allocated in 1992. Approximately 260 projects and schemes were under way⁴⁶.

VI. Agriculture

The Portuguese presidency successfully steered the twelve member states towards the biggest overhaul in agricultural policy over the last thirty years. On 21 May, the Council reached an agreement in principle, in which the Commission was able to maintain the essentials of the McSharry plan launched in July 1991.

The new CAP shifts the emphasis on support from product to producer, thus from price support towards direct payments to farmers. The link between production and productivity on the one hand and farmer's income on the other hand is severed. The operation aims to get down agricultural overproduction (currently about 20% over consumption) and to reduce international trade tensions resulting from the distorting effects of EC farm exports, and that without a reduction of farmers' income.

(45) It covers the four Visegrad countries, the three Baltic republics, Bulgaria, Romania, Albania and Slovenia.

(46) (CEC), *Bulletin*, 9-1992, 1.3.3.

Contrary to previous rounds (the last major one in 1988), the changes in this reform are of a structural nature. The new set of decisions is based on the four following principles ⁴⁷:

- (i) a general reduction in guaranteed farm prices; the core being a reduction in cereal prices of on average 29% and of beef prices by 15% over three years from 1993;
- (ii) compensation for the price reductions granted in the form of compensatory payments or premiums; it is no longer granted directly on the basis of production, but on the basis of production factors (hectare/ head of livestock);
- (iii) measures to reduce produced quantities: quotas (e.g. in the milk sector), set-aside of arable land, restrictions on the grant of premiums;
- (iv) accompanying measures to encourage the restructuring of farms: early retirement scheme, afforestation of farmland, more extensive farming methods.

The central element in the package is the intervention price for cereal (= grain). Under the new CAP rules, the price is slightly above the world market price, but below the average EC production costs. The Commission had pressed for a 35% cut, secretly hoping to get 30%. The final compromise of 29% came close. The new price will help to melt away an overproduction of 20m tonnes (as well as similar amounts in intervention stocks). The new prices will be competitive on the world market, so there will be no further need to dump abroad. The cereal export subsidies, together with the quantities, are the real stumbling block in the Uruguay round. Furthermore, cheap cereal will enable significant savings in livestock and dairy sectors, thus inducing price cuts in those sectors as well.

Hence the reform is expected to bring benefits to various groups. Lower food prices should please the consumers. The new direct income support system tends to favour small and low-productive farmers in the poorer countries. So it would correct to some extent the traditional bias in the CAP towards large, productive farms in the richer northern countries. It would also make farm incomes more stable. Finally, the reform signifies a shift from productivity-oriented farming to land conservation and environmentally-sensitive farming.

The deal did not come easy, although the groundwork had been laid in the previous year. Germany, the EC's most important inefficient agricultural producer, had spoken out in favour of the McSharry plans in October 1991; the pro-liberal industrial lobby, which feared that the CAP might cause the Uruguay Round to collapse, prevailed (temporarily) over the conservative farmers lobby. One week later, France, the EC's most efficient farming producer and largest exporter, seemed also prepared to compromise. Most member states accepted McSharry's plan as a basis for negotiations in November 1991. However, several delegations got second thoughts when political life resumed in January. One issue was the timing of the CAP reform in relation to the Uruguay-round. The UK, Denmark and the Netherlands (and to a lesser extent Ireland) preferred to wait for a con-

(47) (CEC)(1993) *XXVth General Report on the Activities of the European Communities, 1992*, p.169.

clusion of the GATT negotiations. Others, especially France, claimed that the new CAP would give the EC a stronger negotiating hand⁴⁸.

Some members began to question the principles of the reform anew. The most persistent criticism came from Belgium, which warned that the new reform would lead to a renationalisation of agriculture⁴⁹. Renationalisation, so it seems, would occur in two forms. One is a series of country- or region-specific exemptions, which often allow for additional financial support by national governments. The other is the integrative approach supporting the new CAP as opposed to a narrowly sectoral mechanism of price support. The new CAP combines agricultural measures with a range of social, economic and environmental measures which require elaborate implementation structures and are bound to be country-specific. Early retirement schemes will have to be integrated into the various pension systems; environmentally sensitive farming will be encouraged through programmes to be drawn up by member states etc. Within the parameters set by the institutional structure and power relations in the EC polity, the shift from price support to direct income support is likely to lead to a move from centralised to decentralised management of agricultural reform policy.

However, Germany and France backed a reform all along. April and May were spent on crafting various concessions to appease specific national interests. E.g. Germany was allowed to pay a one-off national subsidy to its farmers, and was granted special treatment for the Eastern Länder; Ireland and France obtained a special arrangement for their beef sector; Spain and Greece received additional milk quotas⁵⁰. The agreement also included support prices for agricultural products for the marketing year 1992/93. Prices were frozen for most commodities.

The Common Fisheries Policy was also thoroughly reviewed. The industry was in full crisis in 1992. The European fishing fleet struggled with overcapacity, while the stocks fished by Community vessels were depleted. The Council Regulation on the revised CFP was adopted on 20 December. The key element to the CFP remains the TAC (Total Allowable Catches) system. It sets a limit on the total annual amount of fish harvest, which is determined annually by the Council. This total amount is divided among the member states according to fixed percentages, which were decided in 1983. Member states will also maintain exclusive fishing rights in their 0-6 mile zones and restricted access for other nationalities within the 6-12 mile zone. The Fisheries Guarantee Fund was allocated 29m Ecu in 1992 out of a total of 33.38bn Ecu for the total Agricultural Guarantee Fund. The crisis of the European fisheries industry is structural. Moreover, its decline can sometimes have a devastating impact on local economies. The Commission has therefore been working on a new objective 6 within the structural funds, which would co-finance restructuring in areas affected by the crisis in the fisheries industry.

VII. Environment

The two major events in EC environmental policy in 1992 were the adoption of the Fifth environmental action programme in December and the United Na-

(48) See *Agence Europe*, N.5657, 30/1/92.

(49) See *Agence Europe*, N.5702, 1/4/92.

(50) *Financial Times*, 21, 22, 23-24 May 1992.

tions Conference on Environment and Development (Unced) in Rio de Janeiro in June.

The Fifth environmental action programme '*Towards Sustainability*' sets the framework for Community environmental action from 1993 to 2000. The approach seeks integration and coordination. Environmental concerns will be better integrated into other areas of Community policy through a mixture of measures: legislation, market-based instruments, fiscal mechanisms, improved data and research. As in other areas, the policy pays tribute to subsidiarity under the concept of shared responsibility between Community, national and regional or local authorities, private and public enterprise and the citizens. The framework contains also performance targets⁵¹.

Integration works horizontally and vertically. Horizontal integration requires that environmental concerns are taken into account in sectoral policies. In a recent assessment, the British House of Lords identified the compartmentalised structure of the Commission administration in highly autonomous Directorates General as a key obstacle to horizontal integration. The Fifth Programme does not seem to address that problem. It seeks mainly non-organisational remedies. One instrument is the 'green cost-benefit analysis', which would quantify the effect of environmental policies on other areas. The common language of the money terms should promote an integrated approach.

The best guarantee for an integrative approach might currently be the collegial nature of the Commission. As each decision is taken collectively, a commissioner is forced to lobby his/her fellow-Commissioners to get a proposal accepted. The cabinets play a crucial role in this process, as was apparent in the case of the Fifth Action Programme⁵². There are however few similar systematic processes of policy integration at lower levels of decision making.

More attention goes to vertical integration between national policies or administrations and the EC. The Fifth Programme will seek to systematise Environmental Impact Assessments on national policies, and extend them to individual projects. Furthermore, two new consultative bodies will be created. A Consultative Forum would enable the Commission to consult more widely on environmental policy. An Environmental Policy Review Group would permit regular joint meetings of senior officials from member states and Commission to discuss common problems. These two bodies are expected to complement the European Environment Agency, which was formally created in 1991 but is still waiting to take off. It will be in charge of data collection on the environment and on monitoring and evaluation of the environmental effects of Community policies.

The Environmental Agency and the two other bodies express an opposite logic. The former is intended to be an embryonic American-style regulatory agency, manned by independent experts who would collect information, supervise and sanction private or governmental compliance with EC environmental rules. Control would be centralised, and decisions would be taken out the hands of

(51) A critical, but albeit positive assessment of the new Action programme was carried out by the Select Committee on the European Communities of the British House of Lords (Session 1992-93, 8th Report, HL Paper 27).

(52) See *Ibidem*.

politicians or bureaucrats⁵³. It would be concerned with data gathering, an upstream activity in the policy making chain, and possibly down-stream activities of control and sanctioning. The current European Agency does not (yet) have the latter powers. The two other bodies are situated earlier in the policy-making cycle. They seek to involve interested parties--national bureaucracies, environmental groups, industry--in policy generating. They do not (yet) involve these groups into decision making.

The 'Earth Summit' was a disappointment for the EC. It hastened the resignation of the EC Commissioner for Environment, Mr. Carlo Ripa di Meana, who returned to Italy. The conference adopted Agenda 21, an action programme which lays down conditions for sustainable development. The EC signed the international Conventions on Global Climate Change and Biological Diversity. The European Council of Lisbon approved an eight-point programme to implement the conclusions of the Earth Summit. That includes a.o. the creation of a fund to finance environment-friendly development in poorer countries.

The EC's participation in the Earth Summit is not exceptional. In fact, quite a few EC measures stem from international agreements or anticipate them. Hence the Commission proposed a regulation on supervision and control of shipments of waste within, into and out of the European Community. This regulation is meant to set the conditions for ratification of the Basel Convention on the Trans-frontier movements of Hazardous Wastes and their Disposal. The regulation, approved in October, is scheduled to enter into force in September 1994. The agreement is based on the principle of 'self-sufficiency'. Waste should be disposed of as close as possible to the point of production. It should not be shipped to or from Third World countries. The regulation was put to the Council two years ago. Discussions were speeded up after a 1992 ECJ ruling, which had declared that waste was not necessarily a 'commercial good'.

Similarly, the revised regulation on ozone depletion, agreed in December, formulated a negotiating position for the Community on the Montreal Protocol on ozone depletion. The Community will phase out CFCs (chlorofluorocarbons) by the end of 1994, and other ozone depleting substances by the end of 1995.

The EC regulatory activity in the area of environment has often shown to be innovative⁵⁴. The Commission adopted in the course of 1992 far-reaching new proposals on e.g. an energy/CO₂ tax, an eco-audit scheme for industry, or the reuse of packaging waste.⁵⁵

Environmental regulation can be very costly, as UK firms discovered in 1992. The UK was convicted by the ECJ for failing to comply with the EC law on drinking water purity. This judgement was bad news for the nine water companies in the UK. They would have to invest about £350m in advanced water treatment works to make their operations conform with EC drinking water directives⁵⁶.

(53) However, certain member states have resisted this development. The debate about the effectiveness of implementation is well documented in a report by the House of Lords Select Committee on the EC: *Implementation and Enforcement of Environmental Legislation*, (Session 1991-92, HL Paper 55-I,II).

(54) See G.MAJONE (1993), 'Deregulation or Re-Regulation? Policy-Making in the European Community since the Single European Act', *mimeo*.

(55) See British House of Lords Select Committee on the European Communities, *A Community Eco-Audit Scheme*, (Session 1992-93, HL Paper 42).

(56) Financial Times, 16/1/92.

VIII. Transport and energy

Transport and energy have been common policies since the Treaty of Rome. However, the interests in the two sectors are typically national-oriented, either because important sections (railways, airways, electricity & gas, nuclear power) have traditionally been national public monopolies or because they have been heavily regulated (shipping, heavy road transport). Commission initiatives ran up time and again against powerful vested interests. Not surprisingly, the internal market measures in these sectors were among the last to be adopted.

Changes seem now possible in the two sectors. The internal market gave one impetus. The other were broad concerns of sustainability. For transport, increasing mobility created growing congestion problems. Rising energy consumption has made Europe dependent on external energy sources and it has quickly depleted traditional sources. Both sectors are also heavy polluters, and therefore crucial targets for environmental policy.

A. Transport

The internal market in transport is now largely complete, at least as far as the adoption of the measures is concerned. Most significant were the Third Aviation package and road passenger cabotage. The Commission prepared the ground for the post-1992 era with two papers. The Green paper on the impact of transport and environment was published in February. The more important White Paper on the development of the common transport policy over the next ten years came out in December. It is designed to reduce the disparities between modes of transport, in particular through a fairer distribution of costs.

The EC attempts to take on congestion and environmental burdens by using a strategy of charging certain users for transport infrastructure cost or of promoting diversification of transport modes. In September the Commission put forward arrangements to charge heavy lorries for the infrastructure and environmental costs when using the motorway. Contrary to a proposal of 1990, this scheme would be temporary, optional to the member states and less detailed. It is based on the principle of territoriality, meaning that the duties are paid in the country where motorways are used. The member states may levy a periodic tax on vehicles. They are free to use their own tax structure, but the EC will set the minimum amount for specific vehicles. They could also introduce road tax discs or tolls on motorways. The Council was unable to find an agreement.

The core instrument for the management and diversification of transport in the EC is since 1990 the Action Programme for Transport Infrastructure. It defines a framework to balance 'master plans' for the various transport modes (combined transport, road, inland waterways etc.). Master plans identify missing links between national networks, make them technically compatible and open up to isolated regions. The plans do not contain financial commitments for member state or Community. Yet, in 1992 the Commission spent more than 140m Ecu to support 27 transport infrastructure projects of Community interest.

The new proposals of the Commission build upon the Maastricht decisions on Transeuropean Networks. In its second Action Programme, it incorporates efficiency, safety and environmental concerns, and new priority projects among which traffic management. The cost of implementing the road plan only (e.g. the building or upgrading of 12,000km motorways over the next 10 years) is estimated at 120bn Ecu. Another proposal dealt with combined transport such as road/rail

operations, aimed at diverting traffic away from congested major roads. The series of proposals were discussed in the Council, but not yet adopted. The Council agreed however to prolong the existing arrangements for state aid relating to investment in combined transport until 1996. In December, the Commission adopted a Decision on combined transport pilot projects (PACT). The main purpose was to study whether Community technical standards are necessary to ensure consistency between combined transport regulations, specifications and standards⁵⁷.

B. Energy

Liberalisation of the energy sector was not included in the internal market programme. The Commission is now trying to capitalise on the success of 1992 to extend liberalisation to energy. On 22 January 1992, the Commission adopted two proposals to end exclusive rights to generate electricity and construct electricity lines and gas pipelines. Companies would be required to separate management & accounting for the three activities of production, transmission and distribution. Other large users should be able to use the networks of transmission and production companies (Third Party Access) from 1 January 1993 onwards, and possibly small users from 1996. It should have been the second stage of the programme, after three directives in 1990 and 1991 had been adopted on the transit of electricity and gas and on price transparency. The UK was a staunch supporter of the Commission's proposals, but ran up against stauncher resistance by several other member states. The Commission tabled a comparable blueprint for oil and gas prospecting, exploration and extraction in March. It aims to secure equal access for all firms to exploit oil and gas resources and the free movement of these products within the Community.

The other main target of EC energy policy is the securement of a safe and sustainable energy supply. As in transport, one strategy is to let the consumer pay back some costs. On 27 May, the Commission proposed a Community energy/CO₂ tax to help achieve the Community's target of stabilising CO₂ levels at the 1990 level by 2000. The tax would apply to all fossil fuels and to electricity generated by large hydroelectric or nuclear plants, but not to renewable sources. The tax would probably raise the price of petrol by 6%, and of diesel by 11%. Domestic natural gas would go up by 14%, and light fuel by 16%. There would be a reduced rate for companies which carry out investment aimed at energy saving or reduction of CO₂ emissions. The tax would be determined at Community level, but the receipts would go to the member states⁵⁸. In its conclusions in December, the Council granted that 'recourse to fiscal instruments would probably be required', but that further study was necessary. It also reminded the Commission to take into account the principle of subsidiarity in designing a tax⁵⁹.

Commission and Council took several measures to promote energy efficiency. Hence, in May the Council adopted efficiency requirements for hot water boilers. It approved in September a directive on labelling of household appliances to make it easier for consumers to choose energy-efficient equipment. The label will indicate the consumption of energy and other resources. The Commission

(57) See CEC (1992), *Bulletin*, 6/1992 and 12/1992.

(58) Some countries then proposed to use the energy tax as a fifth revenue source for the Community (see discussion on public finances).

(59) See *Agence Europe*, N.5880, 16/12/92.

also introduced proposals for measures on building certification, heat metering, buildings' insulation etc. All these actions form part of the SAVE programme which was adopted in 1991 and seeks to reduce energy intensity per unit of GNP by 20% by 1997.

Several initiatives attempt to diversify energy sources. In 1992 the EC spent 104m Ecu to projects to promote alternative energy sources as part of the *Thermie* programme. Thermie has also set up twelve energy promotion centres in Central and Eastern Europe and the CIS, which have started 80 projects on technology transfer and enhancement of the energy situation. Diversification and ecology are combined in a new proposal of the Commission of May 1992, the *Alterner* programme. The five-year programme would be concerned with regulation, and not with funding of projects. The aim is to legislate and standardise the disparate market in renewable energy sources.

EC energy policy tries also to secure energy supply. A cornerstone is the European Energy Charter, which was signed in December 1991 between all the European countries, the eleven independent states of the former Soviet Union, Canada, Australia and Japan. It should give the West access to the rich energy resources of the former Soviet Union. Negotiations on a binding Basic Agreement progressed slowly. A final aspect of EC energy policy is to monitor the dismantlement of old energy industries such as coal. It basically comes down to authorisations for state aid and Community financial support through the ECSC Treaty. On 25 November the Commission adopted a draft Decision concerning new EC rules for state aid to the coal industry. State aid is acceptable if the aid systems are transparent, in particular by including them in public budgets, and if aid is being phased out on the basis of certain cost factors⁶⁰.

IX. R&TD and telecommunications

A. Research and technological development

Research and technological development was discussed at length by all institutions. This was sparked off by the Commission's communication *'Research after Maastricht: An Assessment, A Strategy'*⁶¹. It was submitted to the Council and the Parliament early April. Starting from the viewpoint that the European industry needs to become more competitive⁶², the Commission proposed more applied research and more resources. The proposals, submitted directly by firms, must address technological problems corresponding to industrial priorities. They are channelled through priority projects, which would be selected within the multi-annual Framework Programmes. Hence European R&D would become more an instrument of industrial policy. The Commission proposed to increase the

(60) See CEC(1992), *Bulletin*, 11/1992.

(61) CEC(1992), *Bulletin*, Supplement 2/92.

(62) The Commission underlined this with statistics on R&TD expenditure, human capital, and share of patents of the EC, USA and Japan. The results show that there is a clear gap between, on the one hand, the efforts of Europe in basic research and investment in R&TD, and, on the other hand, its performance in innovation and competitiveness.

budget for R&D from 3.8% of the total EC budget in 1992 (2,448m Ecu) to about 5% in 1997 (4,200m Ecu)⁶³.

The main instrument for EC R&D are the Framework Programmes, which set guidelines for the selection of specific programmes. The Commission submitted the fourth Framework Programme (1994-98) to the Council in October. For the first time, it brings all research activities under one umbrella, i.e. not only pre-competitive research but also activities relating to other common policies (CAP, transport etc.). The draft framework took over the ambitious figures of the communication and demanded a budget of 14.7bn Ecu for the four years. 11.7bn would go to research programmes, 1.4bn to international cooperation, 0.7bn to SMEs, and 1bn to training and mobility of researchers⁶⁴. The Framework will probably be adopted under the provisions of the Maastricht Treaty, in which case the co-decision procedure applies.

Council discussions on the two documents in October and December and the outcome of Edinburgh have curtailed the ambitious plans of the Commission. According to the Edinburgh guidelines, R&D should be between 2.3bn and 3.1bn Ecu by 1997, which is significantly lower than the 4.2bn in the Commission proposal. The opinions on the reorientation of Community research towards activities nearer to the market are more divided. France and Italy particularly are strongly in favour of the reorientation, while the UK and Germany are wary of any approach which could lead to specific industries being subsidised⁶⁵. The discussions will probably continue throughout 1993.

The third important decision was the approval of extra-funding (900m Ecu) for the ongoing Third Framework programme 1990-94 by the Council in December (after the opinion of the European Parliament). That should guarantee continuity in the research programmes until the next Framework programme enters into force. The original figure of the Commission was nearly twice as much. The Council adopted also the three remaining specific programmes (out of fifteen) under the Framework, which were on human capital (56.5m), biotechnology (162m), and measurement and testing (47.5m). The total budget of 5.7bn Ecu for the four years has now been allocated. Within them, most projects have been selected. The Commission's R&TD management was strongly criticised by Parliament (April) and Court of Auditors (June).

The Community concluded cooperation agreements with a wide range of countries. One of them was a 55m Ecu programme with Central and Eastern Europe. The programme covered mobility of scientists, intra-European scientific networks, joint research projects and conferences and seminars, participation in EC specific programmes under the Framework on a project by project basis, participation in COST (European Cooperation on Science and Technology programmes). More than 3,000 projects were selected for funding.

B. Telecommunications

If the Commission's reorientation of R&TD towards more market-prone technologies survives the debates in Council and Parliament, prime candidates for

(63) See Supplement; see also *Agence Europe*, N.5707, 9/4/92.

(64) CEC(1992), *Bulletin*, 9/1992.

(65) See the ambivalent statement on R&TD in the Edinburgh conclusions. See also on discussions in the Council: *Agence Europe*, N.5876, 11/12/92.

more support will be areas related to information technology and telecommunications. Commission communications of 1991 had assigned to the two industries a central place in EC industrial policy.

Nearly 40% of R&TD resources under the Third Framework programme are reserved for information (*Esprit* : 315 projects) and communication (*Race* : 95 projects) technologies, and telematic systems⁶⁶. Telematics, involving over a thousand organisations in 172 projects, is designed to set up transeuropean networks between administrations and develop data communications systems on various topics like transport, health care, flexible and distance learning, linguistic engineering, libraries and rural areas. The latter category e.g. consists of sixteen projects. They will first of all analyse the experience with data communications in rural areas. Then they will draft the common specifications which are required to run data systems supporting rural tourism, local and regional administration and small businesses.

Separate from the R&TD budget, the Community is busy computerizing the communication between Community institutions and between the Community and member states. The main area of application is the internal market.

According to the 1992 White Paper, the telecommunications market must be open, but tempered with a certain amount of harmonisation. Six Council directives of 1992 added further to the emerging EC regulatory framework. Among them were a directive on technical standards for satellite broadcasting and one on Open Network provision to leased lines.

However, telecom discussions in 1992 were monopolised by two controversial issues, i.e. the opening up of voice telephony, and an action plan for the promotion of HDTV using MAC transmission technology. Voice telephony refers to the market of standard telephone calls, especially international calls. It has escaped the liberalisation drive thus far. The Commission adopted a proposal on 15 July that aimed at liberalisation of cross-border calls by 1996 and full competition by 1998, arguing that more competition would get prices down. However, it has not yet made much progress. One issue is the price argument. According to the Commission, calls between member states are surcharged. They cost on average 2.5 to 3 times more than national long-distance calls over a comparable geographical distance (5 to 6 times more in off-peak periods), and a call in one direction within the Community can be up to twice as expensive as in the opposite direction. PTT companies however protest that they will be forced to make national calls more expensive if they have to reduce international calls. Another issue is the unequal state of modernisation of the PTTs. If there is no level playing field, the companies in the poorer and smaller countries risk to be wiped out. The final compromise will therefore probably be less radical and allow derogations for certain countries⁶⁷.

The second major argument was around the Action Plan for the Introduction of Advanced Television Services using MAC technology (HDTV), adopted by the

(66) *Esprit* stands for *European Strategic Programme for Research and development in Information Technology*; *Race* is *Research and development in Advanced Communications technologies for Europe*.

(67) See *Agence Europe* (various issues), starting from N.5774, 17/7/92. An agreement was reached in June 1993.

Commission on 14 April⁶⁸. It proposed to pump 850m Ecu over five years into helping broadcasters and programme makers upgrade their equipment, convert existing programmes into wide-screen format, and produce new programmes according to the HDTV format. The plan is one element out of a three-legged strategy. The first was the formal adoption of exclusive D2-MAC (Multiplex Analogue Components) transmission standards for HDTV in May, which should bring equipment manufacturers in Europe into line. The two main manufacturers Philips and Thomson have come up with a HDTV system based on the MAC standards backed by the EC. However, there is no mass market for this system, because broadcasters have been reluctant to invest in the expensive equipment. The action plan is supposed to help them. The third element is a memorandum of understanding (MOU) between broadcasters, cable distribution companies, manufacturers of television equipment and producers.

HDTV was designed to be 'the flagship' of European industrial policy. The first EC proposals date from 1986. The effort to set exclusive satellite transmission standards in Europe was an attempt to gain a lead over the USA and Japan. However, the decision fell only at the end of 1991. By that time, consumer electronics had entered into a crisis. Moreover, the American market is on the verge of producing a much cheaper standard based on digital instead of analogue technology. Philips and Thomson, early supporters of the Commission's strategy, have even joined forces to develop a US digital standard. Given this confused situation, the UK and several other member states are reluctant to support the Commission's expensive Action, especially because the long-term viability of the analogue standard looks increasingly doubtful. France and the Netherlands back the Commission⁶⁹.

X. Other policies

A. Economic and social cohesion

The first five-year period under the reformed structural funds is drawing to a close. 1992 was a year of assessment, intensive discussion within (rather than between) the EC institutions and positioning for the next programming period starting from 1 January 1994. The core document was the Commission's mid-term review of March 1992⁷⁰.

The Commission proposed a further doubling of the funds for the lagging regions, which received more than 10bn Ecu in 1992. It suggested to make no

(68) HDTV stands for High Definition TeleVision, which assures enhanced-definition pictures on wide screens. HDTV would give the customer cinema quality. It requires however two elements: television and transmission equipment which meets the enhanced standards *plus* programming with the new technology. The technology is however very expensive.

(69) See *Financial Times*, 17/6/93; CEC(1992), *Bulletin*, 4/1992; various issues of *Agence Europe*.

The Council agreed in June 1993 to set 228m Ecu aside for four years, which is much lower than the original proposal. Moreover, support would not be limited to HDTV technology according to the 'exclusive' analogue standards but American digital standards would also be eligible.

(70) CEC (1992), *Structural Policies-Assessment and Outlook*, COM(92) 84 final, 18 March 1992.

fundamental changes to the principles and operational framework of the structural funds. Rather, it would simplify administration and further decentralise the implementation, balanced by a stronger assessment and monitoring. More fine-tuning than major changes in policy objectives too. A Delors-led strand in the Commission pushed for stronger links with policies of industrial conversion; objective 4 should become the instrument for '*mutation industrielle*'. The Commission proposed also to introduce an objective 6 to deal with the ailing fisheries industries. The European Commission held its draft regulations back until after the Edinburgh Summit. The one exception was the cohesion fund, a Maastricht promise to the four poorest member states to finance major projects on environmental and transport infrastructure. The Commission announced details of funding on 31 July.

B. Social and cultural affairs

The social policy record was modest in 1992 as in most years. The main achievement was the adoption by the Council of the Directive on the Protection of Pregnant Workers, better known as the Maternity Directive, in October. The text was watered down significantly to overcome British objections. A woman would get a minimum of fourteen weeks of maternity leave to be paid at a rate at least as high as statutory sick pay. This should apply regardless of how long a pregnant woman had worked for her employer. Only the UK would have to upgrade its provisions.

The Council continued to debate the controversial organisation of working time Directive. On 24 June the EC Social Affairs Council reached an agreement in principle on a maximum working week of 48 hours. All EC states would have three years time to implement the directive, but the UK which had strongly opposed the proposal was given ten years. Several other concessions had turned the directive into an exercise of *à la carte* legislative work. Employees would have the right to work more than 48 hours a week; Sunday would not be a compulsory rest day; or local level collective bargaining should be allowed to derogate from the terms in the directive. Several member states were having second thoughts on this compromise in the second half of the year.

Culture and to a lesser extent education are relatively novel areas for the European Community. Culture still lacks an entry in the *General Report on the Activities of the European Communities*. In April the Commission released a communication *New prospects for Community cultural action* 'with a view to implementing Article 128 of the Treaty of European Union'. It emphasises that other Community policies and programmes should make allowance for cultural aspects. On 12 November the Council and the Ministers for Culture meeting in the Council⁷¹ adopted guidelines for Community cultural action. The Commission published also in December a Green Paper on *Pluralism and Media Concentration in the Single Market: An Assessment of the Need for Community Action*. The documents tread with the greatest care in this highly sensitive area.

(71) Culture belongs formally to the intergovernmental arena. Hence the elaborate description. The Maastricht Treaty will change this, as it gives some cultural competences to the European Community.

La restructuration des Forces Armées Belges

par Philippe MANIGART

Chargé de cours à l'Ecole Royale Militaire

I. Introduction

Le 3 juillet 1992, le gouvernement belge, sur proposition du Ministre de la Défense, Léo Delcroix, décidait de restructurer fondamentalement les Forces armées belges. Le plan Delcroix impose à l'armée belge une réduction importante de ses effectifs, la suppression du service militaire, et ce dès janvier 1994, la professionnalisation du personnel et la limitation à 98 milliards du budget de la Défense nationale jusqu'à la fin 1997 (croissance nominale zéro).

Ce plan faisait suite à un autre plan de restructuration élaboré, en 1990, par le chef d'Etat-Major Général, le Lieutenant Général Charlier, à la demande du précédent Ministre de la Défense, Guy Coëme. Le plan Charlier prévoyait un retour progressif en Belgique des Forces Belges en Allemagne (opération REFORBEL), une réduction des effectifs, une réduction de la durée du service militaire et une diminution du budget militaire.

Ces plans de réforme successifs des Forces armées belges étaient une conséquence directe des bouleversements survenus en Europe de l'Est et des contraintes budgétaires résultant de l'énorme déficit des finances publiques belges.

Le but de cet article est de décrire quelles sont les causes de cette transformation profonde de l'organisation militaire belge, en quoi elle consiste, quels en sont les différents aspects et implications et quels en ont été les acteurs.

II. Le plan de restructuration des forces armées Belges

Le plan Delcroix s'articule autour de trois principes de base : ¹

1. Le budget de la Défense nationale doit rester en dessous de la limite nominale de 98 milliards FB jusqu'à la fin 1997.
2. Le service militaire est supprimé à partir de la levée 1994.
3. La Belgique continuera à remplir ses obligations internationales.

Dans quelle mesure ces trois objectifs sont compatibles est une question qui laisse beaucoup d'observateurs et d'acteurs de la décision sceptiques. La contrainte absolue de ne pas dépasser 98 milliards de FB (en francs actuels) ² est, en tous cas, incompatible avec l'engagement auquel la Belgique avait souscrit en décembre 1991 de prendre le commandement d'un des nouveaux corps multi-

(1) *Restructuration des Forces Armées Belges : Etude de l'Etat-Major Général*. Bruxelles : Etat-major Général, novembre 1992, p. 3.

(2) A l'origine, il s'agissait de 99 milliards.

nationaux de l'OTAN (*Main Defense Forces*),³ et ceci dans la mesure où cela implique l'abandon du niveau corps d'armée.

A. STRUCTURE DES FORCES ARMEES BELGES '97.⁴

Sur base de la note de politique générale du Ministre de la Défense nationale du 3 juillet 1992, l'étude de l'Etat-Major Général a proposé les structures suivantes : à partir de 1997, les Forces armées belges se composeront de trois forces (Force Terrestre, Force Aérienne et Force Navale) et d'un organisme interforces (le Commandement territorial interforces). Le Service Médical, qui, depuis 1975, était devenu un service autonome au sein des forces armées, est supprimé en tant que service indépendant. Il subsistera néanmoins un système de soins médicaux spécifique à l'armée. Le personnel de ce service sera réparti entre les différentes forces et l'organisme interforces.

La Force Terrestre (FT) sera articulée autour de 4 brigades :

- la brigade para-commando, équipée de matériel léger. Cette brigade fera partie de la nouvelle *Force de Réaction Rapide* de l'OTAN. Un bataillon para-commando sera également mis à la disposition de la *Force de Réaction Immédiate*.
- trois brigades d'infanterie mécanisées (dont une stationnée partiellement en Allemagne). Chaque brigade sera composée d'un bataillon de chars Léopard I modernisés et de deux bataillons d'infanterie.

Au niveau du matériel, un certain nombre de systèmes d'armes seront retirés d'emploi. Il s'agit notamment de 202 des 334 chars Léopard (au plus tard le 30 juin 1993), des blindés légers de reconnaissance Scorpion, des canons anti-aériens Gepard, de l'artillerie de 203 mm et, éventuellement, des missiles sol-air Hawk.

La Force Aérienne (FAé) comprendra deux *Wings* de 36 avions F-16,⁵ un *Wing* de transport et de communications (composé d'une escadrille d'avions C-130 et d'une escadrille d'avions de liaison), ainsi qu'une escadrille d'hélicoptères de recherche et de sauvetage Seaking. Ceci signifie qu'en termes d'équipement, 45 F-16 seront retirés, ainsi que la totalité des Mirages, respectivement aux 1er janvier et 31 décembre 1993, à moins qu'ils puissent être vendus plus tôt.

La Force navale (FN) maintiendra en service les navires suivants : 2 frégates, 7 chasseurs de mines, 4 dragueurs de mines et 2 navires de commandement et de soutien. La FN sera donc réduite d'une quinzaine de bâtiments : 1 ou 2 frégates, 7 chasseurs de mines, 4 dragueurs de mines et 2 navires de commandement et de soutien logistique.

Le Commandement Territorial Interforces (ITC) sera composé des unités et des services qui travailleront soit au profit des trois forces, soit au profit de la Nation, soit en appui des Alliés (*Host Nation Support*). L'ITC comprendra du personnel des trois forces.

(3) Il s'agissait d'un Corps tri-national composé de 4 brigades belges (2 brigades blindées, 2 brigades d'infanterie et des troupes d'appui), d'une brigade allemande et d'une brigade américaine.

(4) Source : Cabinet du Ministre de la Défense nationale *Restructuration des Forces Armées Belges*, op.cit. et André Dumoulin, "La restructuration des forces armées", *Courrier Hebdomadaire* du CRISP, n° 1383-1384, 1992.

(5) Au total 72 avions, plus une réserve opérationnelle de 18 F-16.

Les structures qui viennent d'être décrites sont toutefois susceptibles d'être légèrement modifiées à la suite des recommandations de l'OTAN. Ainsi, l'OTAN demande à la Belgique de conserver trois escadrilles, au lieu de deux, comme prévu initialement et de maintenir une troisième frégate en réserve active. La Belgique s'est engagée à essayer de suivre ces recommandations. Ceci devra néanmoins se faire dans les limites budgétaires initialement décidées. En d'autres termes, il ne peut être aucunement question de dépasser la limite fixée des 98 milliards de FB par année jusqu'en 1997. Cette volonté de compression des dépenses de défense apparaît ainsi l'objectif principal recherché par le plan Delcroix. Pour le dire simplement, cet objectif est : contribuer à l'assainissement des finances publiques en réduisant en termes réels la part du budget de la défense dans les dépenses de l'Etat.

B. BUDGET

1. *Evolution du budget de la défense, 1993-1997.*

Suite au contrôle budgétaire de juillet 1992, le gouvernement a décidé de 'geler' le budget de la Défense nationale pour les années à venir. Autrement dit, l'évolution budgétaire est caractérisée par une croissance zéro en terme nominal, ce qui, compte tenu de l'inflation, équivaut à une croissance négative des dépenses de défense.

Pour l'année 1993, le budget de la Défense s'élève à 97.549,6 millions de FB. ⁶ Pour les années 1994-1997, le budget de la Défense nationale a été fixé à 98 milliards de FB en crédits budgétaires, majorés des crédits variables afférents à des prestations effectuées pour des tiers ou des réalisations d'actifs et revenant intégralement à la Défense nationale (il s'agit essentiellement du produit anticipé de la vente de terrains et d'équipements militaires).

Dans cette enveloppe de 98 milliards, un poste de 1 milliard de FB est réservé à des opérations humanitaires. En cas de non-engagement de ce crédit à la fin de l'année, le département de la Défense pourra conserver le restant du crédit disponible. Au cas cependant où les coûts seraient supérieurs, des crédits externes ou supplémentaires devraient être demandés.

Le tableau 1 donne l'évolution du budget de la Défense nationale pour la période 1993-1997, par catégorie de dépenses.

D'après une étude du Bureau du Plan datant d'octobre 1992, le plan Delcroix devrait engendrer d'ici à 1996, une économie pour le budget de l'Etat de 10,7 milliards de FB. ⁷ Macroéconomiquement toutefois, le Bureau du Plan prévoit que cette opération devrait se révéler blanche. Ce qu'on économisera sur le plan budgétaire devrait être annulé par une augmentation des dépenses dans la sécurité sociale.

Selon l'étude du Bureau du Plan en effet, la suppression du service militaire et les départs de personnel excédentaire devraient faire augmenter d'ici à 1996 le chômage de 27.500 unités. La réduction des effectifs volontaires et de carrière devrait entraîner une baisse des cotisations sociales de l'ordre de 2,7 milliards FB et une augmentation des dépenses (chômage) de 6,6 milliards FB. Ceci sans

(6) Source : A. Demoulin, op. cit., p. 41.

(7) Source : *De Morgen*, 16 décembre 1992, p. 2.

TABLEAU 1

Evolution du budget de la Défense nationale, 1993-1997 (en milliards de FB)

	1993	1994	1995	1996	1997
Budget	95,9	98,0	98,0	98,0	98,0
Crédits variables	1,7	2,5	1,9	1,8	1,6
Total	97,6	100,5	99,9	99,8	99,6
Personnel	56,0	60,2	61,1	61,1	61,9
Fonctionnement	24,0	24,0	23,9	23,3	23,0
Dépenses inéluctables*	14,0	12,3	8,0	6,1	4,3
Investissements	3,6	4,0	6,9	9,3	10,4

Source : Ministère de la Défense nationale.

Note : Dépenses inéluctables = dette + infrastructure OTAN + prestations pour tiers.

compter les effets – non encore calculés dans l'étude – de la suppression du Service Médical. En effet les jeunes miliciens, pendant leur service militaire recevaient des soins médicaux gratuits, payés par la Défense nationale. La suppression du service militaire signifie que, dorénavant, ces jeunes émargeront au compte de l'assurance maladie-invalidité.

2. Personnel.

A la suite de la professionnalisation de l'armée, la part consacrée aux dépenses de personnel devrait sensiblement augmenter. En 1993, ces dépenses représentaient 57% du budget de la défense. Dans les années à venir, elles représenteront plus de 61% des dépenses. Ceci traduit la volonté du gouvernement et des autorités militaires d'accorder la priorité absolue au personnel, et notamment au volet social du plan de restructuration (dégagement de personnel, recrutement de volontaires court terme, adaptation des statuts pécuniaires).

3. Investissements.

Dans le cadre d'un budget de la défense en croissance négative, la priorité donnée au personnel se traduit évidemment par une diminution drastique des dépenses consacrées à l'équipement. L'ère des '*contrats du siècle*', à savoir des grands contrats d'équipement, est terminée (achat d'avions F-16, d'hélicoptères Agusta, etc.).

Comme le montre le tableau 1, jusqu'en 1997, les possibilités d'investissements sont très limitées. La plupart des grands programmes de rééquipement sont soit annulés, soit reportés, soit étendus dans le temps.

Il va sans dire que la contrainte budgétaire imposée aux investissements rend difficile, si pas impossible, la réalisation de la volonté du Ministre de la Défense nationale, et de certains partis politiques, de 'réorganiser les Forces armées autour d'un plus petit nombre d'unités, équipées de matériels de haute technologie'.⁸

(8) Cité dans l'étude de l'Etat-Major Général, op. cit., p. 54.

C. PERSONNEL

1. Les effectifs.

Le plan Delcroix entraînera une réduction d'environ 50% des effectifs de l'armée belge. Les Forces armées belges restructurées compteront 40.000 fonctions militaires au maximum et 5.000 fonctions civiles.⁹ A cela s'ajoutera une enveloppe supplémentaire de 2.500 élèves officiers et sous-officiers. Parmi ces 40.000 fonctions militaires, il y aura 12,5% d'officiers, 37,5% de sous-officiers et 50% de volontaires. Autrement dit, l'évolution vers une structure hiérarchique en forme de diamant, c.-à-d. une structure où les rangs intermédiaires sont relativement les plus nombreux, se poursuit et s'accélère. Cette transformation d'une structure pyramidale vers une structure hexaédrique est un des indicateurs du déclin de l'armée de masse.¹⁰ Cette accélération est évidemment due à la disparition des miliciens, main-d'oeuvre non qualifiée par excellence (en termes de fonctions militaires du moins). Dans le système mixte actuel, la proportion de caporaux et soldats tournait autour de 64% et celle de sous-officiers autour de 28%.¹¹

Les fonctions militaires ont été réparties comme suit dans les trois Forces :

- Force Terrestre : 27.500 fonctions, soit une réduction de 49% des effectifs par rapport à l'heure actuelle ;
- Force Aérienne : 10.000 fonctions, soit une réduction de 42% ;
- Force Navale : 2.500 fonctions, soit une réduction de 41%.

En pourcentages, cela donne la clé de répartition suivante entre les forces : 68,8% pour la FT, 25% pour la FAé et 6,2% pour la FN.

En plus de ces troupes d'active, une réserve de maximum 30.000 hommes est prévue, pour en cas de conflit généralisé, compléter les unités opérationnelles. Cette réserve devrait, dans un premier temps (c.-à-d. jusque l'an 2000), être en partie constituée des réservistes actuels (miliciens) et des futurs militaires 'court terme' qui, à l'issue de leur contrat, devront servir un certain nombre d'années dans la réserve.

Pour le plus long terme, le Ministre de la Défense proposera au gouvernement un nouveau statut de la réserve. La création d'un service communautaire ou civique sur base volontaire est actuellement à l'étude au Ministère de la Défense et au Ministère de l'Intérieur (pour les fonctions non militaires). Ce service civique se ferait sur une base volontaire, avec certains incitants financiers et sociaux (rémunération, priorité à l'embauche, suppression du stage d'attente pour le chômage, avancement dans l'ancienneté, etc.). Au début, ce service ne devrait concerner que quelques milliers de jeunes. Il serait presté soit dans les forces armées, soit dans d'autres secteurs d'intérêt collectif, tels que protection civile, secteur des soins de santé, aide aux personnes âgées, aux handicapés, aide au développement, secteur humanitaire, etc.

(9) Il est à noter que la composante civile au sein du département de la Défense nationale augmentera substantiellement, passant de 6,06% de l'ensemble du personnel à l'heure actuelle à 11,11%. Source : *Restructuration des Forces Armées Belges*, op. cit., p. 7.

(10) Voir P. Manigart, *Les Forces armées belges en transition : une analyse sociologique*. Bruxelles : Institut de Sociologie de l'ULB, 1985.

(11) Voir, à ce sujet, P. Manigart, 'The decline of the mass armed force in Belgium, 1900-1985', pp. 37-64 dans *Forum International* 9.

Un sondage réalisé auprès d'un échantillon représentatif de la population belge âgée de 15 ans et plus¹² montre que l'idée d'un service civique est assez bien reçue : 78% des personnes interrogées se disaient tout à fait ou plutôt favorables à l'instauration d'un service civique. Les jeunes de 15-34 ans, ceux qui seraient éventuellement concernés par ce service, étaient toutefois légèrement moins favorables à l'idée que les personnes plus âgées : 36% s'y disaient tout à fait favorables et 39% plutôt favorables.

Quand on demande à ceux qui n'étaient pas tout à fait défavorables à l'idée d'un service communautaire, dans quel secteur ils aimeraient (ou auraient aimé) éventuellement faire ce service, l'armée arrive en dernière position (parmi 9 possibilités) : 37% des personnes interrogées seraient éventuellement d'accord pour choisir ce secteur. Ce sont les organisations humanitaires qui étaient les plus choisies (78% de réponses positives).

2. La nouvelle politique du personnel.

Pour citer l'étude de l'Etat-Major Général :¹³

"Les Forces armées sont confrontées simultanément à quatre nouvelles données fondamentales, qui seront à ce point radicales, qu'un renouvellement de l'ensemble de la politique du personnel s'impose. La réduction sensible des effectifs associée à la suppression du service militaire doit en effet être réalisée dans un contexte géopolitique entièrement neuf. D'autre part, l'importance relative du personnel civil doit être augmentée".

'Le contexte actuel et prévisible dans lequel des militaires sont mis en oeuvre diffère profondément de celui de la période révolue de la guerre froide. En plus des seules situations de 'guerre' ou de 'paix' qu'il fallait précédemment prendre en compte, il convient actuellement de considérer toutes sortes de missions et de nouvelles formes d'engagement, qui plus est, dans un contexte multinational : missions armées ou non armées, tâches d'observation ou de protection, missions de contrôle.'

a. La suppression du service militaire.

Parmi ces défis, le plus important toutefois est, sans conteste, l'annonce de la suppression du service militaire dès janvier 1994. Cette suppression, surtout aussi rapide, va en effet poser de sérieux problèmes d'adaptation.

En effet, alors que jusqu'à présent, le service militaire obligatoire garantissait aux forces armées 1/3 de leurs besoins en personnel, à l'avenir, l'armée devra se tourner entièrement vers le marché de l'emploi pour recruter son personnel. Autrement dit, elle va devoir devenir compétitive sur ce marché, offrir des perspectives de carrière et/ou de formation attractives pour son personnel, sous peine de ne pas pouvoir recruter suffisamment de personnel, ou de recruter du personnel peu motivé et peu qualifié.

Il est vraisemblable que l'absence de conscrits se fera surtout sentir dans les services techniques et d'état-major qui occupaient des appelés hautement qua-

(12) Ce sondage a été réalisé, pour le compte de l'Etat-Major Général (JSP-V), sous la direction de la Chaire des Sciences Sociales de l'Ecole Royale Militaire, par INRA-(ECO)-Marketing Unit entre le 18 et le 25 janvier 1993 auprès d'un échantillon de 1000 personnes. Il s'agissait d'une enquête omnibus par téléphone (CATI).

(13) Etat-Major Général, op. cit., p. 25.

lifiés dans des tâches civiles (informaticiens, par exemple). C'est en effet dans ce type de fonctions 'civiles' spécialisées que les appelés seront les plus difficiles à remplacer par du personnel volontaire.

Concrètement, le plan Delcroix prévoit la suppression du service militaire en janvier 1994, avec une courte période transitoire. Ainsi, la durée du service militaire pour ceux qui appartiennent à la levée 1993 a été ramenée à 6 mois en Allemagne et 8 mois en Belgique. La levée de 1994 ne sera pas appelée, ce qui signifie que, dans le courant de 1994, le nombre de miliciens en service dans les forces armées devrait progressivement tomber à zéro, comme l'indique le tableau 2.

TABLEAU 2

Prévisions du nombre de miliciens sous les armes, 1994.

	JAN	FEV	MAR	AVR	MAI	JUIN	JUI	AOUT	SEP	OCT	NOV	DEC
FT	15299	13486	11868	9811	7324	4979	3356	1929	1459	1009	601	0
FAé	2234	1897	1571	1336	1188	972	667	355	266	175	108	0
FN	970	816	637	651	484	319	176	142	92	57	34	0
SM	720	729	613	545	530	468	287	161	94	47	40	0
Tot	19223	16928	14689	12343	9526	6738	4486	2587	1911	1288	783	0

Source: Ministère de la Défense nationale.

Enfin, il faut remarquer que la suppression du service militaire obligatoire entraîne l'abrogation du statut d'objecteur de conscience. Pour la levée 1993, la durée du service des objecteurs de conscience a été ramenée à 10 ou 12 mois selon le secteur où on sert.

b. Une armée de volontaires ('All-Volunteer Force').

Pour réussir le passage vers une armée de volontaires, une révision en profondeur des statuts du personnel volontaire et de carrière est indispensable. L'étude de l'Etat-major Général énumère une série de mesures destinées à rendre un engagement dans les forces armées plus attractif.

Ces mesures se répartissent en trois volets :

- adapter les statuts au nouveau contexte géopolitique et aux nouvelles missions ;
- améliorer les statuts administratifs et pécuniaires des différentes catégories de personnel ;
- permettre un rajeunissement permanent du personnel militaire afin de maintenir une pyramide des âges compatible avec les exigences d'une organisation militaire.

Le principe de certaines de ces mesures (notamment en ce qui concerne la révision du statut administratif et pécuniaire) a été accepté par le Conseil des Ministres du 29 janvier 1993. D'autres sont encore à l'étude quant à leur coût et/ou doivent encore faire l'objet de négociations entre différents départements ministériels, tant au niveau national que régional ou communautaire (par exemple, les possibilités de mobilité).

- Adaptation au nouveau contexte géopolitique.

A la suite de la multiplication des opérations humanitaires du type Somalie ou ex-Yougoslavie, l'Etat-major Général propose de définir trois types de situations auquel le militaire peut se trouver confronté, et de moduler les droits pécuniaires en fonction de celles-ci. On aurait dorénavant :

- le *temps de paix* : formation, service normal, service intensif lors d'exercices et de manoeuvres ;
- les *engagements* : mission humanitaire, mission d'observation (ONU, Communauté Européenne, etc.), opération de maintien de la paix, opération d'imposition de la paix, autres formes d'engagement ;
- le *temps de guerre*.

- Mesures proposées en vue de promouvoir le recrutement.

Afin de les rendre plus attractifs, il a été décidé de revoir les statuts administratifs du personnel de carrière sur base des principes suivants :

- introduction de nouveaux grades qui permettent l'élaboration de carrières plus équilibrées et attractives ;
- introduction de nouveaux systèmes d'appréciation objectifs ;
- introduction de possibilités de promotion accélérée afin d'encourager l'effort et récompenser le potentiel.

Il est également proposé d'améliorer le statut pécuniaire des militaires, surtout pour les grades inférieurs. Sans une revalorisation des salaires des volontaires qui rende l'armée compétitive vis-à-vis du chômage et du marché de l'emploi en général, il est vraisemblable que l'armée ne trouvera pas de candidats volontaires en nombre suffisant. Le métier militaire reste en effet (et, dans une certaine mesure, devient de plus en plus) un métier exigeant au niveau de l'entraînement et au niveau familial et un métier dangereux par l'envoi de plus en plus fréquent en opérations à l'étranger (Somalie, ex-Yougoslavie, Zaïre, etc.).

- Mesures proposées en vue d'assurer le rajeunissement permanent du personnel.

Afin de permettre le rajeunissement permanent des Forces armées et d'alimenter la réserve, le gouvernement a décidé d'élaborer un nouveau statut pour militaires 'court terme'. Ce point est, sans doute, la pierre angulaire de la présente restructuration, dans la mesure où c'est sur ce point que les précédentes tentatives de *professionnalisation* des Forces armées belges ont, dans le passé, échoué.¹⁴

Toutes les enquêtes sur ce sujet montrent que la valeur la plus recherchée dans le travail par les Belges, qu'ils soient civils ou militaires, est la sécurité de

(14) La Belgique a tenté par deux fois de professionnaliser ces forces opérationnelles : en 1960 (techniciens OTAN) et en 1974 (plan de professionnalisation). Ces deux tentatives reposaient sur le recrutement de volontaires à court terme pour remplacer les miliciens. Par deux fois, les tentatives échouèrent, en partie parce que ce statut de volontaire à court terme ne correspondait pas aux attentes des candidats potentiels. Ceux-ci étaient avant tout intéressés par un travail leur offrant la sécurité de l'emploi.

l'emploi.¹⁵ Cette attente est d'autant plus forte que l'on descend dans la hiérarchie professionnelle. Autrement dit, au moins on est qualifié, au plus on recherche la sécurité de l'emploi.

Or, les statuts 'court terme' précédents étaient, sur ce point, pour le moins ambivalents. Par exemple, jusqu'il y a peu, les volontaires s'engageaient pour une période de 2 à 10 ans. Après 6 ans, ils avaient une possibilité, limitée, d'accéder au cadre de carrière. Or, la grande majorité des candidats désirait entrer dans le cadre de carrière. Ils restaient donc aussi longtemps qu'ils le pouvaient. Résultat : un grand nombre devait quitter l'armée au terme des 10 ans, ce qui, évidemment, posait des problèmes de réinsertion sur le marché de l'emploi, d'autant plus que ces volontaires n'avaient souvent aucune qualification professionnelle.

C'est pourquoi le nouveau statut qui est en cours d'élaboration prévoit une durée d'engagement plus courte, ceci afin d'éviter les problèmes sociaux du passé. Il reste toutefois à voir si un statut 'court terme' sera suffisamment attractif pour attirer les personnes dont l'armée aura besoin. En l'absence d'étude de marché sur ce sujet, toute tentative de réponse serait prématurée. De cette réponse toutefois, dépendra la réussite ou l'échec du plan de restructuration des Forces armées belges. Un recrutement insuffisant de jeunes volontaires court terme entraînerait en effet à terme un vieillissement de l'armée.

Le statut 'court terme' en cours d'élaboration à l'Etat-major Général est basé sur les principes suivants :

- le statut serait applicable à toutes les catégories de personnel (officiers, sous-officiers et volontaires);
- les conditions de recrutement seraient moins sévères que pour les militaires de carrière ;
- la durée de l'engagement serait couplée à une limite d'âge ;
- le régime des rémunérations serait identique à celui des militaires de carrière ;
- à la fin de l'engagement, le militaire se verrait, entre autres, octroyer une prime de départ en fonction du nombre d'années de service prestées, verrait ses droits à la sécurité sociale garantis, bénéficierait d'une priorité effective lors de la candidature à un emploi public ou d'une aide au reclassement, soit via des moyens propres à l'armée, soit en concertation avec des services de placement et de formation professionnelle.

Il est toutefois à noter qu'il ne s'agit là que de propositions de l'Etat-major qui doivent encore être acceptées par le Ministre de la Défense et, plus important mais aussi plus problématique, par l'ensemble du gouvernement. Les dispositions sur la mobilité, par exemple, sont loin de faire l'unanimité au sein du gouvernement et des syndicats des services publics.

- Les mesures de dégageement du personnel (phase transitoire).

En plus de la disparition des miliciens, la cure d'amaigrissement des Forces armées belges se traduira par un excédent, d'ici à 1997, de 700 officiers et de

(15) Voir, à ce sujet, P. Manigart, E. Marlier et H. Stiers, 'La satisfaction au travail parmi le personnel des forces armées belges', pp. 110-131 dans *Proceedings of the International Conference on Job Satisfaction and Deviant Behavior in Civilian and Military Settings: Experiences from NATO Countries*. Bruxelles : Ecole Royale Militaire/C.E.D., 1990.

6.000 sous-officiers. En ce qui concerne ce personnel, le gouvernement s'est engagé à ne procéder à aucun licenciement.

Une solution évidente consisterait à stopper les recrutements. Une telle mesure n'est toutefois pas envisagée dans la mesure où elle causerait des dommages durables à la structure d'âge des cadres. Une organisation militaire a besoin de beaucoup de jeunes parmi son personnel. Par exemple, la plupart des fonctions de combat, notamment à la FT, requièrent des gens physiquement bien en forme, c'est-à-dire des jeunes. Les recrutements ne seront donc pas stoppés, mais limités pendant la période 1994-1997.

Le gouvernement a opté pour des mesures encourageant les départs volontaires de personnel. Ces mesures seront développées en collaboration avec les autorités nationales et régionales compétentes en matière d'emploi.

Un premier type de mesures envisagées concerne les possibilités de mobilité à l'intérieur du département de la défense. On a vu précédemment que, si le nombre de militaires allait diminuer de moitié, le nombre de civils par contre augmenterait. Dans ce cadre, un certain nombre de militaires pourrait se voir proposer une carrière dans l'administration civile du département. Des possibilités de mobilité seront également cherchées dans le reste de la Fonction publique.

Toutefois, il est clair que cette mobilité n'apportera qu'une solution partielle au problème. C'est pourquoi le Ministre envisage de passer des conventions avec les régions et les communes afin que le personnel en surnombre puisse être mis à la disposition des services publics et des communes, afin d'y remplir des tâches administratives ou autres. Cette idée se heurte cependant à de vives oppositions (syndicales notamment) dans les administrations concernées.

III. Les causes de la restructuration des forces armées Belges.

Sur le plan comparatif, il convient de distinguer deux grands types de causes à l'origine de la présente restructuration de l'organisation militaire belge, à savoir les causes que l'on pourrait qualifier de structurelles, celles qui ont rendu possible et nécessaire ce profond changement social, et les causes internes immédiates, de nature politique et budgétaire, qui ont déterminé le calendrier et la nature de cette réforme.

A. CAUSES STRUCTURELLES.

La progressive disparition du service militaire dans nos sociétés occidentales et son progressif remplacement par des systèmes *volontarisés* est une conséquence de ce que les sociologues appellent le processus de déclin de l'armée de masse.¹⁶ Il s'agit d'un processus qui affecte l'ensemble des sociétés industrielles avancées. Ce déclin est dû aux progrès technologiques, à l'évolution socio-culturelle et aux modifications de l'environnement géopolitique.

1. Le facteur technologique.

Les armées modernes sont des organisations qui ont recours à une technologie très complexe (système d'armes, etc.). Pour utiliser à plein rendement cet-

(16) Voir à ce sujet, P. Manigart, *Les Forces Armées belges en transition: une analyse sociologique*, op. cit.

te technologie, elles ont besoin de spécialistes. Or, la formation de ces spécialistes est souvent longue et coûteuse. Pour rentabiliser cette formation, le personnel doit rester en place un certain temps (2 ans minimum, pour les fonctions pas trop spécialisées). Ce qui n'est plus le cas des miliciens, vu la réduction continue de la durée du service militaire.

2. *Le facteur socio-culturel.*

La deuxième cause structurelle du déclin des armées de masse est l'évolution socio-culturelle. Celle-ci est caractérisée par la montée de l'individualisme et la recherche du plaisir immédiat. La conséquence en est que la recherche de l'intérêt personnel prime sur tout et que le sentiment d'appartenance à une communauté, à un ensemble plus vaste tend à disparaître. Cela se traduit d'abord par l'accent mis sur ses droits (sur ce qu'on est en droit d'attendre de l'Etat, des autres), en oubliant ses devoirs éventuels envers la communauté, envers les autres. Cela se traduit également par la disparition des valeurs traditionnelles (respect de l'autorité, éthique du travail, valeurs religieuses, etc.), par la disparition de l'*esprit civique* et par une baisse de confiance dans les institutions en général et une érosion de la légitimité de l'institution militaire en particulier.

3. *Le facteur géopolitique.*

L'affrontement Est-Ouest a longtemps justifié l'entretien d'armées relativement nombreuses (malgré une réduction sensible liée à l'évolution technologique). Ce facteur a donc, dans la plupart des pays d'Europe continentale, freiné le déclin d'un élément fondamental du système d'armées de masse, à savoir le service militaire. La conscription était en effet une méthode relativement bon marché d'entretenir (sur le papier tout au moins) des effectifs suffisamment nombreux.

Autrement dit, jusqu'en 1989, tant qu'existait le conflit Est-Ouest, une armée de volontaires était, pour un petit pays comme la Belgique, budgétairement inabordable.

L'effondrement du bloc de l'Est, la disparition de l'URSS, bref les bouleversements mis en branle par l'arrivée de Gorbatchev au pouvoir ont évidemment complètement changé la donne. On n'a plus besoin d'armées aussi nombreuses qu'autrefois, et surtout la mission de ces armées a radicalement changé. Il ne s'agit plus de dissuader un adversaire connu, mais de plus en plus de maintenir ou de rétablir la paix dans des régions où soit nos intérêts sont en cause, et/ou soit pour des raisons humanitaires (= missions de police). Dans ces scénarios, les miliciens n'ont plus leur place.

B. *LE CONTEXTE POLITIQUE BELGE*

Le changement social ne résulte pas uniquement de causes structurelles. Il a besoin d'être mis en oeuvre par des acteurs. Si, sur un plan comparatif, il est vrai que le plan Delcroix et les plans qui l'ont précédé s'inscrivent dans le contexte macrosociologique décrit, il n'en reste pas moins que des facteurs plus immédiats expliquent le calendrier, et surtout la rapidité de la décision.

1. *Le déficit des finances publiques belges.*

Indépendamment des effets dus à l'évolution socio-culturelle, le déficit persistant des finances publiques belges rendait une réduction sensible des dépenses de défense inéluctable.

Le Traité de Maastricht, et en particulier son volet économique (l'Union Monétaire Européenne), a imposé à la Belgique l'adoption d'un plan de convergence draconien. Le gouvernement belge se voit, en particulier, contraint de réduire le déficit de ses finances publiques.

Suite à la disparition de la menace à l'Est et compte tenu du fait qu'en Belgique, le prestige de l'armée est faible, le budget de la défense représentait une cible naturelle dans la chasse aux économies. C'est ce qui a été fait. Le plan Delcroix, en imposant une croissance négative en termes réels jusqu'en 1997 du budget de la Défense s'inscrit dans cette ligne d'économies budgétaires.

2. *L'impopularité du service militaire.*

En Belgique, plus sans doute que dans d'autres pays, le service militaire était devenu impopulaire. Sa suppression devenait donc politiquement avantageuse pour un gouvernement lui-même fort impopulaire.

3. *La position des principaux acteurs.*

a. Les partis politiques.

La politique de défense n'a que très rarement suscité un intérêt soutenu de la part des principaux partis politiques belges. L'exception à cette règle fut le débat, à la fin des années '70, sur les Euromissiles.

A la suite toutefois des bouleversements à l'Est, les commissions militaires des différents partis politiques belges ont commencé à s'intéresser à une éventuelle réforme des Forces armées belges. Au centre de leurs réflexions, on trouvait la question du service militaire : fallait-il le supprimer ou, au contraire, était-il préférable de le conserver, sous une forme ou sous une autre ? Jusqu'à l'annonce par le Ministre de la Défense nationale, Léo Delcroix, de son intention de supprimer le service militaire, les différents partis avaient des vues quelque peu divergentes sur la question : certains étaient, depuis longtemps, favorables à sa suppression, d'autres souhaitaient son maintien.

Une fois annoncée l'intention du Ministre de la défense de supprimer le service militaire, tous les partis politiques se sont très rapidement ralliés au projet. Cette rapidité s'explique par l'impopularité du service militaire. Rarement en Belgique, y aura-t-il eu une si grande unanimité au sujet d'une réforme de cette importance et rarement, le laps de temps aura-t-il été si court entre le moment où le Ministre a lancé cette idée (en juin 1992) et le moment où son plan de restructuration a été approuvé par le Conseil des Ministres (c.-à-d. le 3 juillet 1992).

Les seules réserves et critiques à l'égard de ce plan sont venues d'un côté de l'OTAN et, de l'autre, de l'Etat-major Général.

b. L'OTAN.

Le 26 novembre 1992, Manfred Wörner, secrétaire général de l'OTAN, écrivait au Premier ministre Jean-Luc Dehaene pour mettre le gouvernement en garde à propos du plan Delcroix *'qui pourrait menacer la cohésion de l'Alliance et le partage équitable des rôles et responsabilités'*. Pour sa part, en décembre 1992, le commandement allié en Europe (SACEUR) avertissait que *'the combat capa-*

bility of the Belgian Army will be significantly altered through the elimination of conscription in 1994.¹⁷

Suite aux consultations avec l'OTAN, le gouvernement belge s'est engagé, le 29 janvier 1993, à suivre certaines recommandations dans toute la mesure du possible, mais à l'intérieur de l'enveloppe budgétaire de 98 milliards de FB.

Concrètement, l'Alliance demandait à la Belgique des assurances en matière de :

- réserves disponibles (la mise à l'étude de l'instauration d'un service civique volontaire devrait en partie répondre aux vœux de l'OTAN);
- maintien de 3 escadrilles de F-16, au lieu de deux initialement prévues (cette mesure a été adoptée);
- maintien de trois frégates au lieu de 2 (le gouvernement a décidé de maintenir une troisième frégate en réserve active);
- la disparition de la capacité de défense antiaérienne (retrait et non-remplacement des missiles Hawk) (le maintien partiel du système HAWK est étudié);
- la réalisation de programmes d'investissements (à l'étude).

c. L'Etat-major Général.

Le chef d'Etat-major Général, le Lieutenant Général Charlier, n'a pas caché son opposition au plan Delcroix. Cela l'a conduit à plusieurs reprises à entrer en conflit ouvert avec son ministre de tutelle, chose tout à fait inhabituelle en Belgique, où, en général, l'armée exécute fidèlement et sans états d'âme (tout au moins en public) les décisions du pouvoir politique.

Le premier conflit public survint le 4 juillet 1992, quand la lettre du Lieutenant Général Charlier adressée au Roi, au Premier ministre, au ministre de la Défense nationale et aux vice-Premiers ministres, dans laquelle il exprimait ses critiques vis-à-vis du plan Delcroix fut rendue publique par la BRTN. Dans cette lettre, le chef d'Etat-major Général écrivait qu'il était impossible de réaliser en même temps la suppression du service militaire, le gel du budget de la Défense à 99 milliards (depuis lors, il a encore été amputé d'un milliard) durant cinq ans, tout en remplissant les obligations envers l'OTAN.

Conclusions.

La fin de la guerre froide, le progrès technologique et l'évolution socio-culturelle ont engendré la fin de l'ère des armées de masse. Partout dans les pays occidentaux, on assiste à des transformations radicales de leurs organisations militaires. Dans la plupart des pays où subsiste encore un service militaire, c'est-à-dire presque partout en Europe continentale, le débat sur la suppression de celui-ci est ouvert. Parmi ces pays, la Belgique est celui qui, pour des raisons essentiellement budgétaires, a décidé de franchir, le premier et le plus rapidement, le pas vers l'instauration d'un système professionnel.

Etant donné la période de transition très courte et les contraintes budgétaires imposées, la réussite de ce plan est cependant loin d'être assurée. En l'absence notamment de toute étude de marché concernant le recrutement de volontaires à court terme, il est impossible de savoir si l'armée belge réussira à attirer, et à

(17) Cité dans A. Demoulin, op. cit., p. 48.

garder, un nombre suffisant de recrues. Déjà, certains parlent de réduire encore les effectifs, de façon à adapter l'offre d'emplois à la demande réelle.

Dans ce contexte budgétaire très contraignant (et qui le restera dans les années à venir) et compte tenu du manque d'attractivité probable d'un statut de volontaire à court terme, l'idée d'instaurer un service communautaire sur base volontaire semble assez séduisante. Un tel service communautaire présenterait l'avantage pour l'armée de pouvoir disposer d'un personnel de meilleure qualité. Le danger de voir se constituer une "armée de pauvres", pour reprendre l'expression de Louis Tobback serait écarté.

Mais l'organisation d'un service communautaire ne présenterait pas que des avantages pour les forces armées. Son plus grand apport serait sans doute au niveau de la société belge toute entière. Un tel service permettrait en effet de résoudre toute une série de besoins sociaux qui, dans la situation budgétaire actuelle et à venir, ne sont pas susceptibles d'être couverts sous la forme d'emplois classiques, c'est-à-dire d'emplois rémunérés à temps plein.

L'instauration d'un service communautaire volontaire serait aussi et surtout un moyen de donner un contenu concret à l'idée, reprise par la plupart des partis politiques, de nouvelles citoyenneté.

Summary: The reorganisation of the Belgian army.

The end of the Cold War, technological changes and social-cultural evolution have brought about the end of the mass army. In most of the countries where there still exists a conscription system, i.e. almost everywhere in continental Europe, the debate on the end of the draft is now open. Among these nations, Belgium was the first to decide to adopt an all-volunteer force (AVF). It is also the country where the transition to an AVF will be the quickest. The article first describes the content of the present reform of the Belgian military organization (the so-called Delcroix plan) and its various aspects. It then analyzes its structural and internal causes.

De politieke strijd rond de invoering van de ecotaks

Een getuigenis

door **Magda AELVOET**

Volksvertegenwoordiger AGALEV

en **Chris STEENWEGEN**

Diensthooft van het Instituut voor Politieke Ecologie

De derde fase van de staatshervorming maakt van België niet alleen een federale staat maar zorgt ook voor een doorbraak in het milieubeleid. Door een betere afbakening van de bevoegdheden wordt produktbeleid nu ontegensprekelijk toegewezen aan de federale overheid. De discussie over de invoering van ecotaksen, een instrument van dat produktbeleid, was er een onmiddellijke toepassing van. Produktnormen en ecotaksen zijn een logische en noodzakelijke aanvulling van het totnogtoe gebruikte milieubeleidsinstrumentarium. Het betekent wel dat België inzake de inzet van financiële instrumenten voor het milieubeleid de meer progressieve landen (voor wat betreft milieubeleid) vervoegt aan de kop van het peloton. En dat is voor sommigen, gezien de vaak overtrokken reacties, blijkbaar even wennen.

Een ongewone aanleiding

Voor velen blijft het een raadsel hoe de discussie over de invoering van de ecotaksen in het debat over de staatshervorming terecht is gekomen. Nochtans is het eerder logisch dan vreemd. Indertijd gingen Agalev en Ecolo in op de vraag van premier Dehaene voor steun aan de staatshervorming vanuit drie bekommernissen. Enerzijds was er de verbetering van de democratie. Eerlijker kiesomschrijvingen, ontkoppeling ministerambt en parlementslid, grotere betrokkenheid van het parlement bij de totstandkoming of wijziging van Europese verdragen... het zijn enkele voorbeelden van maatregelen die door Agalev werden gevraagd en bekomen.

Een tweede reden, even belangrijk, was het duidelijker vastleggen van een aantal bevoegdheden inzake milieubeleid met de bedoeling betere voorwaarden te scheppen voor een dynamisch milieubeleid. Zo wordt, na goedkeuring van de institutionele hervorming, het produktbeleid onbetwistbaar toegewezen aan de federale overheid. Daarmee wordt een impasse doorbroken die reeds jarenlang elk initiatief terzake blokkeerde.

Produktbeleid heeft tot doel vragen te stellen bij de ecologische wenselijkheid van bepaalde produkten. Vanuit milieu-hoek wordt er al lang op aangedrongen dat daar eindelijk werk van wordt gemaakt, maar tot dusver kon men daarvoor op weinig of geen steun rekenen. Nochtans is produktbeleid niets an-

ders dan het verderzetten van een logische evolutie in het denken over de milieuproblematiek en het beleid terzake. Eerst werd de verontreiniging binnen de bedrijven aangepakt. Later werd werk gemaakt van de vervuiling rondom het bedrijf. Eigenlijk ging het in beide gevallen nog om end-of-the-pipe maatregelen: filteren, zuiveren eens de schade is aangericht. Momenteel wordt aanvaard dat een meer preventieve aanpak zich opdringt. Introductie van Interne Milieu Zorg Systemen (IMZ) die verspilling van grondstoffen, energie, halffabricaten binnen de fabriek tegengaan, behoren daartoe. Maar ook dat is niet voldoende. Een bedrijf kan perfect in orde zijn met de strengste normen inzake lozingen allerhande, kan intern een goed preventief milieusysteem bezitten, maar de producten die het maakt kunnen enorm vervuilend zijn. Willen we tot een duurzame samenleving komen dan zullen ook producten zelf dus in vraag dienen te worden gesteld. Het gebruik en de aanmaak van bepaalde producten zal om ecologische redenen worden ontmoedigd of integendeel aangemoedigd. Dat kan door middel van verboden, maar ook door het instellen van 'ecotaksen' die producten fiscaal meer of minder aantrekkelijk maken.

Zo komen we aan de derde beweegreden van Agalev om mee te werken aan de staatshervorming nl. een begin maken met ecologische fiscaliteit.

Aan de in te voeren ecotaksen werden enkele criteria verbonden. Eén van die criteria is dat de (eventuele en/of tijdelijke) opbrengst van die ecotaks naar leefmilieubeleid zou gaan. Maar het milieubeleid is reeds sinds de staatshervorming in 1980 aan de Gewesten toegewezen. M.a.w. de nationaal geïnde gelden moeten naar de Gewesten kunnen worden doorgestort. Dit kon enkel door, met een tweederde meerderheid, de financieringswet te wijzigen. Ook dit diende dus tijdens de dialoog geregeld te worden.

De eis voor de invoering van de ecotaks is voor de groene partijen een onderdeel van hun visie op economie.

De weg naar de ecotaks liep niet over rozen.

Vanaf april 1992, de eerste fase van de Dialoog van Gemeenschap tot Gemeenschap, stootte dit voorstel op sterke weerstand. Voor de enen dreigde het gevaar dat de boot zou overladen worden, voor de anderen was de band met de staatshervorming te dunnetjes, voor nog anderen had het met die staatshervorming helemaal niets te maken, terwijl onderliggend het politieke instinct meespeelde dat taks nu eenmaal de sfeer oproept van weer eens een nieuwe belasting. De eerste maanden van de onderhandelingen konden de groenen alleen bereiken dat de ecotaksen niet van de tafel werden geveegd.

Het was voor de tien partijen aan tafel (de vier meerderheidspartijen, de twee liberale partijen, de groenen, de Volksunie en het FDF) vlug duidelijk dat er met tien geen doorbraak zou bereikt worden. Na weken van vrij intens werken in werkgroepen, formuleerden de twee co-voorzitters, H. Schiltz en G. Deprez, in juni 1992 een reeks van tien precieze vragen, waarop elke partij een antwoord moest geven. Op basis van deze antwoorden werd de selectie gemaakt van de zeven partijen die de onderhandelingen over de staatshervorming gingen verderzetten. Eén van de tien vragen peilde naar de bereidheid van elke partij om de invoering van ecotaksen te onderzoeken.

En hoewel de Dialoog van Gemeenschap tot Gemeenschap in de zomer globaal mislukte, werden er toch drie gedeeltelijke akkoorden goedgekeurd, waaronder één over de ecotaks.

Het akkoord over de ecotaks van juli voorzag een wijziging van de financieringswet, waarbij het nieuwe beleidsinstrument als gewestbelasting werd omschreven die nationaal zou worden geïnd en waarvan de opbrengst aan de gewesten werd toegewezen. Tevens werd een politiek akkoord getekend waarbij werd overeengekomen dat een beperkt aantal ecotaksen concreet zou worden ingevoerd door middel van een 'gewone' belastingswet (wet met een gewone meerderheid).

Het zou nog tot januari 1993 duren vooraleer daarover een definitief akkoord rond was. Het politieke akkoord bepaalde bovendien dat de ontwerp-E.G.-richtlijn op verpakkingen door België *niet* zou goedgekeurd worden. Deze E.G.-richtlijn, die in de maak was, stond haaks op het ecotaksvoorstel omdat recyclage van verpakkingsafval gelijkgesteld werd met hergebruik (zie verder). Door de Belgische tegenstem zou de gekwalificeerde minderheid worden bereikt, om de ontwerp-richtlijn te blokkeren. België zou daarmee de kop-groep van Denemarken, Nederland en Duitsland vervoegen die op Europees niveau een ander afvalbeleid wil verwezenlijken.

In uitvoering van het akkoord over de ecotaks werd op 17 juli 1992 een voorstel tot wijziging van de financieringswet ingediend.¹

Daarin wordt uitgegaan van de noodzaak voor een preventief beleid dat er op gericht is :

- de productie- en verbruiksprocessen die zeldzame grondstoffen verspillen en in velerlei opzichten milieuvervuilend zijn, uit te schakelen
- de natuurlijke hulpbronnen te sparen door hergebruik, recuperatie en recyclage van grondstoffen
- de energie rationeel te gebruiken
- niet-vervuilende produktietechnieken aan te wenden.

In dit voorstel wordt de milieutaks, een nieuw beleidsinstrument, gedefinieerd als : 'elke belasting van een voldoende hoog niveau om het gebruik of het verbruik van milieubelastende produkten aanzienlijk te beperken en/of om de productie- en verbruikspatronen te stuwen naar produkten die aanvaardbaarder zijn op het gebied van milieu en inzake het behoud van natuurlijke hulpbronnen'.

De voorziene ecotaksen : 3 criteria

Een ecotaks voer je in om een bepaalde milieudoelstelling te realiseren. Zo zal een ecotaks op verpakkingen tot doel hebben de afvalberg te verminderen. Of het verhogen van de energieprijzen moet het broeikas-effect en de verzuring doen dalen. Een ecotaks heeft pas zin als hij er echt toe bijdraagt die milieudoelstelling te bereiken. Een eerste criterium voor de ingevoerde ecotaks, is dus dat die voldoende hoog is, zodanig dat een duidelijk '*gedragsveranderend effect*' bekomen wordt. Bij een te lage taks stoort er zich waarschijnlijk niemand aan. Het enige resultaat is dat de schatkist wordt gespijsd. Terwijl het juist de bedoeling is dat niemand de taks betaalt en zo een beetje milieu spaart.

Een tweede criterium dat aan de ecotaks wordt verbonden is *de bestemming van de geïnde gelden*. Al brengen milieubevorderende taksen na verloop van

(1) *Voorstel van Bijzondere Wet tot wijziging van de bijzondere wet van 16 januari 1989 betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten*, Kamer stuk 604/1 - 91/92. Philippe Defeyt e.a., 17 juli 1992.

tijd minder geld op doordat er minder en minder milieuvervuilend wordt gekocht, toch is het geld er en het moet ergens naartoe.

Voor de groenen is de allereerste bestemming het leefmilieubeleid. Er is momenteel een enorm tekort aan middelen om milieubeleid te voeren. Daarbovenop zijn er nog de kosten om de bestaande vervuiling te ruimen. Vooral voor die laatste 'one shot' uitgaven kan de opbrengst van ecotaksen gebruikt worden.

Maar er is meer. De ecotaksen moeten ons aanzetten om over te schakelen op een meer milieuvriendelijke manier van leven en werken. Om ons dit te vergemakkelijken dient de opbrengst van de ecotaksen, minstens ten dele, gebruikt te worden om deze 'ecologische reconversie' te ondersteunen. Op die manier worden ecologische zowel als sociale bekommernissen aan mekaar gekoppeld.

Tenslotte wordt het bestaan van een *alternatief* ook als voorwaarde gesteld. Het spreekt vanzelf dat een milieuvriendelijk koopgedrag gemakkelijker zal zijn als er een aantrekkelijk alternatief is. In dat geval zal een relatief klein prijsverschil (in het voordeel van het milieuvriendelijker alternatief) reeds resultaat hebben. Waarom zou je op loodhoudende benzine rijden als je ook loodvrij kan tanken, één meter verderop en bovendien goedkoper?

Indien het alternatief niet erg aantrekkelijk is, dan zal de overstap al wat moeilijker verlopen. Denken we maar aan het openbaar vervoer. Het prijsverschil tussen openbaar vervoer of de eigen wagen zal nog héél wat moeten toenemen om mensen te doen overstappen op de trein of de bus.

Na de vakantie ging een technische werkgroep aan de slag, om een voorstel van 'gewone' wet uit te werken, dat enkele ecotaksen concreet zou invoeren. Uitgangspunt voor de discussie werd een werkdocument van ECOLO, daterend van 22 september 1992, dat snel stof zou doen opwaaien.

Grote weerstanden, met het VBO op kop

Het was het VBO, Verbond van Belgische Ondernemingen, dat op zaterdag 24 oktober '92 het vuur aan de lont stak met een perscommuniqué, waarin de uitvoering van het Ecolo-voorstel werd afgedaan als rampzalig voor de economie. Het zou, via de automatische index-koppeling (rechtstreeks en onrechtstreeks) de inflatie de hoogte injagen, met alle gevolgen vandien. De economie stond m.a.w. op instorten. En alsof dat nog niet genoeg was, meende het VBO ook te weten dat er op een tube tandpasta een ecotaks van 35 fr zou geheven worden. Toen reeds werd duidelijk dat hier geen rationele discussie werd gevoerd, maar dat het VBO zich met alle mogelijke middelen, pure demagogie voorop, zou verzetten tegen de ecotaks.

Toch waren de groene partijen bereid om het gesprek met het VBO aan te gaan. Op 4 en 12 november was een groene delegatie aanwezig op een vergadering met vertegenwoordigers van ongeveer alle beroepsfederaties die zich door de voorstellen van Ecolo gevisieerd voelden. Daar werden de standpunten uitgewisseld en die lagen, op zijn zachts uitgedrukt, ver uiteen.

Wat met de ecobalansen?

Er werd lang slag geleverd om uit te maken of de idee van de groenen, dat herbruikbare verpakkingen beter voor het milieu zijn dan wegwerpverpakkingen, wel correct was. De industrie bedolf de werkgroepleden onder de studies

die hun gelijk moesten aantonen, maar echt overtuigend was dit voor niemand. Integendeel, bij nader toezien bleken de uitgangspunten waarvan vertrokken werd niet steeds aanvaardbaar of correct te zijn. Dat was trouwens één van de conclusies van de werkgroep inzake de ecobalansen : het resultaat hangt volledig af van wat je er in steekt.

Maar nog belangrijker is dat het onmogelijk is om milieuproblemen tegen mekaar af te wegen met cijfertjes. Hoe zwaar weegt de vervuiling van het oppervlaktewater tegenover de afvalproductie ; of hoe weeg je het risico op een industrieel ongeval af tegenover luchtverontreiniging. Dit kan een ecobalans nooit doen.

De werkgroep kwam dan ook tot het besluit dat ecobalansen goede instrumenten kunnen zijn om bijkomende informatie te verschaffen en een betere besluitvorming mogelijk te maken. Maar uiteindelijk komt het aan de overheid toe om de maatschappelijke afwegingen te maken en beslissingen te nemen.

Door de industrie werd vooral geargumenteed dat herbruikbare verpakkingen veel meer transport met zich mee brengen, wat dan voor extra milieuverontreiniging zou zorgen. Interessant was echter tijdens de gesprekken met de frisdrankensector te kunnen vernemen dat de maatregel integendeel banen in het transport zou kosten. De reden daarvoor was eenvoudig. Men vreest minder te zullen verkopen. Niet onterecht als je weet dat de Belg gemiddeld 7 maal méér verpakt plat water drinkt dan de Nederlander. In Nederland zitten water en frisdranken dan ook hoofdzakelijk in glazen flessen.

Rondjes draaien in de technische werkgroep

Het merendeel van de vergaderingen van de technische werkgroep werd ondertussen besteed aan de uitwerking van een akkoord over de drankverpakkingen. Ecologische uitgangspunten waren daar de voorkeur voor herbruikbare drankverpakkingen boven recycleerbare (en effectief gerecycleerde) drankverpakkingen en die hebben dan weer de voorkeur tegenover wegwerp.

Naast de ecologische uitgangspunten werden er in de werkgroep nog enkele toegevoegd die te maken hadden met uitvoerbaarheid. Er werd aan de werkgroep met aandrang gevraagd dat de bestaande vrijwillige akkoorden met de verpakkingsindustrie (de zgn. verpakkingsconvenanten) niet zouden opgeblazen worden indien dit niet nodig was en vanuit fiscaal oogpunt werd gesteld dat er een zo eenvoudig mogelijk systeem moest komen, met zo weinig mogelijk verschillende tarieven.

Al snel zag men twee mogelijke denkpistes.

Een eerste voorzag drie tarieven voor drankverpakkingen. Een vol tarief voor wegwerpverpakkingen, een gereduceerd tarief voor wegwerpverpakkingen die effectief gerecycleerd werden en een nultarief voor herbruikbare verpakkingen.

Een tweede mogelijkheid was de beperking tot twee tarieven ; een vol- en een nultarief. Van dat nultarief zouden dan niet alleen de herbruikbare verpakkingen kunnen gebruik maken, maar eveneens effectief gerecycleerde verpakkingen, tenminste voor zover recyclage als aanvaardbaar werd aanzien (b.v. omwille van té vervuilende productie).

Het politiek akkoord van 17 november 1992

De keuze voor het éne of het andere was duidelijk ook een politieke keuze. Na een bijeenkomst op 16/17 november van de partijvoorzitters of woordvoer-

ders van de '7',² onder voorzitterschap van premier Dehaene en in aanwezigheid van de leden van de technische werkgroep, werd aan de technische werkgroep de opdracht gegeven om de eerste denkpiste, die met het tussentarief, verder uit te werken. Tevens werd het directe toepassingsgebied beperkt tot de frisdranken en het bier en werd voor de andere drankverpakkingen voorzien dat een definitieve regeling later kon worden uitgewerkt door een opvolgingscommissie. De technische werkgroep diende tenslotte ook overleg op te starten met de betrokken industriële sectoren en met de Gewesten.

Eén van de gevolgen van deze overeenkomst was, dat die sectoren die niet meer direct geïsoleerd werden, alle contacten met ons stopten. Zo hadden we (op hun uitdrukkelijke vraag) een afspraak met de Zuivelindustrie voor de 18de november, maar zij berichtten ons dat het plots onmogelijk was geworden.

De technische werkgroep zette zich terug aan het werk en werd het na lange discussies eens over het volgende voorstel, dat ook uitgebreid in de pers werd toegelicht :

	< 0,5l	> 0,5l
Statiegeld + hergebruik	0 fr	0 fr
Vol tarief	7 fr	15 fr
Beperkt tarief:		
Recyclage 60 à 80%*	4 fr forfaitair	6 fr forfaitair
Recyclage 80%**	2 fr forfaitair	3 fr forfaitair

* 50-70% het eerste jaar

** 70% het eerste jaar.

Voor zover de onderneming het bewijs levert dat zij het vereiste recyclagepercentage bereikt per verpakkingsmateriaal (aluminium, glas,...) volgens het principe van haar financiële verantwoordelijkheid.

Over dit voorstel werd op 26 november overleg gepleegd met de betrokken sectoren en de Gewesten.

Het gesprek met de sectoren was ronduit bedroevend. Vooral de aanwezigheid van het VBO zelf, in de persoon van T. Vandeputte (VBO) verhinderde een constructieve dialoog. De inbreng van de industrie beperkte zich tot het debiteren van nakend onheil dat de sectoren zou treffen bij het doorvoeren van het voorstel. Daarbovenop kwam het dreigement dat alle afspraken inzake de convarianten zouden worden opgeblazen.

Toen aan het VBO duidelijk werd gemaakt dat het voornemen om de verpakkingen aan te pakken niet zou gewijzigd worden, kwam men zeer aarzelend over de brug met een voorstel dat matige recyclage-percentages van de meeste verpakkingsmaterialen inhield, te realiseren ergens na het jaar 2000.

Over de reële impact van de voorgestelde maatregelen, over de mogelijkheden van de drankenproducenten- en distributeurs om de voorgestelde maatregelen te realiseren, vernamen we niets. Die informatie kon of wou men ons niet geven.

Opvallend was ook de manier waarop het VBO de delegatie had samengesteld. Alleen afgevaardigden van de grote producenten en de groot-distributie waren aanwezig. En dat is vreemd, want ca. 50% van de frisdranken en het bier

(2) (CVP, SP, VU, Agalev, PS, PSC en Ecolo).

worden in België via het traditionele distributiekanaal van bierhandels, drankenhallen, enz... verdeeld. Maar het is helemaal niét vreemd als je weet dat het precies deze mensen zijn die de ecotaks-voorstellen steeds hebben gesteund. Opvallend was dan ook hoe weinig aandacht de media aan die reacties hebben besteed. Zij werken al vele jaren met het water tot aan de lippen door de oneerlijke concurrentie met de groot-distributie. Die verkopen bijvoorbeeld hun pils aan een lagere prijs dan de drankenhandel diezelfde produkten zelfs maar kan inkopen bij de producent. De bedoeling van de grote producenten is duidelijk. De trafiek zoveel mogelijk naar de grootdistributie (de supermarkten) verleggen. Komt daarbij dat deze kleine producenten en kleinere distributeurs bijna uitsluitend met glazen flessen werken. Maar volgens het VBO waren ze geen geschikte gesprekspartner. Het VBO blijkt dus eigenlijk eerder een VBBO te zijn: een Verbond van *Bepaalde* Belgische ondernemingen.

Maar ook de Gewesten waren allesbehalve gelukkig. Op Gewestelijk niveau wordt immers volop geprobeerd om recyclage van de grond te krijgen. Door het belasten van de recycleerbare drankverpakkingen, weliswaar tegen een sterk verminderd tarief, was de kans erg groot dat de lopende en geplande recyclage-projecten zouden gehinderd worden. Aan de andere kant zagen de Gewesten ook wel brood in de voorstellen. Men zag immers de kans schoon om de kosten voor de inzameling en verwerking van de verpakkingen (toch zo'n 30%) van ons huishoudelijk afval terug naar de producenten door te schuiven.

(Als we even veronderstellen dat de inzameling en verwerking van 1 ton afval gemiddeld 3000 fr kost, dan kom je voor Vlaanderen alleen al aan een bedrag van 1,8 miljard per jaar). Een mooi geschenk van de groenen zou je kunnen zeggen.

In elk geval werd door het Vlaams Gewest voorgesteld het tussentarief te laten vallen en in ruil een discriminatie van materialen toe te staan, d.w.z. bijvoorbeeld aan PVC-plastiek niet het nultarief toe te staan.

Hergebruik behoudt de voorrang op recyclage

Hoewel we van de industrie dus niets nieuws hadden vernomen, veranderden sommige partijen rond de tafel plots van mening, en vonden ze dat de, met veel moeite bereikte overeenkomst, moest verlaten worden. Dit was één van de momenten dat we gekonfronteerd werden met de effecten van het lobby-werk dat vanuit de industrie onafgebroken werd verdergezet. Vooral de PSC, die trouwens de twee betrokken departementen (financiën en economie) beheert, toonde zich uitermate gevoelig voor de dreigementen van de industrie.

Het tussentarief zomaar afschaffen was voor de groenen echter onaanvaardbaar. Daardoor zouden recyclage en hergebruik immers zomaar op dezelfde voet worden geplaatst en dat kon voor de ecologisten niet. Zo waren we opnieuw in een patstelling terecht gekomen. Tijd dus voor Dehaene om de onderhandelaars terug bijeen te roepen.

Op vrijdag 27 november werd naar een oplossing gezocht én gevonden. Om de voorkeur voor hergebruik op recyclage te behouden zou nu worden gewerkt met gefaseerde doelstellingen inzake hergebruik die in de wet zouden worden ingeschreven. Een vrijstelling van ecotaks voor wegwerp-drinkverpakkingen zou dus maar mogelijk zijn onder twee voorwaarden: een eerste was dat het aandeel van herbruikbare drankverpakkingen moest toenemen in de tijd en dat het

in verhouding kleiner wordend aandeel wegwerpverpakkingen op termijn nagevoeg volledig moest gerecycleerd worden. Onder die voorwaarden stemden de groenen ermee in om het tussentarief te laten vallen.

Daarmee kon de technische werkgroep weer herbeginnen. Met enige scepsis trouwens want het was erg waarschijnlijk dat bij concrete uitwerking van deze nieuwe piste een uiteindelijk akkoord even moeilijk zou te bereiken zijn. Waar de Gewesten nu hun verzet grotendeels opgaven, waren het nu de drankenproducenten die bleven tegenspartelen. Zij wilden van een bevoordeling van hergebruik niet weten, omdat het volgens hen niet bewezen was beter te zijn voor het leefmilieu en van een discriminatie van materialen (b.v. PVC) maakten zij evenzeer een punt. Beide uitgangspunten stonden dan ook lijnrecht tegenover de strategie van de industrie die geen enkele rem gezet wil zien worden op de produktie van nog meer verpakkingen, en enkel wil praten over recyclage van al die wegwerp.

Ondertussen buiten de werkgroep

'Van het een komt het ander' bleek in dit dossier als nooit tevoren te kloppen. De alarmkreet die het VBO had geslaakt bleef niet zonder gevolg. Waar al snel brandhout werd gemaakt van de cijfers inzake inflatie en tewerkstelling, bleef vooral de 'tandpasta' overeind. En zo konden we in een Vlaamse kwaliteitskrant, die zich trouwens voortdurend geroepen voelde om tegenstemmen aan het woord te laten, een boos verhaal lezen van de voorzitter van de tandartsenvereniging die aan de Groenen vroeg om dan op zijn minst de opbrengst van de ecotaks te gebruiken voor de gezondheidszorg want de kost daarvan zou zeker toenemen als de prijs van de tandpasta zou omhoog gaan.

Maar beter dan tandpasta scoort natuurlijk het communautaire thema. Het bericht als zou de opbrengst van de ecotaks eigenlijk bedoeld zijn voor het Frans-talig onderwijs werd kwistig rondgestrooid en door velen overgenomen. Dat de Raad van State een negatief advies had uitgebracht over het voorstel tot wijziging van de Financieringswet, precies omdat het geld door de Gewesten voor milieubeleid moest gebruikt worden, daaraan stoorde niemand zich. Niet de Bond van Grote en Jonge Gezinnen, niet een hoogleraar fiscaliteit van de K.U. Leuven. Zelfs niet enkele krantencommentatoren die, hoewel zij de wetteksten én het advies van de Raad van State in bezit hadden, de communautaire snaar bleven bespelen. Meer en meer werd duidelijk dat hier enorme belangen op het spel stonden.

De industrie blijft doof

Het kwam er nu op aan om doelstellingen te formuleren inzake hergebruik en recyclage. De volgende dagen werd daarom druk overleg gepleegd met de betrokken sectoren. Gemakkelijk ging dit niet. Bij een eerste onderhoud kwam de frisdrankensector op de propfen met het voorstel om het aandeel herbruikbare drankverpakkingen met 4 (vier)% te doen toenemen gedurende de volgende 5 (vijf) jaar. Het sprak vanzelf dat deze vergaande doelstellingen slechts konden gehaald worden in het geval de omstandigheden meezaten. Een warme zomer of een nieuwe golfloorlog moesten volstaan om vrijgesteld te kunnen worden van deze verplichtingen. De groenen noemden de voorstellen van de industrie ronduit belachelijk en werden daarin gevolgd door premier Dehaene.

(Waarschijnlijk dacht de sector nog in de onderhandeling voor de verpakking-convenant te zitten. Een convenant is een vrijwillige overeenkomst tussen (meestal) de industrie en de overheid. Gedurende 3 (drie) jaar onderhandelde de Vlaamse overheid met de verpakkingindustrie over zo'n convenant. Na al die tijd werd een overeenkomst bereikt, die uitermate vaag was voor wat betreft de te halen doelstellingen. Géén concrete engagementen dus, wel veel mooie beloften waarvan ondertussen (we zijn 2 jaar verder) nog niets, maar dan ook niets is in huis gekomen).

Uiteindelijk werd in de nacht van 7 op 8 december 1992 het uiteindelijke politieke akkoord bereikt in een vergadering met de partijvoorzitters. Daarin werd men het eens over het installeren van een ecotaks als 'stok achter de deur' die zou tevoorschijn komen wanneer producenten de in de wet gestelde doelstellingen niet bereiken. De doelstellingen slaan op hergebruik en maximale recycling van het inkrimpend deel wegwerp. Bijkomend wordt PVC als materiaal uitgesloten van vrijstellingen.

Nog even spannend

Met de discriminatie van PVC werd een erg teer punt aangeraakt. PVC (Poly Vinyl Chloride) ligt immers al lang onder vuur en niet alleen in België. In Zwitserland is het verboden voor drankverpakkingen en in verschillende omringende landen is het in die toepassingen zo goed als verdwenen onder druk van consumenten- en milieuverenigingen. Andere landen onderzoeken momenteel wetgevende maatregelen om PVC te bannen (voorbeelden zijn Zweden en Noorwegen).

Maar PVC is ook het produkt van Solvay. Eén van de sterkste Belgische industriële lobby's! Solvay, dat in Europa honderden miljoenen uitgeeft om haar produkt als milieuvriendelijk voor te stellen zag met lede ogen hoe ook België in deze trend meestapte en mobiliseerde dadelijk haar werknemers. De vakbondsafgevaardigden kregen betaald verlof om acties voor te bereiden. Later kregen alle werknemers verlof om in Brussel te komen betogen tegen de maatregel. Dat gebeurde, werknemers en patroons samen, op 15 januari 1993.

De druk, die vooral bij de Parti Socialist erg zwaar woog, leidde er uiteindelijk toe dat het akkoord van december voor de PVC-maatregel nog werd aangepast op twee punten. De invoering van de PVC-taks wordt met 6 maanden uitgesteld tot 1 juli 1993 en aan de opvolgingscommissie wordt de opdracht gegeven om voor het eind van 1993 een rapport op te maken over de ecologische doeltreffendheid en de sociaal-economische gevolgen van de invoering van de PVC-taks. Maar het principe van de discriminatie, en daar ging het uiteindelijk om, werd behouden.

Het uiteindelijk akkoord

Vrijdag 15 januari 1993 werden de 7 politieke partijen die betrokken zijn bij de derde fase van de Staatshervorming het eens over het wetsvoorstel ecotaksen.

Op een aantal produkten komt er een ecotaks omwille van hun milieu-schadelijkheid. Maar telkens wordt ook zeer duidelijk aangegeven hoe men die kan vermijden, welke alternatieven er zijn. Hieronder volgt een beknopt overzicht.

De geplande ecotaksen

- Wegwerpdrankverpakkingen :

Doel: het verminderen van de milieuvervuiling en vooral de afvalproductie, door het stimuleren van hergebruik, en in tweede orde door het ontwikkelen van recyclage voor de overblijvende wegwerpverpakkingen.

Ecotaks:

Voor frisdranken, spuitwaters en bier: een ecotaks van 15 fr/liter met een minimum van 7 fr, tenzij de producenten er in slagen om tegen 1997 het aandeel hergebruiksflessen bij de frisdranken van ongeveer 40% tot 60% op te drijven (voor bier van 93% naar 95%). De rest van de wegwerpverpakkingen moet voor 70% (plastic) en 80% (glas, metalen) gerecycleerd worden. De op-haling en recyclage gebeurt op kosten van de industrie.

Voor de andere dranken: ten laatste tegen 1997 een gelijkaardige regeling, voor te stellen door de opvolgingscommissie.

In werking vanaf 1 januari 1994.

Vrijstelling: alle meerdere malen te gebruiken drankverpakkingen, met statiegeld.

PVC: voor drankverpakkingen in PVC komt er vanaf 1 juli 1994 een volle ecotaks.

- Papier :

Doel: de afzet voor oud papier vergroten.

Ecotaks: 10 fr/kg papier, tenzij de producenten in de aanmaak van hun papier voldoende oud papier gebruiken. De verplichte hoeveelheid oud papier is verschillend van papiersoort tot papiersoort en varieert van 30% tot 80%.

Niet chloorgebleekt papier (uit 100% nieuwe vezels) krijgt een reductie van 50% en daarvoor bedraagt de ecotaks dus 5 fr/kg.

In werking tussen 1 januari 1994 en 1996, afhankelijk van de papiersoort.

- Wegwerpproducten :

Doel: een signaal geven aan producenten en consumenten dat een duurzame maatschappij zorgvuldig en spaarzaam moet omspringen met grondstoffen... of dat het gewoon te gek is om los te lopen om blijven wegwerp te kopen en maken!

Ecotaks: er komt een ecotaks op wegwerpscheerapparaatjes en wegwerpfoto-toestellen van respectievelijk 10 fr en 300 fr per stuk. De fototoestellen kunnen van een vermindering genieten tot 100 fr/stuk als ze 80% worden gerecycleerd.

Vrijgesteld: de scheerapparaatjes met vervangbare mesjes en de normale fototoestellen. Ook wegwerpfototoestellen die 80% hergebruikt worden.

In werking 6 maanden na inwerkingtreding van de wet.

- Batterijtjes :

Doel: vermijden dat batterijtjes in het milieu terecht komen. Ook herlaadbare batterijtjes vallen hieronder.

Ecotaks: een ecotaks van 20 fr/stuk wordt voorzien.

Vrijgesteld: batterijtjes waarop een statiegeld van minimum 10 fr/stuk wordt gevraagd.

In werking vanaf 1 januari 1994.

- Industriële verpakkingen :

Doel: vermijden dat industriële verpakkingen van gevaarlijke producten in het milieu terecht komen.

Ecotaks: op de verpakkingen van inkt, lijm, olie, oplosmiddelen, bestrijdingsmiddelen komt een ecotaks van 25 fr/liter met een maximum van 500 fr per verpakking.

Vrijgesteld: de verpakkingen waarop een voldoende hoog statiegeld wordt aangerekend.

In werking: vanaf 1 januari 1994.

- Bestrijdingsmiddelen:

Doel: het gebruik van bepaalde bestrijdingsmiddelen vermijden en ze vervangen door minder schadelijke alternatieven.

Ecotaks: er komt een ecotaks van 10 fr/g per actief bestanddeel voor zeer giftige of giftige stoffen, 5 fr/g per actief bestanddeel voor schadelijke, corrosieve en irriterende stoffen. Later zal voor een derde categorie van stoffen waarvan is aangetoond dat zij een effect hebben op de mens of het milieu, een ecotaks van 2 fr/g actieve stof worden ingevoerd.

Vrijgesteld: de bestrijdingsmiddelen die worden gebruikt voor professionele doeleinden (land- en tuinbouwers, veehouders), de ontsmettingsmiddelen, de producten erkend voor gebruik in de biologische landbouw.

Worden tijdelijk vrijgesteld: een aantal producten voor de behandeling van hout en voor de bosbouw.

De opvolgingscommissie

De ecotaks is een totaal nieuw beleidsinstrument. Het is van het allergrootste belang dat de resultaten van deze ecotaksen worden geëvalueerd. En uiteraard dat er nieuwe voorstellen komen.

Dat alles is een taak voor de *opvolgingscommissie*, die terzake voorstellen moet voorleggen aan het parlement. Die zal bestaan uit 12 leden plus een voorzitter, gekozen omwille van hun competentie op het gebied van milieu, economie of fiscaliteit.

Deze opvolgingscommissie kreeg daarnaast twee erg concrete opdrachten mee. Ten eerste moet zij tegen eind 1993 voorstellen doen over een ecotaks op de verpakkingen van andere dranken (melk, fruitsap, wijn,...). Ten tweede komt er een rapport over de milieu- en tewerkstellingsaspecten van de invoering van een ecotaks op PVC-drankverpakkingen.

Informatie aan de consument

De invoering van ecotaksen is slechts geslaagd als zowel producenten als verbruikers overschakelen naar meer milieuvriendelijke producten. De overheid zal daarbij een heel belangrijke rol spelen door de nodige informatie te geven.

Dit zal op 2 manieren gebeuren. Vooreerst komt op alle producten onderworpen aan de ecotaks een speciaal kenteken. Zo weet de consument dat hij beter een ander en milieuvriendelijker produkt kan kopen. Bovendien zal de invoering van ecotaksen worden voorafgegaan door een informatiecampagne, waarbij de bedoeling van ecotaksen wordt uitgelegd. En uiteraard hoe je ze kan vermijden.

Besluit

Wie de maatschappij wil leren kennen, moet proberen ze te veranderen. De Belgische groene partijen hebben dat nu aan den lijve ondervonden. Het is onvoorstelbaar welke reacties deze in hun economische impact hoogstens cosmetische maatregelen hebben opgewekt. Zij zijn dan ook niet te verklaren, louter

op grond van die economische gevolgen. Het gaat veel meer om de vraag wie waarover wat te vertellen heeft. Een pure machtskwestie dus. De industrie heeft enkele decennia alleen geheerst over het verpakingsbeleid. Haar strategie was duidelijk. De oude distributiekkanalen via de kleine winkels werden volledig van de markt gedrumd. Gedaan met de dienstverlening van die winkels, gedaan met de huis-aan-huis leveringen van de brouwer. In plaats kwamen de supermarkten. Daarvoor werd alles op de 'one-way' verpakking gezet. Produkten komen verpakt aan de ene poort binnen en gaan er, eens gekocht, langs de andere kant weer uit. Wat er daarna met al die verpakkingen moest gebeuren, daar heeft de industrie nooit van wakker gelegen. Dat probleem werd, samen met de enorme kosten eraan verbonden, volledig naar de overheid doorgeschoven.

Toen die overheid enkele jaren geleden de producenten aan de tafel uitnodigde om samen naar oplossingen te zoeken, weigerde de industrie concrete acties te ondernemen indien die hun belangen ook maar minimaal zouden schaden. Het enige wat hen interesseerde (en nu nog interesseert) is zoveel mogelijk verpakken.

Het lijkt erop dat dit 'met de voeten gespeel' van de overheid de industrie nu de das heeft omgedaan. De overheid heeft, en daar mag ze dan de groene partijen dankbaar voor zijn, eindelijk de stap gezet om een stukje beslissingsterrein opnieuw op de industrie te veroveren. Ze heeft het aangedurfd de industrie een halt toe te roepen en ze verplicht haar nu haar verantwoordelijkheid uit te breiden naar de afvalfase van haar produkten. Maar de overheid gaat verder; ze verplicht de industrie ook om de hoeveelheid afval te verminderen (door hergebruik). En daar is de industrie zo enorm kwaad om. Dàt verklaart de georkestreerde desinformatie, de weerstand buiten proporties. Toch is de industrie zeker geen monolithisch blok. Er zijn niet alleen tegenstanders. Er zijn ook bondgenoten, maar die hebben het moeilijk hun stem te laten horen. Het VBO en de Federaties verdedigen vooral de belangen van de marktleiders, de grote ondernemingen. De kleinere broers komen amper aan bod. Vergaderen met de federaties op het VBO is als het bijwonen van een gemeenteraad. Het VBO (de burgemeester) voert het hoge woord en geeft de te volgen beleidslijnen aan. De federaties (de schepenen) mogen ook iets zeggen, als ze daarvoor de toestemming krijgen.

Maar er was niet alleen het VBO. Er waren ook sommige krantencommentatoren, er waren consumentenverenigingen, er waren natuurlijk de vakbonden en er waren zelfs 'milieuwetenschappers' die zich geroepen voelden om mee te heulen. Dit moet ons op zijn minst aan het denken zetten. Het was waarschijnlijk nog maar een voorproefje van de krachten die zullen ontwikkeld worden indien we het over 'consuminderen' gaan hebben.

Summary: Introducing ecotaxes in Belgium. A testimony.

Agalev and Écolo (the green parties in Flanders and Wallonia) consented to supporting the institutional reform of Belgium. Product-policy will be assigned to the federal government. Ecotaxes, fiscal instruments that fit in a product-policy, are introduced. Three criteria are defined: 1) the primary goal is to bring about a change of behaviour, 2) the revenues are allocated towards environmental policy and 3) alternative products should be available.

Whoever wants to know society, must try to change it. The enormous resistance of industry cannot only be explained by economic considerations. Much more, it is a matter of pure power: who has something to say about what. But resistance and desinformaton also came from consumers' organisations, the written press in its comments and even from some 'environmental scientists'. Authors wonder what forces will be unleashed when the discussion on 'reducing consumption' starts.

La "Saga des Ducs". Naissance, vie et mort de l'expérience "bicéphale" au Parti Réformateur Libéral (1989-1992)¹

Par Marc D'HOORE

Attaché aux Archives Générales du Royaume

"Een sterke man?...We hebben in Roemenië gezien waartoe dat leidt. We hebben geen sterke man nodig, maar mensen met karakter."

(A. DUQUESNE et D. DUCARME à *Het Laatste Nieuws*, 27 janvier 1990)

"Aujourd'hui, les mauvaises langues disent en souriant que ce n'était pas du bicéphalisme, mais du tri- et même du quadricéphalisme. Moi, je crains que le parti ait souffert d'encéphalite."

(D. DUCARME au *Soir*, 3 janvier 1992)

1. Objet et limites d'une analyse

Dans l'un de ses entretiens imaginaires - et souvent savoureux - publiés par l'hebdomadaire *L'Instant*, l'écrivain-journaliste Pascal Vrebos met en scène ceux que la presse puis l'ensemble de l'opinion avaient pris l'habitude de surnommer les "Ducs", c'est-à-dire Antoine Duquesne et Daniel Ducarme, respectivement président et vice-président du Parti Réformateur Libéral (PRL). Encadrant une caricature des deux dirigeants libéraux, représentés en marionnettes, l'un assommant l'autre d'un gourdin dont l'extrémité s'orne des traits de Jean Gol, questions authentiques et réponses "non-recueillies" s'enchaînent dans un style apparemment des plus conventionnels².

(1) La préparation de ce texte fut pour nous l'occasion de conversations fructueuses avec notre ami Denis Diagre. Nous tenons à lui témoigner notre gratitude.

(2) - *L'Instant*: **Vous vivez la fin de votre tandem qui fut plutôt un duo à couteaux tirés qu'un pas de deux harmonieux...**

- Ducarme : C'est vrai que nous n'avons jamais été amoureux l'un de l'autre, ni même complices...

- Duquesne : Tu m'as tiré dans les pattes dès le début, parce que tu étais jaloux que je sois président...

- Ducarme : Faux ! On avait décidé qu'il n'y aurait pas de hiérarchie, que ce serait du vrai bicéphalisme...

- Duquesne : Il y a souvent plus dans une tête que dans deux. Surtout lorsque la deuxième est la tienne ! (...)

- **Messieurs, je vous en prie, vous n'êtes pas à la Chambre ou au Sénat... comment expliquez-vous vos très maigres résultats électoraux aux dernières élections ?**

- Duquesne : C'est Ducarme qui a joué au gauchisme libéral en faisant croire qu'il avait un cœur gros comme trois socialistes (...)

Aux yeux de l'observateur impartial, cette interview controuée esquisse indéniablement, de l'expérience dite "bicéphale", quelques-uns des traits parmi les plus manifestes : les problèmes de relations humaines, les frictions issues du partage des compétences, l'ambiguïté du message électoral, voire l'importance des contacts "informels" tenus à l'abri des regards indiscrets. Pareillement, elle restitue avec justesse l'analyse, teintée d'ironie et d'incrédulité, faite par nombre de commentateurs au sujet de l'étonnant parcours des deux "Ducs".

Et cependant, semblable tableau, paru en février 1992, lorsque le mandat des "Ducs" était virtuellement achevé, épargne une bonne part des interrogations soulevées par cet épisode de l'histoire d'un parti. Car, bien qu'à posteriori, il ait pu être considéré comme une aberration, un "moment d'égarement", le système de direction bicéphale (baptisé aussi "coprésidence") fut d'abord le fruit et la solution d'une évolution interne au PRL. Dans les rangs de cette formation, il fut conçu et mûri, consacré ensuite dans son principe, à la faveur d'une révision statutaire, légitimé, enfin, par une élection associant tous les membres du parti. A un moment donné, ce système apparut bel et bien - ou fut présenté en tant que tel - comme le plus sûr moyen de restaurer l'image d'un PRL en crise, de remobiliser ses militants et électeurs et d'assurer la conduite de ce parti dans sa recherche d'un nouveau souffle.

"Rétablir la crédibilité au PRL", "rendre aux libéraux leur fierté et leur optimisme", "affirmer la différence libérale", voilà quelques-unes des proclamations résolues qui accompagnèrent, en janvier 1990, l'installation du "ticket présidentiel" fraîchement élu. Ce concert de voix enthousiastes confère évidemment une saveur singulière à la thèse, séduisante et facile, d'un processus qui s'interpréterait, en quelque sorte, à "rebrousse-poil", puisqu'obéissant, dès le tout premier instant, au seul mot d'ordre silencieux de sa fin inexorable.

Le présent article a pour objet de retracer le parcours des "Ducs", envisagé sous le double angle organisationnel et idéologique. Tout d'abord, en reconstituant, dans ses grandes lignes, la chronologie des événements qui se succédè-

- Ducarme : Ce brave Tony oublie qu'il a permis à la droite dure et quasi raciste de s'inscrire sur les listes PRL, qu'il a fait fuir les Juifs libéraux et les électeurs inquiets d'une dérive lepéniste...(....)

- **Le retour de Gol vous enchante ? (...)**

- Ducarme : Un duc (moi) a l'intime conviction que l'autre (lui) menait le parti à sa perte (...). J'ai déjeuné avec Gol à plusieurs reprises. Au pousse-café, j'en ai conclu que c'était l'homme providentiel... du moment (...).

- **Messieurs, apaisez vos querelles intestines le temps de me dire quelle analyse vous faites de la situation actuelle...**

- Ducarme : Je pense...

- Duquesne : Laisse-moi parler d'abord, je suis toujours président !

- Ducarme : Potiche !

- Duquesne : Pot-pourri ! (...)

- **Messieurs, s'il vous plaît ! Répondez à ma question...**

- Duquesne : La situation est dramatiquement lamentable et ce ne sont certainement pas les libéraux qui en sont responsables, ce sont tous les autres.

- Ducarme : La situation est dramatiquement lamentable et ce ne sont certainement pas les libéraux qui en sont responsables, ce sont tous les autres".

L'Instant, 27 février 1992, p. 95.

rent, entre les derniers mois de la direction de Louis Michel, et le rétablissement, en février 1992, de la "présidence unique" offerte à Jean Gol. Ensuite, en dégagant dans la masse des informations, ce qui forme l'essence et la signification de cet épisode politique surprenant, des raisons de sa naissance et des motifs de son échec.

Deux remarques doivent être formulées. En premier lieu, il est clair que la proximité de l'événement rend malaisé et délicat l'accès aux sources. Pour l'essentiel, la base documentaire sur laquelle s'appuie semblable approche, est formée d'un assemblage plus ou moins homogène d'articles de presse, de rapports de congrès, de statuts, de programmes électoraux et de discours. L'investigation s'interrompt au seuil des bureaux où les projets s'élaborent et où se forment les décisions. La tentation était dès lors forte d'un recours aux témoignages oraux. Réflexion faite, une telle méthode ne paraissait guère indiquée. Si, d'évidence, les mémoires sont encore fraîches de bien des faits et des dates dont les médias ne rendent pas compte, elles le sont tout autant des souvenirs, heureux ou pénibles, qui alimentent chez les acteurs un souci, pas nécessairement conscient, de justifier leurs actes et de relire leurs propos.

Valable pour l'objet de l'analyse, ce constat l'est autant pour le chercheur qui la mène. L'auteur de cet article n'oublie pas qu'au titre d'observateur, mais plus simplement en tant que citoyen et comme individu, il a des convictions fermement ancrées, des inclinations sûres, des préférences humaines bien affirmées et des fidélités inébranlables. Comme tous ceux, quels qu'ils soient, qui ont contemplé, avec intérêt et curiosité, la genèse de l'expérience, son déroulement et son agonie, il en a conservé des impressions, des images, des jugements. Au stade d'une écriture qui ressuscite, en quelque sorte, un "passé" si récent, une constante vigilance s'impose donc à lui, pour que ne soient mêlés les résultats de la réflexion aux empreintes conservées dans sa mémoire.

Sans doute, ces précisions, livrées en manière d'avertissement, paraîtront-elles quelque peu insolites, sinon superflues, dans les pages d'une publication dont la (remarquable) sobriété constitue la griffe. Elles n'ont, en tout cas, d'autre objet que de cadrer scrupuleusement les termes d'une appréciation portée sur un fait politique dont l'extrême degré de personnalisation constitue peut-être la caractéristique majeure. Ceci, du reste, sans vouloir dramatiser l'événement ni en exagérer la portée. A l'instant où se clôturent ces lignes, tous ses protagonistes se porteraient à merveille...

Pour les raisons évoquées ci-dessus, le présent article ne saurait être assurément considéré comme pure oeuvre d'histoire. Mais c'est, ni plus ni moins, un travail d'historien, nourri du bien le plus précieux à la science et à la vie : la liberté...

2. Le PRL du pouvoir à l'opposition : une transition difficile

Lorsqu'en mai 1988, ils doivent quitter le gouvernement, sans doute les leaders du PRL songent-ils à ces six années durant lesquelles ils ont occupé le pouvoir. Sans doute aussi, méditent-ils avec rancœur sur le comportement de cet

ancien partenaire social-chrétien qu'ils avaient "épousé" pour huit ans, en 1986, et dont maintenant ils s'estiment trahis ³.

A ne considérer sa situation que d'un point de vue très global, on ne peut disconvenir que le PRL offre alors toutes les apparences de la bonne santé. De 1981 à 1988, il a joué un rôle moteur au sein de la combinaison ministérielle libérale-sociale-chrétienne. Pendant ces six ans, les libéraux francophones ont assumé une part substantielle du pouvoir et ont pesé sur les options économiques et sociales de la coalition, au point d'incarner aux yeux d'une bonne partie de l'opinion, la "politique de redressement" entreprise par les bien-nommés gouvernements "Martens-Gol". D'autre part, en dépit de l'une ou l'autre voix dissonante, le PRL apparaît bien uni derrière ses deux leaders, Jean Gol, chef de file des ministres libéraux au gouvernement national ⁴, et Louis Michel, président du parti depuis le 23 janvier 1982 ⁵.

Sur le plan électoral, la consultation du 13 décembre 1987, quoique marquée, en comparaison des élections du 13 octobre 1985, par un tassement du PRL (perte de 41.000 voix et d'un siège à la Chambre), n'a pas entamé significativement ses positions. Avec 578.000 suffrages, ce parti demeure à un niveau supérieur à sa percée quasi-historique de 1981. Il est toujours le premier parti en Région bruxelloise et le second en Communauté française, derrière le Parti Socialiste ⁶.

En les examinant de plus près, néanmoins, les choses apparaissent moins nettes, et certains indices semblent préfigurer les difficultés futures. Il y a peut-être - un peu paradoxalement -, le bon état général du PRL, qui rend plus insupportable et plus frustrante encore, à cette "machine" bien rôdée pour le pouvoir, sa reconversion forcée en parti d'opposition. Il y a aussi le traumatisme né de la rupture avec le PSC. Au cours des années ultérieures, le thème de la "trahison"

(3) En 1986, PRL et PSC avaient conclu un "Pacte de huit ans" les liant à la Communauté française et à la Région wallonne. Le PSC dénonça ce pacte début 1988, pour motif que l'alliance PRL-PS conclue à la province de Luxembourg en constituait une "rupture unilatérale".

(4) Jean Gol (né le 8 février 1942), avocat, professeur à l'Université de Liège, député de l'arrondissement de Liège (1971-), Secrétaire d'État à l'Économie de la Région wallonne (1974-1977), président du PRL (1979-1981), Vice-Premier Ministre et Ministre de la Justice et des Réformes institutionnelles (1981-1988), Ministre du Commerce extérieur (1985), Ministre d'État (1992). Jean Gol avait commencé sa carrière politique sous les couleurs du Rassemblement wallon, qu'il avait quitté fin 1976 pour rejoindre, avec d'autres, le Parti de la Liberté et du Progrès (PLPW). De cette ouverture était né le Parti des Réformes et de la Liberté en Wallonie (PRLW), rebaptisé Parti Réformateur Libéral en 1979, au moment de la réunification avec les libéraux bruxellois.

(5) Louis Michel (né le 2 septembre 1947), professeur en langues germaniques, député de l'arrondissement de Nivelles (1978-), président du PRL (1982-1990), bourgmestre de Jodoigne (1983-).

(6) Résultats des élections législatives du 13 décembre 1987 (Chambre): 156.102 voix (19,0%) dans l'arrondissement électoral de Bruxelles-Hal-Vilvorde (1981: 104.375 voix, soit 12,2%); 421.857 voix (22,2%) en Wallonie (1981: 410.132, soit 21,7%). Il faut noter qu'en Wallonie, le PRL doit céder au PSC la place de deuxième parti, qu'il occupait depuis 1981. Voir notamment X. MABILLE et E. LENTZEN, "Les élections du 13 décembre 1987", dans *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1987, n° 1179-1180.

du partenaire social-chrétien, utilisant le "prétexte fouronnais" ⁷ pour précipiter un retournement d'alliance, dominera le discours libéral, semé de déclarations incendiaires mais accompagné aussi d'oeillades adressées aux socialistes ⁸.

Par ailleurs, le contexte même de l'opposition qu'il doit mener lui promet une stratégie difficile. Il se retrouve face à une coalition de cinq partis (CVP-PS-SP-PSC-VU) au sein de laquelle les partis sociaux-chrétiens prétendent garantir la continuité de l'"orthodoxie" budgétaire, corrigée par la présence socialiste qui en symbolise les accents nouveaux (le "retour du coeur"). La mise en oeuvre de la réforme fiscale par la diminution de l'impôt des personnes physiques, annoncée dans la déclaration gouvernementale ⁹, lui ravit l'un de ses chevaux de bataille favoris et son argument électoral le plus convaincant. De surcroît, la priorité accordée par le nouveau gouvernement Martens VIII à la réforme des institutions place le PRL en porte-à-faux par rapport à ses propres urgences ¹⁰.

Enfin, sur fond d'amélioration générale de la conjoncture économique, pointent au même moment les premiers signes d'essoufflement de la "vague néo-libérale" ¹¹ qui avait dominé, en Europe occidentale et aux États-Unis, les années 1980, et dont la perte d'attrait est liée, au moins partiellement, à la récupération de certains des ses thèmes chers (le "moins d'État") par les autres courants politiques.

Quel a été le poids respectif de chacun de ces facteurs dans les difficultés qu'a connues le PRL à se "remettre au travail" et à organiser une stratégie de "reconquête"? Il n'est guère commode de l'apprécier avec sûreté. Mais tous ces éléments ont concouru, indiscutablement, à accuser un malaise qui se traduit dans une opposition jugée par tous les observateurs "molle", "négative", "pri-

(7) Sur les origines et le dénouement de la crise gouvernementale de 1987, voir e.a. J. BRASSINNE et X. MABILLE, "La crise gouvernementale, décembre 1987 - mai 1988", *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1988, n° 1198-1199.

(8) Le thème du "prétexte" était apparu dès la campagne législative de décembre 1987 (voir *L'essentiel d'abord!*, programme électoral PRL, 1987, p. 117-118). Dans une interview accordée au journal *Le Soir* (3 février 1988), L. Michel dénoncera, en des termes particulièrement violents, la "volte-face du PSC et de son président, qui est du type purement alimentaire, qui vise à s'accrocher à la barre du pouvoir tel un perroquet...". Voir aussi, par exemple, A. DE DECKER, "Happart n'était qu'un prétexte", dans *La Libre Belgique*, 4 mai 1988, et les commentaires de J. GOL sur une possible alliance libérale-socialiste ("L'avenir du libéralisme francophone", dans H. HASQUIN et A. VERHULST, dir., *Le libéralisme en Belgique. Deux cents ans d'histoire*, Bruxelles, 1989, p. 397-398).

(9) Cf. E. ARCQ, P. BLAISE et E. LENTZEN, "Enjeux et compromis de la législature 1988-1991", *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1991, n° 1332-1333, p. 27-30.

(10) Le titre éloquent du programme PRL de 1987 - *L'essentiel d'abord!* - en dit long sur l'importance réservée par ce parti aux problèmes communautaires, considérés comme l'occasion et non la cause de la crise. En novembre 1987, J. Gol affirmait à l'hebdomadaire *Pourquoi Pas?* (5 novembre 1987): "Si l'actuelle coalition n'est pas reconduite, vous verrez que l'urgence d'une révision de la Constitution ne sera plus de mise".

(11) "Néo-libéralisme" incarné principalement par R. Reagan aux USA et M. Thatcher en Grande-Bretagne, et (re)mis à l'honneur par des ouvrages comme ceux de F. VON HAYECK, *Droit, législation et liberté*, Paris, 1983, de M. et R. FRIEDMAN, *La liberté du choix*, Paris, 1980; *La tyrannie du statu-quo*, Paris, 1984, d'H. LEPAGE, *Demain le libéralisme*, Paris, 1980, de P. ROSANVALLON, *La crise de l'État-Providance*, Paris, 1981 et de G. SORMAN, *La solution libérale*, Paris, 1984.

maire" ¹², et de l'opinion même d'Annemie Neyts, présidente du parti "frère", le PVV, "incohérente": "On ne les voit pas au Parlement (...). Et aucun message (...). Ils n'ont jamais pu rendre leurs critiques cohérentes (...). Le PRL ne travaille pas et il n'est plus crédible" ¹³.

Que les dirigeants du PRL aient promptement pris conscience de cet état de fait, plusieurs indicateurs en témoignent. Il convient d'enregistrer, dès le mois de mai 1988, la création de "Perspectives libérales", club de réflexion dû à l'initiative du sénateur Hervé Hasquin ¹⁴. La mission assignée à ce groupement par son promoteur est révélatrice de préoccupations qui ne cesseront dès lors de s'affirmer au PRL. Le but de "Perspectives" serait de "rassembler des intellectuels (...) autour d'un débat d'idées", de modifier la "vision du PRL trop étriquée, trop focalisée sur l'action économique" et de "faire en sorte que libéralisme et humanisme aillent réellement de pair" ¹⁵. A l'automne 1988, Jean Gol en personne déclara que son parti allait "procéder à une réflexion en profondeur sur son programme et sur ses idées" ¹⁶, peu de temps avant que le *Soir* annonçât la mise sur pied, par l'ancien ministre, de sept "commissions de réflexion" ¹⁷. Sous peu, le retour de Gol à la tête du PRL serait sur toutes les lèvres...

3. Jean Gol, candidat à la présidence du PRL

Il faut situer au mois de janvier 1989, précisément, les premières rumeurs publiques faisant état d'un retour de Jean Gol à la présidence de son parti ¹⁸. Bien que l'intéressé soit resté discret sur ce point jusqu'en mars suivant, l'attention de certains journaux fut éveillée par les travaux préparatoires au congrès PRL convoqué à Woluwe-St-Pierre, le 28 janvier.

Deux points étaient inscrits à l'ordre du jour de ce congrès. D'une part, un document doctrinal - le "Projet libéral 1989", en gestation depuis plusieurs semaines -, devait y être exposé et soumis à discussion. En outre, une double proposition de modifications des statuts allait être présentée aux délégués. Le premier de ces amendements - celui qui suscita tous les commentaires - envisageait la

(12) Voir par exemple, *Dernière Heure*, 12 septembre 1988; *Libre Belgique*, 18 novembre 1988; *Soir*, 6 janvier 1989 et 21 août 1989; *Libre Belgique*, 28-29 janvier 1989.

(13) A. Neyts à *De Morgen*, 24 juin 1989.

(14) Hervé Hasquin (né le 31 décembre 1942), professeur d'Histoire à l'Université Libre de Bruxelles, recteur (1982-1986) et président du conseil d'administration de l'ULB (1986-), sénateur provincial du Brabant (1988-1991), sénateur de l'arrondissement de Bruxelles-Hal-Vilvorde (1991-).

(15) *Dernière Heure*, 19 mai 1988.

(16) *Soir*, 6 septembre 1988.

(17) *Soir*, 1 octobre 1988. La composition de ces commissions, livrée par le quotidien, s'établissait comme suit: Jean Gol (président du groupe "doctrine"), le "contestataire" Hervé Hasquin, Pierre Hazette, Jean Defraigne (réforme de l'État), Robert Henrion, Ministre d'État et "sage" du parti (budget et fiscalité), Étienne Knoops (économie), Henri Simonet (Europe), Louis Michel (infrastructure), Didier Reynders, "poulain" de J. Gol, assumant le secrétariat de trois commissions.

(18) Il s'agissait bel et bien d'un retour puisque l'intéressé avait présidé le PRL (constitué sous son impulsion quelques semaines auparavant) de juin 1979 à fin 1981, date de sa nomination comme Vice-Premier Ministre et Ministre de la Justice dans le gouvernement Martens V.

suppression de l'incompatibilité de la fonction présidentielle avec celle de parlementaire européen ¹⁹.

En dépit des propos circonspects de L. Michel et de J. Gol ²⁰, cette réforme fut immédiatement interprétée - non sans raison, la suite des événements allait le confirmer - comme une manoeuvre devant permettre à Jean Gol de briguer la présidence du parti, vacante en janvier 1990 ²¹, après avoir conduit la liste PRL aux élections européennes de juin 1989 ²².

Le 28 janvier, les congressistes libéraux approuvèrent sans la moindre difficulté les modifications statutaires ²³. En ce qui le concerne, le "Projet libéral 1989" reçut l'adhésion de l'assemblée par un vote d'"orientation", donné sous réserve de son approbation définitive par le comité permanent. Au surplus, l'assemblée adopta le texte d'une série de résolutions d'"actualité" ²⁴.

Il n'est pas superflu de s'arrêter un instant sur le "Projet libéral". Confectionné par une commission présidée par Jean Gol ²⁵, ce document bref ²⁶ défi-

(19) Incompatibilité prévue à l'article 9, paragraphe 5, alinéa 1er des statuts du PRL. Quant à l'autre proposition de modification statutaire (à l'article 17), elle visait à rendre plus stricte la limite d'âge (65 ans) imposée pour l'exercice de mandats électifs au niveau européen, national, régional et provincial, en transférant au bureau du parti la possibilité d'accorder des dérogations. Jusqu'alors, celles-ci étaient accordées par les fédérations d'arrondissement, avant d'être approuvées par le bureau.

(20) Suivant lesquels 1) cette révision des statuts était "générale", puisque s'appliquant également à la fonction de vice-président, de secrétaire général politique et de secrétaire général politique adjoint ; 2) elle ne faisait que supprimer une incompatibilité introduite en 1979, quand il était encore admis de cumuler un mandat de député européen avec un mandat de parlementaire national. Ce dernier cumul étant devenu impossible, il n'y avait plus lieu de laisser subsister dans les statuts la disposition visée. Ainsi, l'égalité était rétablie entre les deux types de mandats par rapport à la fonction présidentielle ; 3) le cumul d'un mandat européen et d'une fonction présidentielle était autorisé par les statuts d'autres partis, tel le PSC. Toutes ces observations étaient parfaitement exactes, mais ne répondaient pas à la question soulevée, de savoir quel serait le premier bénéficiaire de la mesure. Interrogé par un journaliste, Gol répondit que "rien ne disait que cela [la révision des statuts] lui était destiné", cf. *Libre Belgique*, 28-29 janvier 1989.

(21) Louis Michel avait été porté à la présidence du parti le 23 janvier 1982, et reconduit dans ses fonctions le 26 janvier 1986. Son mandat - fixé par les statuts à quatre ans - venait donc à expiration en janvier 1990. En septembre 1987 toutefois, une clause avait été introduite dans les statuts, qui prévoyait la possibilité d'une "rallonge" de deux ans. Cf. M. MAES, "De formele aanstelling van de partijvoorzitters in België, 1944-1990", dans *Res Publica*, XXXII, 1990/1, p. 32.

(22) Cf. *Soir*, 6 janvier 1989 ; *Libre Belgique*, 7 janvier 1989 et 28-29 janvier 1989. Le quotidien catholique, particulièrement critique à l'égard de Jean Gol, se demanda s'il n'y avait pas de "têtes nouvelles" pour "marquer plus efficacement l'aggiornamento du parti" et suggéra les noms de Daniel Ducarme et d'Antoine Duquesne (*Libre Belgique*, 7 janvier 1989).

(23) Une semaine auparavant, le comité permanent du parti avait du reste adopté ces modifications à une très large majorité, cf. *Libre Belgique*, 23 janvier 1989.

(24) Réforme de l'État, problèmes économiques et financiers, problèmes internationaux, polltisation de la fonction publique et avortement. Cf. *Congrès PRL de Woluwe-St-Pierre, 28 janvier 1989. Résolutions*, dactyl., 3 p. (Centre Paul Hymans, série "congrès PRL").

(25) Et composée de Hervé Hasquin (vice-président), du député de Huy-Waremme, Pierre Hazette (rapporteur), de Richard Miller, de Didier Reynders et de Benoît Rutten, ce dernier proche collaborateur de Jean Gol.

nissait les grands axes de l'orientation future du PRL. A travers ses huit sections, étaient posées les espérances et les ambitions du libéralisme francophone, notamment dans des matières telles que la construction européenne ("faire l'Europe") ou la réforme de l'État ("sans défaire la Belgique"). Quelques thèmes "classiques" étaient repris ou développés, tels la fusion des Conseils et des Exécutifs de la Communauté française et de la Région wallonne, la solidarité entre Bruxellois et Wallons et la création d'un espace européen de sécurité. Mais la véritable nouveauté résidait dans la présence de chapitres consacrés à des questions assez inhabituelles de la part de cette formation, ou à tout le moins traitées jusqu'alors dans une autre perspective : l'environnement, la coopération, l'enseignement, la pauvreté ou la défense des libertés et des droits de l'homme. "Nous inscrivons au rang des libertés de l'individu", pouvait-on y lire, "le droit à un environnement équilibré et sain". Et aussi : "Comment ne pas être sensible au fait que la misère redevient apparente dans nos quartiers, dans nos faubourgs, nos campagnes". Au chapitre des "nouveaux horizons", le PRL rappelait le combat libéral en faveur des droits de la personne, et proposait une conception tempérée du libéralisme économique et du rôle de l'État tel qu'il l'envisageait. En un mot, il s'agissait de "retrouver les accents du libéralisme social de Paul Janson, de Paul Hymans et de Jean Rey" ²⁷.

Incontestablement, l'adoption du "Projet libéral 1989" marquait un changement de cap du PRL, devenu "plus vert, plus social", et répétant au passage qu'il n'avait plus de "partenaire privilégié" ²⁸. Le parti affichait à la fois sa volonté de rencontrer des aspirations inédites ou restées à l'arrière-plan au cours des dernières années, et son souci d'un "retour" à ses sources humanistes, auxquelles il puiserait la substance de son inspiration future.

Cela étant, ce changement fut-il suffisant pour remettre le PRL sur les rails et surtout, parvint-il à convaincre les membres du parti, les sympathisants et les électeurs ? Il faut relever que le "Projet" ne semble pas avoir été l'occasion ou le point de départ, de débats organisés à tous les niveaux du parti. Dans les mois qui suivirent, il ne connut pas davantage de prolongements visibles, tendant à l'approfondir et à le préciser, et ne suscita pas d'initiatives importantes qui eussent pu prétendre s'en inspirer directement. Et les illusions que d'aucuns avaient peut-être nourries sur son rayonnement allaient être cruellement déçues par le verdict européen.

4. La préparation des élections européennes

Dans le style si admirablement dépouillé qui caractérise leurs analyses, les chercheurs du CRISP ont fait remarquer que "cette liste [PRL aux élections régionales bruxelloises du 18 juin 1989] est l'une de celles qui a connu le plus de changement entre la première présentation et le dépôt définitif. Ce sont principalement des interférences avec la constitution de la liste européenne qui les

(26) Il comptait dix-huit pages.

(27) *Projet libéral 1989*, janvier 1989, dactyl., 18 p.

(28) *Echo de la Bourse*, 30 janvier 1989 ; *Soir*, 30 janvier 1989 ; *De Standaard*, 30 janvier 1989 ; *Dernière Heure*, 30 janvier 1989.

expliquent" ²⁹. Notant cela, ces chercheurs soulignent du même coup ce qui fut l'une des caractéristiques dominantes de la "campagne européenne" des libéraux francophones.

Le 11 mars 1989, le bureau exécutif du PRL avait demandé à Jean Gol d'emmener la liste de son parti aux élections européennes fixées au 18 juin. Interrogé le lendemain au cours de l'émission "Faire le point", sur les antennes de la RTBF, l'intéressé, qui avait d'ores et déjà accepté de confectionner la dite liste, se montra très réservé au sujet de sa propre candidature. Par contre, et pour la première fois, il laissa clairement entendre qu'il entrait bien dans ses intentions de succéder à Louis Michel en janvier 1990, comme président du parti, confirmant les hypothèses auxquelles certains organes de presse avaient fait écho deux mois plus tôt ³⁰.

Le suspense prit fin deux jours plus tard (14 mars), lorsqu'à une nouvelle réunion du bureau exécutif, Gol informa qu'il ne serait pas tête de liste européenne. Comme prévu, il se chargerait d'établir l'ordre de présentation des candidats de son choix, dont les noms furent présentés à la presse le 15 mars ³¹.

Cette liste, qui donna lieu aux conjectures les plus variées, se signalait d'abord par l'absence, en ordre utile (et comme effectif), des trois euro-députés PRL sortants. Michel Toussaint, qui aurait fait part à Gol de sa "volonté de ne plus se représenter" ³², disparaissait purement et simplement ³³. Anne André ³⁴ et Luc Beyer de Rycke ³⁵ se retrouvaient respectivement à la première et à la deuxième suppléance. Les trois premières places étaient attribuées à l'ancien ministre François-Xavier de Donnée ³⁶, à Jean Defraigne, ancien ministre et ancien président

(29) Cf. P. BLAISE, E. LENTZEN et X. MABILLE, "Enjeux et stratégies du scrutin régional bruxellois", *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1989, n° 1238, p. 20-21. En vertu de la loi spéciale du 12 janvier 1989, créant les institutions de la Région de Bruxelles-Capitale, les 75 membres du nouveau Conseil régional devaient être désignés directement par le corps électoral régional. La date des ces élections fut fixée au 18 juin 1989, c'est-à-dire le même jour que les élections européennes.

(30) *Dernière Heure*, 13 mars 1989; *Soir*, 13 mars 1989.

(31) Ces noms avaient été communiqués par Gol aux membres du bureau exécutif. Cf. *Le Vif-L'Express*, 24 mars 1989.

(32) *Dernière Heure*, 17 avril 1989.

(33) Michel Toussaint (né le 26 novembre 1922), Ancien Ministre, Ministre d'État, député européen depuis 1984. Agé de 66 ans au moment de l'établissement de la liste, Toussaint était théoriquement visé par les prescriptions statutaires en matière de limite d'âge. Signalons cependant que deux candidats dépassaient cette limite (fixée à 65 ans): Edgar Kesteloot (né le 5 octobre 1922), libéral "écologiste", placé en quatrième position derrière Jacqueline Mayence, et Pol Boël (né le 11 mai 1923), sénateur de Mons et industriel, dixième effectif.

(34) Anne André-Léonard (née le 16 novembre 1948), échevin à Ottignies, député européen depuis 1985.

(35) Luc Beyer de Rycke (né en 1933), journaliste, député européen depuis 1979.

(36) François-Xavier de Donnée (né le 29 avril 1941), professeur d'économie politique à l'Université Catholique de Louvain, sénateur (1981-1985) puis député de l'arrondissement de Bruxelles (1985-), Secrétaire d'État à la Coopération au Développement (1983-1985), Ministre de la Défense nationale et Ministre de la Région bruxelloise (1985-1988).

de la Chambre ³⁷, et à Jacqueline Mayence, également ancien ministre ³⁸. D'autre part, une telle liste imposait de modifier celle que la fédération bruxelloise du PRL (la "Régionale") avait annoncée pour le scrutin régional ³⁹.

Il restait à cette liste à obtenir l'approbation du comité permanent du parti, convoqué à Wavre le 15 avril. C'est le moment que choisit Luc Beyer pour déplorer, à la tribune, le "désaveu" infligé par le parti à ses euro-députés en exercice et regretter le peu d'égard manifesté à sa fédération bruxelloise. Cette "sortie", peu goûtée par les dirigeants du parti, s'accompagna de nouvelles retouches aux listes européenne et bruxelloise du PRL. Par une décision du comité permanent, prise le jour même, Beyer fut exclu de la liste européenne, et au cours de la semaine qui suivit, son nom fut rayé de la liste régionale bruxelloise ⁴⁰.

En laissant là ces péripéties, on peut s'interroger sur les motifs des hésitations de Jean Gol et sur les raisons de son refus final d'assumer la conduite de l'euro-liste. L'absence d'intérêt véritable d'un mandat européen, aux yeux de l'ancien Vice-Premier, fut notamment invoquée, cela d'autant que son adversaire socialiste Guy Spitaels avait renoncé au combat. Le seul enjeu personnel de la lutte se serait dès lors résumé à un duel, jouable mais vain, avec le social-chrétien Gérard Deprez. Et puis, de l'aveu même de Gol, un mandat strasbourgeois se payait au prix d'une "prépension dans la politique nationale". Tout ceci renforçait l'homme dans son désir de jouir d'un printemps paisible ⁴¹. Ces explications, apparemment excellentes, prennent toutefois une autre portée si l'on se souvient que six mois plus tôt, Gol et Michel avaient soutenu virilement que

(37) Jean Defraigne (né le 19 avril 1929), avocat, député de l'arrondissement de Liège (1965-1974 et 1977-), sénateur (1974-1977), Secrétaire d'État à l'Économie régionale (1973-1974), Ministre des Travaux publics (1974-1976), président de la Chambre des Représentants (1980-1988), Ministre d'État.

(38) Jacqueline Mayence-Goossens (née le 14 septembre 1932), sénateur de l'arrondissement de Charleroi (1978-), Secrétaire d'État à la Coopération au Développement (1981-1983), Ministre de la Région wallonne pour le Logement et l'Informatique (1983-1985).

(39) Initialement, F.X. de Donnée avait été pressenti pour emmener la liste régionale bruxelloise. Celle-ci devait être "poussée" par Roger Nols, bourgmestre de Schaerbeek et candidat indépendant. Luc Beyer avait reçu, quant à lui, la sixième place. Finalement, De Donnée fut remplacé par le député Armand De Decker, Nols n'apparaissant plus sur la liste définitive. Cf. P. BLAISE, E. LENTZEN et X. MABILLE, "Enjeux et stratégies du scrutin régional bruxellois", *op. cit.*, p. 20-21.

(40) Jacqueline Rousseaux, épouse d'Armand de Decker, fut désignée à la deuxième suppléance européenne, en remplacement de Beyer. Le sénateur Jean-Pierre de Clippele obtint quant à lui la sixième place qu'occupait Beyer sur la liste régionale. La décision du comité permanent aurait été prise à l'unanimité des membres présents. Par contre, le vote du bureau de la Régionale bruxelloise du PRL fut obtenu par neuf voix contre huit abstentions. Le président de la Régionale, Albert Demuyter, justifia ce vote en invoquant d'autres raisons que l'incartade de Beyer, en l'espèce le refus de l'intéressé de préciser s'il se porterait ou non candidat européen sur une liste concurrente, et sa détermination proclamée d'"intensifier ses attaques contre les chefs de file PRL". Cf. *Dernière Heure*, 17 avril et 19 avril 1989; *Libre Belgique*, 17 avril 1989.

(41) Comme il l'avait exprimé sur le plateau de la RTBF. Cf. *Soir*, 13 mars 1989; *Dernière Heure*, 13 mars 1989.

ces élections européennes constitueraient un "test national"⁴². Et cela corrobore l'hypothèse d'un "repli stratégique": une victoire ne lui paraissant pas acquise, Gol avait estimé qu'il avait plus à perdre qu'à gagner dans cette bataille, notamment dans la perspective de sa course à la présidence du parti.

5. La défaite européenne et les débuts du "ras-le-Gol"

L'issue du scrutin européen ne déçut point, en tous cas, les prévisions les plus pessimistes, en supposant que de telles prévisions aient jamais existé. Le PRL recueillait 423.511 suffrages (18,9% dans le collège francophone). Par rapport à son score européen de 1984, c'était là une perte de 117.000 voix (5,2%), qui se concrétisait par la perte d'un siège⁴³. La comparaison - peut-être impropre mais combien tentante - avec les élections législatives de 1987, accentuait ce mauvais résultat, puisque le préjudice se chiffrait à 154.000 voix et révélait qu'en l'espace d'un an et demi, plus du quart de l'électorat libéral francophone s'était évaporé.

Les raisons de cette débâcle sont évidemment multiples. Sans doute, le PRL n'avait-il plus bénéficié d'une puissante "locomotive", comme Roger Nols l'avait été en 1984. Il était certainement victime de l'ambiance générale, de l'aspiration diffuse au changement et de la manière, somme toute peu convaincante, avec laquelle il y avait réagi. Transposant cela avec les mots de l'homme de la rue, nous pourrions dire qu'il n'y avait pas de raison capitale d'appuyer massivement un PRL qui n'avait pas fait grand-chose pour cela, pour sanctionner la politique d'un gouvernement qui, selon toutes apparences, ne méritait pas vraiment d'être puni. Aussi les électeurs désireux d'"autre chose" s'étaient-ils tournés vers les écologistes. Ceci, bien sûr, n'était pas tout et le résultat (relativement) intéressant du PVV était là pour en attester⁴⁴. Les hésitations qui avaient présidés à la constitution de la liste, les dissensions internes, auxquelles l'incident Beyer avait donné un relief particulier⁴⁵ et le manque d'efficacité de la campagne, avaient contribué indiscutablement à la contre-performance. Plus commodément, pour un certain nombre de militants et mandataires du PRL, l'explication de la défaite, c'était un homme : Gol.

(42) "Les élections européennes, elles, seront un véritable test, un sondage national grandeur nature..." (J. Gol au *Soir*, 6 septembre 1988); "Puis viendront les élections européennes où on pourra véritablement se compter (...). J'attends mon heure" (L. Michel au *Soir*, 19 septembre 1988).

(43) E. LENTZEN, X. MABILLE et J. VANLAER, "Les élections européennes de juin 1989", *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1989, n° 1242, p. 20 et ss.

(44) Le PVV, emmené par Willy De Clercq, engrangea 131.000 supplémentaires par rapport à 1984. Ce résultat se situait toutefois à un niveau inférieur au score réalisé par les libéraux flamands aux élections législatives de 1987.

(45) L'"incident Beyer" se prolongea durant plusieurs semaines, Luc Beyer critiquant l'"arbitraire" de Gol et répétant *urbi et orbi* que les positions qu'il avait défendues dans la question israélo-arabe étaient à l'origine de son éviction. Louis Michel, pour sa part, rappela qu'il était difficile, compte tenu de la présence du Bruxellois De Donnée comme tête de liste, de contenter l'autre Bruxellois Beyer et évoqua - assez curieusement - les "appuis implicites de Beyer au régime de Pinochet". Cf. *Le Vif-L'Express*, 28 avril 1989; *Echo de la Bourse*, 16 juin 1989; *Libre Belgique*, 9 juin 1989, 30 octobre 1989 et 4 novembre 1989. Finalement, Beyer concocta, avec l'aide de l'ex-UDRT Robert Hendrick, la "Liste indépendante bruxelloise pour le renouveau et l'entente" (LIBRE). Cette liste obtint un score insignifiant au scrutin régional bruxellois.

6. La fronde

Que la défaite aux élections européennes ait donné le signal de la contestation, il est d'autant plus aisé de s'en persuader qu'il ne fallut pas plus de cinq jours pour qu'en surgissent les premiers symptômes. L'initiative, cependant, prit une forme et un visage auxquels personne, vraisemblablement, ne s'attendait. La forme, ce fut une conférence de presse. Quant au visage, il appartenait à un avocat bruxellois, Alain Zenner, militant libéral d'assez fraîche date et à peu près inconnu du la majorité du ban et de l'arrière-ban libéral, un anonyme donc... sauf à y regarder de plus près ⁴⁶. En effet, Zenner n'était pas seulement conseiller communal d'Uccle et ancien chef de cabinet adjoint d'Arnaud Decléty ⁴⁷. animateur des "Perspectives libérales" d'Hervé Hasquin, il était également le gendre du Ministre d'État Robert Henrion. C'est à son beau-père, d'ailleurs, qu'il emprunta les termes même de son intervention ⁴⁸, dans laquelle il recommandait en substance une élection présidentielle "vraiment démocratique", à organiser sans tarder, ainsi que l'ouverture d'un grand débat d'idées au sein du parti ⁴⁹.

Cette démarche, qu'en dépit de certaines apparences, son auteur affirma n'être téléguidée par personne ⁵⁰, eut pour conséquence immédiate et directe de faire rebondir à la fois le débat - amorcé depuis un an, environ - de l'"ouverture sociale" du parti, et la question de son mode de fonctionnement interne. En d'autres termes, le geste de Zenner ⁵¹ marquait le coup d'envoi de ce qu'on appellerait bientôt le "ras-le-Gol". Dans les jours et les semaines suivantes, interviews et déclarations contradictoires ou équivoques se succédèrent, émanant pêle-

(46) Alain Zenner, âgé de 43 ans, avait adhéré au Parti Socialiste en 1982. Il l'avait quitté, selon ses propres dires, parce que "choqué par le dogmatisme de l'appareil". Passé au PRL, il avait été élu, en 1988, conseiller communal à Uccle.

(47) Arnaud Decléty (né le 24 août 1933), sénateur de l'arrondissement de Tournai-Ath-Mouscron, ministre de l'Économie, de l'Emploi et des Classes moyennes pour la Région wallonne (1985-1988).

(48) "Celui qui s'est laissé porter au sommet des grands emplois doit savoir qu'il portera le destin de l'institution (...). Il doit savoir que lorsqu'un grand échec surgit dans la sphère de sa compétence (...), il devra (...) en supporter le poids (...). Dans ce moment douloureux, il sera seul juge de ce que lui commande sa conception de l'honneur". Zenner "réutilisait" à l'adresse de Jean Gol, ces mots que Robert Henrion avait prononcés au Parlement, en juillet 1985, dans le débat sur l'affaire du Heysel, débat au cours duquel le PRL avait réclamé la démission du Ministre de l'Intérieur Nothomb.

(49) *Soir*, 24 juin 1989; *Libre Belgique*, 24 juin 1989. Zenner suggérait d'organiser l'élection présidentielle au mois de septembre. Il assurait ne caresser aucune ambition personnelle et n'éprouver aucun ressentiment à l'égard de Gol, mais estimait indispensable un "renouveau de la pensée libérale", dont une élection comportant plusieurs candidats-présidents pourrait être le point de départ.

(50) Le quotidien catholique flamand *De Standaard* (24-25 juin 1989) prétendit reconnaître dans l'initiative de Zenner l'oeuvre du "puissant clan de la francophone et très laïque Université Libre de Bruxelles".

(51) Geste qui fut salué, aux dires de son instigateur, par des "messages de sympathie qui me confirment dans l'idée que beaucoup de libéraux pensent comme moi" (*Libre Belgique*, 15 juillet 1989).

mêle de "rebelles" de toujours ⁵², de "sages" ⁵³, de libéraux "historiques" ⁵⁴, d'"étoiles montantes" ⁵⁵ et de porte-parole de la jeunesse militante ⁵⁶.

7. Vers la solution bicéphale

Quelle influence eut au juste, sur un Jean Gol demeuré silencieux (sur la scène publique, s'entend), le déferlement des déclarations de défiance, des signes d'opposition ⁵⁷ mais aussi des témoignages d'allégeance? Quelle furent l'objet et le contenu des conciliabules, des contacts "bilatéraux" et des conversations qui probablement, se multiplièrent au cours de l'été pour examiner la situation nouvelle et en dégager une issue? Ce qui se produisit précisément au cours de l'été chaud de 1989, l'historien est bien en peine, faute de sources, de le reconstituer avec certitude. Il pourrait même affirmer, sans risquer de tromper les apparences de réalité, qu'il ne se passa pas grand-chose... *The dog did nothing in the night-time. - That was the curious incident, remarked Sherlock Holmes.*

La question de la présidence allait pourtant connaître, après la trêve estivale, un dénouement aussi spectaculaire qu'inattendu, marqué en deux temps bien distincts.

Première phase, celle de l'emballlement et du "trop-plein" des candidatures, signifiées dans la foulée des interviews de rentrée accordées par Jean Gol au *Vif* et au *Soir* ⁵⁸. Déclarant avoir "beaucoup réfléchi pendant l'été", le chef de file désormais contesté situait adroitement l'enjeu de la présidence du PRL. Il fallait, à ses yeux, éviter la "pléthore de candidats" pour ne pas menacer l'unité du

(52) Cf., par ex., le "point de vue" d'un "rebelle" déclaré, P. HOUTMANS, "PRL : le printemps des rénovateurs", dans *Libre Belgique*, 27 juin 1990. Le même quotidien détterra aussi les propos tenus en janvier 1989 par un autre "rebelle", l'ancien ministre André Damseaux, qui n'avait pas écarté l'éventualité de sa propre candidature (*Libre Belgique*, 28-29 janvier 1989 et 28 juin 1989).

(53) Jean Defraigne, Ministre d'État, au *Peuple* (27 juin 1989): "Quel que soit le président du PRL demain, il ne pourra éviter cette façon de voir [une réflexion au sein du parti]. (...) Et je crois que c'est un certain signe de santé qu'il y ait un échange d'idées à ce sujet [l'élection à la présidence]".

(54) Michel Toussaint à la *Nouvelle Gazette*: "Le meilleur [candidat]?: c'est celui (...) qui est décidé à exercer sa fonction toute la durée de son mandat et même pendant deux mandats si possible, tout en refusant toute fonction ministérielle" (...). Cité par le *Soir*, 21 août 1989.

(55) Daniel Ducarme à la *Dernière Heure* (30 juin 1989): "Je veux faire le décalage entre l'agressivité malsaine qui se porte sur un homme [Gol] par rapport à l'effort structurel que nous devons faire, en tant que libéraux. (...) Tout le monde doit porter le même maillot et le mouiller". Ducarme écartait l'hypothèse de sa propre candidature contre Gol ("Je poserais un acte de division en le faisant") et annonçait par contre que, Gol élu, il serait candidat au secrétariat général politique du PRL.

(56) Cf. J.-L. Crucke [président des Jeunes Réformateurs Libéraux, JRL], "Une équipe renouée pour le PRL", dans *Libre Belgique* (31 août 1989): "Comme toute équipe, celle-ci doit se choisir (...) un homme d'expérience ayant la volonté de refaire du PRL un parti de propositions et de mobilisation des citoyens d'abord, un parti de gouvernement ensuite (...). Nul mieux que Jean Gol ne pourrait relever ce défi".

(57) Selon *Le Soir* (21 août 1989), quatre des cinq sections de la fédération PRL de Huy-Waremme auraient fait connaître, au début de l'été, leur refus d'appuyer la candidature de Gol.

(58) *Le Vif-L'Express*, 1 septembre 1989; *Soir*, 1 septembre 1989.

parti. La solution idéale passait donc par une personnalité de consensus, dont la tâche essentielle consisterait à bâtir une "alternative crédible" et à réorganiser le parti. A cet égard, Gol rappelait qu'au sein de ce dernier, et notamment au niveau du bureau exécutif ⁵⁹, le désir avait été manifesté à plusieurs reprises qu'il se portât candidat. Il le serait effectivement si ses "amis continuaient à [le] soutenir", tout en soulignant que d'un point de vue personnel, il y avait là "plus d'inconvénients que d'avantages" ⁶⁰. Quant à l'éventualité d'autres candidatures, il n'y voyait, comme tel, aucune objection véritable. Sauf à considérer les formules percutantes dont le personnage était tellement friand ⁶¹, une phrase méritait tout spécialement d'être épinglée, dans la mesure où Gol y fixait les limites de toute solution alternative et suggérait ce que serait, quoiqu'il arrive, sa ligne de conduite ultérieure : "Qui croit que j'aie besoin d'être président du PRL pour avoir mon mot à dire dans ce parti?"...

Les commentaires de Gol procédaient assurément d'un souci de "verrouiller" en douceur la candidature présidentielle, en déterminant le profil, la mission, la portée, l'espace privilégié au sein duquel l'accord devrait préalablement s'effectuer sur un nom (le bureau exécutif) et enfin l'échéance - "avant la rentrée parlementaire". Aussi, l'annonce de la candidature de Daniel Ducarme - dans le *Soir* du mardi 5 septembre - fut-elle interprétée comme un authentique défi, bien que le député de Thuin affirmât poser son geste dans l'esprit de l'"ouverture opérée par Jean Gol" ⁶² et sous réserve que Louis Michel ne se représenterait plus. En réalité, ces protestations de loyalisme ne pouvaient dissimuler la singularité d'une initiative qui court-circuitait la stratégie de Gol. Ducarme recadrerait non sans habileté le caractère d'une élection à laquelle, conformément aux statuts et pour la première fois, tous les membres du parti étaient appelés à prendre part ⁶³. Dans un même ordre d'idées, il indiquait sa résolution à "mettre le parti en congrès" et à jouer la carte de la participation de toutes les composantes de l'appareil. A l'instar de Gol, il dévoilait son programme, imprégné de préoccu-

(59) Le bureau exécutif du PRL réunissait l'élite du parti : le président et les anciens présidents, le premier vice-président, les trois vice-présidents, le secrétaire général politique et le secrétaire politique adjoint, le trésorier général et le trésorier général adjoint, les Ministres d'État, les (anciens) Ministres et Secrétaires d'État, les chefs de groupe aux différentes assemblées parlementaires (Chambre, Sénat, Conseils régionaux et Conseil de la Communauté française) et le président de l'importante Commission de conciliation et d'arbitrage du parti. Organe restreint, le bureau exécutif avait notamment pour fonction de représenter le parti et d'en assurer la gestion politique dans des circonstances exceptionnelles (crises gouvernementales, périodes électorales, négociations gouvernementales...).

(60) L'ex-ministre rappelait qu'il avait déjà été président de 1979 à 1981 et que dans cette fonction, il avait conduit son parti à des sommets électoraux qu'il lui serait difficile de dépasser. Il n'avait donc "plus grand-chose à prouver". Cf. *Le Vif-L'Express*, 1 septembre 1989.

(61) Sur la présidence : "On ne désigne pas un président du PRL comme on choisit un after-shave"; sur Alain Zenner : "A défaut de posséder les charmes de la Cicciolina, il a trouvé une autre astuce pour sortir de l'anonymat".

(62) Lequel Gol avait été mis au courant, par Ducarme lui-même, de cette initiative (*Vers l'Avenir*, 6 septembre 1989).

(63) "Il va de soi que nous aurons un débat au sein du bureau exécutif dont je fais partie. Mais il est clair aussi que l'élection se fera au suffrage universel des membres". Ce mode de désignation du président au suffrage universel "interne" obéissait à une clause insérée dans les statuts (paragraphe 1 de l'article 9) en septembre 1987. Cf. M. MAES, *op. cit.*, p. 32.

pations "sociales", ce qui n'était certes plus particulièrement original. Mais l'élu thudinois pouvait faire état d'une expérience mayorale ⁶⁴ et d'une formation d'assistant social qui crédibilisaient son message et marquaient la différence face à l'"élitiste" Gol ⁶⁵.

En se portant, comme il le faisait, sur la ligne de départ, Daniel Ducarme se mettait en contradiction avec ses propres déclarations de juin ⁶⁶. Du temps avait passé, et il s'était apparemment persuadé - peut-être même l'avait-on aidé à cela - que son heure était arrivée. Du même coup, il donnait une physionomie nouvelle à la course à la présidence. On apprit simultanément que la fédération PRL de la province de Namur avait choisi son propre candidat en la personne du sénateur Jean Barzin ⁶⁷, tandis que l'ancien ministre et sénateur Antoine Duquesne laissa entendre qu'il entrerait en lice, comme l'en pressait "un grand nombre de ses amis", mais seulement en cas de désistement de Gol ⁶⁸.

En moins d'une semaine, l'inflation redoutée par Gol avait bel et bien pointé et il apparaissait maintenant que les 45.000 membres du PRL ⁶⁹ auraient éven-

(64) Daniel Ducarme était devenu bourgmestre de Thuin à l'issue des élections communales d'octobre 1988.

(65) *Soir*, 5 septembre 1989.

(66) Cf. supra, note 55.

(67) Jean Barzin (né le 12 février 1947), avocat, député (1981-1985) et sénateur (1985-) de Namur. La rumeur de la candidature de Barzin circulait depuis quelques temps. L'intéressé affirma que sa décision avait été prise "dès le lendemain des élections européennes" mais qu'il en avait différé l'annonce pour éviter "qu'elle apparaisse comme une critique". C'est le lundi 4 septembre que la fédération provinciale namuroise lui accorda l'investiture (*Dernière Heure*, 6 septembre 1989).

(68) *Dernière Heure*, 6 septembre 1989; *Libre Belgique*, 6 septembre 1989. Initialement, Antoine Duquesne était pressenti pour devenir vice-président du PRL, dans une configuration où Gol occuperait la présidence et Ducarme, le secrétariat général politique. Cf. *Soir*, 21 août 1989. Il est probable que Gol lui-même faisait partie des "amis" en question.

(69) Il est en fait assez difficile de s'assurer du nombre précis de membres que comptait alors le PRL. Des données émanant du parti lui-même faisaient état de 46.430 membres en 1989 ("La morphologie des partis politiques francophones en 1988 et 1989", dans *Res Publica*, XXXII, 1990, 2-3, p. 322). C'était là une très légère progression - un frémissement - par rapport à 1988 (45.824) mais une chute spectaculaire en comparaison du nombre d'adhérents que le parti avait déclaré pour l'année 1987 (76.298 d'après *Idem*, XXX, 1988, 2-3, p. 326). D'autres sources chiffrèrent ces membres à 66.000 (*De Standaard*, 6 septembre 1989) ou 55.000 (Jean Barzin au *Soir*, 16 septembre 1989). En tout état de cause, on ne peut considérer comme base "fiable" que le chiffre de 44.590 membres (en règle de cotisation pour les années 1988 et 1989) diffusé en décembre 1989, au moment de l'élection "ducale" (*Dernière Heure*, 16 décembre 1989 et 18 décembre 1989). En signalant toutefois qu'à la même époque, un ancien parlementaire libéral se plaignait de ce que "la désorganisation [du parti] est telle qu'au 1er décembre 1989, personne ne m'a encore présenté ma carte de membre pour l'année qui s'achève".... (J. MILITIS, "Une mission, un seul chef", dans *Libre Belgique*, 11 décembre 1989).

tuellement à se prononcer entre plusieurs candidats ⁷⁰: Barzin à coup sûr, peut-être Gol ⁷¹, Ducarme et Duquesne conditionnellement.

Restait le cas de Louis Michel. Le président en titre n'avait pas encore pris publiquement position, mais il n'était pas douteux que son attitude serait décisive et ce dans tous les cas de figure. D'abord parce qu'il occupait sur l'échiquier libéral la place centrale tant convoitée et qu'il disposait toujours de solides appuis, entre autres celui de sa puissante fédération de Nivelles. Ensuite en raison de la possibilité que lui ménageaient les statuts, de "repiquer" pour deux ans ⁷².

C'est effectivement la solution qu'il brandit le 11 septembre, devant le bureau exécutif, en annonçant la convocation d'un comité permanent auquel il envisagerait de demander la dérogation requise pour solliciter un ultime mandat, "si le parti devait être confronté à un risque sérieux de division" ⁷³. En outre, Michel parvint à créer l'événement avec une autre de ses propositions pacificatrices. Il s'agissait rien moins que d'organiser un congrès doctrinal, centré sur quelques grands thèmes qui fourniraient un programme au futur président ⁷⁴ et emballé dans un calendrier en béton ⁷⁵.

La tactique défendue par Louis Michel - et sanctionnée par le sanhédrin libéral unanime -, appelle quelques commentaires. Son *timing* si minutieux répondait naturellement à une volonté d'enchâsser le bal successoral dans une chorégraphie que nulle extravagance ne viendrait contrarier. Ingénieusement récupéré, le thème du congrès doctrinal permettait de "dépersonnaliser", aux yeux de l'opinion, le débat sur la présidence, en le déplaçant sur le terrain des idées et du programme. L'intention était d'autant plus manifeste qu'aux dires mêmes de la plupart des intéressés, il n'y avait pas entre eux de réelle divergence de

(70) Immédiatement, des voix s'élevèrent en faveur de l'un ou l'autre de ces postulants. Le 4 septembre, le bureau de la Régionale PRL de Bruxelles se prononça presque unanimement pour Gol, avant que des rumeurs ne fassent état de réticences voire d'oppositions de la "base" (*Soir*, 6 septembre 1989 et *Libre Belgique*, 9 septembre 1989). L'ancien ministre liégeois reçut aussi l'appui déclaré de son collègue carolorégien Étienne Knoops (*Nouvelle Gazette*, 11 septembre 1989). Pour sa part, le "rebelle" André Damsseaux se rallia promptement à la candidature de Ducarme (*Dernière Heure*, 6 septembre 1989).

(71) Qui répéta, dans une déclaration faite à la presse le 5 septembre (Cf. *Soir*, 6 septembre 1989) et une fois encore lors de l'émission Contrepoint (RTL) diffusée le 10 septembre (*Nouvelle Gazette*, 11 septembre 1989), ne pas être "personnellement demandeur de la fonction".

(72) Cf. supra, note 21.

(73) *Soir*, 12 septembre 1989; *Dernière Heure*, 12 septembre 1989.

(74) Fiscalité, immigration, problèmes sociaux et humains (culture, enseignement et exclusion sociale), environnement et fonction publique.

(75) Ce calendrier prévoyait notamment l'organisation, par les fédérations, de débats préparatoires au congrès et à l'élection présidentielle (novembre); la réunion du comité permanent (novembre); deux journées de congrès doctrinal (2 et 3 décembre); la déclaration de vacance de la présidence et le dépôt des candidatures (du 4 au 23 décembre); l'élection proprement dite (13 janvier 1990); l'installation du président (20 janvier). Cf. *Dernière Heure*, 12 septembre 1989.

vues⁷⁶. En même temps, tous les prétendants étaient mis sur un pied d'égalité, ce qui pouvait passer pour une victoire de Daniel Ducarme⁷⁷. Avec le recul, on est en droit de se demander toutefois si ce n'était pas plutôt une façon de gêner l'ascension d'un candidat "sauvage", réputé redoutable et qui avait fait du congrès doctrinal l'un de ses leitmotiv. Après tout, ce congrès servait tout aussi bien les intérêts d'un Duquesne, moins populaire et encore mal échauffé, ceux d'un Gol, très à l'aise dans les recueils idéologiques, voire ceux d'un Michel, pour lequel il constituerait une sortie combien médiatique. Début décembre, au Palais des congrès de Liège⁷⁸, l'applaudimètre révélerait d'ailleurs que le prestige de Gol et de Michel n'avait pas perdu grand-chose de son éclat⁷⁹.

Quoi qu'il en soit, une phase de décongestion s'amorçait, confirmée le 14 septembre par les déclarations de Gol au bureau du parti, suivant lesquelles il ne serait "en aucune façon" candidat à la présidence"⁸⁰.

Cet abandon, assez peu surprenant⁸¹, laissait en piste trois compétiteurs. Barzin, de toute évidence, n'était là que pour la beauté du geste. Ce jeune avocat - il avait 42 ans, comme Louis Michel - ne disposait ni des soutiens, ni de l'expérience politique dont pouvaient se prévaloir ses concurrents. Catholique pratiquant, il s'était singularisé par son opposition aux projets de dépénalisation de l'avortement et paraissait peu susceptible de réaliser l'unité sur sa personne. Tout laissait donc prévoir que la bataille se limiterait à un combat entre ceux que les journalistes commençaient à appeler les "Ducs", ce que la presse flamande, en expliquant à ses lecteurs l'origine patronymique du sobriquet, traduisait naturellement - et non sans candeur - par "de Hertogen"⁸².

Bien des points communs rapprochaient ces présidentiables. Tous deux pouvaient se présenter devant le "peuple libéral" comme des hommes jeunes⁸³. L'un et l'autre incarnaient en même temps une certaine continuité, puisqu'ils

(76) Cf. Ducarme au *Soir* (5 septembre 1989); Gol à la *Libre Belgique* (6 septembre 1989); *Dernière Heure*, 7 septembre 1989; Antoine Duquesne se demanda ingénument s'il ne fallait pas considérer la formule du congrès doctrinal comme le signe d'"un excès de prévoyance, car je ne vois pas dans le ton de notre débat la moindre raison d'affréter d'ores et déjà une ambulance" (*Soir*, 14 septembre 1989).

(77) Cf. *Soir*, 12 septembre 1989. Le bureau exécutif ne se prononçait pas, en tout cas, sur la candidature du député de Thuin.

(78) Selon les informations répercutées par la *Dernière Heure* (12 septembre 1989), le congrès doctrinal devait avoir lieu à Bruxelles. C'est finalement à Liège - en terre "goliennne" - qu'il se réunit.

(79) Cf. *Soir*, 4 décembre 1989; *Echo de la Bourse*, 5 décembre 1989; *Libre Belgique*, 8 décembre 1989.

(80) *Dernière Heure*, 15 septembre 1989. Gol réitéra sa décision quelques jours plus tard (*Libre Belgique*, 25 septembre 1989).

(81) Puisque la candidature de Ducarme avait bouleversé les desseins de l'ancien Vice-Premier et transformé en parcours du combattant la voie rectiligne ébauchée par Gol; puisque Gol s'était réservé une sortie honorable en insistant sur les "inconvenients personnels" et en dissociant la fonction présidentielle de son propre crédit politique, ce que personne ne songerait à lui contester sérieusement; puisqu'enfin, un candidat de son écurie - Duquesne - se tenait fin prêt pour affronter Ducarme.

(82) Cf. par exemple *Gazet van Antwerpen*, 18 décembre 1989; *Het Laatste Nieuws*, 27 janvier 1990.

(83) Antoine Duquesne était né le 3 février 1941, Daniel Ducarme le 8 mars 1954.

étaient issus du défunt PLP ⁸⁴. Au sein du PRL, les deux hommes comptaient des parrains d'envergure : Ducarme passait pour le "poulain" de Michel, tandis que Duquesne avait été, de 1981 à 1987, chef de cabinet de Gol, qu'il connaissait du reste depuis l'adolescence. Jeunes, les "Ducs" étaient aussi des figures plutôt nouvelles sur la grande scène médiatique, malgré leur passé ministériel ⁸⁵. *Last but not least*, c'étaient, comme Gol et comme Michel, des parlementaires wallons ⁸⁶. Sur le fond, peu de choses les distinguaient, à ceci près que Duquesne semblait un rien moins "social" et que Ducarme était certainement plus "wallon" ⁸⁷. En fait, - et malgré (ou à cause de) ces similitudes de profils et de trajectoires, chacun des "Ducs" entamait son périple avec un handicap qui risquait de s'avérer fatal, et qui dérivait de la position de l'un et l'autre au sein de la constellation réformatrice libérale. L'avocat Antoine Duquesne avait la physionomie d'un "homme de dossiers", d'un "intellectuel" représentatif de l'*establishment* libéral. L'image d'"homme de Gol" lui collait à la peau, bien qu'il ait déployé des efforts méritoires pour s'en détacher ⁸⁸. En revanche, il n'avait, de son tuteur, ni le charisme ni la notoriété, et si la bienveillance des "barons" lui était acquise, rien ne l'assurait de la sympathie des affiliés. Son concurrent, par contre, s'était forgé une silhouette de "battant", d'"homme de terrain", fort peu prisée des notables du parti ⁸⁹ mais appréciée, de l'avis général, par la base militante. Tout à l'inverse du "Duc" luxembourgeois, Ducarme partait favori pour

(84) Parti de la Liberté et du Progrès, né de l'"ouverture au chrétiens" opérée en 1961 par Omer Vanaudenhove. Le PLP succédait au vieux parti libéral. Déchiré par les querelles linguistiques, il se décomposa lui-même au début des années 1970. Son aile wallonne (PLPW) fusionna en 1976-1977 avec des fragments du Rassemblement wallon (dont Gol, François Perin et Étienne Knoops), donnant naissance au PRLW puis au PRL. Sous la houlette de Frans Grootjans et de Willy De Clercq, la composante flamande poursuivit une existence moins agitée. Elle conserva son appellation d'origine (Partij voor Vrijheid en Vooruitgang, PVV) jusqu'en novembre 1992, date de la création des Vlaamse Liberalen en Democraten (VLD) par Guy Verhofstadt.

(85) Duquesne avait été Ministre de l'Éducation nationale en 1987-1988. Pour sa part, Ducarme avait occupé, au sein de l'Exécutif régional wallon, les fonctions de Ministre de l'Agriculture, de l'Environnement, de la Forêt, de la Pêche et de la Chasse (1985-1988).

(86) Le Liégeois Duquesne avait élu domicile à Harre, dans l'arrondissement de Marche. Ducarme, ainsi que nous l'avons noté plus haut, représentait à la Chambre l'arrondissement de Thuin.

(87) *Soir*, 6 septembre 1989. Signalons encore que Duquesne appartenait à la mouvance chrétienne du PRL.

(88) "J'ai été son chef de cabinet, ce qui ne m'a pas empêché d'avoir eu avec lui de terribles bagarres" (*Soir*, 14 septembre 1989).

(89) Ce qu'un de ces notables avait résumé, d'après la *Libre Belgique* (18 juin 1991), en s'exclamant : "Que voulez-vous faire avec Ducarme ? Il est assistant social, il est roux et il est fils de gendarme".

l'élection ⁹⁰, en s'exposant aux résistances d'un appareil qui lui était - et lui resterait - allergique.

8. Mise en place du bicéphalisme

Avec de pareils pedigrees et en proie à de tels dilemmes, les "Ducs" avaient sans doute autant de raisons de pactiser que de mener à son terme la logique d'un affrontement qui s'annonçait sans gloire et inutilement "meurtrier". Là se situe, à n'en pas douter, l'origine du compromis auxquels ils parvinrent le 25 septembre. Il convient d'ajouter que leur "coup de foudre" avait reçu les encouragements de hautes personnalités du parti, conscientes elles-mêmes des dangers d'un duel interminable ⁹¹, et que dans l'hypothèse d'une rivalité persistante, les "options" Michel ou Gol conservaient leur validité.

L'aspect le plus déconcertant du compromis des "Ducs", qui fut le même jour (26 septembre 1989) présenté aux groupes parlementaires libéraux et à la presse, tenait à ce que la fonction présidentielle disparaissait purement et simplement. En lieu et place, le tout neuf "couple ducal" proposait l'installation de deux secrétaires élus en "ticket" et se partageant "fonctionnellement" les tâches et la représentation extérieure du parti. Concrètement, le secrétaire dit "national" (Duquesne) serait compétent pour les matières relevant de la politique nationale, en ce compris la réforme des institutions; son *alter ego* - le secrétaire "général" (Ducarme) - se verrait attribuer en ordre principal les dossiers communautaires, régionaux et une partie des questions d'organisation interne au parti. Les autres attributions - organisation quotidienne, listes et campagnes électorales, politique de l'audiovisuel - seraient gérées de concert par les deux secrétaires. Porte-parole autorisés du parti dans la sphère de leurs responsabilités respectives, c'est ensemble que les secrétaires représenteraient le PRL en toute autre occasion, à moins qu'une seule personne ne fût requise. C'est alors au secrétaire national que revenait la primauté. Enfin, pour garantir la collégialité

(90) Deux sondages d'opinion furent effectués au cours du mois de septembre 1989. Les échantillons exploités discernaient "électeurs PRL" et "ensemble des électeurs", alors que le "corps électoral" concerné, il faut le rappeler, n'incluaient que les seuls adhérents du PRL. Les questions posées aux "sondés" différaient quelque peu ("Pouvez-vous dire si vous verriez cette personnalité président du parti?" pour l'ICSOP; "Voteriez-vous pour l'un de ces candidats?" pour la SOBEMAP). Ces réserves faites, les résultats autorisaient quelques constats intéressants. Dans les deux cas, Gol arrivait largement - en tête des préférences des électeurs libéraux. Auprès de ceux-ci, Ducarme se défendait très honorablement, avec une deuxième (ICSOP) ou une troisième position (SOBEMAP), tandis que Duquesne et Barzin restaient sur le carreau. Le sondage ICSOP indiquait en outre que Ducarme réalisait un meilleur score à Bruxelles qu'en Wallonie (32%, contre 56% à Gol mais 4% à Duquesne). A noter néanmoins l'énorme écart dans les pourcentages recueillis par Louis Michel parmi les électeurs libéraux: 64,6% selon la SOBEMAP, 13,6% en Wallonie et 6% à Bruxelles d'après l'ICSOP, chiffre que l'intéressé qualifia de "loufoque". Cf. *Le Vif-L'Express*, 22 septembre 1989; *Libre Belgique*, 23 et 25 septembre 1989; *Dernière Heure*, 25/09/1989.

(91) Parmi ces personnalités se trouvaient certainement Louis Michel et Robert Henrion. *La Libre Belgique* (17 juin 1991) évoquera même une réunion informelle à laquelle auraient participé, outre les "Ducs", Michel, Jean Gol et Robert Henrion. Bien des indices donnent toutefois à penser que l'accord conclu entre Ducarme et Duquesne ait pris de court leurs amis politiques. Cf. notamment *Libre Belgique*, 27 septembre 1989; *Echo de la Bourse*, 27 septembre 1989; *Dernière Heure*, 27 septembre 1989 et 28 septembre 1989; *Libre Belgique*, 3 novembre 1989; *Instant*, 6 février 1992; *Soir*, 14 mars 1992.

de la nouvelle direction, un "comité exécutif" assisterait le duo et veillerait à faire respecter le "protocole d'accord" déterminant la répartition des compétences ⁹².

On peut difficilement ne pas donner raison aux "Ducs" lorsqu'ils affirmaient avoir "fait preuve d'imagination" ⁹³. Le problème majeur résidait dans le destin d'une présidence âprement disputée ? Leur projet la supprimait. La perspective d'une direction plus "collégiale" était de nature à séduire, au sein du parti, ceux qui n'avaient plus de mots assez durs pour qualifier le style "autoritaire" et "centraliste" de Gol. Et même si l'on pouvait s'étonner que l'initiative vint d'une formation qui avait toujours témoigné un enthousiasme très relatif au sujet de la réforme de l'État, le souci de calquer sur la réalité institutionnelle du pays, cette "répartition fonctionnelle" des rôles, respirait une hardiesse irréprochable. Les carences du schéma n'en étaient pas éclipsées pour autant. Spécialement, la suppression du poste de président, au profit d'une dyarchie alambiquée ⁹⁴, démasquait ce qu'il y avait de banalement boiteux dans la transaction, en visant une fonction dont le caractère emblématique et la portée politique n'étaient plus à démontrer ⁹⁵. S'y ajoutaient les objections des Bruxellois, qui entrevirent immédiatement, dans la formule des "Ducs" wallons, une menace de sous-représentation ⁹⁶.

Les grincements de dents suscités dès la présentation de l'accord promettaient aux "Ducs" un itinéraire périlleux, jusqu'au congrès statutaire qui devait entériner - aux deux tiers des voix - ces modifications structurelles ⁹⁷. Côté presse, l'accueil n'avait du reste pas été moins frais ⁹⁸. Dès lors s'imposait une révision de la copie, que les ex-rivaux exhibèrent le 29 septembre. "Sans rien changer au fond" de leur proposition ⁹⁹, ils substituaient aux titres de secrétaire national et de secrétaire général, ceux de président (pour Duquesne) et de vice-

(92) *Libre Belgique*, 27 septembre 1989 ; *Soir*, 27 septembre 1989 ; *Dernière Heure*, 27 septembre 1989.

(93) *Dernière Heure*, 26 septembre 1989.

(94) Louis Michel fit remarquer à l'appui de son hostilité, qu'il "n'était pas pensable, dans la tradition politique belge, de se balader tout le temps à deux" (*Libre Belgique*, 3 novembre 1989).

(95) En Belgique, seuls Écolo et Agalev s'étaient organisés sans président. Chez les libéraux, la fonction avait été instaurée en 1913, et jamais elle n'avait été remise en cause (Cf. M. D'HOORE, "L'organisation du parti libéral de 1914 à 1961", dans H. HASQUIN et A. VERHUSLT, *Le libéralisme en Belgique*, Bruxelles, 1988, p. 88 et ss.).

(96) *Soir*, 27 septembre 1989 et 28 septembre 1989 ; *Libre Belgique*, 1 octobre 1989.

(97) Le 26 septembre, les deux hommes avaient demandé un vote indicatif aux parlementaires libéraux. Ceux-ci "adoptèrent" la formule par une courte majorité de 21 voix, contre 16 non et 1 abstention. Jean Gol, Robert Henrion, Hervé Hasquin, Philippe Monfils et André Damseaux, entre autres, figuraient parmi les partisans du nouveau système, même si certains de manière peu appuyée. Louis Michel, Serge Kubla et de nombreux Bruxellois en étaient adversaires. Cf. *Libre Belgique*, 28 septembre 1989 et 3 novembre 1989 ; *Soir*, 28 septembre 1989 ; *Dernière Heure*, 29 septembre 1989.

(98) "Deux ducs ne feront jamais un roi" (*Dernière Heure*, 28 septembre 1989); "Le moins que l'on puisse dire, c'est qu'il [le bulletin de santé du PRL] n'apparaît pas brillant" (*Soir*, 28 septembre 1989); "La formule va donner l'impression qu'on sacrifie les statuts du parti à des ambitions [...] combien temporaires" (*Libre Belgique*, 27 septembre 1989); "Le pire, en tout cas, serait le ridicule" (*Écho de la Bourse*, 27 septembre 1989). Ce dernier quotidien titra, le 1er octobre: "Y a-t-il un pilote à la tête du PRL?".

(99) Duquesne à la *Libre Belgique*, 1 octobre 1989.

président (pour Ducarme). Et en gage aux Bruxellois, l'assurance était donnée d'adjoindre au ticket un secrétaire général élu par le comité permanent et choisi obligatoirement parmi les libéraux de la capitale ¹⁰⁰.

Dans ces conditions, plus rien ne s'opposait valablement au projet de direction bicéphale ¹⁰¹, qui franchit victorieusement toutes les étapes de la procédure menant à sa consécration.

Le 2 octobre, le bureau élargi du PRL en approuva les principes, auxquels souscrivirent également la quasi-totalité des présidents de fédérations d'arrondissement ¹⁰². Au comité permanent du 28 octobre, la formule passa sans encombre, avec 103 voix pour, 11 contre et 2 abstentions ¹⁰³. Ce fut ensuite au tour du congrès statutaire réuni à La Louvière le 18 novembre, à homologuer massivement la nouvelle structure du parti ¹⁰⁴. Ainsi qu'on le constate, aucun obstacle ne semblait devoir gêner l'irrésistible ascension des deux hommes dont chacun s'accordait subitement à vanter la complémentarité. Le seul élément un tant soi peu coloré de la "campagne présidentielle" fut apporté par Jean Barzin, qui informa, le 15 novembre, qu'il avait lui aussi constitué un ticket avec la complicité de Jacqueline Herzet, présidente des femmes PRL et - comme le nota le *Soir* avec une cruelle sagacité - "très populaire dans son quartier rixensartois" ¹⁰⁵. Compte tenu des forces en présence et des moyens déployés de part et d'autre, l'issue du scrutin ne laissait cependant place à aucune incertitude ¹⁰⁶.

Avancée de plusieurs semaines, l'élection se déroula finalement le samedi 16 décembre 1989 ¹⁰⁷. En vertu du règlement concocté par un comité *ad hoc*, les

(100) *Dernière Heure*, 1 octobre 1989; *Libre Belgique*, 1 octobre 1989.

(101) Jean Gol et Louis Michel firent connaître très rapidement leur adhésion. Cf. *Dernière Heure*, 1 octobre 1989.

(102) *Libre Belgique*, 6 octobre 1989.

(103) *Libre Belgique*, 30 octobre 1989. Comme le souligna le quotidien catholique, seul un tiers des membres de cet organe (environ 450 personnes) avait fait le déplacement.

(104) Par 676 oui (81%), 38 non et 116 abstentions (*Libre Belgique*, 20 novembre 1989).

(105) *Dernière Heure*, 16 novembre 1989; *Soir*, 18 novembre 1989. Dès le 28 septembre, le sénateur namurois avait annoncé qu'il tenterait de former un ticket, et ce avec un partenaire bruxellois. Hervé Hasquin et l'échevin ixellois Marie-Laure Stengers auraient été approchés dans ce sens, mais sans succès. Cf. *Libre Belgique*, 29 septembre 1989; *Dernière Heure*, 28 septembre 1989 et 16 novembre 1989. Jacqueline Herzet (née le 6 avril 1939), présidente nationale des femmes PRL, premier échevin à Rixensart (Brabant wallon), sénateur (1991-).

(106) Seules la fédération provinciale namuroise (*Libre Belgique*, 30 novembre 1989) et la Fédération des Femmes PRL (*Libre Belgique*, 25 novembre 1989) avaient apporté leur soutien au ticket Barzin-Herzet. Pour leur part, les "Ducs" jouissaient de l'appui de la plupart des ténors du parti et de celui des autres fédérations, entre autres celles de Bruxelles, de Liège et de Nivelles (dont étaient membres Louis Michel et Jacqueline Herzet). Relevons également que sur le plan du programme, les "zinzet" avouaient ne pas se démarquer des "Ducs" (*Libre Belgique*, 15 décembre 1989).

(107) Cf. supra, note 75. Ce changement de calendrier fut attribué à des raisons très diverses, parmi lesquelles la volonté de garantir la transition dans les meilleurs délais ou de ne pas entraver l'action du parti dans l'hypothèse d'une crise politique. Probablement, une réelle lassitude et la crainte de voir s'effondrer une combinaison somme toute fragile influencèrent-elles aussi les membres de la Commission de conciliation et d'arbitrage du PRL, chargée de déterminer la date de l'élection.

44.590 membres du PRL étaient invités à se rendre à l'un des quarante-quatre bureaux de vote installés par les fédérations d'arrondissement, afin d'y accomplir leur devoir.

Prétendre que les résultats provoquèrent une immense surprise serait assurément excessif. Ainsi qu'un journaliste l'avait pronostiqué ¹⁰⁸, le tandem ducal recueillait un score "gorbatchévien", avec 5888 voix sur les 7300 votes valables enregistrés (80,66%), le reliquat (1412 voix, soit 19,34%) consentant au ticket Barzin-Herzet une sortie sans déshonneur ¹⁰⁹.

Le vendredi 19 janvier 1990, eut lieu la "passation" des pouvoirs et l'installation officielle du tandem au siège national du PRL. Ainsi s'ouvrait l'ère des "Ducs", au terme d'un parcours que seule avait obscurci l'ovation faite à Gol par le millier de congressistes rassemblés à Liège le 3 décembre 1989 ¹¹⁰.

9. "La différence libérale": les réalisations de la direction bicéphale

Pour mesurer fidèlement ce que furent les réalisations du "couple ducal", il importe de rappeler les grandes lignes du programme "présidentiel" défendu par les deux hommes au cours de leur "campagne".

En franchissant le seuil des locaux de la Tour Rogier, les deux "Ducs" emmenaient dans leurs valises une provision d'engagements ambitieux et séduisants, intéressant tous les aspects du fonctionnement, de l'activité, du discours et de la stratégie du parti.

Comme le soulignait déjà la première mouture de leur projet, il était question de moderniser le mode de fonctionnement du PRL par une direction plus collégiale et un redéploiement rationnel des tâches ¹¹¹ qui libérerait du temps au bénéfice de l'animation du parti et d'une meilleure liaison avec les militants ¹¹².

Cette "dynamisation" interne était appelée à se doubler d'un durcissement de l'opposition à la politique gouvernementale. Sur ce plan, Duquesne et Ducarme faisaient acte de constance en rejetant toute alliance préférentielle ¹¹³. Néanmoins, un effort méritait d'être entrepris afin de mieux cibler le discours

(108) *Libre Belgique*, 9 décembre 1989.

(109) Il y avait 89 bulletins blancs ou nuls. Le taux de participation à cette première élection au "suffrage universel" s'élevait à 16,57%, ce qui fut considéré comme "extrêmement faible" (*Soir*, 18 décembre 1989). A ceci, plusieurs responsables libéraux répondirent que les jeux étant faits, beaucoup d'électeurs n'avaient sans doute pas jugé indispensable de faire le déplacement. De plus, dans certains arrondissements, il fallait faire jusqu'à 140 km pour déposer son bulletin (c'était notamment le cas pour Marche, l'arrondissement de Duquesne). Soulignons cependant que les "Ducs" avaient bénéficié d'une active campagne de mobilisation et qu'un autre ticket leur disputait les postes à pourvoir. Le taux de participation à l'élection de Jean Gol, candidat unique le 14 mars 1992, s'élevait à 19,54%. Celui du "match" Verhofstadt-De Croo au Vlaamse Liberalen en Democraten (VLD) (19 juin 1993) à 43,8%.

(110) *Soir*, 4 décembre 1989. Le chiffre de 1000 participants est celui que donna ce quotidien. *L'Echo de la Bourse* fit état pour sa part de "plus de 500 mandataires, responsables et délégués" (5 décembre 1989).

(111) *Libre Belgique*, 3 novembre 1989.

(112) *Dernière Heure*, 28 septembre 1989; *Libre Belgique*, 26 octobre 1989.

(113) *Het Laatste Nieuws*, 27 janvier 1990.

oppositionnel et de l'inscrire dans les préoccupations véritables de la population ¹¹⁴.

Tout particulièrement, l'accent était mis sur le "nouveau visage" du libéralisme. Il fallait remettre à l'honneur les valeurs humanistes portées par une idéologie libérale par trop assimilée à des "courbes de croissance" ¹¹⁵. De la même manière que la fondation du PLP, en 1961, avait balisé l'élargissement philosophique du libéralisme, la décennie 1990 verrait se concrétiser son ouverture sociale ¹¹⁶.

Aucun délai ferme d'exécution n'avait été explicitement indiqué par les "Ducs" lorsqu'ils avaient clamés à la cantonade ces objectifs taillés sur mesure dans l'étoffe des revendications mises à l'avant-plan, avec une régularité exemplaire, au cours des dix-huit mois précédents. Ils disposaient, sur le papier, des quatre années auxquelles les statuts nouveaux fixaient leur mandat. Mais c'était un fait généralement admis que l'heure du bilan sonnerait dès la prochaine consultation électorale, soit au plus tard en janvier 1992. Cela laissait donc vingt-quatre mois aux "Ducs" pour relancer le PRL, restaurer son crédit entâché et le conduire, si possible glorieusement, aux portes du pouvoir.

Un mot, d'abord, de la nouvelle ossature du PRL. La principale innovation s'inscrivait à l'article 10 des nouveaux statuts, qui stipulait que le "président et le vice-président [seraient] élus en équipe, au suffrage universel des membres" ¹¹⁷. Dans l'esprit du "bicéphalisme", les deux responsables héritaient conjointement de la compétence présidentielle ¹¹⁸, leurs attributions précises étant réparties entre eux en vertu d'un protocole "fixé de commun accord", dont l'essentiel avait été rendu public dès le mois de septembre 1989. Le comité exécutif qui leur était adjoint ressemblait comme un frère (presque) jumeau, par sa composition et ses compétences ¹¹⁹, à l'ancien bureau exécutif, à une nuance - capitale - près. En effet, cet organe désignerait son président en son sein ¹²⁰, ce qui rompait une lance en faveur de la collégialité et du redéploiement. Plus prosaïquement, il y avait également là un lot de consolation tout à fait convenable pour Jean Gol ¹²¹. L'ancien Vice-Premier n'était pas le seul à bénéficier de la distribution générale que fleurait la "Constitution ducale", même s'il comptait parmi les mieux soignés, puisqu'il recevait en outre la présidence du tout neuf

(114) *Le Vif-L'Express*, 17 novembre 1989; *Soir*, 5 décembre 1989 et 19 décembre 1989.

(115) *Soir*, 19 décembre 1989; *Dernière Heure*, 19 décembre 1989.

(116) *Dernière Heure*, 31 octobre 1989, 19 décembre 1989 et 15 janvier 1990.

(117) *Statuts du PRL*, adoptés par le congrès de La Louvière, 18 novembre 1989, p. 12-13. Selon les statuts antérieurs, seul le président était élu par les membres. Il était assisté d'un premier vice-président et de trois vice-présidents, tous désignés par le comité permanent.

(118) Représenter les organes du PRL, s'exprimer en leur nom et les convoquer, à l'exception de la commission de conciliation et d'arbitrage.

(119) *Statuts*, 18 novembre 1989, p. 9-10.

(120) Le président du PRL était président de droit du bureau exécutif.

(121) Cf. *Dernière Heure*, 1 octobre 1989; *Soir*, 30 octobre 1989.

Intergroupe parlementaire ¹²². Les libéraux bruxellois, entre autres garanties, arrachèrent l'article 11, en vertu duquel le président de leur Régionale exerçait "tous les pouvoirs du président ou du vice-président absent(s)" ainsi que l'attribution à l'un des leurs du poste de secrétaire général ¹²³. Quant à lui, le "past-président" Louis Michel obtenait la présidence de la Fédération des mandataires provinciaux, communaux et de CPAS, créée à cette occasion pour assurer la coordination de l'activité de ces élus ¹²⁴.

Ce ne furent pas là les seuls changements imprimés par les "Ducs" au Parti réformateur libéral.

Un authentique travail de modernisation fut aussi mené à bien en matière de gestion interne du parti. Ainsi par exemple, de l'informatisation des fichiers de membres du parti.

Dans un autre domaine - celui de la stratégie d'opposition - la nouvelle direction s'efforça tout autant de faire preuve d'esprit créatif. S'inspirant de l'expérience tentée avec un succès évident par le PVV, Antoine Duquesne fit approuver par le bureau de son parti la formation d'un "cabinet-fantôme", calqué en quelque sorte sur l'activité gouvernementale et réunissant plusieurs spécialistes - tous parlementaires - des dossiers politiques parmi les plus sensibles ¹²⁵.

C'est principalement en ce qui concerne la plate-forme électorale PRL que la direction bicéphale concentra son énergie. Dans le cadre qu'avaient tracé le "Projet libéral 1989" et le congrès doctrinal des 2 et 3 décembre 1989, les "Ducs" mirent au point un ambitieux calendrier de propositions rassemblées sous l'appellation générique de "différence libérale", terme choisi qui soulignait l'alternative à la coalition "rouge-romaine" mais suggérait aussi les nuances de style et de ton dont les "Ducs" aspiraient à parsemer leur passage.

(122) Prévu à l'article 13. Cet organe était destiné à "coordonner l'action des groupes parlementaires libéraux" (Chambre, Sénat, Conseil de la Communauté française et Conseil régional wallon). Il se dota d'un bulletin bimestriel d'information (*Voix Libérales*) tiré à 4000 exemplaires. Cf. aussi *Libre Belgique*, 9 mai 1990.

(123) Le sénateur Hervé Hasquin fut élu à cette fonction, en avril 1990 (*Dernière Heure*, 23 avril 1990).

(124) *Soir*, 19 mars 1990. Ce qui fit dire à la *Libre Belgique* (18 juin 1989): "A Gol l'aristocratie, à Michel le tiers état". En fait, la Fédération était ressuscitée et non "créée", car une structure du même type avait été fondée vers 1930, et réactivée à différentes reprises, notamment à l'époque du PLP de Vanaudenhove.

(125) *Soir*, 20 mars 1990. Les "ministres-fantômes" reçurent le titre de "délégués généraux". Il s'agissait d'Armand de Decker (Défense), de F.-X. de Donnée (Europe), de Jean Gol (Affaires étrangères), d'André Bertouille (Santé), d'Hervé Hasquin (Prévoyance sociale), de Paul Hatry (Finances et Budget), de Willem Draps (Immigration), de Jean Defraigne (Problèmes de société), de Robert Henrion (Justice), de Jacques Vandenhoute (Intérieur), de Denis D'Hondt (Emploi et Travail), de Pierre Hazette (Fonction publique) et de Louis Michel (Infrastructures). Le PVV avait formé son "schaduw-kabinet" dès 1988. Ce procédé, emprunté à la tradition britannique (*Shadow Cabinet*), avait déjà été mis à profit par Vanaudenhove en 1965. Cf. "Bilan d'une présidence au PLP: Omer Vanaudenhove (1961-1969)", dans *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 430, 1969, p. 12-13.

En un peu moins de deux ans furent ainsi diffusés une trentaine de dossiers ¹²⁶ touchant aux matières les plus diverses, telles la réforme des institutions ¹²⁷, l'enseignement ¹²⁸, l'immigration ¹²⁹, la politique de défense ¹³⁰, les problèmes sociaux ¹³¹, la culture, la fiscalité, les classes moyennes, la santé,...

S'ils étaient à coup sûr "différents" de la politique mise en oeuvre par le gouvernement Martens VIII, les principes et les projets contenus dans cette imposante somme ¹³² ne se démarquaient pas fondamentalement des propositions libérales de 1987. Plusieurs chapitres avaient certes été actualisés, en fonction de l'évolution des circonstances et des situations. Quelques nouveautés faisaient même leur apparition, dont l'une des plus visibles - et en tout cas, la plus célèbre - résidait dans l'abandon du terme de "fusion" des Exécutifs régional wallon et communautaire français, au profit de celui de "décloisonnement" ¹³³. Cependant, sauf à se livrer à des contemplations microscopiques, nombreux étaient les thèmes qui n'avaient subi qu'une réfection de façade. En dernière instance, ce qui ressortait essentiellement tenait au rééquilibrage des priorités - éducation, culture, santé, environnement - et aux inflexions sociales données avec insistance au discours libéral ¹³⁴.

Grâce un semblable inventaire et compte non tenu des réelles faiblesses qu'accusait sa réalité ¹³⁵, tout donnait à penser que les "Ducs" avaient rapidement "réussi" et c'est ce qu'eux-mêmes, lors du premier anniversaire de leur in-

(126) Sur la "différence libérale", voir e.a. la *synthèse* publiée en 1991, ainsi que le *Soir* (6 septembre 1990) et la *Libre Belgique* (20 juin 1991).

(127) *Dernière Heure*, 9 mars 1990. Le 27 septembre 1990, le PRL organisa des "Assises francophones" à Kraainem. Cf. *Soir*, 28 septembre 1990.

(128) Sur lequel se pencha un comité permanent, à Bruxelles, le 16 mai 1990.

(129) Cf. *Soir*, 14 décembre 1990; *Libre Belgique*, 14 décembre 1990.

(130) Cf. *Libéralisme* (revue trimestrielle de la famille libérale), 1990/3, p. 59-86.

(131) *Soir*, 14 juin 1991.

(132) Elle totalisait plus de 500 pages, récapitulées dans le programme diffusé par le PRL à l'occasion des élections législatives du 24 novembre 1991. Cf. *La force de la liberté. Un engagement. Quatre exigences. Cent propositions*, 8 pages [novembre 1991].

(133) Le décloisonnement correspondait en pratique à une "variante" de la fusion. Cf. *Echo de la Bourse*, 28 septembre 1990.

(134) Voir aussi A. DUQUESNE, "La différence libérale", dans *Libéralisme*, 1991/6, p. 15-19. Le même Antoine Duquesne a également exposé ses vues dans son livre *Vrije, burgers voor een nieuwe wereld*, Politieke Dialogen 2 (Groep Coudenberg), 1991-1992.

(135) Le "cabinet-fantôme" du PRL ne parvint jamais à rivaliser de notoriété avec son homologue flamand, et il fallut l'"affaire Henrion-Nols" pour que la presse en rappelât l'existence (*Soir*, 13 juin 1991); dans un autre registre - celui de la participation -, il devait être reproché aux "Ducs" de ne même pas avoir organisé de congrès au cours de leur mandat (*Soir*, 19 février 1992). Cependant, dans la seule année 1991, eurent lieu un comité permanent élargi aux membres du congrès (Gembloux, 23 février 1991) ainsi qu'un congrès pré-électoral suivi d'une "Fête de la Liberté" (Bruxelles, 19 octobre 1991). Il reste, naturellement, qu'avec ces manifestations, on était assez loin de l'effort vigoureux que les "Ducs" avaient annoncé lors de leur prise de fonction.

stallation ¹³⁶, proclamèrent sur un ton assuré que déjà les événements commandaient de modérer.

10. L'autre "différence libérale": cris et chuchotements

L'un des exercices les plus hasardeux auquel est confronté l'observateur, consiste à tenter d'identifier plus ou moins scrupuleusement la période d'"état de grâce" de la direction bicéphale. Parce que d'une part, ce que la *Libre Belgique* désigna sous le vocable de "saga des Ducs" ¹³⁷ fut jalonné d'un bout à l'autre de menues disputes et de frictions anecdotiques auxquelles le quotidien catholique s'empressa de faire écho avec une ostensible délectation. Parce que de leur côté, Antoine Duquesne et Daniel Ducarme ne cessèrent de protester du bon état de santé de leur formation et de l'ambiance cordiale régnant à son sommet ¹³⁸.

État de grâce, il y eut bel et bien, mais il fut de courte durée et ne déborda pas les premiers feux de l'été 1990. C'était le temps où Louis Michel assurait que "le PRL revenait sérieusement" ¹³⁹, le temps où Gol livrait son "appréciation positive" sur la "co-présidence" ¹⁴⁰ et où les sondages d'opinion présageaient des lendemains qui chantent ¹⁴¹.

En juin 1990, Daniel Ducarme lui-même faisait chorus, en déclarant aux membres du comité permanent réunis à Durbuy: "Ce team est de plus en plus fort, de plus en plus uni et est indivisible. Qu'on le sache, qu'on le répète et qu'on ne l'oublie pas" ¹⁴². A la même époque venait de se produire le premier acte d'une suite précipitée de mésaventures qui trahiraient toutes les limites de l'expérience. Limites de la collégialité au sein du PRL et du tandem dirigeant lui-même; limites de l'autorité "ducale"; limites de la stratégie d'opposition; limites de l'*aggiornamento* social du libéralisme francophone.

(136) *Dernière Heure*, 15 janvier 1991 et 16 janvier 1991. Pour preuve de leur succès, Duquesne et Ducarme affirmèrent, au moins à deux reprises, que le nombre d'adhérents au PRL "allait croissant" (*Dernière Heure*, 15 janvier 1991 et 19 août 1991). Rien ne permet d'étayer cette allégation. Lors de l'élection de Jean Gol, le PRL afficha 35.392 membres en ordre de cotisation, soit une chute de 20,6% par rapport à décembre 1989.

(137) Titre donné à une série d'articles publiés dans le cadre du "Voyage au pays des libéraux" (*Libre Belgique*, du 17 juin 1991 au 23 juin 1991).

(138) Ainsi Antoine Duquesne à la *Libre Belgique*, le 4 septembre 1991, soit deux mois et demi avant les élections législatives: "Un biréacteur nécessite un certain nombre de mises au point délicates. Mais une fois réglé, cela marche bien".

(139) *Libre Belgique*, 19 mars 1991.

(140) *Le Vif-L'Express*, 18 mars 1990.

(141) Les résultats des sondages d'opinion réalisés par Marketing Unit ("Baromètre politique" de la *Libre Belgique*) tout au long des années 1990 et 1991, indiquèrent une lente remontée du PRL. Wallonie: 19,7% (décembre 1989); 19,7% (mars 1990); 21,1% (juin 1990); 21,6% (septembre 1990); 21,8% (décembre 1990); 22,2% (mars 1991); 21,5% (juin 1991); 22,3% (novembre 1991). Bruxelles-Hal-Vilvorde: 17,8% (décembre 1989); 17,7% (mars 1990); 18,1% (juin 1990); 18,1% (septembre 1990); 17,9% (décembre 1990); 17,4% (mars 1991); 16,8% (juin 1991); 18,1% (novembre 1991). Remarquons que jamais ces chiffres ne dépassèrent les scores recueillis par le PRL aux élections de décembre 1987 (Wallonie: 22,2%; Bruxelles: 19,0%).

(142) *Discours prononcé par Daniel Ducarme lors du comité permanent qui s'est tenu à Durbuy le 23 juin 1990*, p. 16.

Tout d'abord, les limites de la collégialité, révélées par la remise en cause de l'accord interne promettant à Jean Gol la présidence de l'important comité exécutif. Vers le 20 juin 1990 -trois jours avant le comité permanent de Durbuy -, la rumeur circula qu'une sourde querelle mettait aux prises l'ex-ministre liégeois et le nouveau président du parti, à propos de la direction du nouvel organe statutaire. L'enjeu était de taille, puisque le comité exécutif et sa vingtaine de membres avaient pour fonction de "positionner" le PRL dans les circonstances politiques les plus aiguës ¹⁴³. Aussi brandissait-on le risque sérieux d'un contre-pouvoir "golien" articulé sur la présidence de l'"exécutif", celle de l'Intergroupe et le mandat d'administrateur-délégué du Centre Paul Hymans que Gol détenait depuis une dizaine d'années ¹⁴⁴. La réaction d'Antoine Duquesne fut instantanée : après avoir prévenu que si "Gol [était] un panzer, lui [Duquesne] pourrait être un Patton" ¹⁴⁵, le président du PRL fit connaître sa volonté de briguer la tête du comité exécutif pour "éviter l'éparpillement du pouvoir" ¹⁴⁶. Début juillet, le conflit se clôturait sur un *happy end* ¹⁴⁷, non sans avoir ouvertement attesté la précarité d'une construction moulée dans des ambitions contradictoires ¹⁴⁸.

Tout bien considéré, le "duel" Gol-Duquesne n'était qu'un épisode strictement interne au PRL, qui pouvait être porté sur le compte de l'émulation entre fortes personnalités, exempt de conséquence sur la ligne du parti. Autrement sérieux, deux incidents déchirant, quelques mois plus tard, les leaders libéraux, dessinèrent tout à la fois les limites de la nouvelle stratégie du parti, celles de la cohésion du système bicéphale et celles du crédit politique des deux "Ducs".

Répondant aux déclarations du socialiste Robert Collignon, qui avait évoqué un "frémissement" wallon "du côté du parti libéral" ¹⁴⁹, le vice-président Ducarme souligna, dans une interview donnée au *Soir* le 20 février 1991, les "points de convergence" ¹⁵⁰ entre son parti et le PS ; rien ne s'opposait dès lors, aux yeux du député de Thuin, à la constitution d'une alliance socialiste-libérale à la Région wallonne, quelques fussent les majorités aux autres niveaux de pouvoir. De surcroît et dans la perspective d'un renforcement de l'"ancrage wallon" du PRL, destiné à conforter ce "partenaire fort" qui manquait au PS, Ducarme se référait aux statuts du PRL ¹⁵¹ pour annoncer la réactivation, en mars suivant,

(143) Cf. supra, note 59 (les compétences du comité exécutif étaient grosso modo identiques à celles du bureau exécutif).

(144) *Soir*, 21 juin 1990.

(145) *Spir*, 22 juin 1990.

(146) *Soir*, 3 juillet 1990.

(147) *Soir*, 5 juillet 1990. Dans ses réponses aux journalistes venus aux nouvelles, Gol chercha de toute évidence à minimiser l'incident. L'élection de Duquesne par les membres du comité exécutif se déroula à la fin du mois de septembre (*Libre Belgique*, 27 septembre 1990).

(148) La décision de Duquesne aurait été renforcée par le sondage de la *Libre Belgique* (25 juin 1990), selon lequel la cote de popularité de Daniel Ducarme grimpa de 5 points (13), celle de Gol restant stationnaire (11) devant celle de Duquesne (8). Cf. *Soir*, 5 juillet 1990.

(149) *Soir*, 8 février 1991. Ceci se passait au lendemain du congrès des socialistes wallons, à Anis.

(150) Notamment en matière institutionnelle.

(151) En l'espèce, à l'article 17 relatif aux "structures décentralisées pour la Région wallonne".

d'une "régionale libérale wallonne", qui déciderait, le cas échéant, d'une participation à l'Exécutif de la Région. Ces propos, abondamment commentés dans la presse ¹⁵² - qui parla de "parade amoureuse" - et que l'intéressé assurait livrer sous le "contrôle" d'Antoine Duquesne ¹⁵³, déclenchèrent l'*ire* de Gol. Dans la *Libre Belgique*, le chef des parlementaires libéraux rappela son hostilité aux coalitions asymétriques; quant au projet d'une "régionale wallonne", il l'arrimait aux prescriptions statutaires qui n'en envisageaient la création que sous des conditions précises ¹⁵⁴. En d'autres mots, le comportement de Ducarme lui apparaissait non seulement inopportun mais encore "indécent", ce qu'il signifiâ en écrivant au "Duc" thudinois ¹⁵⁵.

L'affaire aurait pu en rester là. Mais Antoine Duquesne en personne lui offrit un rebondissement inopiné, en invitant Gérard Deprez, par *Soir* interposé, à chercher de concert les voies d'un avenir pour la Communauté française ¹⁵⁶. Le ton usé par Duquesne était à ce point affable que le journal bruxellois put titrer "Dans mes bras, Gérard!" et illustrer l'interview d'une caricature représentant le président du PRL glissant à un Deprez féminisé: "Quand tu veux, où tu veux et comment tu veux" ¹⁵⁷. Dans les rangs libéraux, ce fut cette fois-ci au tour de Ducarme à donner la réplique, tout aussi virulente que celle qu'il s'était attiré voici peu, de Jean Gol: "Il ne faudrait pas que Duquesne soit victime d'oubli. Ou de prostatite mentale" ¹⁵⁸.

Par plus d'un aspect, cet incident découvrait l'ambiguïté organique du dispositif ducal. Il était limpide, désormais, que l'aspiration à davantage de "collégialité" avait fait long feu. La structure mise en place en janvier 1990 contenait, dans l'hypothèse la plus pessimiste, trois propositions principales de conflit: Duquesne-Ducarme, Duquesne-Gol et Ducarme-Gol. Les bougies du premier anniversaire étaient à peine soufflées que déjà les trois propositions s'étaient vérifiées, s'étalant dans les journaux. Ce qui apparaissait en filigrane, c'était bien sûr

(152) Robert Collignon lui-même s'en déclara "réjoui" (*Soir*, 21 février 1991).

(153) Ce que ce dernier confirma, en "couvrant" son partenaire, dont il nuancait adroitement les dires et en rappelant que "c'est Gol, il y a quelques mois, qui se montrait tout feu tout flamme à l'égard des socialistes" (*Libre Belgique*, 21 février 1991 et *Soir*, 22 février 1991).

(154) L'article 17 stipulait qu'une "assemblée des fédérations wallonnes" serait organisée "si la Réforme de l'État engendre une Région wallonne au lieu de la création d'un Parlement de la Communauté française compétent pour l'ensemble des matières régionales wallonnes et des matières culturelles et personnalisables relatives à l'ensemble de la Communauté française, Bruxellois francophones compris, ainsi que le réclame le PRL dans sa charte constitutive". Gol ajoutait qu'une telle initiative requerrait une décision du comité permanent dans la foulée du bureau. L'une et l'autre de ces dispositions pouvaient évidemment donner lieu à des interprétations très dissemblables.

(155) *Soir*, 23 février 1991. *

(156) *Soir*, 2 avril 1991.

(157) Duquesne avait effectivement déclaré: "Ce sera où vous voulez, quand vous voulez et le plus tôt sera le mieux". Il lançait pour l'occasion le terme inédit de "fusion-décloisonnement", afin d'appuyer l'analogie des thèses sociales-chrétiennes et libérales. Cette invitation était motivée par les sondages indiquant que la majorité gouvernementale ne disposerait plus de majorité spéciale pour achever la réforme de l'État. C'était, pour le président du PRL, l'occasion de rompre une lance en faveur d'un retour de son parti aux affaires. Le président du PSC réagit dès le lendemain, en se demandant s'il ne "s'agissait pas d'un poisson d'avril" (*Dernière Heure*, 3 avril 1991).

(158) Ducarme au *Soir*, 3 avril 1991.

L'omniprésence de Gol. L'ancien candidat-président n'avait pas hésité à critiquer publiquement la prise de position d'un dirigeant officiel de son parti ¹⁵⁹. Et s'il ne donna pas suite à l'interview de Duquesne, la raison en était qu'il avait scellé avec Ducarme une réconciliation dont le président ferait les premiers frais ¹⁶⁰. Désormais, l'initiative lui appartenait bel et bien : le 27 avril, ne décrétait-il pas que le résultat des futures élections "serait un test pour le PRL et pour le système présidentiel" ¹⁶¹? Ceci traduisait du même coup l'extrême fragilité du tandem ducal, tirillé et soumis qu'il était aux influences extérieures. Ducarme avait parlé "sous le contrôle" de Duquesne, mais ce dernier n'avait pas renvoyé l'ascenseur. De ce fait même, l'incohérence de la ligne institutionnelle et stratégique du bicéphalisme - celle-ci toujours branchée officiellement sur le "décloisonnement" le "plus de partenaire privilégié" - éclatait au grand jour, car si la "parade amoureuse" du vice-président pouvait passer pour de la fine manoeuvre politique, l'"invitation" de Duquesne ne procédait d'aucune concertation préalable et transformait en cacophonie ce qui se voulait un calcul savant. Il est remarquable de constater que, dans ces deux cas d'"appels du pied", les effets - spectaculaires - n'étaient pas venus des sollicités eux-mêmes (le PS et le PSC) mais de l'intérieur du PRL. En définitive, la mémoire collective retiendrait tout simplement de cet avatar l'image d'un dédoublement de discours, qui reproduisait très exactement sur la scène publique la dualité "physique" de la direction libérale et se retournait contre elle. Lutttes d'influence, incohérence, discorde, langage dual : la plupart de ces ingrédients explosifs se retrouvèrent, le mois d'après, dans l'"affaire Henrion-Nols".

A l'origine de cette nouvelle poussée de fièvre, se situe l'entrée fracassante de Roger Nols en campagne électorale. Retiré de la vie politique depuis 1989, l'ex-bourgmestre de Schaerbeek ¹⁶² avait communiqué dès le début avril son intention de solliciter un nouveau mandat parlementaire sur les listes du PRL, sur base d'un programme exclusivement consacré à la lutte contre l'immigration ¹⁶³. A première vue, cette nouvelle était peu surprenante. Nols, candidat "indépendant" du PRL, avait fait un "tabac" au scrutin européen de juin 1984 ainsi qu'aux législatives de 1985 et de 1987 ¹⁶⁴, et méritait son brevet de "locomotive" élec-

(159) Au comité permanent qui se tint le samedi suivant (23 février 1991), Gol, imité par les autres "barons", n'applaudit pas un seul instant le discours de Ducarme. Cf. *Libre Belgique*, 23 février 1991 et *Soir*, 25 février 1991.

(160) *Soir*, 6 mars 1991; *Libre Belgique*, 15 mars 1991. L'"armistice" Gol-Ducarme aurait été conclu lors d'un voyage effectué par les deux hommes, début mars, à Stockholm. En juin 1991, Ducarme réitéra ses propositions, sans provoquer cette fois de réaction "goliennne" (*Soir*, 24 juin 1991).

(161) *Libre Belgique*, 27 avril 1991. Le *Soir* du 6 juin 1991 prophétisa qu'en cas d'échec électoral du PRL, Gol "jouerait le rôle de Zorro".

(162) Roger Nols (né le 19 juillet 1922), bourgmestre de Schaerbeek jusqu'en 1989, député FDF (1971-1983), indépendant (1983-1985) et PRL (1985-1989) de l'arrondissement de Bruxelles, candidat sur la liste européenne du PRL (1984).

(163) *Dernière Heure*, 4 avril 1991.

(164) En décembre 1987, il avait recueilli 22.000 voix de préférence.

torale du PRL bruxellois ¹⁶⁵. Aussi l'annonce de son retour en piste constituait-elle l'assurance d'une bonne récolte. Le 10 juin 1991, le bureau politique de la Régionale PRL de Bruxelles ratifia à l'unanimité sa liste législative - sur laquelle Nols figurait en dernière position ¹⁶⁶ -, renouant ainsi, dans la crainte du tassement qu'indiquaient les sondages d'opinion, avec une personnalité extérieure ¹⁶⁷ dont les pratiques et le discours controversés avaient été condamnés, il n'y avait pas si longtemps, par ses propres responsables ¹⁶⁸...

S'il fallait une preuve tangible qu'en dépit des professions de foi "sociales" et humanistes" du PRL bicéphale, le libéralisme francophone n'avait pas pu - ou voulu -, se donner les moyens de se façonner une âme et un visage réellement différents, peut-être ce verdict y suffisait-il. Cependant, l'enchaînement des événements allait en fournir l'éclatante démonstration.

Le 12 juin, le Ministre d'État Robert Henrion démissionnait de la présidence de la commission de conciliation et d'arbitrage du parti, du comité exécutif et du "cabinet-fantôme" libéral ¹⁶⁹. Il entendait de la sorte protester contre un récent toutes-boîtes électoral de Roger Nols ¹⁷⁰, dont les "propos racistes" l'empêchaient de jouer son rôle "en toute impartialité" ¹⁷¹. Par son geste, la "conscience" du PRL escomptait que le président du PRL condamnerait l'attitude de Nols ¹⁷². La sentence ne vint jamais, et le 13 juin, les "Ducs" se contentèrent d'acter la démission d'Henrion, sans désavouer Roger Nols qui, "avec près de

(165) Candidat à la dernière place sur la liste européenne du PRL (1984), Nols y avait obtenu 92.969 votes de préférence, dont 69.888 dans le seul arrondissement électoral de Bruxelles. Voir toutefois, pour des interprétations contrastées de son apport personnel à la liste libérale, W. FRAEYS, "Les élections européennes de 1984. Analyse des résultats pour la Belgique", dans *Res Publica*, XXVI, 1984, 5, p. 595 et ss.; R. DOUTRELEPONT, "Méthodes et résultats inédits pour l'analyse des voix de préférence", dans *Res Publica*, XXVII, 1985, 1, p. 141-165.

(166) *Dernière Heure*, 13 juin 1991; *Soir*, 14 juin 1991. Le 19 juin, les délégués de la Régionale approuvèrent la composition de cette liste par 195 oui, 19 non et 48 abstentions (*Soir*, 20 juin 1991; *Dernière Heure*, 21 juin 1991).

(167) Roger Nols n'était pas membre du PRL.

(168) Cf. Armand De Decker (président de la Régionale PRL de Bruxelles) au sujet de l'affiche diffusée par Roger Nols durant la guerre du Golfe (*Dernière Heure*, 11 septembre 1990).

(169) *Soir*, 13 juin 1991.

(170) *Nols* (périodique d'information), n° 1, juin 1991.

(171) *Dernière Heure*, 14 juin 1991. La commission de conciliation et d'arbitrage était notamment habilitée à "arbitrer les conflits qui peuvent intervenir notamment à l'occasion de la constitution des listes électorales", à "intervenir dans les procédures d'élaboration des listes" et à "décider de l'attribution exceptionnelle de place sur les listes pour les élections législatives" (article 9 des statuts du PRL). Étant âgé de 69 ans, Roger Nols devait obtenir une dérogation pour figurer sur la liste. Les dirigeants du parti "découvrirent" quelques jours plus tard que ce type de dérogation relevait non pas des compétences de la commission de conciliation et d'arbitrage, mais bien de celles du bureau (article 20, relatif à la limite d'âge).

(172) *Soir*, 14 juin 1991.

100.000 voix, avait prouvé sa légitimité démocratique ¹⁷³. Au bout du compte, Robert Henrion apparaissait bien isolé ¹⁷⁴. Mais la place qu'il laissait vacante cristallisa une véritable bataille rangée entre les "anciens" et les "nouveaux" ¹⁷⁵. Après de nouvelles péripéties et au terme d'une séance particulièrement houleuse à la commission de conciliation et d'arbitrage, Robert Henrion fut restauré dans sa fonction présidentielle (24 juin) ¹⁷⁶. Le rideau tombait sur une mésaventure dont le "sage" lui-même avoua qu'elle avait "couvert le PRL de ridicule".

De l'avis général, l'incident marquait une phase nouvelle de la "guerre" de moins en moins froide qui couvait entre le directoire "ducal" et les leaders de fait que demeuraient Gol et Michel. Il est vrai que pour la première fois depuis l'intronisation des deux "Ducs", Louis Michel était sorti de sa réserve ¹⁷⁷. En outre, l'"affaire" témoignait d'une intensification du malaise interne, puisque pour la première fois également étaient en jeu des acteurs externes au "triangle" Gol-Duquesne-Ducarme. Mais là, en tout état de cause, n'était pas l'essentiel. Le tandem ducal s'était montré pour l'occasion, relativement soudé et spécialement, la suite qu'il avait réservée à la démission d'Henrion avait reçu l'absolution de nombreux "bonzes" du parti, dont les arguments rejoignaient ceux du tandem. Déterminer dès lors dans quelle mesure le "cas Nols" n'avait été qu'un prétexte au combat et quels en furent les bénéficiaires relève presque de l'anecdotique. Fondamentalement, l'événement était dans le sacrifice d'Henrion et ce sacrifice signifiait qu'une nouvelle limite était atteinte : celle de la crédi-

(173) *Soir*, 14 juin 1991. Duquesne insistait sur le fait que le tract mis en cause dénonçait "le caractère fondamentalement raciste et antisémite du Front national [français]; pour sa part, Armand de Decker constatait que "Robert Henrion [...] n'a pas habité comme moi dans un quartier à fort pourcentage d'immigrés; sinon, il n'aurait peut-être pas réagi comme il l'a fait". Enfin, le sénateur Hasquin, tout en se démarquant de Nols (*Dernière Heure*, 14 juin 1991), estimait qu'il valait mieux, malgré tout, d'"encadrer" l'encombrant candidat.

(174) Des rumeurs laissèrent entendre que Nols n'était pas le seul motif de la "mauvaise humeur" d'Henrion, lui-même atteint par la limite d'âge et déçu par le peu d'empressement du parti à soutenir sa fille pour l'obtention d'une nomination dans la magistrature (*Dernière Heure*, 14 juin 1991 et *Soir*, 14 juin 1991).

(175) Les "Ducs" présentèrent la candidature de Michel Toussaint, ce que Gol qualifia de "retour de 25 ans en arrière". Aussitôt, Louis Michel se porta candidat "de la base" contre le Ministre d'État namurois (*Libre Belgique*, 14 juin 1991 et 15 juin 1991).

(176) Au cours de cette séance, Daniel Ducarme avisa les commissaires que Toussaint avait jeté le gant et pria Michel d'en faire de même au bénéfice d'une personnalité "plus éloignée de la vie politique active", en l'occurrence le sénateur Pol Boël. L'ancien président refusant d'obtempérer, Ducarme se porta personnellement candidat. Sur proposition d'Hervé Hasquin, Henrion accepta finalement de reprendre son poste, moyennant un vote unanime et le transfert du "dossier Nols" au bureau du parti. Cette seconde exigence se révélait conforme aux prescriptions statutaires. Cf. *Soir*, 25 juin 1991 et *Libre Belgique*, 25 juin 1991.

(177) *Libre Belgique*, 15 juin 1991. Au *Soir* (26 juin 1991), Michel Toussaint affirma que Gol et Michel avaient voulu "profiter de l'occasion pour reprendre la direction du parti".

bilité de l'"ouverture sociale" et de la confiance du PRL dans un programme qui se prétendait scellé de l'oeuvre des "grands ancêtres" ¹⁷⁸.

11. Les élections législatives du 24 novembre 1991

De la confiance, les "Ducs" semblaient pourtant en avoir à revendre quand ils présentèrent à la presse les grands axes de leur campagne, inscrite dans la perspective d'élections anticipées ¹⁷⁹. Les derniers sondages d'opinion paraissaient suffisamment souriants ¹⁸⁰ pour permettre aux deux hommes de conjecturer, un peu exagérément, un score "historique" à leur parti et, quelques semaines plus tard, la chute dans des circonstances rocambolesques du gouvernement Martens VIII ¹⁸¹ apportait au tandem la preuve tangible de sa clairvoyance politique.

Tout indiquait donc que la campagne serait payante, et les 5000 personnes qui se pressaient, le 19 octobre, à la "Fête de la Liberté", constituaient un gage de succès à peine gâché par la performance oratoire de Jean Gol ¹⁸².

Une première surprise fut créée par la série d'actions en justice qui devait entâché la campagne bruxelloise du PRL. Tout d'abord, la plainte introduite contre l'affiche de Nols par deux conseillers communaux schaarbeekoïses, arguant de ce que "le seul délinquant de Schaarbeek était Roger Nols" ¹⁸³. Mais c'était là peu de choses en comparaison de l'indignation - suivie de nouvelles plaintes - que provoqua au même moment la diffusion du tract de deux autres candidats

(178) A l'automne 1990, Antoine Duquesne déclarait à la *Libre Belgique* (6 septembre 1990) que "cela [le racisme et la xénophobie] ne se pose pas chez nous, puisque l'homme est au coeur de nos préoccupations". En juillet 1991, Roger Nols se livra à une nouvelle "facétie" (selon ses propres termes): une affiche représentant des Arabes dans une quelconque oasis, surmontée du slogan "En charter ou en C130, avec Nols, il y seraient déjà". Malgré cette affiche (amendée peu après) et l'hostilité de plusieurs dirigeants libéraux (dont Henrion et Hasquin), l'ex-bourgmestre de Schaarbeek obtint la même semaine sa dérogation du bureau du PRL... (Cf. *Dernière Heure*, 15 juillet 1991; *Soir*, 17 juillet 1991).

(179) *Dernière Heure*, 19 septembre 1991; *Soir*, 4 septembre 1991.

(180) Le "baromètre politique" de la *Libre Belgique* (30 septembre 1991) indiqua que le PRL avait grosso modo retrouvé son niveau de décembre 1987.

(181) Cf. E. ARCQ, P. BLAISE et E. LENTZEN, "Enjeux et compromis de la législature 1988-1991", dans *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1991, n° 1332-1933, p. 69-74.

(182) "Antoine Duquesne et Daniel Ducarme ont eu l'air surpris quand Jean Gol est monté à la tribune (...). Mais, au fur et à mesure que le Liégeois parlait, la surprise (...) s'est muée en atterrement (...). Et quand Gol est descendu de la tribune, vivement applaudi par la salle, Duquesne et Ducarme étaient livides" (*Libre Belgique*, 21 octobre 1991). Cf. aussi *Soir*, 21 octobre 1991.

(183) *Dernière Heure*, 25 octobre 1991. Il s'agissait de Georges Verzin et Alain Maes, tous deux élus sur la liste Initiative pour le Développement de Schaarbeek (IDS). Verzin était membre actif de "Perspectives libérales".

libéraux, parlementaires sortants, et qui s'ornait de caricatures d'un goût discutable ¹⁸⁴,

Plusieurs responsables libéraux - mais non le président du parti - avaient réagi sévèrement à ces "dérapages" ¹⁸⁵. Cependant, il est vraisemblable que l'intempérance des candidats mis en cause eût été portée sur le compte d'une simple défaillance de goût, si le parti avait engrangé quelque avancée électorale.

Les résultats du scrutin déjouèrent tous les pronostics. Comme le dramatisa la "Une" des quotidiens au lendemain du scrutin, les électeurs avaient exprimé massivement leur rejet" et "gifié" l'ensemble des formations traditionnelles ¹⁸⁶.

En ce qui concerne le PRL, la sentence fut évidemment ressentie avec d'autant plus de déception que le parti ne recueillait aucun fruit de ses quarante-deux mois d'opposition, mais qu'encore il enregistrait, par rapport à décembre 1987, un nouveau recul. La perte en voix se montait à plus de 76.000, ce qui mutilait de trois unités la représentation libérale francophone à la Chambre. En pourcentage, les chiffres ramenaient l'audience libérale à 16% dans l'arrondissement de Bruxelles-Hal-Vilvorde (- 3%), et 19,8% en Wallonie (- 2,4%). Une analyse plus affinée indiquait en outre que la baisse était généralisée - à l'exception des arrondissements de Charleroi et de Soignies, dans lesquels une poussée anémique avait été observée. Dans neuf arrondissements (sur quatorze), le parti repassait sous la barre mythique de 1981. Les lots de consolation, si réconfortants dans de pareilles circonstances, étaient eux-mêmes dérisoires. Tout d'abord, presque tous les partis gouvernementaux subissaient une défaite; cependant, l'"ennemi intime" PSC parvenait à se maintenir à peu près à son niveau de 1987. Ensuite, le PRL reprenait la place de première formation bruxelloise que lui avait ravie le PS aux élections régionales de juin 1989. Mais cette "victoire" n'était que le corollaire de la lourde chute socialiste dans la capitale. D'ailleurs, le recul libéral était plus prononcé à Bruxelles qu'en Wallonie, ce qui confirmait peut-être l'effet

(184) *Des pages-choc à lire avant le 24 novembre 1991*. Les auteurs de ce tract étaient Jacques Vandenhoute, sénateur-bourgmestre de Woluwe-St-Pierre, et Willem Draps, député et premier échevin de la même commune. Le tract n'était pas consacré qu'à la seule immigration, mais traitait aussi des questions communautaires, des finances publiques et de la qualité de la vie (sic). Les signatures d'Antoine Duquesne et d'Albert Demuyter, ancien président de la Régionale PRL, y figuraient. Le Mouvement contre le Racisme, l'Antisémitisme et la Xénophobie (MRAX) ainsi que la Ligue des Droits de l'Homme - cette dernière appuyée par un parlementaire européen -, décidèrent de porter l'affaire devant les tribunaux. Cf. *Soir*, 16-17 novembre 1991; *Cité*, 21 novembre 1991. Ajoutons que le MRAX déposa également plainte contre un tract de Roger Nols (*Dernière Heure*, 15 novembre 1991).

(185) Dont Gol lui-même, notamment dans une interview donnée à *De Morgen*, le 18 novembre 1991. Le 1er décembre 1991, à l'émission "Faire le point" (RTBF), Gol déplora les "bavures" dont certains candidats de son parti s'étaient rendus responsables. A la *Dernière Heure* (14 mars 1992) qui lui demandait comment il y aurait réagi s'il avait été président au moment de la campagne, il répondit qu'il aurait "dit clairement qu'il n'approuvait pas les caricatures utilisées à l'occasion de l'élection" et qu'"elles n'étaient pas dignes de candidats figurant sur les listes d'un parti humaniste".

(186) Cf. e.a. X. MABILLE, E. LENTZEN et P. BLAISE, "Les élections du 24 novembre 1991", dans *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1991, n° 1335-1336; W. FRAEYS, "Les élections législatives du 24 novembre 1991", dans *Res Publica*, XXXIV, 1992, 2, p. 131 et ss.

néfaste des "bavures" de Nols, Draps et Vandenhautte ¹⁸⁷. Enfin, le PRL regagnait la moitié, environ, du terrain perdu aux élections européennes de juin 1989. Ce n'était hélas pas suffisant pour faire oublier qu'il portait seul le poids du recul global de la "famille libérale" ¹⁸⁸. Collectif, le repli était également personnel pour plusieurs éminences libérales. A Liège, Gol perdait un tiers de ses voix de préférence, quoique sa liste ne comportât aucun autre "poids lourd" ¹⁸⁹. Les performances "ducales" ne s'avéraient guère plus avantageuses. En apparence, Ducarme pouvait se féliciter puisque la liste qu'il emmenait cette fois-ci à Charleroi grappillait (pour la Chambre) 1,26% de mieux par rapport à 1987; mais les esprits sceptiques lui rétorqueraient qu'il n'y avait rien là de miraculeux, étant donné le transfert au Sénat de la vedette sociale-chrétienne Philippe Maystadt et le très faible niveau électoral du libéralisme carolorégien ¹⁹⁰. Quant au PRL d'Arlon-Marche-Bastogne, la présence de Duquesne ne lui épargnait pas une chute de 4,5% ¹⁹¹.

12. Épilogue

On peut affirmer sans grande audace que la consultation du 24 novembre 1991 porta le coup de grâce au système bicéphale, déjà fragilisé par une crise d'autorité et par les manifestations d'un déficit idéologique dont le chapelet des procès bruxellois constituait l'indice le plus évident.

Officiellement, le mandat des "Ducs" devait s'achever vers le mois de décembre 1993. Mais tout le monde s'attendait à ce que "quelque chose" se produisît bien avant, la seule inconnue résidant dans l'identité des "conjurés" et le choix de la date à laquelle serait sonné l'hallali ¹⁹².

Les dernières semaines de la présidence des "Ducs" offrirent le spectacle d'une lente dérive, scandée d'initiatives centrifuges ¹⁹³, d'altercations spectacu-

(187) Effet néfaste qu'auraient pointé plusieurs personnalités du parti (*Soir*, 26 novembre 1991). D'après la *Libre Belgique* (26 novembre 1991), le bureau du PRL (25 novembre 1991) "a tonné, dans une belle unanimité, contre les Nols, Draps et Vandenhautte, coupables d'avoir fait fuir les humanistes laïcs à Bruxelles". Remarquons également que Roger Nols perdait, par rapport à 1987, 10.000 voix de préférence (- 45%).

(188) Le PVV gagnait pour sa part environ 20.000 voix.

(189) *Libre Belgique*, 25 novembre 1991 et 26 novembre 1991. Il est exact qu'il ne bénéficiait plus du prestige de Vice-Premier sortant. Par ailleurs, son score personnel (14.690) demeurait le meilleur résultat non socialiste de l'arrondissement de Liège.

(190) 13,64% en 1987. La "poussée" de 1991 portait ce score à 14,9%, ce qui demeurait, avec Mons, le niveau le plus bas du PRL en Wallonie. Toutefois, cette poussée permettait au PRL de reprendre un deuxième siège à Charleroi, au profit d'Étienne Knoops.

(191) Ce qui représentait le recul le plus prononcé, avec ceux enregistrés à Nivelles (- 4,86%) et à Namur (- 4,55%).

(192) Dès le 3 décembre 1991, l'ex-ministre Étienne Knoops appela à la suppression du bicéphalisme. Il se prononçait en faveur de la candidature de F.X. de Donnée. Ses déclarations furent traitées de "pet de sardine" par Antoine Duquesne. Gol (qui était déjà en pleine opération de reconquête) jugea l'initiative "contre-indiquée". Cf. *Libre Belgique*, 4 décembre 1991 et 5 décembre 1991; *Echo de la Bourse*, 6 décembre 1991.

(193) L'ex-sénateur Charles Petitjean annonça le 20 janvier la création du "groupe Liberté", appelé à ancrer le PRL au centre-gauche. Cf. *Libre Belgique*, 21 janvier 1992; *Soir*, 21 janvier 1992.

lares ¹⁹⁴, d'incidents insolites ¹⁹⁵ et de déclarations contradictoires qui trahissaient une nouvelle fois le manque de cohésion du parti, au moment des négociations portant sur la formation du gouvernement ¹⁹⁶.

Il a souvent été affirmé qu'une entrée du PRL au gouvernement aurait sauvé la mise à la dyarchie, à quoi on pourrait objecter que peut-être, le PRL ducal contribua-t-il lui-même à se couper de cet ultime atout en laissant exploser ses tensions internes et l'évidente incohérence de sa ligne politique. Et peut-être est-ce là aussi, la raison de l'emballement des événements qui menèrent au retour de Gol.

Rétrospectivement, il apparaît qu'à l'époque, la seule démarche véritablement organisée et cohérente, au sein du parti, fut l'opération, menée en grand secret par quelques "barons", qui conduisit à la suppression du bicéphalisme.

Dès le lendemain des élections du 24 novembre, Jean Gol, appuyé par plusieurs personnalités en vue de son parti ¹⁹⁷, avait préparé minutieusement les lignes de force du rétablissement du "monocéphalisme", justifié dans un "Appel aux libéraux" qui traçait les grands axes du futur programme présidentiel ¹⁹⁸. De toute évidence, l'ancien Vice-Premier pouvait compter sur les vigoureux encouragements de tous ceux, au sein du PRL, pour qui il fallait en finir au plus tôt ¹⁹⁹.

Il ne manquait aux "putschistes" que l'agrément d'un des "Ducs" pour entamer les grandes manoeuvres et conférer à la "reprise" toutes les apparences de la légitimité. Ce "Duc", ce fut Daniel Ducarme, qu'un souci de ne pas compromettre son avenir politique dans la déroute du système bicéphale avait déter-

(194) Cf. e.a. les échos donnés dans le *Soir* (24 janvier 1992) à une lettre de Draps et Vandenhoute, s'estimant mis en cause par les propos tenus par Hervé Hasquin (le 20 janvier, lors d'une émission de la RTBF) et accusant celui-ci de vouloir "discréditer systématiquement ses collègues dans un seul souci d'intérêt exacerbé et facile" (sic).

(195) Au comité exécutif du 20 janvier 1992, Duquesne reprocha à Ducarme sa prodigalité en timbres et en photocopies (*Soir*, 29 janvier 1992).

(196) Le 16 janvier 1992, dans une interview au *Peuple*, Daniel Ducarme n'avait pas manifesté d'opposition à l'hypothèse du confédéralisme. Invité de RTL, le 26 janvier, Antoine Duquesne déclara pour sa part que son parti était prêt "à prendre ses responsabilités" [au gouvernement], le cas échéant sans le PVV (*Libre Belgique*, 29 janvier 1992). Ces prises de position valurent aux deux hommes d'après critiques dans les rangs de leur propre parti. Le 27 janvier, un communiqué de presse réaffirma la solidarité entre PRL et PVV. Cf. X. MABILLE et J. BRASSINNE, "La formation du gouvernement et des Exécutifs", dans *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1992, n° 1356, p. 18.

(197) Il s'agissait de Louis Michel, des anciens ministres de Donnée, Decléty, Monfils et du président de la Régionale bruxelloise, Armand de Decker.

(198) *Libre Belgique*, 1 février 1992 ; *Soir*, 1 février 1992 ; *Instant*, 6 février 1992. Ce programme définissait les sept priorités suivantes : promouvoir les libertés et les droits de l'homme ; renforcer la démocratie politique ; gérer sérieusement les dossiers économiques et financiers ; fixer des priorités concrètes en matière sociale ; rencontrer les véritables préoccupations pour l'environnement et la qualité de la vie ; affronter le défi de l'immigration ; simplifier les institutions et renforcer la solidarité Bruxelles-Wallonie.

(199) *Libre Belgique*, 29 janvier 1992.

miné à franchir le pas ²⁰⁰. Le 29 janvier 1992, au cours d'une conférence de presse, le vice-président libéral annonça qu'il allait proposer au bureau du parti une modification statutaire mettant un terme à la structure duale ²⁰¹. L'"électrochoc", ainsi que le désignait son auteur, accéléra le processus. Réuni le lendemain, le comité exécutif du PRL approuvait le lancement, dès le bureau suivant ²⁰², de la procédure de révision des statuts et décidait que dorénavant, le président du parti serait accompagné par Jean Gol lors des rencontres avec le formateur Melchior Wathelet ²⁰³.

Le vendredi 31 janvier 1992, dans un salon du Sénat, Jean Gol entouré de nombreuses figures de proue du PRL, fit connaître officiellement son intention de solliciter la confiance des membres du parti pour "faire gagner le projet libéral" ²⁰⁴. Puis se reproduisirent les étapes qui, deux années auparavant, avaient conduit au triomphe des "Ducs". La révision statutaire fut ratifiée d'abord par le comité permanent (13 février 1992), ensuite, à la quasi-unanimité, par un congrès extraordinaire (19 février) ²⁰⁵. L'élection, organisée le 14 mars, fut une formalité. Seul candidat, Gol réunit sur son nom 6412 des 6841 votes valables (93,7%) ²⁰⁶. Et le livre se refermait sur une aventure dont Antoine Duquesne en personne reconnaissait maintenant qu'elle avait été "exécration" ²⁰⁷.

13. Quel bilan, quelles suites ?

S'il fallait ne livrer, de l'épopée "ducale" prise globalement, qu'un seul trait - le plus frappant à l'observation - ce serait incontestablement son extraordinaire degré d'extériorisation. Une extériorisation marquée d'abord dans le ton, dans le décor, dans une certaine manière d'exprimer les choses, et qui contribua à envelopper l'expérience, sa genèse et son dénouement, d'une atmosphère fébrile, tourmentée, tendant parfois au psychodrame. Ainsi de l'"austère devoir" un peu grandiloquent, en la circonstance, d'Alain Zenner; ainsi peut-être des images et des petites phrases assassines - le "panzer" et "Patton", la "prostatite

(200) Il semble que Daniel Ducarme ait initialement projeté de saborder à son avantage la formule bicéphale. Il se serait ensuite laissé convaincre de l'inopportunité de sa démarche, notamment à l'occasion d'une rencontre au domicile de Gol (25 janvier). Cf. *Libre Belgique*, 30 janvier 1992; *Echo de la Bourse*, 30 janvier 1992; *Instant*, 6 février 1992 et *Soir*, 14 mars 1992.

(201) Totalement ignorant de ce qui se tramait, Antoine Duquesne se déclara "scandalisé par le comportement de ceux qui perdent de vue les intérêts du libéralisme" (*Dernière Heure*, 30 janvier 1992).

(202) C'est-à-dire le 3 février 1992.

(203) *Soir*, 31 janvier 1992.

(204) *Soir*, 1 février 1992; *Dernière Heure*, 1 février 1992.

(205) *Soir*, 14 février 1992 et 20 février 1992. Les principales "innovations" apportées par les nouveaux statuts concernaient, outre le rétablissement du "monocéphalisme", la présidence du comité exécutif, confiée d'office au président du PRL, la confirmation des garanties données aux Bruxellois et le mode de prise de décision au sein de la commission de conciliation et d'arbitrage. Cf. *PRL. Statuts modifiés et approuvés par le bureau le 10 février 1992, par le comité permanent le 13 février 1992, proposés au congrès le 19 février 1992*.

(206) *Soir*, 16 mars 1992; *Libre Belgique*, 16 mars 1992. Rappelons que le PRL ne comptait plus alors "que" 35.392 membres. Cf. supra, note 136.

(207) *Soir*, 20 février 1992.

mentale" comme le "pet de sardine" ou l'"encéphalite" - qui avaient émaillé le parcours sinueux du bicéphalisme ; ainsi de la dramatisation soulignée par l'invocation à l'"électrochoc" de Daniel Ducarme et des accents gaulliens qui accompagnèrent le retour de Jean Gol ; ainsi - pourquoi pas ? - du regard triste d'un Antoine Duquesne visiblement blessé, confessant aux journalistes avoir "souffert du bicéphalisme" et se répandant en propos pleins d'amertume sur la vanité des ambitions humaines ²⁰⁸....

On a pu, parfois, reprocher à un journal tel la *Libre Belgique* le "voyeurisme" et le souci des détails précis et désagréables avec lequel il porta l'affaire sur le devant de la scène. Est-ce manquer à l'objectivité que de constater que ce voyeurisme (somme toute de bonne guerre), répondit parfois à un penchant quasi-exhibitionniste dont se régalaient les journaux ?

Lors de jours plus insoucians, le même Antoine Duquesne avait déclaré, parlant au nom des "Ducs", qu'il ne fallait pas "les torturer pour qu'ils parlent" ²⁰⁹, et ceci résumait la fluidité verbale qui caractérisa, entre autres éléments, l'ère des "Ducs".

Plus fondamental parce qu'inscrit dans la nature profonde du processus qui sépare la fin de la période "Louis Michel" du grand retour de Jean Gol, est l'autre versant de cette extériorisation. Il est frappant de constater, en effet, à quels points les événements se déroulèrent en marge, sinon à l'extérieur des structures formelles du PRL. La conférence de presse d'Alain Zenner, l'annonce dans le *Soir*, de la candidature de Daniel Ducarme, l'élaboration de la transaction bicéphale, les offres de bons offices au PS puis au PSC et les polémiques en découlant par quotidiens interposés, la démission spectaculaire de Robert Henrion, la mise à mort, enfin, du bicéphalisme, projetée en coulisses par plusieurs "barons" : la plupart de ces grandes étapes furent portées sous les projecteurs de l'actualité sans que souvent les instances du parti en aient été saisies ou avant qu'elles aient eu l'occasion d'en débattre. Le fait qu'Antoine Duquesne, "premier magistrat" du PRL, ait été le dernier à être mis au courant de l'opération qui visait à le déboulonner, rend superflu tout commentaire ²¹⁰.

Ceci appelle évidemment à s'interroger sur la fragilité dont un grand parti comme le PRL témoigna au cours de ces trois années. Fragilité parce que l'expérience bicéphale naquit avec une défaite électorale - et c'est un autre échec électoral qui provoqua son effondrement. Fragilité aussi, si - abstraction faite de toute appréciation personnelle - on considère l'évolution foudroyante de l'image d'un homme au sein de son parti. Tour à tour, Gol fut leader, tyran, bouc émissaire, conspirateur, recours et sauveur, et cette succession de profils ne peut déguiser le rapport d'extraordinaire dépendance du parti à cet homme qui apparaît, au bout du compte, comme son incarnation la plus accomplie ²¹¹. Surtout, la fragilité structurelle du PRL se révèle dans l'absence - apparente au moins -, d'alternative à un mode de direction dont l'échec paraîtrait tardivement comme inscrit dans les gènes. En laissant de côté la perspective du système bicéphale,

(208) *Libre Belgique*, 19 février 1992.

(209) *Libre Belgique*, 24 janvier 1991.

(210) Duquesne fut informé par Gol, juste avant l'ouverture de la séance du comité exécutif, le 30 janvier 1992. Cf. *Soir*, 31 janvier 1992.

(211) A la *Dernière Heure*, le 30 juin 1989, Daniel Ducarme lui-même faisait remarquer que "les gens qui parlent de l'autoritarisme de Gol étaient les premiers à l'applaudir d'être si fort au moment où tout souriait au PRL".

trois hypothèses semblaient plausibles, et toutes trois furent abandonnées. L'hypothèse Gol, tout d'abord. Il n'est pas évident que sa candidature n'aurait pu, malgré tout, franchir victorieusement le cap de l'élection au suffrage universel. Il se ravisa et il avait d'excellentes raisons pour cela. Avec un score mitigé ou simplement "honorabile", il encourait le risque d'abîmer son crédit et de flétrir sa légitimité. Sans doute la vague de critiques avait-elle aussi rafraîchi la confiance qu'il avait pu placer dans son prestige personnel. En déclarant qu'il n'était pas nécessaire qu'il fût "président pour avoir son mot à dire dans ce parti", il résumait, de son point de vue personnel, tout l'enjeu du combat. D'excellentes raisons à ne pas tenter l'aventure, Louis Michel n'en manquait pas davantage, puisqu'un repiquage de deux ans n'aurait probablement été qu'un couvercle dérisoire posé sur une marmite en ébullition. Restait l'éventualité d'un match Ducarme-Duquesne : de l'avis général, une telle perspective aurait entraîné des lésions par trop difficiles à cicatrifier. Ce fut alors l'expédient du bicéphalisme...

La question, parfois, a été posée de savoir si le bicéphalisme portait en lui les germes de sa propre destruction. Compte tenu des causes et des conditions de naissance du modèle "ducal", la réponse, assurément, ne peut être que positive. Fruit d'un compromis entortillé, bâti sur des visées et sur des appétits contradictoires, sans que la "base" tant invoquée fût directement impliquée, le système bicéphale ne pouvait être que le reflet fidèle de l'asthénie structurelle et idéologique qui lézardait le libéralisme francophone. Les statuts "ducaux", avec leur "répartition fonctionnelle des tâches", leur "redéploiement" et leur "collégialité", en constituent la parfaite illustration. Mais à l'époque - et le fait est révélateur - il ne se trouva que le vieux colonel Militis pour s'élever publiquement, dans un élan plein de martial bon sens, contre l'absurdité de pareille innovation ²¹². Deux ans plus tard, lorsque s'acheva sa présidence, Antoine Duquesne devait prétendre à plusieurs reprises que la déconvenue n'était "pas une affaire de statuts, mais une question d'attitudes" ²¹³. Il convient sans doute de faire la part, dans ces propos, d'une préoccupation bien compréhensible d'auto-justification. Mais la réalité commande de donner raison à ce militant PRL qui, à la *Libre Belgique*, expliquait gaillardement : "Les libéraux n'ont jamais su faire comme tout le monde. Dans une formation normale, chacun admet que l'action est subordonnée aux statuts. Chez, nous, c'est exactement le contraire" ²¹⁴.

"Et le débat d'idées ²¹⁵?" Propulsé en mai 1988, avec la création de "Perspectives libérales", le thème du débat d'idées - comme celui de l'"ouverture sociale" - devint la rengaine de l'été 1989 puis le leitmotiv du discours libéral. On ne saurait affirmer cependant, si cet exercice incantatoire signifia vraiment autre chose qu'un souci de s'approprier quelques miettes d'une générosité affectée que le "retour du coeur" avait remise au goût du jour... et une manière de procurer une certaine dignité à ce qui paraissait n'être, en fin de compte, qu'une simple et bien ordinaire "lutte des places" ²¹⁶. Il est indiscutable en

(212) Cf. J. MILITIS, "Une mission, un seul chef", dans *Libre Belgique*, 11 décembre 1989.

(213) *Dernière Heure*, 4 février 1992 ; *Libre Belgique*, 19 février 1992.

(214) Cf. *Libre Belgique*, 20 février 1992.

(215) Titre porté par un "point de vue" du sénateur Arnaud Decléty dans la *Libre Belgique*, 1 octobre 1989.

(216) L'expression est de Daniel Ducarme lui-même (*Soir*, 30 janvier 1992).

tout cas que l'oeuvre réalisée se situa très en-deçà des ambitions du *brain storming* doctrinal qui avait été solennellement proclamé. Le congrès de décembre 1989, comme nous l'avons vu, procédait davantage d'une manoeuvre d'apaisement que d'une réelle détermination à repenser la doctrine libérale. Quelques suggestions intéressantes furent formulées dans le cadre de la "différence libérale". Mais, par une fâcheuse coïncidence chronologique, le tumulte de l'affaire "Henrion-Nols" torpilla leur impact médiatique ²¹⁷. Ceci révéla du même coup - comme le confirma peu après l'affaire "Draps-Vandenhaut", le scepticisme du PRL ducal à l'égard de ses propres références et de son programme, puisque deux années d'interrogations répétées aux mânes de Janson et d'Hymans n'avaient pas éloigné l'usage de procédés électoraux sans doute rentables, mais qu'on ne saurait qualifier autrement que de démagogiques ²¹⁸. De toute évidence, l'*Écho de la Bourse* ne se trompait pas lorsque, dès octobre 1989 ²¹⁹, il faisait remarquer que "le fond du problème, c'est qu'il n'y a pas de débats d'idées au sein du PRL, pas de tendances qui s'affrontent..., seulement un malaise, un manque de confiance qui brime tout élan vers un renouveau".

En fait de débat d'idées et d'ouverture sociale, il y eut d'abord un certain embarras du PRL - contrairement d'ailleurs, à un PVV peut-être plus "dogmatique" mais apparemment plus cohérent - à assumer totalement son bilan gouvernemental de la période 1981-1987 ²²⁰. Il y eut aussi - et simultanément - deux langages, deux façons de "parler libéral", celle qui s'inspirait des accents fraternels d'un Paul Janson et celle de Roger Nols... *Je suis oiseau, voyez mes ailes, je suis souris, vivent les rats!* Il y eut en outre un programme sur la consistance duquel la question reste ouverte. Face à leurs détracteurs, Willem Draps et Jacques Vandenhaut affirmèrent à plusieurs reprises que leur tract était conforme au programme du PRL ²²¹. Peu importe, en fait, qu'il le fût ou non. Dans l'affirmative, la différence résiderait dans le ton - les "pages-choc" - et dans l'intention, clairement démagogique, et il existerait de bonnes raisons pour s'interroger sur la redoutable élasticité de ce programme qui assurait vouloir marier "humanisme et réalisme". Et sinon, comment ne pas être troublé par la confondante autonomie des candidats à l'égard de la plate-forme commune ^{222?} Enfin, il y eut des hommes, avec leurs ambitions et leurs rivalités... Le cas de

(217) C'est en effet le 13 juin 1991 que le PRL présenta son programme social (*Soir*, 14 juin 1991).

(218) A cet égard, n'est-ce pas le vénérable Paul Hymans qui espérait de l'électeur "une somme d'éducation, d'indépendance, de réflexion et de sang-froid suffisante pour résister aux passions extrêmes et se garder des entraînements et (...) pour distinguer enfin un cuistre d'un honnête homme et un sot d'un homme intelligent".

(219) 1 octobre 1989.

(220) Charles Bricman a relevé à bon droit "la désolation que les libéraux affichent à être considérés comme des gestionnaires intéressés seulement par les chiffres du tableau de bord de l'économie" (*Soir*, 29 décembre 1989).

(221) *Soir*, 24 janvier 1992 et 18 mars 1992.

(222) Les motivations de Draps et Vandenhaut semblent d'ailleurs complexes. Fin juin 1991, Willem Draps avait introduit une plainte auprès de la commission de conciliation et d'arbitrage, pour motif que la cinquième place (Chambre) que la Régionale bruxelloise lui avait octroyée risquait, compte tenu de la présence de Nols en fin de liste, de lui coûter son siège. Peu après, la commission rendit son verdict, en le déplaçant... à la sixième place, la cinquième étant dévolue à Marie-Laure Stengers. Peut-être ceci persuada-t-il Draps de tenter le tout pour le tout en récupérant les thèmes électoraux de Roger Nols. Cf. *Soir*, 28 juin 1991 et 2 juillet 1991; *Dernière Heure*, 2 juillet 1991.

Daniel Ducarme est sur ce plan le plus édifiant, même si les exemples abondent. En décidant de prendre l'embarcation bicéphale, le député de Thuin n'avait-il pas accepté de se couper de son principal atout - lui, le candidat de la "base" - pour apparaître, finalement, comme un homme seul parmi les autres ?

Il n'est pas douteux que la plupart de ces éléments internes au PRL étaient contenus en fermet depuis plusieurs années, et que les circonstances ne firent que favoriser leur émergence. Il serait dès lors injuste - mais aussi malhonnête - de faire porter sur les deux "Ducs" toute la responsabilité de cette expérience à bien des égards ahurissante. Coupables ? Pourquoi, pour qui et de quoi ? Ils furent seulement les acteurs volontaires d'un "Mai 68" libéral, dont l'Histoire, plus tard, dira s'il n'exprima qu'un trouble passager de croissance ou, bien plus, un symptôme, parmi d'autres, d'une crise des idéologies qu'a révélé le début des années 1990... Car enfin, est-il interdit de voir dans la tentation xénophobe d'une fraction du libéralisme, comme dans les errements sous-nationalistes de certains milieux socialistes et dans l'assimilation quasi-exclusive de la démocratie-chrétienne à une stratégie de pouvoir qui semble être devenue son ultime raison d'exister, autant d'indices de l'incapacité des grands courants traditionnels à découvrir, dans les fondements de leurs traditions doctrinales et dans un optimisme humaniste qui, peu ou prou, constitue leur bien commun, l'énergie d'un indispensable pari sur l'avenir et les réponses aux défis sans cesse renouvelés que la démocratie moderne, sous peine de se dénaturer, n'a d'autre choix que de relever ²²³?

Après le 14 mars 1992, il ne se trouva plus personne pour oser prétendre que le bicéphalisme avait eu des suites positives. Les "Ducs" ont pourtant laissé derrière eux quelques initiatives non dénuées d'intérêt - la modernisation de la gestion des fichiers, le "cabinet-fantôme" ²²⁴ et certaines propositions de la "différence libérale" -,... ainsi qu'un amoncellement de communiqués de presse, ultimes vestiges, en quelque sorte, d'une exubérance parfois brouillonne. Au début de leur mandat, quelques "effets secondaires" bénéfiques avaient également été prophétisés. Par exemple, l'animation de bonne augure que l'avalanche des candidatures et la campagne des deux "tickets" avait provoqué à la base du parti ²²⁵. Hélas, cette ardeur s'avéra de courte durée et, début 1992, on inscrivit au bilan des manquements "ducaux" l'échec de leur projet "participationniste" ²²⁶. L'action "démultiplicatrice" de la structure bicéphale fut de même épinglée ²²⁷, mais on sait ce qu'il en advint.

Sur les autres plans, l'échec fut incontestable. Il fut stratégique et électoral. Il faillit être aussi moral. Les "Ducs" avaient l'ambition de rendre sa crédibilité au parti. En fait, la crédibilité du PRL ne fut pas véritablement restaurée, mais

(223) Antoine Duquesne avait déclaré, au moment de l'"affaire Henrion-Nols", qu'"on ne s'exprime pas sur le même programme de la même façon, selon qu'on se trouve dans une bibliothèque universitaire ou les pieds dans le problème, dans un quartier de Schaarbeek" (*Soir*, 14 juin 1991). Relevons cette ironie selon laquelle l'un des tracts les plus "choquants" de la campagne législative de 1991, fut l'oeuvre de deux mandataires libéraux d'une des communes parmi les plus huppées de la région bruxelloise. Ce qui prouverait manifestement, le problème se situe à un autre niveau.

(224) La méthode des "délégués" a été reprise par Gol. Cf. *Liberté*, n° 1, septembre 1992, p. 2.

(225) *Libre Belgique*, 8 décembre 1989 ; *Dernière Heure*, 18 décembre 1989.

(226) Cf. supra, notes 135 et 136.

(227) *Dernière Heure*, 27 septembre 1989 et 20 novembre 1989.

encore la disqualification dont eurent à pâtir, de par leurs méthodes, certains candidats bruxellois, fut bien près d'entâcher le parti tout entier ²²⁸.

La "saga" des "Ducs" n'eut en fin de compte que deux retombées heureuses pour le PRL. Un peu absurdement, elle contribua décisivement et de façon parfois brutale ou spectaculaire, à révéler à ce parti ses propres faiblesses et à précipiter le sursaut salvateur. Ensuite, elle eut pour conséquence involontaire d'"épargner" Gol et de lui permettre de se refaire une santé politique qui lui servirait au lendemain de la défaite de 1991, quand il deviendrait le recours ²²⁹.

En définitive, Jean Gol se trouve au carrefour de toutes les interrogations qui concernent le PRL. C'est là, selon les points de vue des uns et des autres, la grande fortune ou le grand drame du libéralisme francophone. Mais il est probable que seul cet homme anxieux et déconcertant aurait pu économiser à son parti une expérience somme toute funeste. Il préféra laisser passer son tour pour mieux revenir, deux ans plus tard, auréolé cette fois de l'éclat du rédempteur.

En mars 1992, Gol est devenu, pour la deuxième fois, président du Parti Réformateur Libéral. Son bilan est évidemment impossible à dresser, et l'on ne peut encore se livrer qu'à quelques constats. En mettant à profit les circonstances, il a cadré l'opposition menée par son parti sur des thèmes classiques et familiers à la tradition libérale: la bannière fiscale (la croisade contre la "rage taxatoire") et l'attachement à une certaine idée de la Belgique. Conformément à la promesse qu'il avait faite lors de son accession, un congrès doctrinal s'est tenu en novembre 1992, afin d'approfondir la réflexion du parti et de délimiter les contours de son projet d'avenir ²³⁰. Ainsi ont été adoptés une "déclaration de principe" et un "contrat de confiance". Les méthodes, aussi, paraissent avoir changé dans la voie d'une plus grande participation qu'attestent par exemple le recours aux campagnes d'information, aux meetings ²³¹, au pétitionnement ²³² et divers signes d'une volonté de "dynamisation" et d'amélioration de la communication interne ²³³. Par ailleurs, et quel que soit le regard qui puisse être porté sur le discours tenu par le PRL depuis mars 1992, il faut lui consentir les vertus de la clarté, et l'un des objectifs majeurs du programme présidentiel de

(228) Cf. *Soir* (12 novembre 1991) et *Cité* (21 novembre 1991). Voir aussi les commentaires de H. CNUDE appelant à un "assainissement" du PRL ("Non à la renaissance du fascisme", dans *Revue Nouvelle*, 1992/1, p. 136-137). Même Willy De Clercq, président de la fédération européenne des partis libéraux (ELDR) critiqua sans ménagement les "copieurs" Draps et Vandenhoute (*Soir*, 4 décembre 1991).

(229) Gol lui-même avait admis l'hypothèse du "recours" dès son interview de rentrée au *Vif-L'Express*, le 1er septembre 1989.

(230) Cf. *Instant*, 26 novembre 1992; *Soir*, 30 novembre 1992.

(231) Ainsi de la campagne lancée en avril 1992, contre la "rage taxatoire". Le 23 mai 1992, un meeting commun au PRL et au PVV s'est tenu sur ce thème à la salle de la Madeleine, à Bruxelles. Cf. *Soir*, 17 avril 1992; *Dernière Heure*, 25 mai 1992.

(232) Le PRL appuya ainsi la pétition en faveur d'une consultation populaire sur l'avenir de la Belgique. Celle-ci recueillit 163.000 voix (*Dernière Heure*, 23 avril 1993).

(233) Ces intentions sont soulignées dans la *Lettre à mes amis libéraux* (1er mars 1992) adressée d'ailleurs par Jean Gol à tous les membres du PRL. Parmi d'autres initiatives, notons le lancement, en septembre 1992, d'un trimestriel destiné aux membres (*Liberté*), l'utilisation du "sondage interne", au congrès des 28 et 29 novembre 1992, afin de "classer" les priorités des militants (*Soir*, 30 novembre 1992) ou encore l'annonce faite par Gol, au même congrès, de la constitution de "comités de citoyens". Cf. J. GOL, *Discours au congrès*, PRL-Documents, 03/02-1993, p. 44.

Gol devrait être déjà réalisé puisqu'il a, probablement, rendu "des certitudes aux libéraux" ²³⁴. Aussi, le PRL joue-t-il à nouveau un rôle "à temps plein" dans le cadre du jeu démocratique ²³⁵ et les sondages d'opinion sont-ils redevenus bienveillants ²³⁶.

Il est non moins certain que les défis à relever sont toujours bel et bien présents pour ce leader et pour son parti dont, par ailleurs, le potentiel électoral demeure considérable. Premier défi, le renforcement d'un socle doctrinal dont rien ne peut démontrer qu'il ait durci depuis 1991. La "déclaration de principe" et le "contrat de confiance" constituent de nouvelles étapes - ou de nouvelles tentatives, après le "Projet 1989", les résolutions du congrès doctrinal de décembre 1989 et les dossiers de la "différence libérale" - dans la voie d'une actualisation des thèses libérales, d'une consolidation de leurs chapitres sociaux et d'un ressourcement aux "immortels principes" ²³⁷. Dans quelle mesure permettront-ils de fixer les repères d'un consensus essentiel et de cimenter, à des valeurs, à un message, à un comportement communs, l'adhésion de tous ceux qui se réclament du libéralisme ?

Le second défi est d'ordre structurel. Porte-parole, organisateur, idéologue et stratège du PRL, Gol ne saurait trop, sans doute, se réjouir de la somme de ses mérites. Mais l'interrogation subsiste quant à sa capacité à former de futurs cadres mais aussi à transmettre un héritage spirituel aux futures élites d'un parti qui, dans sa forme actuelle, demeure en très large part son oeuvre personnelle.

Somme toute, se trouvent là, dans l'une de leurs variantes régionales, les principaux termes du "paradoxe libéral": la difficulté d'organisation et d'identification pour un courant de pensée dont, depuis le XIXème siècle, les principes et les projets ont été largement récupérés - parfois réalisés - par ses adversaires ²³⁸.

Et c'est peu dire que l'enjeu est de taille. Car, sous ces réserves, il est plus que probable que le PRL réalise durablement la part du "contrat" tacite qui le lie au nouveau VLD. En apportant sa pleine contribution à ce qui pourrait être, assurément, le grand paradoxe et la grande *donne* de ces années 1990: le retour du libéralisme au rang de première famille politique du pays. Ceci peut-être cent dix ans après la chute du dernier cabinet libéral homogène. Un siècle, exactement, après cette réforme électorale démocratique qui avait enseveli les deux géants et frères ennemis du libéralisme belge, Frère-Orban et Paul Janson, et failli emporter ce parti qu'Émile Vandervelde lui-même avait un jour dit "éternel, comme la Belgique"...

(234) *Soir*, 16 mars 1992; *Libre Belgique*, 16 mars 1992.

(235) Sur un autre plan, signalons que le PRL a signé - non sans réserve - la "Charte pour la Démocratie" par laquelle les partis s'engagent à ne conclure aucune alliance avec des formations "antidémocratiques". Cf. *Soir*, 7 mai 1993.

(236) Le "baromètre politique" de la *Libre Belgique*, en date du 28 juin 1993, accorde au PRL 23,3% des intentions de vote en Wallonie (résultat du 24 novembre 1991: 19,8%).

(237) Cf. *Déclaration de principes. Contrat de confiance entre le PRL et le citoyen*, PRL-Documents, 02/10-1992. Voir aussi l'ouvrage publié par J. GOL, *Librement*, Bruxelles, 1992.

(238) N. ROUSSELIER, *L'Europe des libéraux*, Bruxelles, 1991, p. 211.

Summary: The "Two-headed" experience of the Parti Réformateur Libéral (1989-1992).

In January 1990, the Parti Réformateur Libéral (PRL) inaugurated a brand new management, called "bicephalism": instead of the traditional presidential system, one "ticket" with a president (Antoine Duquesne) and a vice-president (Daniel Ducarme) was commissioned to ensure the leadership of the party.

The bicephalism was only the result of a tricky internal compromise, stemming from the discontent following the return of the party in the opposition (May 1988) and strengthened after the defeat at the European polls (June 1989).

The "two-headed" system wanted to restore the credibility and to reinforce the cohesion of the PRL. In fact, this genuine political "curiosity" mainly revealed the structural and ideological deficiency which made its coming possible. Its ultimate defeat - at the 24 November 1991 polls - caused its falling down.

The bicephalism was bound to an identity problem of the french Belgian liberalism but also some features of the experience refer to a more general crisis of the values carried by the old traditional political movements.

Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1991 en 1992

Opgesteld door Peter JANSSENS, Stefaan FIERS en Mieck VOS,

Assistenten aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven, in samenwerking met de secretariaten van de politieke partijen.

In de moderne polyarchieën, bezetten politieke partijen belangrijke posities en vervullen zij verreichende functies. Sommige polyarchieën kennen zelfs een overwegende rol toe aan hun partijen in het verwerven van machtsposities en in de uittekening van het beleid. Zij worden dan ook participatieën genoemd. België is daarvan een sprekend voorbeeld¹.

Gezien de belangrijkheid van de politieke partijen, wekt het verwondering, zo niet verbazing, dat de courante informatie over deze organisaties, die tevens wegen naar de macht en machtshandles zijn, zo schaars is, weinig verspreid en verre van altijd accuraat en betrouwbaar. België levert daarvan spijtig genoeg een overtuigend voorbeeld.

Daarom verschijnt vanaf 1982 in het kader van het Politiek Jaarboek jaarlijks de "Morfologie van de politieke partijen", afwisselend de Vlaamse en Waalse politieke partijen. In de tweede helft van 1988 heeft de Afdeling Politologie in samenwerking met de redactie van Res Publica de Morfologie die in 1982 gestart is, in de tijd naar voren geschoven, en is met name in 1970 gestart. De weergave van dit project is gepubliceerd in het Jubileumnummer verschenen ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van Res Publica². De beschikbare informatie over de organisationele opbouw van de politieke partij: nationale partijorganen, positiebekleders en communicatiemiddelen, is op die manier aanzienlijk uitgebreid. Zij loopt nu van 1970 tot heden, bijna 25 jaar.

Dit artikel geeft de Morfologie weer van de grote Vlaamse politieke partijen: CVP, PVV, SP, AGALEV en VU, in 1991-1992. Deze uitgave, evenals alle voorgaande trouwens, kon enkel worden gerealiseerd dankzij de uitgebreide en bereidwillige medewerking van de partijsecretariaten. Bij deze willen wij in het bijzonder bedanken: de heer L. Vanmaercke van de Christelijke Volkspartij, de heer D. Houttekier van de Socialistische Partij, de heer G. Vanhengel van de Vlaamse Liberalen en Democraten (voordien Partij voor Vrijheid en Vooruitgang), de heer J. Malcorps van Anders Gaan Leven en de heer N. Moyaert van de Volksunie alsook de heer P. Muls voor de financiële gegevens van de politieke partijen.

(1) W. DEWACHTER, *De partijenstaat in de Westeuropese polyarchie: een proeve tot meting*; en W. DEWACHTER, *Noodzaak en overwicht van de politieke partij in de polyarchie*. In: *Res Publica*, 1981, nr.1, pp. 115-151.

(2) W. DEWACHTER, M. VERMINCK, M. MAES, E. DAS, I. VANHOREN, *Morfologie van de Belgische politieke partijen 1970-1985 - Morphologie des partis politiques belges 1970-1985*. *Res Publica*, 1988, nr. 4, pp. 483-698.

Synoptische tabel van de Morfologieën 1970-1991

W. Dewachter, M. Verminck, M. Maes, E. Das, I. Vanhoren, Morfologie van de Belgische politieke partijen 1970-1985 / Morphologie des partis politiques belges 1970-1985. *Res Publica*, 1988, n° 4, pp. 481-698.

Franstalige partijen

I. Vanpol, Morphologie des partis politiques francophones en 1983. *Res Publica*, 1984, n° 4, pp. 503-540.

I. Vanpol, Morphologie des partis politiques francophones en 1984 et 1985. *Res Publica*, 1986, n° 4, pp. 503-541.

M. Verminck, Morphologie des partis politiques francophones en 1986 et 1987. *Res Publica*, 1988, n° 2-3, pp. 311-343.

M. Verminck, Morphologie des partis politiques francophones en 1988 et 1989. *Res Publica*, 1990, n° 2-3, pp. 313-348.

M. Vos, Morphologie des partis politiques francophones en 1990 et 1991, *Res Publica*, 1992, n° 3-4, pp. 453-490.

Vlaamse partijen

I. Vanpol, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1982. *Res Publica*, 1983, n° 2-3, pp. 417-472.

I. Vanpol, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1983 en 1984. *Res Publica*, 1985, n° 2-3, pp. 311-367.

M. Verminck, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1985 en 1986. *Res Publica*, 1987, n° 3, pp. 449-508.

M. Verminck, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1987 en 1988. *Res Publica*, 1989, n° 3, pp. 385-440.

M. Verminck, Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1989 en 1990. *Res Publica*, 1991, n° 3-4, pp. 523-584.

DE CHRISTELIJKE VOLKSPARTIJ (CVP)

1. Nationaal partijcongres

In 1991 en 1992 werden vijf congressen georganiseerd.

- Gent, 20 april 1991. Congres: "Jong en Oud"

Agenda: problematiek van de derde leeftijd.

- Gent, 10 november 1991. Verkiezingscongres.

Agenda: Verkiezingsprogramma

- Gent, 5 maart 1992.

Agenda: Goedkeuring van het federale regeerakkoord.

Opkomst: 1100 aanwezigen.

- Brussel, 3 oktober 1992.

Agenda: Goedkeuring van het St.-Michielsakkoord en de begroting 1993, verkiezing van de nationale voorzitter, verkiezing van de rechtstreeks verkozen leden van het partijbestuur.

Opkomst: 1840 aanwezigen.

- De Haan, 20 juni 1992. Partijberaad, open voor alle leden.³

2. Partijraad

In 1991 en 1992 werden drie partijraden georganiseerd:

- Strombeek-Bever, 29 januari 1992. Vergadering over het Vlaams regeerakkoord.

- Brussel, 8 februari 1992. Thema: "Christen-democratie na 24 november 1991".

- Brussel, 28 november 1992. Vergadering ter voorbereiding van het congres "Politiek dicht bij de mensen" van 5 en 6 juni 1993.

(3) Het betreft hier geen statutair orgaan doch een gelegenheidsinitiatief waarbij alle leden hun mening konden geven over een aantal maatschappelijke thema's waarover de congresafgevaardigden eerder per enquête werden ondervraagd.

3. Nationaal partijbestuur

3.1. Samenstelling.

Art. 42 van de partijstatuten.

1. Leden met stemrecht :

a) De leden aangewezen volgens artikel 23.2.e door de arrondissementale partijbesturen. Voor het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde voegt zich hierbij een lid aangewezen uit en door het partijbestuur van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Elke arrondissementale afdeling is gerechtigd tenminste één afgevaardigde aan te wijzen als lid van het partijbestuur. Daarenboven is elke arrondissementale afdeling gerechtigd vanaf 5000 leden en daarna per schijf van 5000 leden een extra afgevaardigde aan te wijzen. Waar de afvaardiging vanuit een arrondissementale afdeling uit 3 of meer leden bestaat moet minstens 1/3 jonger dan 35 jaar en er moet minstens één vrouw, respectievelijk man zijn in opgenomen.

1991

Benoit Marc
Bergmans Lisette
Borloo Cyriac
Cooreman Paul
Crabbe Roland
De Bakker Bert
De Crem Pieter
De Vlies Carl
Delvou Monique
D'Hooghe Jacques
Doomst Michel
Geeroms Hans
Gilis Georges
Hellemans Jos
Jacobs Julia
Lambers Peter
Mangeleers Dirk
Martens Luc
Ostijn Guido
Philips Tuur
Sannen Jos
Segers Leonard
Severs Tom
Staepels Hedwige
Stammen Michel
Traest-Orlans Geneviève
Vaasen Raf
Van Den Bogaert Guido
Van Der Borght Vera
Van Outryve Jacques
Vandenberghé Pieter
Vandewalle Erwin
Vanleenhove Gilbert
Vranken Lieve
Wambacq Frans
Wijnants Johny
Windels Roger

1992

Adriaenssens Annemie
Benoit Marc
Bergmans Lisette
Crabbe Roland
De Crem Pieter
De Lange Gerard
Delvou Monique
De Ryck Monique
De Smedt Chantal
De Vlies Carl
De Winne Etiene
D'Hooghe Jacques
Janssens Willy
Ghekieré Guido
Lambers Peter
Ostijn Guido
Philips Tuur
Sannen Jos
Segers Leonard
Severs Tom
Smeets Luk
Strubbe Johan
Vaasen Raf
Van Canneyt Luk
Vandenberghé Pieter
Van Den Bogaert Guido
Van Den Bossche Marcel
Van Den Heuvel Koen
Vandewalle Erwin
Vermeulen Wim
Vyvey Christa
Wambacq Frans
Wijnants Johny
Willemaers Mieke

(4) Deze zetelen de facto in het nationaal partijbestuur.

b) de leden die rechtstreeks verkozen worden. Dit zijn :

1. de voorzit(s)ter gekozen door het nationaal partijcongres

Van Rompuy Herman
Van Peel Marc (eerste onder-
voorzitter)⁴
Merckx-Van Goeij Trees (twee-
de ondervoorzitter)⁴

Van Rompuy Herman
Van Peel Marc (eerste onder-
voorzitter)⁴
Merckx-Van Goeij Trees (twee-
de ondervoorzitter)⁴

2. een aantal leden te kiezen door het nationaal partijcongres. Dit aantal is 1/2 van het aantal leden dat door de arrondissementen worden afgevaardigd. Minstens 1/3 van de rechtstreeks gekozen leden moeten jonger zijn dan 35 jaar ; minstens 1/5 moeten vrouwen, respectievelijk mannen zijn.

Amssoms Chris
Baeck Karel
Buijs Willy
De Schampelaere Mia
Everaet Karel
Helsen Ludo
Lambrecht Jaak
Lyben Hubert
Manteleers Michel
Swinnen Monique
Taes Chris
Thyssen Marianne
Van Campen Marcel
Vandenbergh Hugo
Van Deurzen Jo
Vandevelde Dirk
Vleeschouwers Bart
Willems Annick
Willems Luc

Amssoms Chris
Audoor Caroline
Baeck Karel
Buijs Willy
De Schampelaere Mia
Doomst Michel
Gabriels Jef
Heeren Veerle
Helsen Ludo
Lenaerts Lieven
Mannaerts Eddy
Manteleers Michel
Van Campen Marcel
Van Cauwelaert Annelies
Van Den Berghe Jean-Pierre
Van Hecke Mieke
Vleeschouwers Bart
Willems Annick

c) De leden die ambtshalve toetreden. Dit zijn :

1. de voorzit(s)ter en 4 leden van de CVP-Kamerfractie, de voorzit(s)ter en 4 leden van de CVP-fractie in de Vlaamse Raad, en de voorzit(s)ter van de Vlaamse EVP-fractie in het Europees Parlement, allen gekozen door hun respectievelijke fracties ;

Kamer
Dhoore Luc
Beerden Georges
Bourgeois André
De Roo Johan
Senaat
Gijs Bob
Arts Alex
De Seranno Jos
Deneir Adhémar
Kelchtermans Lambert
Vlaamse Raad
Verhaegen Guido
Deprez Paul
Olivier Marc
Van Hecke Johan
Brusselse Hoofdstedelijke Raad
Vandenbossche Walter
Europees Parlement
Tindemans Leo

Kamer
Van Hecke Johan
Dupré Jos
Tant Paul
Van Parys Tony
Senaat
De Roo Johan
Arts Alex
De Seranno Jos
Didden Maurice
Martens Luc
Vlaamse Raad
Van Rompuy Eric
Deprez Paul
Leysen Anie
Olivier Marc
Brusselse Hoofdstedelijke Raad
Vandenbossche Walter
Europees parlement
Tindemans Leo
Marck Pol

2. twee leden van het dagelijks bureau van de CVP-jongeren en twee leden van het dagelijks bestuur van de CVP-Werkgroep 'Vrouw en Maatschappij', waaronder de respectievelijke voorzit(s)ters ;
- CVP-Jongeren**
Caluwé Ludwig
Schuermans Eddy
CVP-Werkgroep Vrouw en Maatschappij
de Bethune Sabine
Eeckelaers Lieve
- CVP-Jongeren**
Caluwé Ludwig
Suys Raf
CVP-Werkgroep Vrouw en Maatschappij
de Bethune Sabine
Van Vaerenbergh Myriam
3. de CVP-leden van de Nationale, de Vlaamse regering en de Brusselse hoofdstedelijke Executieve, de CVP-voorzit(s)ter(s) van de parlementaire instellingen ;
- Leden van de Nationale Regering**
Martens Wilfried
De Keersmaecker Paul
Dehaene Jean-Luc
Demeester-De Meyer Wivina
Dupré Jos
Eyskens Mark
Smet Miet
Van Den Brande Luc
Leden van de Vlaamse Regering
Geens Gaston
Coens Daniël
Kelchtermans Theo
Lenssens Jan
Weckx Hugo
Leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve
Chabert Jos
Voorzitter van de Senaat
Swaelen Frank
- Leden van de Nationale Regering**
Dehaene Jean-Luc
Bourgeois André
Delcroix Leo
Officiers-Van De Wiele Mieke
Smet Miet
- Leden van de Vlaamse Regering**
Van Den Brande Luc
Demeester-De Meyer Wivina
Kelchtermans Theo
Weckx Hugo
- Leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve**
Chabert Jos
Voorzitter van de Senaat
Swaelen Frank
4. een vertegenwoordig(st)er aangeduid door de leden bij de BDS en overzee ;
- Van Bladel Paul
- Van Bladel Paul
5. de voorzit(s)ter van de vereniging van oud-CVP-parlementsleden ;
- Devos Godelieve
- Devos Godelieve
6. de voorzit(s)ter van de vereniging van CVP-raadsleden ;
- Ansoms Jos
- Ansoms Jos

d) de bestuursleden, gecoöpteerd door bovenvermelde leden, voor maximum 1/2 van het onder a) aangegeven aantal leden. De coöptatie moet rekening houden met bijzondere ervaring, deskundigheid of functie en moet gebeuren met het oog op het verzekeren van een evenwichtige vertegenwoordiging van de maatschappelijke geledingen, de arrondissementen, de jongeren, de vrouwen. Minstens 1/3 van de gecoöpteerde leden moet jonger zijn dan 35 jaar; minstens 1/5 moeten vrouwen, respectievelijk mannen zijn. Personeelsleden van de partij en van haar bijzondere organen en organisaties, personeelsleden van parlementsleden, leden van ministeriële kabinetten of medewerkers verbonden aan één van de parlementaire fracties komen evenwel niet in aanmerking voor coöptatie. Gecoöpteerde partijbestuursleden krijgen ambtshalve ontslag indien zij een ambt van kabinetslid of medewerker bij één van de parlementaire fracties aanvaarden. Het nationaal partijbestuur kan op de kandidatuurstelling voor de coöptatie met een 2/3 meerderheid een uitzondering toestaan.

Adriaens Bart
Audoor Caroline
Becq Sonja
Bevernage Carl
Daniels Jos
Gotzen Rudi
Justaert Marc
Keyers Ludo
Matthys Eric
Peers-Geuens Régine
Schoupe Etienne
Schuurmans Theo
Thuysbaert Georges
Thys Petrus
Vandamme Bart
Vandormael Jeaninne
Van Tuyckom Leo
Vanvelk Dirk
Wulleman Gerard

Becq Sonja
Braet Hilde
Daniels Jos
Delannoy Mark
Devoldere-Demedts Hilde
Gotzen Rudi
Justaert Marc
Lyben Hubert
Olbrechts Jean-Pol
Peers-Geuens Régine
Smits Jan
Steverlyncx Jan
Stivigny Christian
Swinnen Monique
Vandavelde Dirk
Windels Roger
Wulleman Gerard

2. Leden met raadgevende stem

a) de nationale secretaris;	Delcroix Leo	Delcroix Leo (tot 31 december 1991
Leterme Yves (van 18 januari 1992 tot 30 november 1992)
Willems Luc (vanaf 15 december 1992)
b) de secretarissen van de CVP-Kamerfractie, CVP-Senaatsfractie en de CVP-fractie in de Vlaamse Raad;	Bresseleers Jan
De Jonghe Mark
Schiettecatte Jean-Pol	Bresseleers Jan
De Jonghe Mark
Schiettecatte Jean-Pol
c) de directeur van het IPOVO;	Deckers Miet	Deckers Miet
d) de woordvoerder van de CVP. Hij/zij staat in voor het verslag van de bestuursvergaderingen;		
e) de directeur studiedienst	Maertens Paul	Maertens Paul

f) de personeelsleden-secretarissen van één van de bijzondere vaste commissies en werkgroepen en van de bijzondere organisaties, zoals beschreven in de artikelen 50 en 60 en van de CVP-Jongeren en van de CVP-Werkgroep 'Vrouw en Maatschappij' zoals beschreven in de artikelen 70 en 80.

Art. 43.1.3

Het nationaal partijbestuur kan alle personen die het wenst te raadplegen, uitnodigen en horen. Zo werden onder meer ook uitgenodigd :

Luyckx Agnes
Martens Wilfried
Taes Chris
Van Der Borghet Vera
Verhaegen Walter

3.2. Frequentie van samenkomst

Het partijbestuur komt maandelijks samen en doorgaans op dinsdag, dus daags na het partijbureau.

4. Nationaal Partijbureau

4.1. Samenstelling

Art. 43.1.2 :

1991

1992

A. Het nationaal partijbureau is samengesteld uit :

1. Leden met stemrecht :

a) de partijvoorzit(s)ter en de beide ondervoorzit(s)ters waaronder minstens 1 man of vrouw ;

Van Rompuy Herman (voorzitter)
Van Peel Marc (eerste ondervoorzitter)
Merckx-Van Goey Trees (tweede ondervoorzitter)

Van Rompuy Herman (voorzitter)
Van Peel Marc (eerste ondervoorzitter)
Merckx-Van Goey Trees (tweede ondervoorzitter)

b) tien niet-parlementsleden, te kiezen door en uit het nationaal partijbestuur

Amssoms Chris
Baeck Karel
Hellemans Jos
Lyben Hubert
Manteleers Michel
Thys Petrus
Thyssen Marianne
Vaasen Raf
Vandenberghé Hugo
Vandeurzen Jo

Amssoms Chris
Baeck Karel
De Schampelaere Mia
Gabriels Jef
Helsen Ludo
Lyben Hubert
Steverlynck Jan
Vaasen Raf
Van Cauwelaert Annelies
Van Den Heuvel Koen
Windels Roger⁵

c) de voorzit(s)ters en een tweede vertegenwoordig(st)er van de CVP-fracties in de parlementaire instellingen in ons land en in het Europees Parlement ;

Senaat

Gijs Bob
Kelchtermans Lambert

Kamer

Dhoore Luc
Bourgeois André
Vlaamse Raad
Verhaegen Guido
Olivier Marc

Brusselse Hoofdstedelijke Raad

Vandenbossche Walter

Europees Parlement

Tindemans Leo

Senaat

De Roo Johan
Arts Alex
De Seranno Jos
Didden Maurice
Martens Luc

Kamer

Van Hecke Johan
Dupré Jos
Tant Paul
Van Parys Tony
Vlaamse Raad
Van Rompuy Eric
Deprez Paul
Leysen Anie
Olivier Marc

Brusselse Hoofdstedelijke Raad

Vandenbossche Walter

Europees Parlement

Tindemans Leo
Marck Pol

d) de Eerste Minister of eventueel Vice-Eerste Minister en de Voorzit(s)ter van de Vlaamse Executieve wanneer zij tot de CVP behoren en één lid uit de nationale en uit de Vlaamse regering en uit de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve ;

Leden van de Nationale regering

Martens Wilfried
Dehaene Jean-Luc

Leden van de Vlaamse regering

Geens Gaston
Lenssens Jan

Leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve

Chabert Jos

Leden van de Nationale regering

Dehaene Jean-Luc
Bourgeois André
Delcroix Leo
Officiers-Van De Wiele Mieke
Smet Miet

Leden van de Vlaamse regering

Van Den Brande Luc
Demeester-De Meyer Wivina
Kelchtermans Theo
Weckx Hugo

Leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve

Chabert Jos
Senaatsvoorzitter
Swaelen Frank

e) de voorzit(s)ter van de parlementaire instellingen, indien zij tot de CVP behoren ;

Senaatsvoorzitter

Swaelen Frank

f) de nationale voorzit(s)ter van de CVP-Jongeren ;

Caluwé Ludwig

Caluwé Ludwig

g) de nationale voorzit(s)ter van de CVP-Werkgroep 'Vrouw en Maatschappij'; Overigens moeten minstens twee leden van het nationaal partijbureau jonger zijn dan 35 jaar en vrouw, respectievelijk man zijn ;

de Bethune Sabine

de Bethune Sabine

h) de voorzit(s)ter van de vereniging voor CVP-raadsleden

Ansoms Jos

Ansoms Jos

(5) In anticipatie van de komende statutenwijzigingen werd aan deze lijst ook reeds de voorzitter van de werkgroep "Senioren" toegevoegd.

2. Leden met raadgevende stem :

a) de nationale secretaris	Delcroix Leo	Delcroix Leo (tot 31 december 1991) Leterme Yves (van 18 januari 1992 tot 30 november 1992) Willems Luc (sinds 15 december 1992)
b) de directeur van de studiedienst	Maertens Paul	Maertens Paul
c) de directeur van IPOVO	Deckers Miet	Deckers Miet
d) de woordvoerder van de partij	De Backer Dirk	De Backer Dirk

Art. 43.1.3 :

Het partijbureau kan ook in functie van de agenda andere leden van de Nationale en Vlaamse regeringen en van de CVP-fracties in de parlementaire instellingen uitnodigen. Ook de voorzitter(s) en/of secretarissen van bijzondere werkgroepen of commissies, organen en organisaties kunnen in functie van de agenda worden uitgenodigd en worden gehoord.

en ook nog : Martens Wilfried

4.2. Frequentie van samenkomst en werking

Het nationaal partijbureau komt (minstens) wekelijks bijeen (doorgaans op maandagvoormiddag).

5. Partijvoorzitter

Op het Congres van 3 oktober 1992 te Brussel werd Herman Van Rompuy met 68,8% van de stemmen verkozen tot partijvoorzitter. Er waren geen tegenkandidaten.

6. Ondervoorzitters

Art. 42 bepaalt dat twee ondervoorzitters worden verkozen door het nationaal partijbestuur, één man en één vrouw.

Op het Congres van 3 oktober 1992 te Brussel werden Marc Van Peel en Trees Merckx-Van Goey opnieuw verkozen tot ondervoorzitters.

7. Kaderleden

Mandatarissen (1992).

- 2976 gemeenteraadsleden
- 790 schepenen
- 171 burgemeesters
- 173 OCMW-voorzitters
- 125 provincieraadsleden
- 12 gedeputeerden (4 in West-Vlaanderen, 4 in Oost-Vlaanderen, 3 in Antwerpen, 1 in Brabant)
- 75 parlementairen (39 Volksvertegenwoordigers en 36 Senatoren)
- 5 federale ministers
- 4 Vlaamse ministers

12 305 bestuursleden

8. Ledenaantallen

8.1. Partijleden

Partijleden in 1991 : 132 070

Partijleden in 1992 : 126 458

vrouwen	49 014 - 39%
mannen	77 444 - 61%
jonger dan 35 jaar	22 879 - 18%
36-60 jaar	64 649 - 51%
ouder dan 60 jaar	38 930 - 31%

8.2. Arrondissementele spreiding

	1991	1992
Antwerpen	13859	12609
Mechelen	11155	10851
Turnhout	9264	8821
Brussel-19 gemeenten	2073	2126
Halle-Vilvoorde	15212	15264
Leuven	10076	9670
Brugge	5449	5658
Oostende-Veurne-Diksmuide	5370	5168
Ieper	2213	2129
Kortrijk	4118	3749
Roeselare-Tielt	4621	4555
Aalst	8849	8223
Dendermonde	5290	5060
Gent-Eeklo	10102	9218
Oudenaarde	3271	3044
St. Niklaas	4101	4058
Hasselt-St. Truiden	8036	7698
Tongeren-Maaseik	8777	8497
Tinlot-BSD-Overzee	234	60
Totaal	132070	126458

9. Personeelsbestand⁶

9.1. Belangrijkste functies

- Nationale secretaris

Tot 31 december 1991 : Delcroix Leo

Van 18 januari 1992 tot 30 november 1992 : Leterme Yves

Vanaf 15 december 1992 : Willems Luc

- Adjunct-nationale secretaris

Van 1 februari 1989 tot 17 januari 1992 : Leterme Yves

Van 15 oktober 1992 tot 14 december 1992 : Willems Luc

- Studiedienst CEPES (Centrum voor Politieke, Economische en Sociale Studies)

Directeur : Maertens Paul

Secretaris-generaal : Poncelet André-Marie

Administratief secretaris : Servais André

(6) * behoren niet tot het personeelsbestand maar zijn verkozen in deze functie.

- Adviseurs (5 Nederlandstaligen en 4 Franstaligen)
9 administratieve en logistieke medewerk(st)ers
- Vormingsdienst IPOVO (Instituut voor Politieke Vorming)
Afgevaardigd beheerder : Van Peel Marc*
Directeur : Deckers Miet
2 inhoudelijke medewerk(st)ers
5 provinciale verantwoordelijken
 - Pers en communicatie
Woordvoerder : De Backer Dirk
CDO (Christen-Democratische Omroep) en ZEG : Heymans Mark (ledenblad)
 - Dienst Internationale Betrekkingen en CDE (Christen-Democraten voor Europa)
Voorzitter CDE : Benoit Marc*
Voorzitter Internationale Betrekkingen : Croux Bert*
Secretaris : Willems Paul
 - Groeperingen
Vrouw & Maatschappij :
Voorzitster : de Bethune Sabine*
Nationaal secretaris : Scheerlinck Leen
CVP-jongeren :
Voorzitter : Caluwé Ludwig*
Secretaris : Thijs Erika
Adjunct-secretaris : Moeyersoons Rosita
Vereniging CVP-raadsleden :
Voorzitter : Ansoms Jos*
Secretaris : Van Loock Raymond
Senioren :
Voorzitter : Windels Roger*
Secretaris : Steevens Gert
 - Commissies :
Commissie Buitenland onder voorzitterschap van Croux Bert*
Communicatiecommissie onder voorzitterschap van Taes Chris*
Commissie van Beroep onder voorzitterschap van Bevernage Carl*

9.2. *Parlementaire medewerkers*

- 20 wetenschappelijke medewerkers waarvan 4 in de Senaat, 10 in de Kamer en 6 in de Vlaamse Raad.

9.3. Globaal aantal tewerkgestelden

- 25 personen zijn werkzaam op de partijdiensten. Fractiemedewerkers en personeelsleden van CEPESSE zijn hierin niet begrepen.

10. Partijfinanciën ⁷

Ontvangsten en uitgaven verklaard door de partij in het kader van de wet van 4 juli 1989 omtrent de financiering van de politieke partijen.

Het betreft de verslaggeving van de activiteiten van de Christelijke Volkspartij, van de VZW Agora⁸ en van de VZW Maatschappij en Beweging⁹, voor de periode vanaf 1 januari 1991 tot en met 31 december 1992.

<u>Ontvangsten</u>	1991	1992
- courante ontvangsten :	224 071 838	183 654 777
- financieel resultaat :	1 920 962	1 411 321
- uitzonderlijk resultaat :	386 150	381 323
 <u>Uitgaven</u>		
- courante uitgaven :	234 481 298	182 108 695
 <u>Resultaat :</u>	- 8 102 348	+ 3 338 726
 <i>Verkiezingsuitgaven voor de campagne van 24 november 1991</i>		
- <u>nationaal niveau :</u>	39 948 293	
- <u>arrondissementeel niveau :</u>	14 072 974	
 TOTAAL :	54 021 267	

(7) Verslag van de Controlemmissie op de financiering van politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 396/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), pp. 9-14. Verslag van de Controlemmissie betreffende de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 365/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), p. 5.

(8) Oppericht conform artikel 22 van de wet van 4 juli 1989.

(9) Oppericht krachtens artikel 71 van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen.

11. Publikaties

11.1. Instituut voor Politieke Vorming (IPOVO)

Brochures:

- *Politiek, de grote onbekende* (1992).
- *De politieke stromingen* (1992).

11.2. Vereniging van CVP-raadsleden.

- *Telegram*: Maandblad voor gemeentelijke en provinciale mandatarissen.
Oplage: 3800 exemplaren.
- Dossiers:
 - *Gemeentelijk onderwijsbeleid* (1991).
 - *Gemeentelijk leefmilieubeleid* (1991).
 - *Gemeentelijke procedures* (1991, 2 delen).
 - *Fracties aan het werk* (1992, 2 delen).
 - *Wonen in een geordend en zorgzaam Vlaanderen* (1992).
 - *De nieuwe gemeentelijke comptabiliteit* (1992).

11.3. CEPES.

- *Nieuw tijdschrift voor politiek* (Tweemaandelijks).
- *CEPES-Bladen*:
 - *Ontwikkelingswerk, ook mijn en uw bekommernis.* (1991, 122 p.)
 - *Gezin: juridische en ethische verkenningen.* (1992)
- *CEPES-Dossiers*. 10 nummers per jaar.
- *Kronieken*. Maandelijks (één uitgave voor juli en augustus). De kronieken geven een overzicht van de gebeurtenissen van de voorbije maand. Er zijn elke maand zes kronieken:
 - * De sociale toestand.
 - * De economische toestand.
 - * De financiële toestand.
 - * De internationale toestand.
 - * De binnenlandse politiek.
 - * Efemeriden.
- Monografieën.
 - R. VANDEPUTTE, *De Christelijke Volkspartij 1944-1988. Wezen en ontwikkeling.* 1991, 290p.

11.4. Vrouw en maatschappij.

- *Niet zonder ons*. Ledenblad, 4 keer per jaar.
- Informatiebrochures:
 - *Vrouwen en ruimtelijke ordening* (1991).

- *Vrouwen bij de politie* (1991).
- *Vrouwen en gezondheidspreventie* (1991).
- *Sociale veiligheid* (1992).
- *Buitenschoolse kinderopvang* (1992).
- *Vrouwen en armoede* (1992).
- *Vrouwen en politie* (1992).
- *Vrouwen en geweld* (1992).
- *Gezondheidspreventie* (1992).
- *Participatie van vrouwen aan de wetgevende en uitvoerende macht in België in cijfers 1991*.
- *Analyse van de parlements- en provincieraadsverkiezingen van 24 november 1991 naar vrouwelijke CVP-kandidaten en verkozenen*.

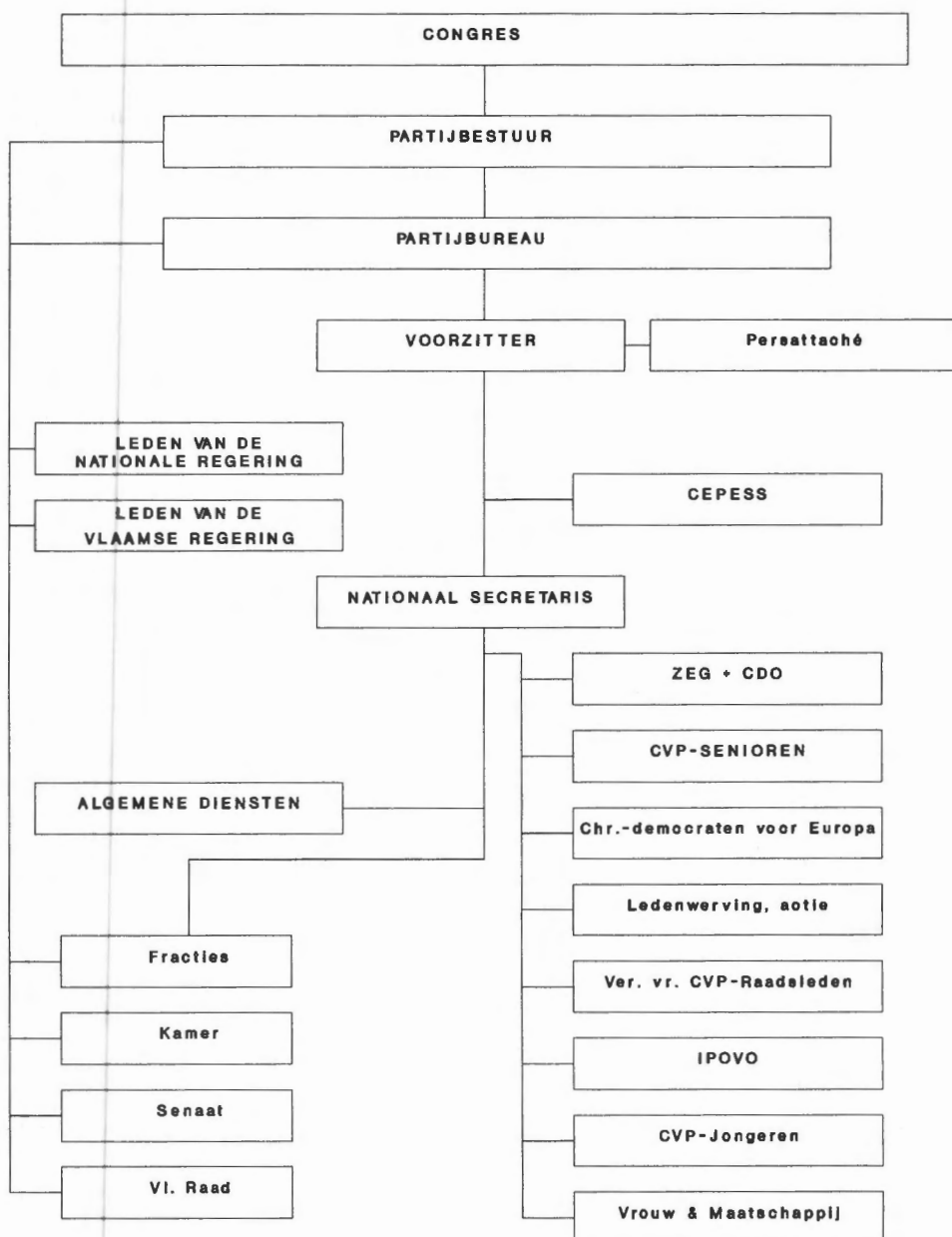
11.5. CVP-jongeren.

- *Radicaal*: Tijdschrift van de CVP-jongeren, 10 nummers per jaar.
Oplage: 9500 exemplaren.
- DE DONDER J., *Het levend geweten. 40 jaar CVP-jongeren in Vlaanderen*, Antwerpen, Standaard uitgeverij.
- *De Boodschap* (uitgaven naar aanleiding van 40 jaar CVP-jongeren).

11.6. Publikaties van het nationaal CVP-secretariaat.

- *Zeg*: algemeen ledenblad, tweewekelijks.
Oplage: 103.000 exemplaren.
- *Zeg-kaders*: Blad voor kaderleden (congresafgevaardigden, arrondissementale bestuursleden, voorzitters en secretarissen van de gemeentelijke afdelingen).
Oplage: 5000 exemplaren.

Organogram van de Christelijke Volkspartij

DE SOCIALISTISCHE PARTIJ (SP)

1. Nationaal partijcongres

In 1991 en 1992 werden zes congressen georganiseerd.

- Gent, 20 april 1991 : Administratief Congres.

Agenda : Partijwerking en politieke actie. Verkiezing van de voorzitter. Vernieuwing van het partijbureau en de administratieve commissie.

Opkomst : 700 aanwezigen.

- Dilbeek, 5 oktober 1991 : Politiek Congres.

Agenda : Boegbeeld en programma voor de parlementsverkiezingen van 24 november 1991.

Opkomst : 700 aanwezigen.

- Genk, 27 oktober 1991 : Verkiezingscongres.

Agenda : Programma voor de parlementsverkiezingen van 24 november 1991.

Opkomst : 800 aanwezigen.

- Brussel, 5 maart 1992 : Congres.

Agenda : Regeringsdeelname.

Opkomst : 800 aanwezigen.

- Antwerpen, 13 en 14 juni 1992 : Werkingscongres.

Agenda : Werking en statuten van de partij.

Opkomst : 700 aanwezigen.

- Gent, 28 november 1992 : Politiek Congres.

Agenda : Actieprogramma 1992.

Opkomst : 1200 aanwezigen.

2. Algemene Raad

In 1991 en 1992 werden vier Algemene Raden georganiseerd.

- Brussel, 4 mei 1991.

Agenda : Verkiezing van de nationale secretaris. Aanvulling van het partijbureau. De wet betreffende de hervorming van sommige overheidsbedrijven.

Opkomst : 300 aanwezigen.

- Brussel, 14 december 1991.

Agenda : Verkiezing van de te coöpteren senatoren. Analyse van de verkiezingsuitslagen en de politieke toestand.

Opkomst : 300 aanwezigen.

- Brussel, 28 januari 1992.

Agenda : Vlaams regeerprogramma.

Opkomst : 300 aanwezigen.

- Brussel, 15 februari 1992.

Agenda : Analyse verkiezingsresultaten.

Opkomst : 300 aanwezigen.

De statutenwijziging, goedgekeurd door het Werkingscongres van 13 en 14 juni 1992, schaft de Algemene Raad af en voert twee nieuwe organen in : de Raad van Voorzitters en Secretarissen en de Coöptatieraad.

3. Raad van Voorzitters en Secretarissen

De Raad van Voorzitters en Secretarissen kwam in 1992 voor het eerst samen.

- Brussel, 3 oktober 1992.

Agenda : Partijwerking en politieke actie. Verkiezing van de adjunct-nationale secretaris.

Opkomst : 700 aanwezigen.

4. Coöptatieraad

De Coöptatieraad is sinds zijn oprichting (juni 1992) nog niet samengeroept.

5. Administratieve Commissie

5.1. Samenstelling

Art. 25. De Administratieve Commissie telt naast de Partijvoorzitter 22 leden :

a) de Partijvoorzitter	Vandenbroucke Frank
b) elf leden, verkozen op het Administratief Congres	Decamp Jean-Pierre
	De Leeuw Rudy
	Derycke Erik
	Dielens Fred
	Huybrechts Wim
	Marnef Patrice
	Peuskens Vic
	Syvertsen Roland
	Triest Guido (secr)
	Van den Heule Roger
	Vanderkindere Thierry
c) vier leden aangeduid door het Partijbureau	Bujok Ernest
	Houttekier Dirk
	Maximus Lydia
	Van Swieten Anne
d) vier leden aangeduid door het College van Federale Secretarissen	André Alain
	Vanlerberghe Myriam
	Verkruyssen Freddy
	Wagemans Dirk

- e) één lid aangeduid door de Jongsocialisten
 Vermyle Marc
 vanaf 1 september 1992 :
 Uyttebroeck Guy
- f) één lid aangeduid door de Socialistische Vrouwen
 De Vriese Georgette
- g) één lid aangeduid door de Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid
 Lemonnier Martine
 vanaf 16 november 1992 :
 Leunens Patrick
- Lid met raadgevende stem :
 Nationale secretaris
 Blomme Linda

5.2. Frequentie samenkomst

De Administratieve Commissie kwam in de verslagperiode negen keer samen in plenaire vergadering.

6. Partijbureau

6.1. Samenstelling¹⁰

Art. 31 (34)¹¹. Het Politiek Bureau bestaat uit :

	1991	1992
a) de Partijvoorzitter	Vandenbroucke Frank	Vandenbroucke Frank
b) de Nationale Secretaris	Blomme Linda	Blomme Linda
c) 16 leden, verkozen op het Administratief Congres	Baldewijns Eddy Bossuyt Gilbert Chevalier Pierre (°) Claes Willy Colla Marcel De Batselier Norbert De Pauw-Deveen Lydia De Wulf Roger Erdman Fred Leclercq Jan Sleenckx Jef Tobback Louis Vande Lanotte Johan Van den Bossche Luc Van der Sande Jean Vanvelthoven Louis	Baldewijns Eddy Bossuyt Gilbert Bujok Ernest Cools Bob De Coene Philippe De Meyer Magda De Pauw-Deveen Lydia De Wulf Roger Geuens Jos Houttekier Dirk Leclercq Jan Lemonnier Martine Maximus Lydia Merchiers Nadia Sleenckx Jef Vande Lanotte Johan Van der Sande Jean Van Swieten Anne Vanvelthoven Louis Van Win Johan Verschueren Karel

(10) Personen aangeduid met (°) "zijn om verschillende redenen geen lid meer van het Partijbureau". (*Administratief verslag 1991-1992*, blz. 30.)

(11) Het nummer tussen haakjes slaat op de nummering in de nieuwe statuten, goedgekeurd op het Werkingscongres van 13 en 14 juni 1992.

Plaatsvervangers voor de
ministers

Bujok Ernest
Cools Bob
De Meyer Magda
Geuens Jos
Merchiers Nadia
Stroobant Maxim (°)
Verschueren Karel

d) Gecoöpteerde leden
(art. 33 (36))

De Coene Philippe
Houttekier Dirk
Lemonnier Martine
Maximus Lydia
Van Swieten Anne
Van Win Johan

Art. 32 (35). Wonen de vergadering van het Bureau bij, met raadgevende stem :

Beke Frank
Colpaert Toon
Derycke Erik
De Vits Mia
Galle Carla
Galle Marc
Hancké Lode
Lemaire Henri
Peeters Guy
Ramaekers Roger
Seeuws Willy
Van Acker Frank (†)
Van Eynde Jos (†)
Van Miert Karel
Vermeir René (°)
Vermeylen Piet (†)
Voorhamme Robert
Wijninckx Joz.
Willockx Freddy

Beke Frank
Claes Willy
Colla Marcel
Colpaert Toon
De Batselier Norbert
Delathouwer Robert
Derycke Erik
Dettiège Leona
De Vits Mia
Erdman Fred
Galle Carla
Galle Marc
Grijp Rufin
Hancké Lode
Hoffelt Jean-François
Janssens William
Peeters Guy
Seeuws Willy
Tobback Louis
Van den Bossche Luc
Van Glabeke Guy
Van Miert Karel
Voorhamme Robert
Willockx Freddy

OPMERKING: Op vraag van de voorziter woonden Dirk Drijbooms, Fons Van Dijk en Walter Van Wolputte de vergaderingen bij.

6.2. Frequentie samenkomst

Wekelijks, op maandag, uitgezonderd de vakantieperiodes.

7. Executieve van de partij

7.1. Samenstelling

Art.37: Het uitvoerend bestuur van de Partij is samengesteld uit :

a) de Partijvoorzitter	Vandenbroucke Frank
b) de Ondervoorzitter van de Administratieve Commissie	Derycke Erik
c) de voorzitters van de fracties in Kamer, Senaat en Vlaamse Raad	Colla Marcel Erdman Fred Hancké Lode
d) de Nationale secretaris	Blomme Linda
e) de Adjunct-secretaris	
De directeur van het E.V.I. woont de vergaderingen bij.	Colpaert Toon

Art. 49¹²: Het uitvoerend bestuur van de Partij is samengesteld uit :

a) de Partijvoorzitter	Vandenbroucke Frank
b) de voorzitters van de fracties in Kamer, Senaat en Vlaamse Raad	Colla Marcel Erdman Fred Hancké Lode
c) de Nationale secretaris	Blomme Linda
d) de Adjunct-secretaris	Houttekier Dirk
De directeur van het S.E.V.I. woont de vergaderingen bij.	Colpaert Toon

OPMERKING: De voorbije twee jaar woonden ook Willy Claes, Louis Tobback, Norbert De Batselier, Freddy Willockx en soms ook Karel Van Miert de vergaderingen bij. Communicatiedirecteur Fons Van Dijk werd voor een aantal besprekingen eveneens uitgenodigd.

7.2. Frequentie samenkomst

In 1991 vergaderde de Executieve elf keer, in 1992 zes keer.

8. Partijvoorzitter

Op het congres van 20 april 1991 werd Frank Vandenbroucke, bij handgeklap, herkozen als nationaal voorzitter.

(12) Gewijzigde statuten (cf. voetnoot 11).

9. Partijsecretaris

Carla Galle (tot 1 april 1991).

Op de Algemene Raad van 4 mei 1991 werd Linda Blomme verkozen tot nationale secretaris.

10. Adjunct nationale secretaris

Op de Raad van Voorzitters en Secretarissen van 3 oktober 1992 werd Dirk Houttekier verkozen tot adjunct nationale secretaris.

11. Kaderleden (1992)

Volksvertegenwoordigers	28 ¹³
Senatoren	26
Provincieraadsleden	85
Gemeenteraadsleden	988
Schepenen	208
Burgemeesters	37
OCMW-raadsleden	514
Bestuursleden	6400

12. Partijleden

De SP telde in 1991 97919 leden.

Arrondissementele spreiding

	1991
Aalst	5113
Antwerpen	15633
Brugge	3865
Brussel-Halle-Vilvoorde	9003
Dendermonde	2395
Gent-Eeklo	10180
Hasselt-Sint-Truiden	8545
Ieper	2360

(13) Door de overstap van Pierre Chevalier naar de VLD viel het aantal SP-Kamerleden terug op 27.

Kortrijk	3225
Leuven	9280
Mechelen	8396
Oostende-Veurne-Diksmuide	3163
Roeselare-Tielt	2533
Oudenaarde-Ronse	1985
Sint-Niklaas	1950
Tongeren-Maaseik	6301
Turnhout	3992
Totaal	97919

Gegevens over het ledenbestand in 1992 zijn nog niet beschikbaar.

13. Personeelsbestand

Nationale secretaris	Blomme Linda
Adjunct nationale secretaris	Houttekier Dirk
Jongsocialisten	Vermyle Marc (leiding nationaal secretariaat) (tot 31 december 1991) Uyttebroeck Guy (vanaf 1 januari 1992)
Socialistische Vrouwen	Lemonnier Martine (nat. secr.)
Internationaal secretaris	Drijbooms Dirk Goovaerts Frank (N-Z)
Vormingscentum Herman Vos	Blomme Linda, directeur Snoeck Marc, secretaris
Socialistische Omroep	Blomme Linda
CSC-Vormingswerk	Leunens Patrick (nat. secr.) Langenaken Johan (stafmedewerker)
SEVI	Colpaert Toon, directeur Triest Guido, secretaris
IPSA	Devos Gio (coördinator)

14. Partijfinanciën¹⁴

Ontvangsten en uitgaven verklaard door de partij in het kader van de wet van 4 juli 1989 omtrent de financiering van de politieke partijen.

De in het verslag opgenomen activiteiten omvatten deze van de Socialistische Partij (Nationaal Secretariaat), en van de VZW SOCFIN¹⁵ en van de VZW Aktie

(14) Verslag van de Controlecommissie op de financiering van politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 396/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), pp. 9-14. Verslag van de Controlecommissie betreffende de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 365/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), p. 5.

(15) Opricht conform artikel 22 van de wet van 4 juli 1989.

en Informatie¹⁶. De activiteiten behelzen de periode vanaf 1 januari 1991 tot en met 31 december 1992.

<u>Ontvangsten :</u>	1991	1992
- courante ontvangsten :	82 506 808	60 706 590
- financieel resultaat :	3 434 980	2 761 335
- uitzonderlijk resultaat :	-	-
 <u>Uitgaven :</u>		
- courante uitgaven :	80 089 295	67 678 117
- uitzonderlijk resultaat :	-	576 211
 <u>Resultaat :</u>	5 852 493	-4 786 403

Verkiezingsuitgaven voor de campagne van 24 november 1991

- nationaal niveau :	52 472 098
- arrondissementeel niveau :	... ¹⁷
 TOTAAL :	52 472 098

15. Publikaties

15.1. Programmatische publikaties en brochures

a) Socialistische Partij

- *Werkingsverslag 1989-1991* (Administratief Congres, 20 maart 1991).
- *Resolutie politiek congres* (5 oktober 1991).
- *Verkiezingsprogramma parlementsverkiezingen 24 november 1991*.
- *Conceptnota "Werken kan werken"* (Werkingscongres 13 en 14 juni 1992).
- *Oproep tot samenwerking* (Congres van 28 november 1992).
- *24 november 1991. De betekenis van een verkiezingsuitslag* (Kritak, 67 blz.).
- *Besluit van de Raad van Voorzitters en Secretarissen van 3 oktober 1992*.
- *Feiten liegen niet. Een balans van zes maanden regeringsbeleid* (12 blz.).
- *De blauwe verleiding getest: niet de zuilen maar de mensen zijn het slachtoffer* (9 blz. + bijlagen).
- *SP en het Belgisch Voorzitterschap van de Raad van de Europese Gemeenschap* (24 blz.).

(16) Oppericht krachtens artikel 71 van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen.

(17) Cijfer is niet gekend.

b) Studie- en documentatiecentrum Emile Vandervelde Instituut

SEVI-dossiers:

- *Over Leven: een kwestie van rood en groen* (1991).

SEVI-Paperclips:

- *Huren zonder kuren. Wegwijs in de nieuwe huurwet* (maart 1991).
- *Een jaar volwassen? Een parlementaire evaluatie van één jaar meerderjarigheid op 18* (juli 1991).
- *Kankerpreventie in leef- en werksmilieu* (december 1991).

15.2. Periodieke Publikaties

a) Socialistische Partij

- *SP-Aktueel*: kaderblad (verschijnt ad hoc)
- *Doen*: ledenmagazine (maandelijks, niet in juli en augustus)

b) Jongsocialisten

- *JS-Flash*: verschijnt acht maal per jaar

c) CSC-Vormingswerk

- *Golflengte*: driemaandelijks

d) Socialistische Vrouwen

- *Inkijk*: driemaandelijks

e) Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid

- *De Hoogste Tijd*: driemaandelijks
- *Periodiek Verschijnsel*: tweemaandelijks

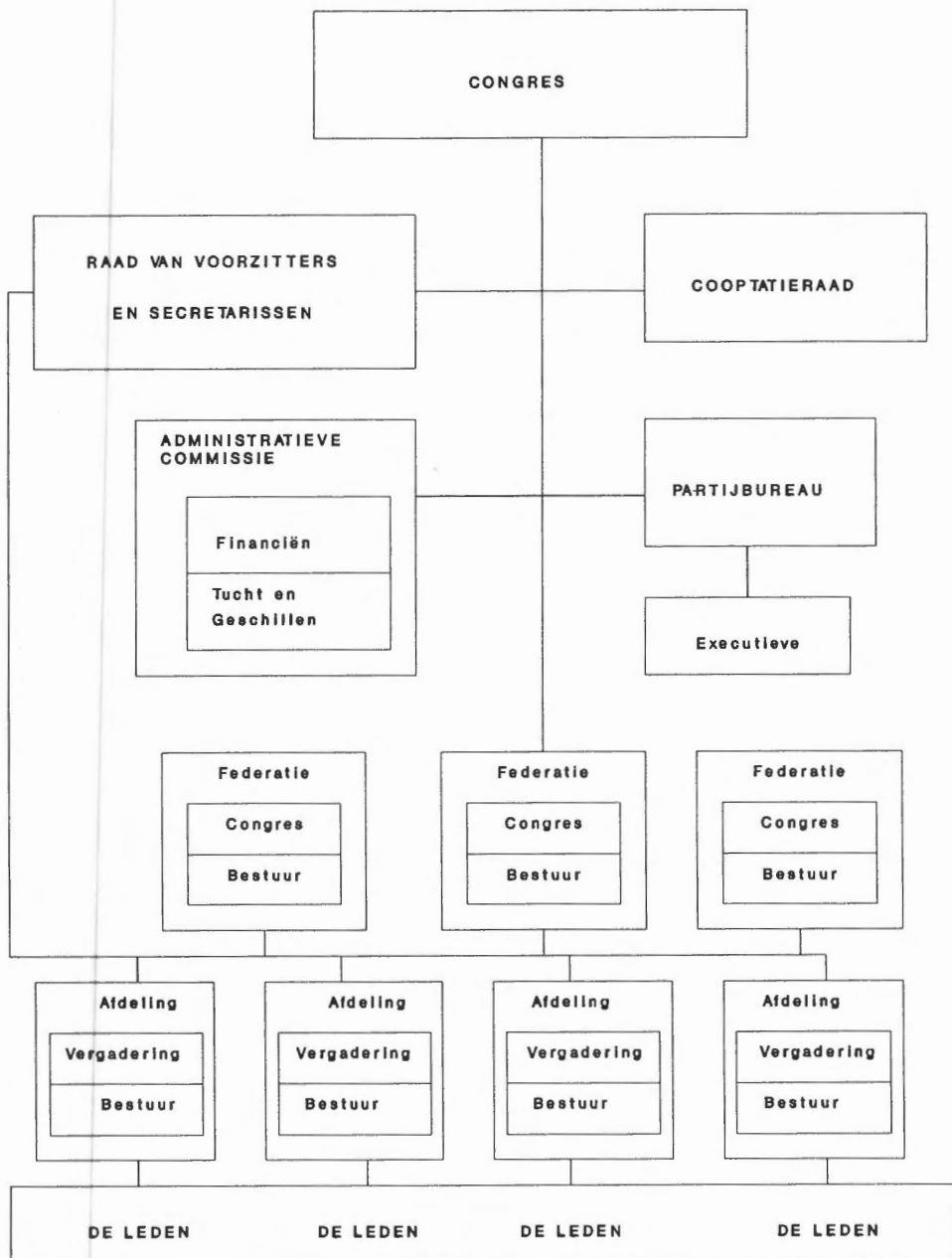
f) SEVI

- *SEVI-tijdingen*: driemaandelijks
- *Socialistische standpunten*: tweemaandelijks

g) IPSA

- *IPSA-mededelingen*: verschijnt vijf maal per jaar

Organogram van de Socialistische Partij

DE PARTIJ VOOR VRIJHEID EN VOORUITGANG (PVV) DE VLAAMSE LIBERALEN EN DEMOCRATEN (VLD)

Toestand na het congres van 15 november 1992*

1. Nationaal partijcongres

1.1 Op 12, 13, 14 en 15 november 1992 hield de PVV een congres waarop de partij werd opgeheven en een nieuwe partij opgericht werd: de Vlaamse Liberalen en Democraten (VLD), Partij van de Burger.

Thema: "De weg naar de politieke vernieuwing"

Opkomst: 1500 stemgerechtigde aanwezigen.

2. Partijraad

2.1 Samenstelling

Art. VII van de VLD-statuten:

- a) de leden van het partijbureau;
b) de Ministers van Staat;

(zie 3.1)

De Clercq Willy
Grootjans Frans
Kronacker Paul
Vanaudenhove Omer

c) de Ministers, Staatssecretarissen en leden van de Executieven;

d) de VLD-leden en Ere-leden van de Wetgevende Vergadering;

1. VLD-leden van de Wetgevende Vergadering;

Senaat

Antheunis Georges
Buchmann Jacky
De Croo Herman
De Backer Alois
De Grauwe Paul
Eeman Jan
Gijsbrechts-Horckmans Maria
Goovaerts Leo
Lahaye Martial
Laverge Jacques
Leduc Jeannine
Monset Ludo
Pede Jean
Van Belle Ignace
Van Thillo Herman
Van Aperen Arnold
Van Den Poel-Welkenhuyzen Marilou
Vandermeulen Paul
Verberckmoes Frans
Verlinden Amandus
Vermeiren Francis
Wierinckx Roger

* Over de periode voorafgaand aan het congres van 12-15 november 1992 heeft de redactie geen informatie ontvangen.

Kamer

Berben Peter
 Beysen Edward
 Bril Louis
 Chevalier Pierre
 Cordeel Marc
 Cortois Willy
 Coveliers Hugo
 Daems Rik
 De Groot Etienne
 De Maght-Aelbrecht Annie
 Demeulenaere Julien
 Denys André
 Deswaene Roland
 Devolder Jacques
 Dewael Patrick
 Flamant Emile
 Gabriëls Jaak
 Kempinaire André
 Neyts-Uyttebroeck Anne-Marie
 Pierco Leon
 Platteau Stefaan
 Ramoudt Didier
 Taelman Willy
 Van Houtte Maurice
 Van Mechelen Dirk
 Vautmans Valère
 Vergote Fons
 Verhofstadt Guy
 Verwilghen Marc

2. Ere-leden van de Wetgevende Vergadering.

Bascour Jean
 Boey Fernand
 Bonnel Raoul
 Claes Albert
 Colla Fernand
 De Clercq P.
 De Clercq Willy
 Decoster Marcel
 Fevrier Simon
 Grootjans Frans
 Herman-Michielsens Lucienne
 Baron Kronacker Paul
 Noerens René
 Poma Karel
 Van Den Broeck Octaaf
 Van Renterghem Willy
 Vanaudenhove Omer
 Vreven Freddy
 Walt Niel Louis

e) De VLD-leden van het Europelement ;

De Gucht Karel
 De Clercq Willy

f) De VLD-bestendig gedeputeerden ;

Heyvaert-Van Lindt Sonja
 Schiepers Pierre
 Wille Paul
 Koolbrant Roger
 Lavigne J.P.
 De Weze Charles

- g) De voorzitters van de VLD-Provincieraadsfracties ;
- h) Vijf afgevaardigden van de VLD-Jongeren ;
- i) Vijf afgevaardigden van de VLD-Vrouwen ;
- j) Eén of twee vertegenwoordigers van ieder door de Partijraad erkende sociale, politieke, culturele en economische organismen en studiecentra ;
- Liberaal Vlaams Studentenverbond
 - Middenstandsorganisaties
 - Nationale Bond der Liberale Mutualiteits-federatiën van België
 - Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België
 - "Solidariteit voor gezins- en bejaardenhulp" v.z.w.
 - Paul Hymans Centrum
 - Liberaal Vlaams Verbond
 - Stichting Arthur Verpoorten
 - Liberaal Verbond voor Zelfstandigen, v.z.w.
 - Confederatie der Liberale Jeugdorganisaties (CLIJO)
 - Omer Vanaudenhove Instituut voor Kadervorming
 - Coördinatiecentrum voor Liberaal Socio-cultureel Beleid (C.L.S.B.)
 - Sociale Verzekeringskas "Maas & Schelde"
 - L.I.R.T.I.-L.I.B.R.A.D.O.
 - Jong VLD-Mutualisten
 - Instituut voor Volksopleiding en Kadervorming
- Schepens Francis (Antwerpen)
 Vermaelen Etienne (Brabant)
 Ritzen Freddy (Limburg)
 De Buck Marc (Oost-Vl.)
 Quaghebeur Maurice (West-Vl.)
- De Jonghe Filip
 Lesaffer Randall
 Verlaak Dirk
 Vandijck Patrick
 De Ceuster Guy
 Helsen Koen
 Vanoverbeke Bart
 Schoreels Mark
 Vrancken Isabelle
- Hellemans Hélène
 De Gucht-Schreurs M.
 D'Hondt-Decorte Monique
 Schiepers Colette
 Ponsaert Nadine
- Beeken Rudi
 Floru Jean-Paul
 De Smet Willy
 Macharis Fr.
 Raymaekers Jacky
 De Waele Roni
- Devriendt Erwin
 De Brock Pol
 Engels Jan
 De Koker Hedwig
 Van Brabant Piet
 Paulus Camille
 Ysebaert Clair
 Mergaerts Stefaan
 Walkiers Hubert
 Cloquet J.P.
 Du Coulombier Jacques
 Van Oekelen Jef
 Ritzen Freddy
 Machenil Geert
 Hannes Juul
 Matthijs Patrick
 Vaeyens Frank
 Strieleman Frans
 Verhofstadt Dirk
 Boogaerts Jan
 De Ceuninck Dirk
 Vandenborre Georges
 Monsaert Paul

- Socio-culturele vereniging van Vlaamse Liberale Vrouwen
- Liberale Muziek-maatschappij (FELIM)
- Vrij Syndicaat voor het Openbaar Ambt (V.S.O.A.)
- Liberaal Economisch Verbond (L.E.V.)
- Liberalen voor Ontwikkelingssamenwerking (LIVOS)
- Liberaal Centrum voor Gezinsbeleid (L.C.G.)
- Pragma, v.z.w.

k) Eén afgevaardigde van elke arrondissementsfederatie en één afgevaardigde van Brussel Hoofdstad; deze afgevaardigden mogen geen parlementsliden zijn.

d) Dertig leden bij betrekkelijke meerderheid verkozen door het partijcongres onder haar leden, voor een periode van 4 jaar, die een aanvang neemt met het mandaat van het voorzitterschap en het ondervoorzitterschap. (...)

Baeteman Miëtte
 Van Der Straeten Monique
 Helmoortel-Pecher Antoinette
 Asselberghs Ludo
 Versavel Guy
 Janssens-De Jaeger Brigitte
 Kerremans Jacques
 Mortelmans Paul
 Ghekiere Danny
 Neyts Freddy
 Janssens Philip
 Van Roy Karin
 Schulie Georges
 Duyck Philippe
 Claeys Jo (Antwerpen)
 Vanosselaer Robert (Mechelen)
 Cooymans Bruno (Turnhout)
 Guns Leo (Brussel)
 Coppens René (Brussel-Hoofdstad)
 ... (Leuven)
 Hendrickx Joseph (Hasselt)
 Box Eddie (Tongeren-Maaseik)
 Herpelinck Herman (Aalst)
 De Mol Alfons (Dendermonde)
 Cools Paul (Gent-Eeklo)
 Van Caengem Johan (Oudenaarde)
 Dierinck Edmond (Sint-Niklaas)
 Devey André (Brugge)
 De Roo Guido (Ieper)
 Dehaene Fernand (Kortrijk)
 Laridon Louis (Oostende-Veurne-Diksmuide)
 Werbrouck Francis (Roeselare-Tielt)
 Bouqueau-Dehennin (B.R.D.)
 Agneessens Jean-Francois
 Asselman Luc
 Bellin Annie
 Blanckaert Annie
 Boeykens Lily
 Bossuyt Marc
 Claes-Van Waes Simonne
 Corijn Raf
 De Cock-Callebaut Simonne
 De Cock-De Clercq Marianne
 De Mares Marcel
 De Meulemeester Marnic
 Decremer Xavier
 Follet Martine
 Franckx-Thirionet Mady
 Ghekiere Danny
 Kempinaire-Decock Nicole
 Kenens-Spreuwers Mia
 Kerckhof Johan
 Monteyne André
 Poppe Patrick
 Roggen-Gilis Paula

* Bijkomende leden verruimers

Schollaert Willy
 Serraes Guy
 Sweetlove Gilbert
 Vanderpoorten Marleen
 Van Hevele Guy
 Van Hoek-Van Den Berghe Griet
 Van Riet Iris
 Van Wichelen Gustaaf
 Bervaes André
 Blommaert Bart
 Bungeneers Luc
 Claessens Jos
 Cogen Marc
 Coveliers Hugo
 Cuypers Johan
 De Ceulaer Maarten
 De Naeyer Tanja
 De Potter d'Indoye Edouard
 Dirks Ludo
 Geeraerts Rob
 Gysolle Serge
 Hendrickx J.
 Huts Fernand
 Kesteleyn-Sierens Mimi
 Lano Pierre
 Maddens Wout
 Maes Guido
 Mertens Roland
 Michiels Willy
 Michiels Willy
 Moreau André
 Mouling Nand
 Norman Astrid
 Plas Johan
 Poffe Eddy
 Priem Erwin
 Schamp Wim
 Schoofs Theo
 Sleuwaegen Leo
 Smets Tony
 Van Biesen Luk
 Van Landuyt Jos
 Van Meenen Koen
 Van Mossevelde Willy
 Van Sumere C.F.
 Vanderhasselt Mia
 Vanhaverbeke Bob
 Waumans Peter
 Willequet Philippe

2.2. *Frequentie van samenkomst.*

De Partijraad komt maandelijks bijeen.

3. Partijbureau.

3.1. Samenstelling

Sinds het Congres van 12-15 november 1992 ziet de samenstelling van het VLD-Partijbureau er als volgt uit.

a) De voorzitter;	Verhofstadt Guy
b) De ondervoorzitters;	Vermeiren Francis
Kempinaire André
c) De voorzitters van de VLD-fractie in iedere wetgevende vergadering;	De Croo Herman
Dewael Patrick
Denys André
d) Een vertegenwoordiger van de VLD-leden in het Europees Parlement;	De Gucht Karel
e) De gewezen voorzitters;	Grootjans Frans
De Clercq Willy
Neys-Uyttebroeck Anne-Marie
f) Een afgevaardigde van de VLD-Jongeren;	De Buyst Didier
g) Een afgevaardigde van de VLD-Vrouwen;	Vanderpoorten Marleen
h) Vijf leden verkozen door de Partijraad;	Bosmans Jos
Daems Rik
Pede Jean
Van Belle Ignace
Van Den Poel-Welkenhuyzen Marilou
i) Gecoöpteerde leden uit de Partijraad;	Beysen Edward
Goovaerts Leo
j) Een vertegenwoordiger onder de ministers;	
k) Een vertegenwoordiger van de leden in de Gemeenschaps- en/of Gewestelijke Executieve;	
l) Bijkomende afgevaardigden van de VLD-Jongeren;	Serraes Guy
Moerman Fientje
Lesaffer Randall
Somers Bart
m) Bijkomende afgevaardigden van de VLD-Vrouwen;	Leduc Jeannine
n) Vertegenwoordigers van representatieve nevenorganisaties;	
- L.V.Z.:	Bril Louis
- L.V.V.:	Paulus Camille
o) De algemeen partijsecretaris;	Ysebaert Clair
p) De liberale studiedienst;	Kerremans Jan
q) Verrulmingsleden;	Bracquené Hans
Chevalier Pierre
Gabriels Jaak
Geens André
Van Den Abeele Dries
Van Waeyenberge Marleen
Delwaide Leo
Bogaert André-Emile

3.2. *Verkiezing van vijf leden door de Partijraad.*

3.3. *Frequentie van samenkomst*

4. **Partijvoorzitter**

In de periode 1991 en 1992 werd geen verkiezing van de partijvoorzitter gehouden.

5. **Ondervoorzitters**

In de periode 1991 en 1992 werd geen verkiezing van de ondervoorzitters ingericht.

6. **Partijleden**

6.1. *Aantal*

- Partijleden in 1991: 72.283
- Partijleden in 1992: 76.783

6.2. *Arrondissementele spreiding:*

6.3. *Indeling naar geslacht:*

6.4. *Indeling naar leeftijd:*

7. **Personeelsbestand**

8. **Partijfinanciën**¹⁸

Ontvangsten en uitgaven verklaard door de partij in het kader van de wet van 4 juli 1989 omtrent de financiering van de politieke partijen.

In het verslag behelzen de opgenomen activiteiten van de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang/Vlaamse Liberalen en Democraten, van de VZW Libera¹⁹ en van de VZW Centrum voor Maatschappelijke Informatie²⁰ de periode vanaf 1 januari 1991 tot en met 31 december 1992.

(18) Verslag van de Controlecommissie op de financiering van politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 396/1 (B.Z.1991-1992)(Senaat), pp. 9-14. Verslag van de Controlecommissie betreffende de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 365/1 (B.Z. 1991-1992)(Senaat), p.5.

(19) Oppericht conform artikel 22 van de wet van 4 juli 1989.

(20) Oppericht krachtens artikel 71 van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen.

<i>Ontvangsten:</i>	<i>1991</i>	<i>1992</i>
- courante ontvangsten :	98 067 137	81 583 421
- financieel resultaat :	-4 367 649	-4 730 430
- uitzonderlijk resultaat :	-	-

<i>Uitgaven:</i>		
- courante uitgaven :	94 266 124	80 714 574

<i>Resultaat:</i>	-566 636	-3 861 583
-------------------	-----------------	-------------------

Verkiezingsuitgaven voor de campagne van 24 november 1991

- nationaal niveau :	48 380 109
- arrondissementeel niveau :	4 117 362

TOTAAL :	52 497 471
----------	------------

9. Publikaties :

9.1. Programmatische publikaties :

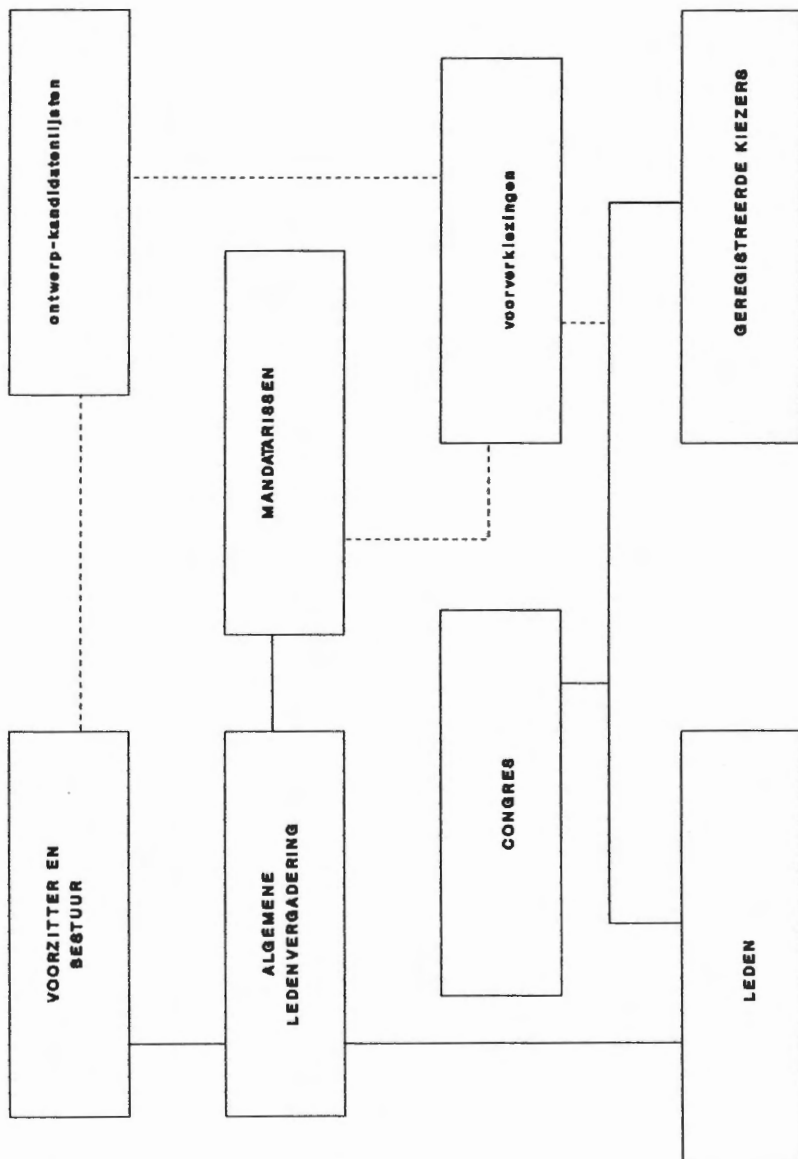
- VERHOFSTADT G., *Burgermanifest* (1991).
- VERHOFSTADT G., *De weg naar de politieke vernieuwing* (1992).

9.2. Periodieke publikaties :

- *Vrij*:
 - * Maandelijks algemeen ledenblad.
 - * Oplage : 60 000 exemplaren.
- *Liberale Telex*:
 - * Tweewekelijks tijdschrift voor kaderleden.
 - * Oplage : 3200 exemplaren.

9.3. Overige publikaties.

Organogram van de Partij

VOLKSUNIE - VLAAMSE VRIJE DEMOCRATEN

1. Congres

In 1991 en 1992 werden zeven congressen georganiseerd.

- Hasselt, 11 mei 1991.

Agenda: "Vlaanderen Belooft" (31ste VU-Congres)
(thematisch).

Opkomst: 750 aanwezigen.

- Leuven, 12 oktober 1991.

Agenda: Bijzonder Partijcongres (thematisch).

Opkomst: 650 aanwezigen.

- Gent, 11 november 1991.

Agenda: Verkiezingscongres (thematisch).

Opkomst: 900 aanwezigen.

- Gent, 29 januari 1992.

Agenda: Bijzonder Partijcongres (statutair).

Thema: Regeringsdeelname aan de Vlaamse Regering.

Opkomst: 450 aanwezigen.

- Gent, 11 juli 1992.

Agenda: Bijzonder Partijcongres (statutair).

Thema: De mislukking van de dialoog van Gemeenschap tot Gemeenschap.

Opkomst: 400 aanwezigen.

- Gent, 4 oktober 1992.

Agenda: Bijzonder Partijcongres (statutair).

Thema: Evaluatie Regeringsdeelname

Opkomst: 500 aanwezigen.

- Brussel, 14 november 1992.

Agenda: Thematisch congres.

Thema: "De wereld die wij willen".

Opkomst: 3.000 aanwezigen.

2. Partijraad

2.1. Samenstelling.

Partijstatuten.²¹

Artikel 5.1.2.1. Lid van de partijraad zijn²²:

<p>a) de arrondissementsvoorzitters en -secretarissen met één plaatsvervanger voor beiden, aan te wijzen door het arrondissementsbestuur, uit de raad.</p>	<p>1991</p> <p><i>Aalst</i> De Saeger Willy Van Caeneghem Maria De Lobel Koen* <i>Antwerpen</i> Raets Koen Pauli Koen Derveaux Erwin* <i>Brugge</i> Grootaerd Luc Vanoverschelde Gilbert Boussemaere Joel* <i>Brussel</i> Anciaux Bert Meyers Wim Schiltz Els* <i>Dendermonde</i> Strynckx Jan Van Acker Chris Van Schuylenbergh Piet* <i>Gent-Eeklo</i> Van den Kerchove Guido Depaepe Peter Goethyn Denise* <i>Halle-Vilvoorde</i> Van Biesen Luk Rummens Stephane Van Ransbeeck Frans* <i>Hasselt</i> Remy Wilfried Coninx Ivo Guypen Lo* <i>Ieper</i> Meersseman Marc Lamaire Cathérine Maddens Wout* <i>Kortrijk</i> Beelen Staf Verreth Guido Van Nieuwenhove Rudy*</p>	<p>vanaf 23 mei 1992</p> <p><i>Aalst</i> Denayer Danny De Bruecker Hugo Blommaert-De Schepper Mieke* <i>Antwerpen</i> Raets Koen Pauli Koen Lemmens Luk* <i>Brugge</i> Grootaerd Luk Vanoverschelde Gilbert Boussemaere Joel* <i>Brussel</i> Quix Marie-Paule Delannoo Stefaan Smeekens Ludo* <i>Dendermonde</i> De Wit Gommaar Van Acker Chris Brusselmans Werner* <i>Gent-Eeklo</i> Van Hoorebeke Karel Depaepe Peter Goethyn Denise* <i>Halle-Vilvoorde</i> Ronsijn Piet Raspoet Reinhilde Van Ransbeeck Frans* <i>Hasselt</i> Remy Wilfried Melotte Jo Coninx Ivo* <i>Ieper</i> Meersseman Marc Delaere Wilfried Lefever Brigitte* <i>Kortrijk</i> Beelen Staf Verreth Guido Lemayeur Hans*</p>
--	---	---

(21) De vernieuwde Partijstatuten van de VU Vlaamse Vrije Democraten werden goedgekeurd door de VU-Partijraad van 8 juni 1991, en werden gewijzigd door de VU-Partijraad op 11 april 1992.

(22) De plaatsvervangers werden aangeduid met *.

Leuven

Vanden Bempt Pol
Ruytings Annie
Van Melkebeek André*

Mechelen

Van Weert Jef
Billiet Mia
Lemmens Jef*
Oostende-Veurne- Diksmuide
Nolf Pierre
Devolder Walter
Lambert Geert*
Oudenaarde
Herteleer Eddy
Vander Haeghen Jacques
Vanden Heede Frans*
Roeselare-Tielt
Verbeke Joris
Jaques Wim
Debusseré Firmin*
Sint-Niklaas
Weyers Jan
Maes Jan-Pieter
Spinoy Raf*
Tongeren-Maaseik
Mouling Nand
Truyen Diane
De Ceulaer Maarten*

Turnhout

Driesen Staf
Dockx Georges
Vankrunkelsven Patrick*

Aalst

Vermeire Erwin
Van Mossevelde Willy
Borremans Rita*

Antwerpen

Bryssinck Marleen
Crick Fonne
Bral Luk
Gaublomme Eddy
Lemmens Luk
Verhaegen Gusta
Vergauwen Dirk
Bergers Thor*

Brugge

Millecam Jos
Vanhaverbeke Bob
Priem Erwin*

Brussel

Bracke Marie-Lou
De Ridder Paul
Charot Alain*

Dendermonde

Van Lindt Francis
Crombeen Eliën*

Leuven

Vanden Bempt Pol
Ruytings Annie
Van Melkebeek Andre*

Mechelen

De Cuyper Danny
Billiet Mia
Servaes Hugo*
Oostende-Veurne- Diksmuide
Snauwaert Roos
Nolf Pierre
Serpieters Willy*
Oudenaarde
Herteleer Eddy
Vander Haeghen Jacques
D'Hose Filip*
Roeselare-Tielt
Verbeke Joris
Jaques Wim
Coghe Robrecht*
Sint-Niklaas
Vlegels Boudewijn
Maes Jan-Pieter
De Munck Lucie*
Tongeren-Maaseik
Claessens Jos (vanaf 19 november 1992 : Cuppens Jaak)
Vissers Linda
Bervaes André*
Turnhout
Thys Jef
Adams Frida
Hertogs Klara*

Aalst

Van Den Bossche Filip
Vermeire Erwin
Van Vaerenbergh Bert*

Antwerpen

Crick Fonne
Gaublomme Eddy
Vergauwen Dirk
Bral Luk
Van Gelder Dirk
De Beul André
Verhaegen Gusta*

Brugge

Bogaert Peter-Jan
Collier Zeger
Lemiengre Johan*

Brussel

Anciaux Bert
Gatz Sven
Stas Miguel*
Dendermonde
Strynckx Jan
Van Lindt Francis
Van Driessche Herman*

b) de bijkomende arrondissementsafgevaardigden en één bestendig plaatsvervanger, door de arrondissementsraad uit de eigen leden verkozen. Hun aantal bedraagt één per schijf van 7.000 stemmen behaald op de kamerlijst van de VU of kartellijst met de VU, bij de jongste verkiezingen. Een laatste schijf van 5.000 stemmen of meer wordt beschouwd als een volledige schijf van 7.000 stemmen. Voor het arrondissement Brussel wordt aangenomen dat dit aantal ten minste 2 bedraagt. Indien één van deze personen wegvalt dan dient hij (zij) bij verkiezing te worden vervangen.

Gent-Eeklo

Demetsenaere Wilfried
 Jolie Lieve
 Van Hoorebeke Karel
 Van Kerckhove Paul
 De Groeve Jaak*
Halle-Vilvoorde
 Ronsijn Piet
 Tommelein Nora
 Van de Castele Annemie
 Peeters Richard
 De Ridder Jef*

Hasselt

Janssens-Vanoppen Simonne
 Olaerts Hugo
 Melotte Johan
 (geen vervanger).

Ieper

D'Hondt Paul
 Lernout-Martens Rosa*
Kortrijk

Demeurie Dirk
 Van Biervliet Johan
 Bogaerts Wilfried*

Leuven

Bracquené Hans
 Croonenberghs Ludo
 Raskin Gerda
 Plas Johan*

Mechelen

De Cuyper Danny
 Lachi Frans
 Stevens Fred
 Meys André*

Oostende-Veurne- Diksmuide

Christiaens Wilfried
 Van Synghel Toon
 (geen vervanger)

Oudenaarde

geen extra
 raadsleden.

Roeselare-Tielt

Coghe Robrecht
 Lampaert José
 Allewaert Patrick*

Sint-Niklaas

De Munck Lucie
 Denert Antoine
 De Boey Francis*

Tongeren-Maaseik

Cuppens Jaak
 Geebelen Jo
 Olaerts May

Gent-Eeklo

Callewaert Hildegard
 Roegiers Jan
 Gryndonck Lieve
 Van Kerckhove Paul
 Van Caimere Koen*
Halle-Vilvoorde
 Maes Lieve
 Cornelis Herwig
 De Schrijver Albrecht
 Van Biesen Luk
 De Ridder Jef
 Peeters Richard*

Hasselt

Janssens-Vanoppen Simonne
 Puttemans Paul
 Wellens-Purnal Anita
 Ombelets Hendrik-Jan
 Vandermaesen Freddy*

Ieper

Lernout-Martens Rosa
 Lamaire Cathérine*

Kortrijk

Debels Marleen
 Demeurie Dirk
 Van Biervliet Johan

Leuven

Raskin Gerda
 Plas Johan

(vanaf 12 december 1992: Bex
 Jos)

Verheirstraeten Herman

De Smet Jeroen*

(vanaf 12 december 1992: Stockx
 Jos*)

Mechelen

Van Weert Jef
 Stevens Fred
 Meys André*

Oostende-Veurne- Diksmuide

Boullet Ives

Christiaens Serpieters Wilfried*

Oudenaarde

geen extra
 raadsleden

Roeselare-Tielt

Anseeuw Jan
 De Rammelaere Luk
 Desein Geert*

Sint-Niklaas

Dehandschutter Lieven
 Denert Antoine
 Weyers Jan*

Tongeren-Maaseik

Verleysen Bert
 Robijns Luk
 Mouling Nand
 Geebelen Jo

	Robijns Luk Roebben Jos (geen vervanger)	Nico Nijsten Van Berkel Piet Corstjens Marc* (tot 13 november 1992)
	<i>Turnbout</i> Draulans Hugo Valgaeren Jo Sels Joris*	<i>Turnbout</i> Tops Liliane Valgaeren Jo Boulliard Jan Draulans Hugo*
c) de bestendig afgevaardigden, de parlementsleden, de leden van de Vlaamse Raad, de leden van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, de staatssecretarissen en de ministers :		
1. ministers en staatssecretarissen (zijn tevens lid van Kamer (K) of Senaat (S))	Anciaux Vic (K) Geens André (S) Sauwens Johan (K) Schiltz Hugo (K)	Anciaux Vic (K) Sauwens Johan (K)
2. Kamerleden	Brepoels Frieda Candries Herman Caudron Jan Coveliers Hugo Gabriëls Jaak Lauwers Herman Loones Jan Maes Nelly Pillaert Jean-Pierre Vangansbeke Paul Van Grembergen Paul Vanhorenbeek Luk Van Vaerenbergh Etienne	Candries Herman Caudron Jan Coveliers Hugo Gabriëls Jaak (tot 12 september 1992) Lauwers Herman Olaerts Hugo Van Grembergen Paul Van Vaerenbergh Etienne
3. Senatoren	Appeltans Laurens Baert Frans Capoen Michel De Belder Hans De Beul André Geeraerts Rob Kuijpers Willy Luyten Walter Peeters Walter Valkeniers Jef Van Bree Jef	Appeltans Laurens Capoen Michel Kuijpers Willy Loones Jan Maes Nelly Schiltz Hugo Valkeniers Jef Van Hooland Bob
4. Lid Euro-parlement	Vandemeulebroucke Jaak	Vandemeulebroucke Jaak
5. Bestendig afgevaardigden	geen	Brepoels Frieda Van Bree Jef
6. Brusselse Hoofdstedelijke Raad	geen	De Berlangeer Jan
d) de leden van het partijbestuur, voor de duur van hun mandaat als partijbestuurslid, voor zover zij nog geen lid van de partijraad zijn.	Vandenbroeke Chris	Bracquené Hans (tot 13 november 1992) Maes Bob Van de Casteel Annemie Van der Elst Frans Vandenbroeke Chris Vankrunkelsven Patrick Tommelein Nora

e) de aftredende leden van het partijbestuur.	geen	Loete Bob Luyten Walter Vanhorenbeek Luk Geens André
Artikel 5.1.2.2 stipuleert dat de partijraad zichzelf aanvult met :		
a) de algemene penningmeester	De Saeger Willy	De Saeger Willy
b) de provinciale voorzitters	<i>Antwerpen</i> Loete Bob <i>Brabant</i> Maes Bob <i>Limburg</i> Truyen Jos <i>Oost-Vl.</i> Ritzen Jan <i>West-Vl.</i> Tommelein Bart	<i>Antwerpen</i> Van Weert Jef <i>Brabant</i> Maes Bob <i>Limburg</i> Truyen Jos <i>Oost-Vl.</i> Ritzen Jan <i>West-Vl.</i> Vanoverschelde Gilbert
c) de hoofdredacteur van het algemeen partijblad	Van Liedekerke Maurits	Van Liedekerke Maurits
d) de algemene directeur	Artois Johan	Ector Stefan (vanaf 1 oktober 1992 : Moyaert Nico)
e) één afgevaardigde van elke VU-fractie in de provinciale raden, en één vaste plaatsvervanger aan te wijzen door de fractie	<i>Antwerpen</i> Roets Joris De Ranter Clem* <i>Brabant</i> Denayer Juul Kiesekoms Staf* <i>Limburg</i> Maes Guido (geen vervanger) <i>Oost-Vl.</i> Burghgrave Herman Beke Johan* <i>West-Vl.</i> Lamsens Erik Fonteyne Jan*	<i>Antwerpen</i> De Ranter Clem Driesen Staf* <i>Brabant</i> Denayer Juul Kiesekoms Staf* <i>Limburg</i> Peumans Jan Cuppens Jaak* <i>Oost-Vl.</i> Burghgrave Herman Beke Johan* <i>West-Vl.</i> Lamsens Erik Fonteyne Jan
f) vijf door de nationale raad van de VU-jongeren aan te duiden afgevaardigden alsmede één plaatsvervanger	Alpaert Frans Callewaert Hildegard Muls Walter Staes Bart Constandt Jürgen Somers Bart*	Cuypers Johan (vanaf 25 oktober 1992 : Hendrickx Marc) Alpaert Frans (vanaf 25 oktober 1992 : Van Waeyenberge Patrick) Abeel Dirk Van Weert Els Lambert Geert Somers Bart* (vanaf 25 oktober 1992 : Valkenborghs Marc*)
g) de directeur van het vormingsinstituut	Dehandschutter Lieven	Dehandschutter Lieven
h) de stafmedewerker van VUJO	De Nijn Bart	Degeyter Kate
i) de algemeen voorzitter van V.V.M.	Bourgeois Geert	Bourgeois Geert

<i>f)</i> de Stichter Voorzitter	Van der Elst Frans	Van der Elst Frans
Art. 5.1.2.3.: Bij 2/3-meerderheid kan de partijraad ten hoogste 10 leden met stemrecht coöpteren.	Bonamie Jan De Bruyne Hector De Bruyne Jef De Schrijver Albrecht Luyten Leo Van In Guido Vissers Linda Willemen Erik	Baert Frans Van Ooteghem Oswald Claes Greet Vangermeersch Sigurd De Sloovere Wim (tot 13 november 1992) Van Haverbeke Bob (tot 13 november 1992) Van Den Kerckhove Guido (vanaf 12 juli 1992)
Artikel 5.1.2.4.: Aftredende parlementsleden blijven lid, tot de eerstvolgende algemene vernieuwing van de raad, tenzij hun arrondissementerraad zich daartegen verzet met een 2/3-meerderheid.	Blanpain Roger	geen
Artikel 5.1.3.: Na de installatie van de nieuwe partijraad wijst deze uit eigen leden een bureau aan bestaande uit de voorzitter van de partijraad, een eerste en tweede ondervoorzitter, een secretaris en een verslaggever.	<i>Voorzitter:</i> Vanden Bempt Pol <i>Leden:</i> Cuppens Jaak Denert Antoine De Schrijver Albrecht Schiltz Els	<i>Voorzitter:</i> Vanden Bempt Pol <i>Leden:</i> Callewaert Hildegard De Schrijver Albrecht Denert Antoine Raskin Gerda

2.2. Frequentie samenkomst van de Partijraad.

De Partijraad komt eens per maand samen.

3. Partijbestuur

3.1. Samenstelling.

Partijstatuten.

Artikel 5.2.1.1: Stemgerechtigde leden van het partijbestuur zijn:

	<i>1991</i>	<i>vanaf 13 juni 1992</i>
<i>a)</i> de leden van rechtswege: de stichter-voorzitter	Van der Elst Frans	Van der Elst Frans
<i>b)</i> de algemene voorzitter en de algemene secretaris, beide belast met de algemene politieke leiding en het algemeen beheer van de partij.	Gabriëls Jaak (alg. voorzitter) Kuijpers Willy (alg. secretaris)	Anciaux Bert (alg. voorzitter) Vandenbroeke Chris (alg. secretaris)
<i>c)</i> twee ondervoorzitters, waarvan er één bij voorrang geen parlements lid is	Vandenbroeke Chris Van de Castele Annemie	Vankrunkelsven Patrick Van de Castele Annemie

d) acht door de partijraad te verkiezen leden waarvan ten hoogste twee parlementsleden zijn. Voor zover als nodig staan de laatst verkozen kandidaten-parlementsleden hun plaats af aan de eerste niet verkozen kandidaten-niet-parlementsleden.

Hebben deze laatste kandidaten niet de vereiste meerderheid behaald, dan wordt er opnieuw gestemd. Zijn er niet voldoende kandidaten-niet-parlementsleden dan vervalt deze beperking tot het beloop van het aantal ontbrekende kandidaten

e) de voorzitter van de fractie van de Vlaamse Raad, de voorzitter van de groep in het Europees Parlement en telkens twee door de Kamer- en Senaatsfracties aan te duiden leden, onder wie de fractievoorzitter.

- Vlaamse Raad

- Kamerfractie

- Senaatsfractie

- Eurofractie

f) één bijkomend lid verantwoordelijk voor de jongerenwerking, op voorstel van de nationale VUJO-Raad, door de partijraad uit eigen leden aangewezen. Deze persoon is een reële schakel tussen het partijbestuur en VUJO: hij is tevens lid van het dagelijks bestuur van VUJO.

g) de algemene penningmeester, belast met het financieel beheer van de partij.

Bracquené Hans
Loete Bob
Luyten Walter
Maes Bob
Tommelein Nora
Vankrunkelsven Patrick
Peeters Walter (tot 6 mei 1991)
Van Biesen Luk (tot 11 mei 1991)
Brepoels Frieda (vanaf 11 januari 1992)
Vanhorenbeek Luk (vanaf 11 januari 1992)

Van Grembergen Paul
Candries Herman
Brepoels Frieda (tot 24 november 1991)
vanaf 13 januari 1992: Lauwers Herman

Valkeniers Jef
De Belder Hans (tot 20 juni 1991)
Allewaert Patrick
(van 24 juli 1991 tot 30 november 1991)
Loones Jan (van 1 december 1991 tot 13 juni 1992).

Vandemeulebroucke Jaak
Muls Walter

De Saeger Willy

Bral Luk
Dehandschutter Lieven
Janssens-Vanoppen Simonne
Loones Jan
Maes Bob
Tommelein Nora
Verheirstraeten Herman
Bracquené Hans (tot 13 november 1992)
Demeurie Dirk (vanaf 12 december 1992).

Van Grembergen Paul
Candries Herman
Lauwers Herman

Valkeniers Jef
Schiltz Hugo

Vandemeulebroecke Jaak
Lambert Geert

De Saeger Willy

Artikel 5.2.1.2. Lid van het partijbestuur met raadgevende stem zijn :

a) de aftredende algemene voorzitter en de aftredende algemene secretaris	geen	Gabriëls Jaak (tot 12 september 1992) Kuijpers Willy (aftredend alg. secr.)
b) de voorzitter van de partijraad of zijn plaatsvervanger, aangewezen door de leden van het bureau van de partijraad uit eigen leden	Vanden Bempt Pol	Vanden Bempt Pol
c) de algemene directeur	Artois Johan (tot juni 1991) Ector Stefan (vanaf juni 1991)	Ector Stefan (tot 25 augustus 1992) Moyaert Nico (vanaf 1 oktober 1992)
d) de ministers en staatssecretarissen, voor de periode van hun mandaat én de daaropvolgende bestuursperiode van het partijbestuur.	Anciaux Vic Geens André (tot 23 december 1991) Sauwens Johan Schiltz Hugo	Anciaux Vic Sauwens Johan

3.2. Frequentie samenkomst van het partijbestuur.

Het partijbestuur komt wekelijks samen.

4. De Partijvoorzitter

Bert Anciaux werd op 13 juni 1992 tot partijvoorzitter gekozen. De verkiezing gebeurde in drie stembeurten.

1ste stembeurt: Uitgebrachte stemmen: 134

Anciaux Bert: 56

Sauwens Johan: 36

Vankrunkelsven Patrick: 40

2de stembeurt: Uitgebrachte stemmen: 136

Anciaux Bert: 62

Sauwens Johan: 31

Vankrunkelsven Patrick: 43

3de stembeurt: Uitgebrachte stemmen: 136

Anciaux Bert: 76

Vankrunkelsven Patrick: 59

5. Ondervoorzitter(s)

Op 13 juni 1992 werden ook de verkiezingen voor de 2 ondervoorzitters gehouden. Patrick Vankrunkelsven en Annemie Van De Casteele werden verkozen.

Uitgebrachte stemmen: 126

Anciaux Bert (reeds verkozen als partijvoorzitter)

Denert Antoine (trekt zijn kandidatuur weer in)

Van De Castele Annemie : 99

Vankrunkelsven Patrick : 119

6. Nationaal secretaris

Chris Vandenbroeke werd op 13 juni 1992 verkozen tot nationaal secretaris.

	1ste ronde	2de ronde	3de ronde	4de ronde	5de ronde	6de ronde
Uitgebrachte stemmen :	136	133	135	136	136	129
Bracquené Hans	23	28	37	40	48	60
Raskin Gerda	19	20	22	32	38	--
Remy Wilfried	15	10	--	--	--	--
Van Biesen Luk	21	22	17	15	--	--
Van Lindt Francis	15	15	16	--	--	--
Vandenbroeke Chris	43	38	43	49	50	61

7. Kaderleden - Militanten

(N.B. de cijfers tussen de haakjes verwijzen naar de situatie zoals die was in september 1992).

	1991	1992
a) Mandatarissen :	880	863 (848)
waarvan :		
- gemeenteraadsleden	770	770 (740)
- schepenen	112	112 (96)
- burgemeesters	18	18 (17)
- provincieraadsleden	50	38 (37)
- volksvertegenwoordigers	16	10 (9)
- senatoren	13	8
b) Bestuursleden :	circ.3500	circ.2900
c) Kabinetsleden : geen gegevens beschikbaar.		

8. Partijleden

8.1. Globaal aantal leden :

1991 : 36.474

1992 : 32.385

8.2. Arrondissementele spreiding:

arrondissement	1991	1992
Antwerpen	4.455	3.899
Mechelen	2.345	2.068
Turnhout	2.107	1.648
Brussel	311	301
Halle-Vilvoorde	3.839	3.439
Leuven	1.940	1.711
Hasselt	1.490	1.171
Tongeren-Maaseik	2.451	2.271
Aalst	1.951	1.989
Dendermonde	1.774	1.624
Gent-Eeklo	3.817	3.369
Oudenaarde	444	276
Sint-Niklaas	1.711	1.468
Brugge	1.036	986
Ieper	885	828
Kortrijk	1.423	1.094
Oostende-Veurne-Diksmuide	2.559	2.326
Roeselare-Tielt	1.936	1.917
Totaal	36.474	32.385

9. Personeelsbestand

9.1. Opsomming van de belangrijkste functies:

* *Algemeen directeur:*

Artois Johan (tot juni 1991)

Ector Stefan (van juni 1991 tot augustus 1992)

Moyaert Nico (vanaf 1 oktober 1992)

* *Organisatie en Communicatie:*

Moyaert Nico

* *Vlaams-Nationaal Studiecentrum:*

Ector Stefan (tot juni 1991)

Van Schuylenbergh Piet (vanaf september 1991)

* *Directeur Vormingscentrum Lodewijk Dosfel :*

Dehandschutter Lieven

* *IVU-Jongeren :*

Kate Degeyter.

10. Partijfinanciën²³

Ontvangsten en uitgaven verklaard door de partij in het kader van de wet van 4 juli 1989 omtrent de financiering van de politieke partijen.

Het betreft de verslaggeving van de activiteiten van de Volksunie Vlaamse Vrije Democraten (Nationaal Secretariaat), van de VZW Volksunie²⁴ en van de VZW Dokter Balletfonds²⁵, voor de periode vanaf 1 januari 1991 tot en met 31 december 1992.

<i>Ontvangsten :</i>	<i>1991</i>	<i>1992</i>
- courante ontvangsten :	114 535 811	53 226 111
- financieel resultaat :	3 503 806	3 262 724
- uitzonderlijk resultaat :	-	14 687
 <i>Uitgaven :</i>		
- courante uitgaven :	103 112 359	91 290 271
- uitzonderlijk resultaat :	34 818	-
<i>Resultaat :</i>	14 892 440	-34 786 749

Verkiezingsuitgaven voor de campagne van 24 november 1991

- <i>nationaal niveau:</i>	28 625 172
- <i>arrondissementeel niveau:</i>	12 368 183
TOTAAL :	40 993 355

(23) Verslag van de Controlemcommissie op de financiering van politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 396/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), pp. 9-14. Verslag van de Controlemcommissie betreffende de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 365/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), p.5.

(24) Oppericht conform artikel 22 van de wet van 4 juli 1989.

(25) Oppericht krachtens artikel 71 van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen.

11. Publikaties

11.1. Programmatische publikaties.

1991.

- *Toekomstplan voor Vlaanderen.*
- *100 voorstellen.*
- *De Vlaamse Vrije Demokraat.*
- *Verkiezingsplatform 1991.*
- *Marionet of Meester.*
- *Vechten voor windmolens.*
- *Het kunstwerk heiligt de middelen.*

1992.

- *Wie zal dat betalen? De financiering van het onderwijs in Vlaanderen.*
- *De wereld die wij willen. Kongrestoespraken 14.11.92.*

11.2. Brochures:

1991.

- *Nabeschouwingen bij de begroting 1989.*
- *Splitting van de provincie Brabant.*
- *Onderwijs in 1991.*
- *Naar een grotere openheid in de intercommunales.*
- *De Belgische Wapenhandel.*
- *Klinische Biologie: een zindelijk debat gewenst.*
- *Over ruimtelijke ordening en stedenbouw.*
- *Vlaams-Brabant en Brussel.*
- *1 met-boodschap.*
- *Een Vlaams-nationale visie inzake studietoelagen.*
- *De duinen van de Vlaamse kust.*
- *Blauwdruk voor de hervorming van het stelsel van de gezinsbijslagen.*
- *Woonbeleid voor Vlaams-Brabant: we willen boter bij de vis.*
- *VNS-krachtlijnen begroting en derde fase.*
- *Energiebeleid in Vlaanderen.*
- *Wapenhandel: de kaarten op tafel.*
- *Vlaams-Brabant, we zorgen er voor!*

1992.

- *Tweedaagse van de Sociale Zekerheid: referaten in verslagboekvorm.*
- *Recht op arbeid: ook voor personen met een handicap: dossier beschutte werkplaatsen.*

- *Advies Hoge Raad van Financiën over de structuur van ontvangsten en uitgaven van de overbeden in het kader van de EMU: een VNS-standpunt.*
- *De politieke actie van het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking n.a.v. de 11.11.11.-actie 1992: VNS-rapport.*
- *Pro's en contra's van Maastricht.*

11.3. Periodieken.

- "*WIJ Vlaams-Nationaal*"
 - * wekelijks
 - * oplage: circ. 9000 exemplaren.
- "*'t LaWIJtje*"
 - * maandelijks
 - * Kaderblad voor alle VU-kaderleden en mandatarissen.
- "*Euronieuws*"
 - * driemaandelijks
 - * infoblad voor alle VU-kaderleden, mandatarissen en geïnteresseerden.

12. Organogram

Gezien er zich geen wijzigingen hebben voorgedaan ten aanzien van de toestand dd. 1982 verwijzen we naar het organogram in de "Morfologie van de Vlaamse Politieke Partijen in 1982". In: *Res Publica*, 1983, nr. 2-3, blz. 473.

AGALEV (Anders Gaan Leven)

1. Nationaal partijcongres

- Gent, 22 juni 1991 : Feestcongres "10 Jaar AGALEV".
- Harelbeke, 11 december 1991 : Verkiezingscongres.
- De Haan, 27-28 juni 1992 : Politiek Congres.

Themata : - nieuwe accenten in het politiek programma ;
 - strategische opties ;
 - statutenwijzigingen i.v.m. interne partijorganisatie.

2. Uitvoerend Comité

Samenstelling

Op het congres in De Haan, in juni 1992, werd beslist de samenstelling van het Uitvoerend Comité te wijzigen. In 1991 zag de samenstelling er als volgt uit :

1991 :

Vrijwilligers verkozen door het Congres :

Callebaut Joost
 Declercq Veerle
 Desmet Riet
 Foubert Edwin (tot 22 mei 1991)
 Hamels Johan
 Janssens Johan
 Lemiengre Luc
 Peeters Raf (tot 1 augustus 1991)
 Vandenbossche Roland

en vanaf november 1991 ook :

Leestmans Jef
 Vanderveken Wim.

Na de wijzigingen, goedgekeurd op het Congres van 27 en 28 juni 1992 in De Haan, wordt het Uitvoerend Comité als volgt samengesteld :

1992 :

Met stemrecht :

- 5 vrijwillige leden,
 door het Congres rechtstreeks gekozen ;

Hamels Johan
 Lamote Luc
 Leestmans Jef
 Sannen Ludo
 Williame Frank

- 4 professionele leden :
 2 leden van de Fractie en

Devlieghere Wilfried
 Lozie Frans

2 personeelsleden (resp. politiek en partij-secretaris)

Malcorps Johan
 Janssens Paul

Zonder stemrecht :
 - de 3 fractieleiders

Geysels Jos
 Tavernier Jef
 Vogels Mieke

3. Stuurgroep

Samenstelling

- Maximaal 50 stemgerechtigde leden en 50 plaatsvervangers. In 1991 en 1992 bestond de stuurgroep uit 35, respectievelijk 40 effectieve leden.

	1991	1992
vrijwilligers, verkozen door de arrondissementen.	Ameel Filip	Bauwen Josée
	Barbé Luc	Bax Urbain
	Bax Urbain	Bergers Felix
	Bergers Félix	Bosmans Ward
	Blommaert Marc	Caen Ronny
	Caen Ronny	Debaere Juul
	Cant Gilbert	De Langhe Jeanine
	Casier Tom	Denecker Jacques
	Debaere Juul	Deweyer Veerle
	De Peuter Marja	Donkers Eugene
	D'Haese Marianne	Dries Guy
	Heyerick Paul	Hellemans Mark
	Hospied Jean-Marie	Hospied Jean-Marie
	Lambrecht Eddy	Kok Frank
	Lannoo Vera	Lannoo Vera
	Lazou Gerda	Libbrecht Jo
	Leestmans Jef	Lockefer Sylvain
	Libbrecht Jo	Maes Willy
	Lockefer Sylvain	Matthieu Jan
	Mariëns Franky	Onghe Agnes
	Matthieu Jan	Orij Flor
	Moens Bart	Parmentier Lieve
	Nuytten Werner	Pillot Jan
	Rosmeulen Raoul	Rosmeulen Raoul
	Rutten Ludo	Slosse Pierre
	Ruysschaert Mon	Smagghe Danny
	Salen Liebrecht	Steenkiste Guido
	Scheldeman Ivan	Steenwegen Lodewijk
	Slosse Pierre	Stroobandt Roger
	Smagghe Danny	Sybers Luc
	Stassen Jos	Thiery Walter
	Stroobandt Roger	Van Belle Boudewijn
	Tanghe Brigitte	Vandekerckhove David
	Van Bogaert Marijke	Van den Bossche Roland
	Vanderveken Wim	Van de Walle Johan
	Vercammen René	Van Dongen Ingrid
	Verstraeten Michael	Van Hoyweghen Riet
	Verté Dirk	Witters Hugo
		Wuyts Suzy
		Wyns Tine

4. Uitgebreide Fractieraad

De bijeenkomsten van dit orgaan werden *de facto* afgeschaft en opgenomen in de vergaderingen van de Vlaamse Raad-fractie.

5. Personeelsomkadering

Landelijk Secretariaat

Politiek secretaris	Malcorps Johan
Partijsecretaris	Janssens Paul
Diensthooft administratie	Merckx Hildegard

Vormingsdienst v.z.w. PLOEG

Vormingsmedewerkers	D'Hondt Leen
	Janssens Frederik
Administratie	Vandenbossche Nadine
	Hendrickx Vera
	Delannoy Conny
	Guilluams Greet

Studiedienst IPE

Studiemedewerkers :	
- diensthoofd, milieu, afval, water, energie en landbouw.	Steenwegen Chris
- derde wereld, migranten, internationale solidariteit	Van Dyck Jack
- ruimtelijke ordening, mobiliteit, huisvesting en be- drijfsterreinen.	Heughebaert Marc
- economie	Van Reusel Veerle
- documentatiedienst	Gijssels Mick
- informatisering documentatiedienst	Andries Koen (gewetensbezwaarde)

Landweg

Secretaris	Debruyne Louis
Milieu-adviseur	Daens Rudi
Bureau Landweg	Bax Urbain
	De Brouwer Walter
	De Jonghe Werner
	Dhondt Geert
	Tavernier Jef

Bladgroen

Hoofdredacteur	Baeten Renilde
Administratie	Buner Bart (gewetensbezwaarde)

Redactieraad	Baeten Renilde Janssens Frederik Malcorps Johan Pira Ingrid Schroef Ivan Steenwegen Chris Williame Jim
<i>Persattaché</i>	Pira Ingrid
<i>Partijwerking</i>	
Medewerker multicultureel (HT)	Sebbahi Mohammed
Medewerkster vrouwenwerkgroep (HT)	D'Hondt Leen
<i>Aantal parlementaire medewerkers</i>	
Nationale Parlement	Bervoets Wilfried Terwagne Mark
Vlaamse Raad	Verbeeck Remi
<i>Globaal aantal tewerkgestelden</i>	
a. vast verband	43
b. totaal (incl. gewetensbezwaarden, tewerkgestelde werklozen vrij van stempelcontrole, enz.)	46
6. Kaderleden (1992)	
Gemeenteraadsleden	125
waarvan vrouwen	32
mannen	93
Schepenen	2
Provincieraadsleden	24
waarvan vrouwen	12
mannen	12
OCMW-Raadsleden	42
waarvan vrouwen	21
mannen	21
Kabinetleden	
Stuurgroep (maximum 50 leden)	40 effectief
Uitvoerend Comité (maximum 8)	7 effectief

7. Ledenaantallen

<i>Partijleden in 1991:</i>	2038
<i>Partijleden in 1992:</i>	2529

Verdeling van de partijleden in 1992:

Vrouwen	979
Mannen	1551
Provincie Antwerpen	1025
Provincie Brabant	436
Provincie Oost-Vlaanderen	582
Provincie West-Vlaanderen	327
Provincie Limburg	159

8. Partijfinanciën²⁶

Ontvangsten en uitgaven verklaard door de partij in het kader van de wet van 4 juli 1989 omtrent de financiering van de politieke partijen.

Het betreft de verslaggeving van de activiteiten van de politieke partij AGALEV (Nationaal Secretariaat) en de VZW Groen Fonds²⁷, voor de periode vanaf 1 januari 1991 tot en met 31 december 1992.

<i>Ontvangsten:</i>	1991	1992
- courante ontvangsten :	47 438 745	58 794 766
- financieel resultaat :	174 858	385 091
- uitzonderlijk resultaat :	463 967	-322 404
 <i>Uitgaven:</i>		
- courante uitgaven :	47 103 813	58 857 453
 <i>Resultaat:</i>	973 757	0

Verkiezingsuitgaven voor de campagne van 24 november 1991

- nationaal niveau :	5 200 267
- arrondissementeel niveau :	1 033 469
 TOTAAL :	6 233 736

(26) Verslag van de Controlecommissie op de financiering van politieke partijen, *Wetgevende Vergaderingen*, 396/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), pp. 9-14. Verslag van de Controlecommissie betreffende de verkiezingsuitgaven van de politieke partijen, *Wetgevende Vergadering*, 365/1 (B.Z. 1991-1992) (Senaat), p.5.

(27) Opggericht conform artikel 22 van de wet van 4 juli 1989.

9. Publikaties

9.1. Brochures:

- *TGV: snelheid op een verkeerd spoor.*
- *Tsjernobyl, de les.*
- *Met de fiets naar een andere samenleving.*
- *Groene Gemeenten.*
- *... en we rijden de aarde naar de maan.*

9.2. Thema brochures:

- *Democratie.*
- *Energie.*
- *Ruimtelijke ordening en huisvesting.*
- *Verkeer.*
- *Jeugdbeleid.*
- *Cultuur en recreatie.*
- *Vrede en veiligheid.*
- *Lokale economie.*
- *Groene kijk op samenleving.*

9.3. IPE Brochures:

- *Dossier voeding.*
- *Een gat in de ozonlaag.*
- *Schone stroom.*
- *Milieu om zeep.*
- *Bomen sterven staande.*
- *Nieuwe voortplantingstechnieken.*
- *Blij met loodvrij.*
- *Een ecologische belastingshervorming.*
- *Modernisering kernwapens.*

9.4. Thema brochures nationale verkiezingen:

- *Alleen dode vissen.*
- *Op mensenmaat.*
- *Verlies het zuiden niet.*
- *Politiek, bemoei je ermee.*
- *Ruimte voor vrouwen.*
- *Laat het milieu los.*

9.5. *Thema brochures n.a.v. de Europese werking:*

- *Bosbeleid.*
- *Landbouwbeleid.*
- *Guatemala.*
- *Schuldenlast van de derde wereld.*
- *Oost-Europa.*
- *Kernenergie.*
- *Spitstechnologie en militarisering.*

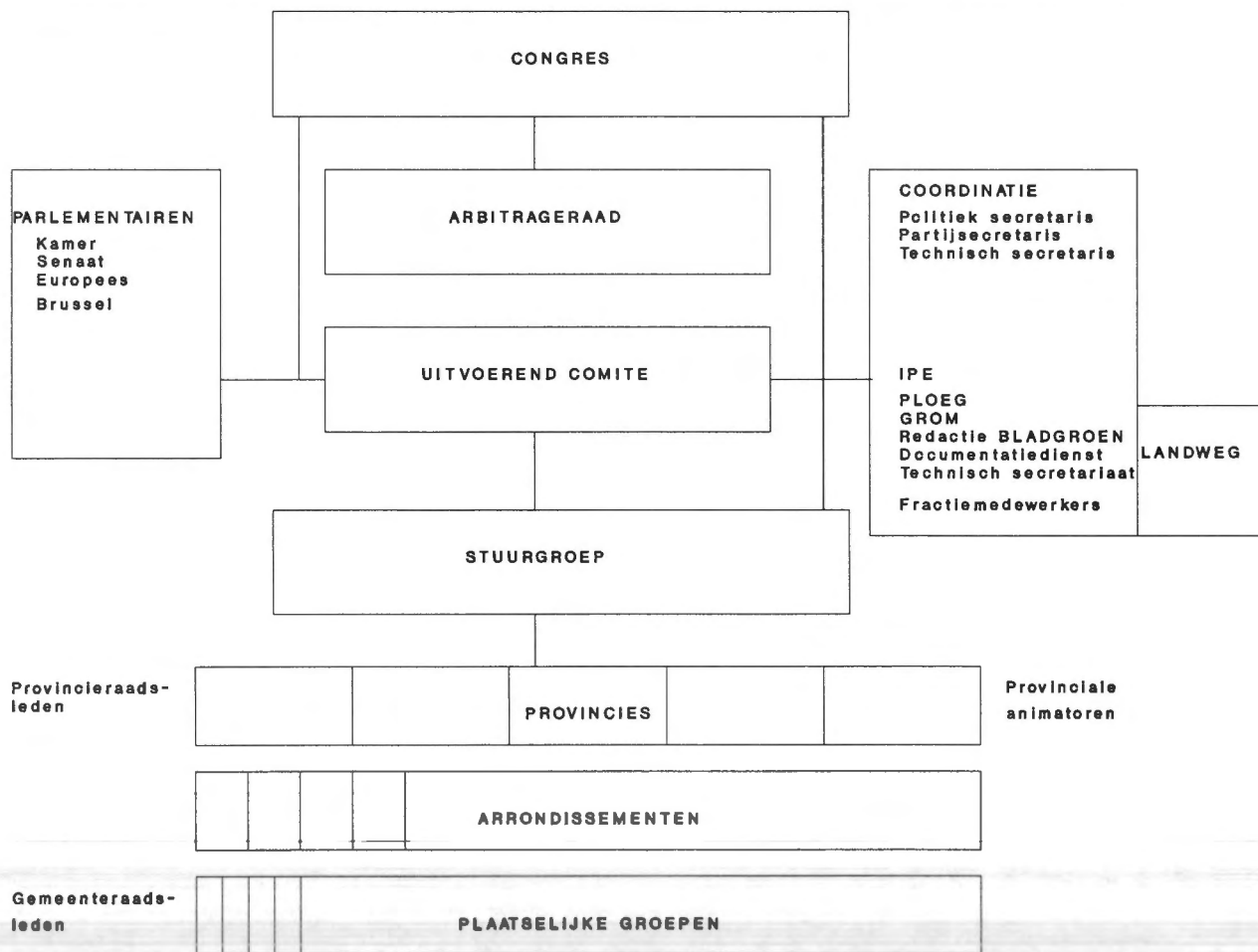
9.6. *Allerlei:*

- *Statuten.*
- *Beginselverklaring.*
- *Krachtlijnenprogramma.*

MANDATARISSEN

VRIJWILLIGERS

PROFESSIONELEN

Organogram van AGALEV

Statistical Review of the Political Year 1992

Mieck VOS

Research Fellow at the Section of Political Sociology of the Catholic University of Leuven.

I. Politics and government

A. Legislative assemblies

1. Composition of the political institutions by language and political party

a. Chamber

Political parties	Dutch Language Members	French Language Members	Total
CVP	39		
PSC		18	57
SP	28		
PS		35	63
PVV	26		
PRL		20	46
Vlaams Blok	12		12
VU	10 ¹		10
Agalev	7		
Ecolo		10	17
FDF		3	3
Rossem	3 ²		3
Front National		1	1
TOTAL	125	87	212

Resignation and succession of the members of the Chamber

- Dirk Van Der Maelen succeeded Herman De Loor, SP (December 16, 1991).
- Denis Grimberghs succeeded Jean-Louis Thys, PSC (December 16, 1991).

(1) Jaak Gabriels becomes an independent member and resigns as a party-member of the VU (September 25, 1992).

(2) Jean-Pierre Van Rossem (President of the Rossem-party) resigns as a party-member and takes seat as an independent in the Chamber (October 5, 1992).

- Willem Draps succeeded Roger Nols, PRL (June 16, 1992).
- Jacques Simonet succeeded Henry Simonet, PRL (June 16, 1992).
- Luc Goutry succeeded Daniel Coens †, CVP (February 15, 1992).
- Didier Ramoudt succeeded Willy Declercq †, PVV (June 29, 1992).
- Didier Reynders succeeded Janine Delruelle-Ghobert, PRL (December 22, 1992).
- Jo Vandeurzen succeeded Luc Dhoore, CVP (January 1, 1993).

b. Senate

Political parties	Dutch Language Members	French Language Members	Total
CVP	36		
PSC		16	52
SP	26		
PS		30	56
PVV	22		
PRL		18	40
VU	8		8
Agalev	8		
Ecolo		11	19
FDF		2	2
Vlaams Blok	6		6
Rossem	1		1
TOTAL	107	77	184

Resignation and succession of the Senators

- Paul Pataer succeeded Herman Verwilt, SP (October 27, 1992).
- Erik Matthijs succeeded Robert Gijs, CVP (October 27, 1992).
- Alex De Boeck succeeded Cecile Harnie, Agalev (January 4, 1993).

c. Flemish Community Council

Political parties	Members
CVP	58
SP	42
PVV	39
VU	15
Agalev	12
Vl.Blok	17
Rossem + Indep.	4
Total	188

d. Walloon Regional Council

Political parties	Members
PSC	24
PS	47
PRL	20
Ecolo	13
Total	104

e. French Community Council

Political parties	Members
PSC	27
PS	53
PRL	29
FDF	4
Ecolo	16
Front National	1
Total	130

f. German-Language Community Council

Political parties ³	Members
CSP	8
PDB	4
PFF	5
SP	4
Ecolo	4
Total	25

g. Brussels Regional Council⁴

Political parties	Members
Language group of the Flemish Community Commission	
CVP	4(1)
PVV	2
SP	2(1)
VU	1(1)
Vlaams Blok	1
Agalev	1
Total	11(3)

Political parties	Members
Language group of the French Community Commission	
PS	18(2)
PRL	15
FDF-ERE	15
PSC	9(1)
Ecolo	8
Front National	2
Total	64(5)

2. Index of fractionalization

This index tells us *how many parties* there are in a system, by *taking their relative sizes into account*.

$$\text{Index of fractionalization} = 1 - (\sum_i^n Si^2)$$

Si^2 is expressed as a percent of the strength of the parties in the legislative assembly. A large index of fractionalization is equal to a legislative assembly represented by many political parties.

(3) CSP (Christlich Soziale Partei), PDB (Partei der Deutschsprachigen Belgier), PFF (Partei für Freiheit und Fortschritt), SP (Sozialistische Partei), Ecolo (Ecolo).

(4) The Flemish Community Commission has 14 members (11 active members and 3 successors).

The French Commission has 69 members (64 active members and 5 successors).

The successors of the ministers and state-secretaries of the Brussels Regional Government are authorized to participate the Brussels Regional Council and the Community Commissions.

The successors are mentioned between parentheses.

Legislative assembly	Index
Chamber	0.8811
Senate	0.8700
Flemish Community Council	0.7810
Walloon Regional Council	0.6898
French Community Council	0.7245
German-Language Community Council	0.7424 ⁵
Brussels Regional Council	0.8455 ⁶

B. Executives/Cabinets

1. National Government

Martens IX (29.09.91 - 07.03.92)⁷

See: M. VOS, Statistical review of the political year 1991, *Res Publica*, 1992, n° 3-4, p. 413.

Dehaene I (07.03.92 -)

Political parties	Ministers		Secretaries of State		Total	
	Dutch language	French language	Dutch language	French language	Dutch language	French language
CVP	5				5	
PSC		2				2
SP	3			1	4	
PS		5				5
Total per language group	8	7		1	9	7
Total	8	7		1		16

(5) Elections of October 28, 1990.

(6) Council elections of the Brussels Region of June 18, 1989.

(7) As a result of the dissolution of parliament at October 18, 1991, the government Martens IX becomes a government of current affairs until the formation of the new government Dehaene I (07.03.92).

Cabinet experience of the national government ministers from 1981 to 1993

See III-B.

2. Flemish Community Executive**Van Den Brande I (January 21, 1992 - January 30, 1992)⁸****Van Den Brande II (January 30, 1992-)**

Political parties	Ministers
CVP	4
SP	3
VU	1
Total	8

3. French Community Executive**Anselme I (January 7, 1992 -)**

Political parties	Ministers
PS	3
PSC	1
Total	4

**4. Walloon Regional Executive
Spitaels (January 8, 1992-)**

Political parties	Ministers
PS	4
PSC	3
Total	7

**5. German-language Community
Maraite II (November 13, 1990-)**

Political parties	Ministers
CSP	1
PFF	1
SP	1
Total	3

**6. Brussels Regional Executive
Picqué (July 12, 1989-)**

Political parties	Ministers		Secretaries of State	
	Dutch-language	French-language	Dutch-language	French-language
PS		1		1
SP	1			
CVP	1			
PSC		1		
FDf		1		1
VU			1	
Total	5		3	

(8) Van Den Brande I (7 Ministers: a coalition between CVP (4 members) and SP (3 members)) extends with another coalition-partner (VU) and becomes the Flemish Government Van Den Brande II.

C. Legislation

1. Proceedings of the Chamber and the Senate during the 1991-1992 session⁹

	Chamber		Senate	
	1991-1992	E.O. 1992	1991-1992	E.O. 1992
1. Public session				
Number of plenary meeting	7	46	7	51
- morning	3	13	1	13
- afternoon	4	33	6	31
- evening	-	-	-	7
2. Legislative activities				
a) Government bills				
Introduced	4	57	3	10
Passed by Senate/Chamber	2	33	3	32
Amended by Senate/Chamber	0	2	0	2
Total received	6	92	6	44
Accepted	6	36	4	44
Rejected or revoked	0	0	0	0
Total examined	6	56	4	44
b) Parliamentary bills	17	539 ¹⁰	8	333 ¹⁰
Introduced				
Accepted	8	10	0	5
Rejected or revoked	0	13	0	7
Total examined	17	539 ¹⁰	8	333 ¹⁰
Under consideration	9	516	8	321
3. Control activities	8	182	0	75
a) Interpellations				
Introduced				
Discussed	7	131	0	70
Revoked	0	9	0	1
Introduced motions	0	44	0	20
b) Questions				
In writing	40	1709	0	1222
Verbally	0	149	0	125
Urgent questions	0	0	0	0

(9) There are two sessions. The first session opens at October 8, 1991 and closes at October 17, 1991 because of the dissolution of Parliament. The second session (Extra-Ordinary Session) was opened at December 16, 1991. This session gave a vote of confidence (to the government Dehaene I) at March 11, 1992.

(10) The parliamentary bills in this extra-ordinary session include the proposals for changing the Belgian Constitution what explains the relatively high number.

	Chamber		Senate	
	1991-1992	E.O. 1992	1991-1992	E.O. 1992
Clarification	0	46 ¹¹	1	0
Commission activities	16	297	8	225
a) Permanent commissions				
Number of meetings				
b) Particular commissions	3	104	-	-
Number of meetings				

Source : Chamber, *Parliamentary proceedings*. Senate, Documentation Service, *Internal document*.

2. Passed, ratified and promulgated laws during the parliamentary sessions 1982-1983 to 1991-1992, by initiator ¹²

Session	Government initiative		Chamber		Parliamentary initiative		Total N
	N	%	N	N	N	%	
1982-1983	145	89.5	12	5	17	10.55	162
1983-1984	163	95.3	5	3	8	4.7	171
1984-1985	115	74.7	22	17	39	25.3	154
1985-1986	53	81.5	8	4	12	18.5	65
1986-1987	113	86.3	12	6	18	13.7	131
1987-1988	25	92.6	1	1	2	7.4	27
BZ ¹³ 1988	47	95.6	2	-	2	4.1	49
1988-1989	110	86.6	12	5	17	13.4	127
1989-1990	104	81.9	15	8	23	18.1	127
1990-1991	89	79.5	12	11	23	20.5	112
1991-1992	4	100.0	-	-	-	0.0	4
1991-1992 (BZ) ¹³	37	80.4	6	3	9	19.6	46
1968-1992	2930	87.0			433	12.9	3363

(11) In the period of the Government Martens IX (which was a Government of Current Affairs) this clarification was frequently used as an instrument to democratic control.

(12) For the period from 1968 to 1981-1982, see: M. VERMINCK, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1987. *Res Publica*, 1988, n° 2-3, p.240.

(13) BZ: Extra-Ordinary Session

3. Passed, ratified and promulgated material laws¹⁴ during the parliamentary sessions of 1982-1983 to 1991-1992, by initiator¹⁵

Session	Government initiative		Parliamentary initiative		Total
	N	%	N	%	N
1982-1983	44	72.1	17	27.9	61
1983-1984	59	88.1	8	11.9	67
1984-1985	45	53.6	39	46.4	84
1985-1986	14	53.8	12	46.2	26
1986-1987	57	76.0	18	24.0	75
1987-1988	4	66.7	2	33.3	6
BZ ¹⁶ 1988	10	83.3	2	16.7	12
1988-1989	38	69.	117	30.9	55
1989-1990	43	65.2	23	34.8	66
1990-1991	61	72.6	23	27.4	84
1991-1992	4	100	-	0.0	4
1991-1992(BZ) ¹⁶	21	70.0	9	30.0	30
1968-1992	1263	74.6	431	25.0	1694

Source : Year-report of the Belgian Chamber, Parliamentary proceedings 1990-1991 and 1991-1992.

D. Elections

1. Parliamentary elections of November 24, 1991

See : W. FRAEYS, Les élections législatives du 24 novembre 1991. Analyse des résultats. *Res Publica*, 1992, n° 2, p. 131-153.

Basic results : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Parlementsverkiezingen. Uitslagen der verkiezingen van 24 november 1991. Elections législatives. Résultats des élections du 24 novembre 1991*. Brussels, 1992.

2. Provincial elections of November 24, 1991

See : M. BRANS, De provincieraadsverkiezingen van 24 november 1991. *Res Publica*, 1992, n° 2, p. 245-262.

Basic results : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Provincieraadsverkiezingen. Uit-*

(14) Material laws are formal laws without budgets, ratifications of international acts, declarations, constitutional amendments and assessments of armed forces.

(15) For the period 1968 to 1981-1982, see : M. VERMINCK, Statistisch overzicht van het politieke jaar 1987. *Res Publica*, 1988, n° 2-3, p.241.

(16) BZ : Extra-Ordinary Session.

slagen der verkiezingen van 24 november 1991. Elections provinciales. Résultats des élections du 24 novembre 1991. Brussels, 1992.

3. Municipal elections of October 9, 1988

See: J. ACKAERT, De gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1988. *Res Publica*, 1989, n° 3, p. 359-384.

Basic results: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Gemeenteraadsverkiezingen. Uitslagen der verkiezingen van 9 oktober 1988. Elections communales. Résultats des élections du 9 octobre 1988.* Brussels, 1989, 176p.

4. European elections of June 18, 1989

See: W. FRAEYS, Les élections européennes de 1989. Analyse des résultats pour la Belgique. *Res Publica*, 1989, n° 4, p. 551-564.

Basic results: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Verkiezing van het Europees Parlement. Officiële uitslagen van 18 juni 1989. Election du Parlement Européen. Résultats officiels du 18 juin 1989.* Brussels, 1989, 494 p.

5. Council elections of the Brussels Region of June 18, 1989

See: M. VERMINCK, Statistical review of the political year 1990. *Res Publica* 1991, n° 3-4, p. 442-443.

Basic results: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt/Ministère de l'Intérieur et de la Fonction Publique, *Verkiezing van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad. Officiële uitslagen van 18 juni 1989. Election du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale. Résultats officiels du 18 juin 1989.*

6. Elections of the German-language Community Council of October 28, 1990

See: M. VERMINCK, Statistical review of the political year 1990. *Res Publica* 1991, n° 3-4, p. 444.

Basic results: *Wahlen der Deutschsprachigen Gemeinschaft vom 28. Oktober 1990. Offizielle Ergebnisse* (Rat der Deutschsprachigen Gemeinschaft).

7. Social elections of 1991

See: G. TEGENBOS, De sociale verkiezingen van 1991. *Res Publica* 1991, n° 2, p. 263-274.

Basic results: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid/Ministère du Travail et de l'Emploi, *Resultaten van de sociale verkiezingen 1991. Elections sociales. Résultats des élections de 1991.* Brussels, 165p. + 54p.

E. *Civil service*

Sector/Department	Number of persons employed on December 31, 1992
1. Ministries	
Prime Minister	598
Internal affairs and civil service	2277
Foreign affairs, foreign trade and development cooperation	1678
Finance	32557
Justice	6420
Economic affairs	3427
Agriculture	1062
Middle class	317
Trafic	1520
Education	85
Labor	1491
Social welfare	823
Health care and environment	1328
Defense	3997
Total	57580
2. Particular bodies	
Judicial order	9934
Council of State	314
Provincial governors, district commissioners, etc.	284
Military personnel	50162
Gendarmerie	17053
Scientific organizations of the State	3087
Total	80834
3. Communities and Regions	
Ministries	24228
Scientific organizations	204
Institutions for the public utilities	46781
Teaching personnel	281225
Total	352438
4. Local powers	
Municipalities	119406
Societies for public welfare	79406
Intercommunales	22391
Provinces	16165
Total	237368
5. Institutions for the public utilities	155048
6. Legislative branch	1959
TOTAL	885227

Source : Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt, *Overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector. Toestand op 30.06.92 en op 31.12.92*, 1993, Brussels.

II. Policy**A. Public Finances****1. The 1993-National budget of revenues and expenses by ministry (in millions of Bfr.)****a. Revenues ¹⁷**

	Current Revenues	Capital Revenues	Credit Revenues
A. Major departments	1 284 655.2	3 986.2	1 013 124.4
Prime Minister	600.5	100.2	
Justice	918.7	1.6	
Internal Affairs	615.9	148.2	
Foreign Affairs	425.3	91.9	
Development Cooperation	-	750.0	
Defense	2 165.9	-	
Gendarmerie	45.5	-	
Finance	1 279 883.4	2 894.3	1 013 123.4
B. Social Area	43 427.1	111.7	
Pensions	38 516.4		
Middle Class	4.0	0.8	
Labor	3 908.3	0.1	
Social Welfare	215.5	0.8	
Health Care	782.9	110.0	
C. Economic Affairs	6 179.4	568.5	
Agriculture	2 164.7	147.2	
Economic Affairs	547.6	91.0	
Traffic	3 467.1	330.3	
III. TOTAL	2 352 051.5	4 666.4	1 013 123.4

(17) Budget of Revenues, *Belgisch Staatsblad*, 26.01.93.

b. Expenses ¹⁸

I. Current/Capital Expenses	
A. Major Departments	302 511.0
Grants	10 748.1
Prime Minister	21 578.4
Justice	30 081.2
Internal Affairs	12 657.7
Foreign Affairs	11 923.6
Development Cooperation	18 273.9
Defense	97 017.6
Gendarmerie	24 387.9
Finance	75 842.6
B. Social Area	553 266.3
Pensions	261 121.5
Middle Class	6 530.7
Labor	39 616.1
Social Welfare	193 292.8
Health Care	52 705.2
C. Economic Affairs	142 269.8
Agriculture	14 846.9
Economic Affairs	13 430.7
Traffic	113 992.2
 BALANCE OF CURRENT AND CAPITAL EXPENSES	 998 047.1
II. Budget of Public Debt	1 573 714.3
III. TOTAL	2 571 761.4

(18) Budget of Expenses, *Belgisch Staatsblad*, 08.02.93.

2. Public debt (in millions of BFr.)

1985		4,914.6
1986		5,418.3
1987		5,872.5
1988		6,362.3
1989		6,788.2
1990		7,224.6
1991		7,751.0
1992	January	7,849.3
	February	7,923.6
	March	8,028.8
	April	7,992.8
	May	8,044.8
	June	8,108.2
	July	8,119.5
	August	8,135.1
	September	8,183.9
	October	8,239.7
	November	8,293.8
	December	8,288.7
1992		8,288.7

3. The 93-Budget of Revenues and Expenses of the Flemish Community, the French Community and the Walloon Region (in millions of BFr.)**a. Revenues**

	Flemish Community ¹⁹	French Community ²⁰	Walloon Region ²¹
Current Revenues	-	200865.8	104723.6
Capital Revenues	-	10504.2	6520.3
Credit Revenues	-	7030.6	16760.7
TOTAL	428593.3	218400.6	128004.6

(19) Budget of Revenues, *Belgisch Staatsblad*, 01.04.93.(20) Budget of Revenues, *Belgisch Staatsblad*, 09.04.93.(21) Budget of Revenues, *Belgisch Staatsblad*, 28.01.93.

b. Expenses

	Flemish Community ²²	French Community ²³	Walloon Region ²⁴
I. Current/Capital expenses			
A.			
Grant to the Council	637.7	246.0	227.0
Dotation to the Communities Commission ²⁵	488.9	-	1 275.5
Central Services, Cabinet Expenses and Finance ²⁶	29 513.6	9 484.9	10 423.1
Local Government	50 614.4	-	40 548.3
B. Economic Area	108 782.9	-	74 307.7
Employment	20 232.2	-	14 188.0
Economic Affairs	18 915.5	-	16 953.8
Environment, Housing, and Infrastructure	69 635.2	-	43 165.9
C. Education	215 387.4	170 817.7	-
D. Social Area	67 676.4	31 932.3	-
Welfare and Health Care	55 005.4	21 539.4	-
Cultural Policy	12 671.0	10 392.9	-
BALANCE OF CURRENT AND CAPITAL EXPENSES	473 101.3	212 480.9	126 781.6
II. Budget of debt	6 411.7	4 258.9	1 223.0
III. TOTAL	479 513.0	216 738.9	128 004.6

(22) Budget of Expenses, *Belgisch Staatsblad*, 08.04.93.

(23) Budget of Expenses, *Belgisch Staatsblad*, 10.04.93.

(24) Budget of Expenses, *Belgisch Staatsblad*, 29.01.93.

(25) This dotation has a different meaning to both the Flemish Community and the Walloon Region. The dotation of the Flemish Community is given to the "Flemish Community Commission" (part of the Brussels Regional Council) while the dotation of the Walloon Region is a support for cooperation with the French Community.

(26) Includes all kinds of general expenses such as rent of buildings, wages of civil service,...

3. The 1993-Budget of Revenues and Expenses of the Brussels Regional Council (in millions of BFr.)

Budget of Revenues ²⁷		Budget of Expenses ²⁸	
Current Revenues	2 142.1	General Services	4.3
Capital Revenues	120.0	Pensions	503.4
		Repayments (of taxes,...)	0.7
		Debt	1 627.9
		Transfer to the Walloon Region	125.8
TOTAL	2 262.1	TOTAL	2 262.1

B. Economics

1. Gross National Product

See: Monthly publication of the National Institute for Statistics (NIS), *Statistical Journal*.

2. Graph of economic performance of the National Bank of Belgium

See: Conjunctuuronderzoekingen, vernieuwing van de synthetische conjunctuurcurve. *Tijdschrift van de Nationale Bank van België*, 1993.

3. Gross index of industrial production (1985 = 100)

See: NIS, *Weekly Report*, Industrial Statistics, Brussels, 1993.

4. Consumer price index numbers (1988 = 100)

See: NIS, *Weekly Report*, Industrial Statistics, Brussels, 1993.

C. Employment and unemployment

1. Employed persons in the primary, secondary and tertiary sector

See: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid. *De beroepsbevolking in België. Deel 1. Toestand op 30 juni 1991*. Brussels, November 1992, p. 41.

2. Number of unemployed persons entitled to benefits

See: Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, *De beroepsbevolking in België. Toestand op 30 juni 1991, 1992*, Brussels, p. 33.

See: *Jaarlijkse telling van de op 30.06.92 ingeschreven uitkeringsgerechtigde werklozen, 1991/1992*. R.V.A. Directie Statistiek - Studies - Informatie.

(27) Budget of Revenues, *Belgisch Staatsblad*, 27.01.93.

(28) Budget of Expenses, *Belgisch Staatsblad*, 28.01.93.

III. Indices of legitimacy

A. Public Opinion

1. Voting intentions according to the opinion polls

a. Flanders

Elections/ Opinion polls	CVP	SP	PVV	VU	Agalev	Vlaams Blok	Rossem	Other
Parliamentary elections 1991 ²⁹	27.0	19.9	19.0	9.3	8.0	10.3	5.2	1.2
European elections 1989	34.0	20.2	16.8	8.6	12.2	6.3	-	1.9
MARKETING UNIT								
March 1990	29.9	22.0	18.6	8.0	11.1	6.6		3.8
December 1990	28.0	21.5	21.0	8.4	13.3	6.4		3.4
March 1991	27.8	21.4	21.5	9.1	10.9	6.5		2.8
June 1991	28.2	21.1	21.5	9.3	10.9	7.0	(1)	2.0
September 1991	27.7	21.8	20.4	10.1	10.6	6.4		3.0
March 1992	26.0	19.1	19.0	7.6	9.6	11.0	6.5	1.2
June 1992	24.7	18.0	21.6	6.4	10.4	12.9	5.0	
September 1992	23.6	17.4	22.5	6.7	10.8	11.9	6.7	1.3
December 1992	22.3	16.3	26.1	5.4	10.9	11.4	5.4	1.9
DIMARSO								
October 1990	28.0	23.3	19.8	9.4	12.0	3.5	4.0	
March 1991	27.5	22.5	21.0	11.3	10.8	4.3	2.6	
November 1991	24.4	21.1	21.7	13.1	9.3	6.3	4.1	
January 1992	25.2	18.7	18.8	7.8	10.4	10.6	7.0	
February 1992	26.1	19.1	18.0	7.4	10.3	10.7	7.2	
April 1992	24.9	17.4	20.5	7.0	10.2	11.9	7.0	
May 1992	26.2	18.4	19.5	6.8	10.1	11.9	5.9	
June 1992	25.5	17.3	20.2	6.7	10.6	10.6	7.4	(2)
June 1992	24.3	18.0	20.4	7.6	11.0	11.5	5.5	
August 1992	22.0	16.9	22.4	8.2	11.3	11.5	6.4	
September 1992	22.6	17.7	23.7	7.4	10.0	10.3	6.7	
October 1992	23.4	17.4	24.4	7.0	10.6	10.7	5.2	
November 1992	22.8	18.8	24.0	6.7	11.0	10.5	4.7	
December 1992	23.5	17.8	26.5	6.4	9.1	11.5	4.0	

(1) The Rossem-party didn't exist yet.

(2) No figures available.

(29) Flemish electoral cantons

FIGURE I
Voting intentions in Flanders
Opinion poll Marketing Unit

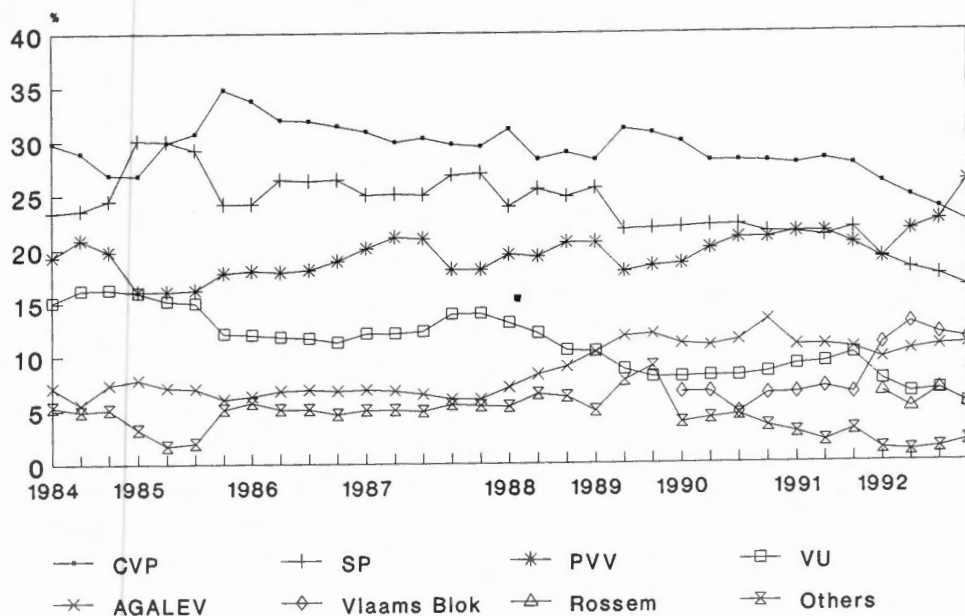
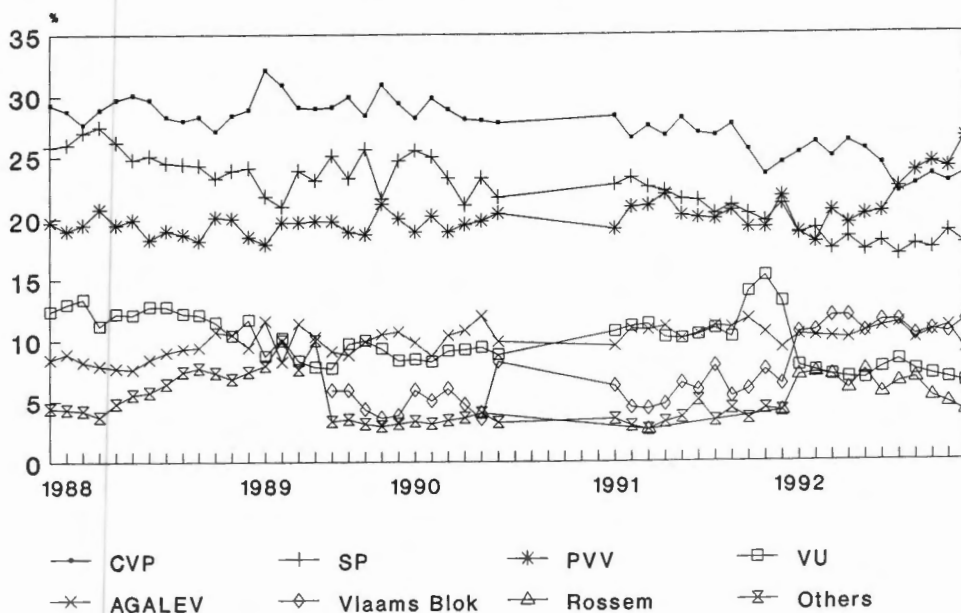

FIGURE II
Voting intentions in Flanders
Opinion poll Dimarso

b. Wallonia

Elections/ Opinion polls	PS	PRL	PSC	Ecolo	Other
Parliamentary elections 1991 ³⁰	39.2	19.8	22.5	13.5	5.0
European elections 1989	41.5	17.0	23.2	16.0	2.3
MARKETING UNIT					
March 1990	43.4	19.7	22.6	9.9	4.4
December 1990	40.1	21.8	22.9	10.1	5.1
March 1991	40.0	22.2	23.1	10.0	4.7
June 1991	39.7	21.5	23.4	10.8	4.6
September 1991	40.9	22.2	21.1	12.2	3.6
March 1992	37.3	20.5	22.5	14.4	5.3
June 1992	37.1	21.0	21.1	16.0	4.8
September 1992	36.5	21.7	20.0	16.3	5.5
December 1992	36.2	21.9	20.1	16.0	5.8
DIMARSO					
October 1990	39.5	22.4	21.3	11.3	5.5
March 1991	39.8	24.3	22.8	8.9	4.2
November 1991	40.5	22.6	20.1	11.2	5.6
January 1992	37.9	-	22.6	15.3	5.5
February 1992	37.0	19.0	21.3	16.3	-
April 1992	35.7	19.6	20.4	17.1	7.2
May 1992	36.2	20.2	20.8	16.4	6.8
June 1992	35.3	20.6	19.5	16.4	8.2
July 1992	36.2	20.8	20.5	16.3	6.2
August 1992	35.1	20.4	19.9	16.2	8.4
September 1992	33.7	21.1	20.7	17.0	-
October 1992	34.6	19.8	20.7	16.5	-
November 1992	35.0	19.1	20.3	18.1	-
December 1992	34.8	19.7	21.3	15.7	8.5

(30) Walloon electoral cantons

FIGURE III
Voting intentions in Wallonia
Opinion poll Marketing Unit

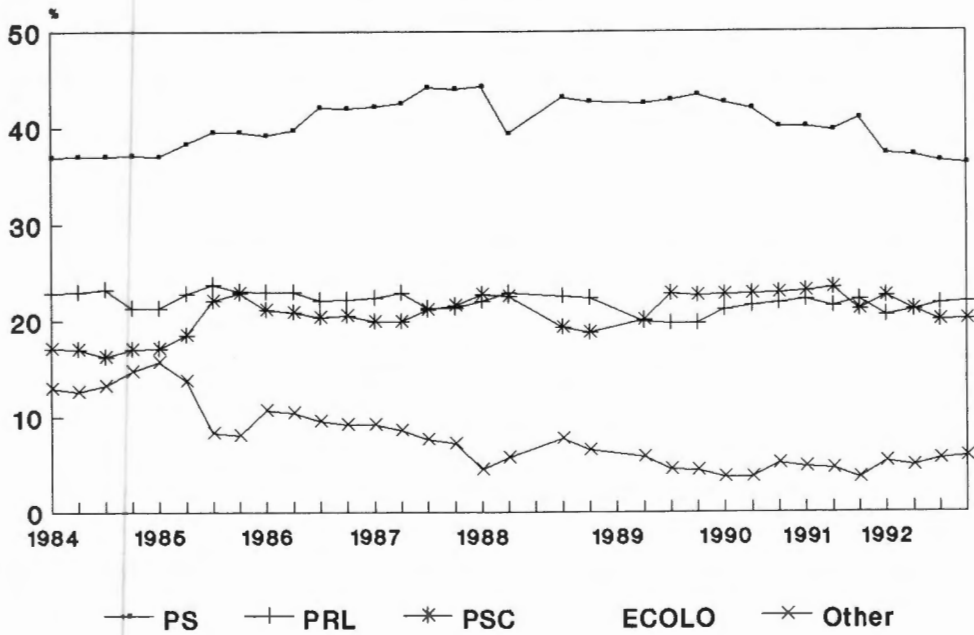
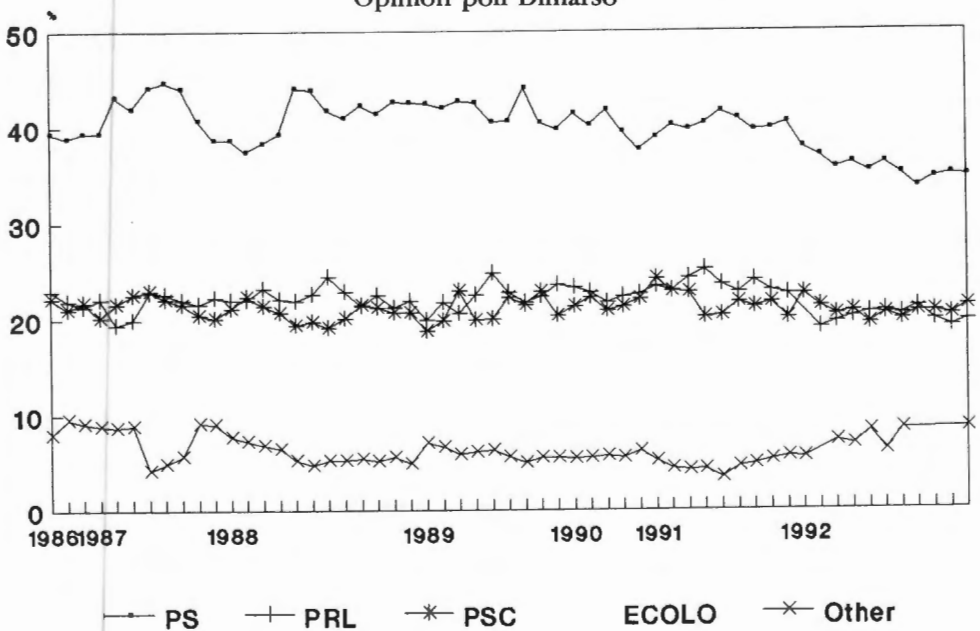

FIGURE IV
Voting intentions in Wallonia
Opinion poll Dimarso

c. Brussels

Elections/Opinion polls	PS	PRL	PSC	Ecolo	Other
MARKETING UNIT					
March 1990	18.3	17.7	7.9	6.1	1.5
June 1990	18.5	18.1	8.2	6.7	1.4
September 1990	18.5	18.1	8.7	7.0	0.5
December 1990	18.2	17.9	8.9	7.1	1.0
March 1991	18.7	17.4	9.0	6.8	1.5
June 1991	18.1	16.8	9.0	7.0	1.1
September 1991	16.2	17.1	7.3	7.5	2.9
March 1992	15.0	21.2	8.6	10.0	2.2
June 1992	13.6	19.9	7.9	13.9	2.2
September 1992	13.0	19.0	7.9	14.0	1.8
December 1992	13.3	19.7	7.9	14.0	1.0

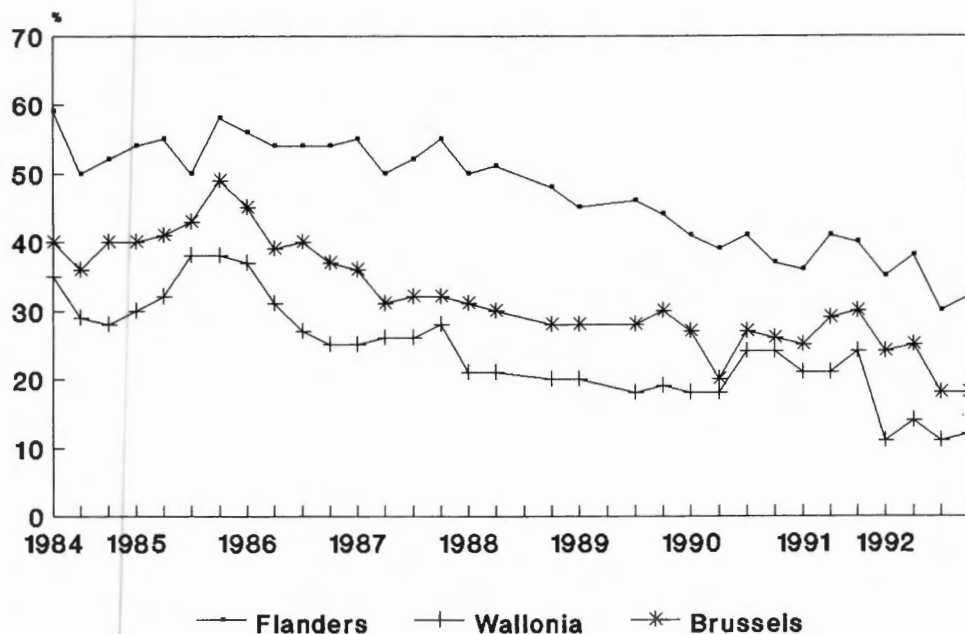
Elections/Opinion polls	CVP	SP	PVV	VU	Agalev	Vl.Blok	Rossem
MARKETING UNIT							
March 1990	11.9	9.8	9.9	5.1	3.0	2.9	-
June 1990	10.4	9.7	9.8	5.1	3.1	3.0	-
September 1990	10.4	9.4	9.5	5.1	3.0	3.8	-
December 1990	10.3	9.2	9.7	5.2	3.3	3.1	-
March 1991	10.2	9.0	9.6	5.5	3.0	3.0	-
June 1991	12.0	8.4	8.2	5.0	2.9	3.0	-
September 1991	12.6	7.1	9.5	4.6	3.0	2.8	-
March 1992	7.0	3.2	5.1	2.1	1.7	3.9	1.9
June 1992	6.6	2.9	6.0	1.9	2.0	3.8	1.5
September 1992	5.8	3.4	6.2	1.9	2.2	3.9	1.6
December 1992	5.5	3.3	6.9	1.9	2.1	3.9	1.4

2. Popularity of the Prime Minister (W. Martens/J.L. Dehaene)³¹

	Flanders	Wallonia	Brussels
March 1989	45	20	28
Sept. 1989	46	18	28
Dec. 1989	44	19	30
March 1990	41	18	27
June 1990	39	18	20
Sept. 1990	41	24	27
Dec. 1990	37	24	26
March 1991	39	21	25
June 1991	41	21	29
Sept. 1991	40	24	30
March 1992	35	11	24
June 1992	38	14	25
Sept. 1992	30	11	18
Dec. 1992	32	12	18

(31) Percentage of respondents who want Wilfried Martens/Jean-Luc Dehaene (from march 1992 on) to play an important role in the next few months.

FIGURE V
Popularity of the Prime Minister
Opinion poll Marketing Unit

Source : Marketing Unit. The seasonal barometer of the public opinion. Publication : La Libre Belgique.

3. The feeling of satisfaction with the way democracy works

Source : Eurobarometer, public opinion in the European Community, trends 1974-1991, Commission of the European Communities, 1992, p. 19-35.

B. Cabinet stability

Valid and important measures indicating cabinet stability or instability are the number of governments and the permanence or circulation of Ministers within the Cabinet (their persistence or alternation in particular).

Continuous and cumulative experience indicate more precisely the degree of permanent participation of Ministers to the national government.

Two different indicators, *continuous experience* and *cumulative experience* are being used.

- Continuous experience indicates the average amount (in years) of uninterrupted service of all Ministers and Statesecretaries.

- Cumulative experience indicates the average amount of the total service of all Ministers and Statesecretaries.

Continuous and cumulative cabinet experience of the national government ministers from 1985 to 1993

Cabinets	Duration of the Cabinet	Continuous Experience			Cumulative experience			Interim adaptation
		Beginning	Interim adaptation		Beginning	Interim adaptation		
			Before	After		Before	After	
Martens VI	22 months 24 days	1082	1406	1322	1470	1794	1773	
1985-1987			1464	1448		1915	1898	
								1674
								2124
Martens VII	6 months 20 days	1674	1779	1815	2124	2229	2282	
1987-1988								1911
								2378
Martens VIII	40 months 21 days	702	834	830	1051	1183	1206	Sept. 18, 1988
1988-1991			860	849		1236	1226	Oct. 18, 1988
			939	930		1316	1326	Jan. 16, 1989
			975	850		1371	1246	March 2, 1989
			959	865		1355	1276	June 19, 1989
			887	888		1298	1329	July 11, 1989
			1079	1062		1520	1503	Jan. 18, 1990
			1166	1139		1607	1581	May 3, 1990
								1519
								1924
Martens IX	5 months 8 days	1686	1800	1868	2123	2237	2325	Jan. 21, 1992
1991-1992			1872	1897		2329	2355	Jan. 25, 1992
								1939
								2397
Dehaene	15 months 12 days	1296	1721	1580	1722	2147	1992	May 5, 1993
1992-				1625				June 19, 1993
								2037

Previous figures of the continuous and cumulative cabinet experience in : M. HODGES, *The Belgian political elite: a study of the composition and transformations of the political elite in Belgium since the end of World War Two*. Ann Arbor, 1971 ; W. DEWACHTER, *Instabilité gouvernementale et stabilité ministérielle en Belgique*. In : *Pouvoirs. Revue Française d'études constitutionnelles et politiques*. 1990, no 54, p. 37-49.

FIGURE VI
The feeling of satisfaction with
the way democracy works

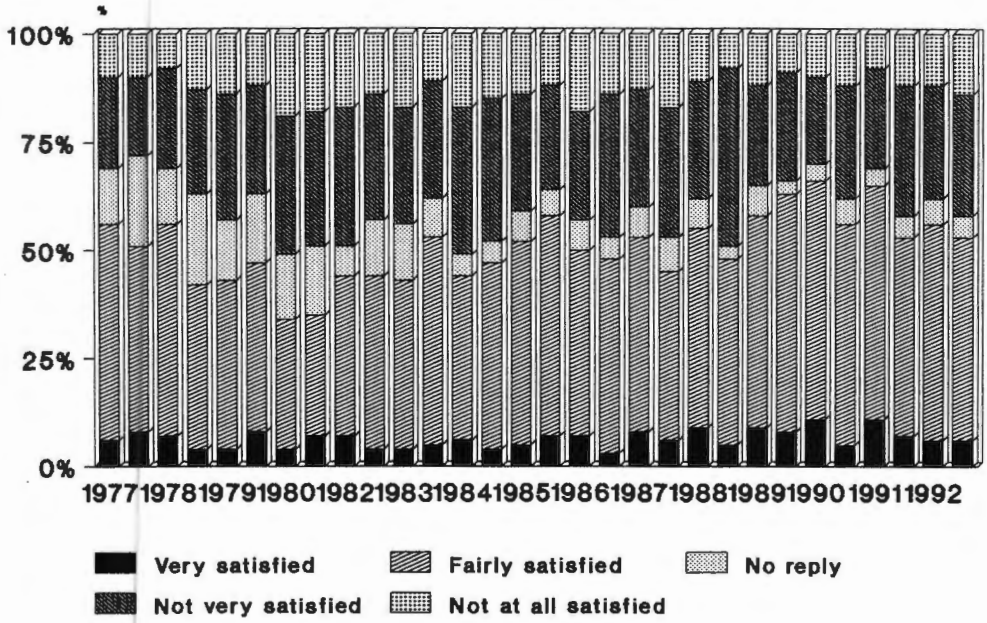
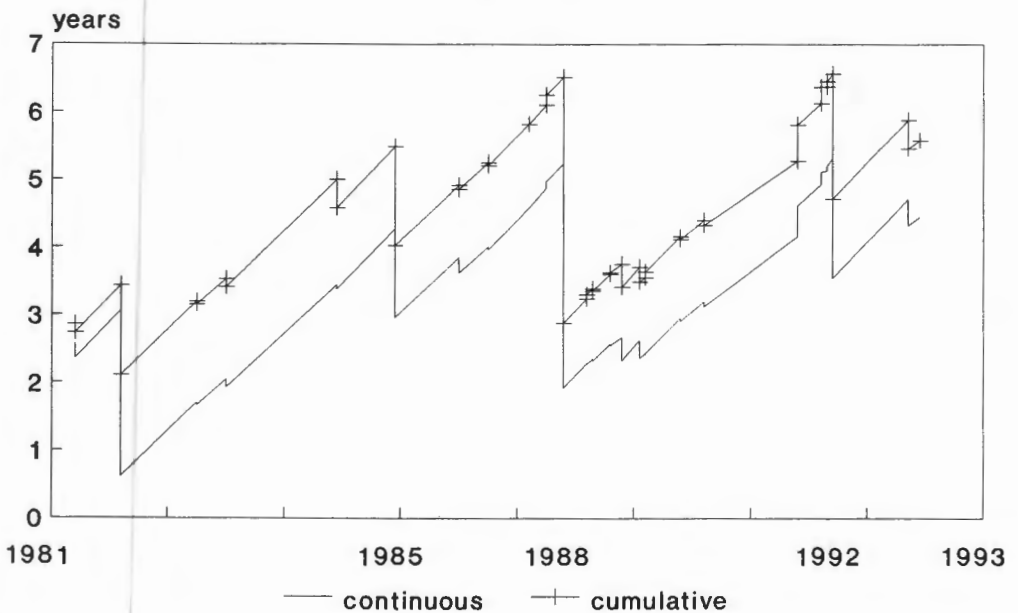

FIGURE VII
Average Cabinet Experience
1981-1993

C. Membership: political parties and trade unions

1. Political parties

a. Flemish political parties

	CVP	SP	PVV	VU	AGALEV	VL.BLOK
1987 ³²	139.398	103.778	75.393	49.134	1.375	4.213
1988 ³³	133.688		75.327	47.582	1.800	
1989	125.768	99.112	75.390	43.898	1.730	
1990 ³⁴	131.719	99.235	71.051	40.779	2.130	
1991	132.070	97.919	72.283	36.474	2.038	6.500
1992 ³⁵	126.458		76.783	32.385	2.529	8.500

b. Walloon political parties

	PSC	PS	PRL	FDL	ECOLO
1987 ³²	42.838	154.000	76.298 ³⁸	13.488	
1988	43.284	155.300	45.824		945
1989 ³⁶	43.353	157.000	45.430	10.587	1.609
1990	43.322	153.400			1.280
1991 ³⁷	43.283	155.100			1.375

(32) M. MAES, *De ledenaantallen van de politieke partijen in België, 1945-1987. Een documentaire studie*. Leuven, Afdeling Politologie, 1988, 172p.

(33) M. VERMINCK, *Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1987 en 1988*. *Res Publica*, 1989, no 3, p. 385-440.

(34) M. VERMINCK, *Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1989 en 1990*. *Res Publica*, 1991, no 3-4, p. 523-584.

(35) P. JANSSENS, S. FIERS, M. VOS, *Morfologie van de Vlaamse politieke partijen in 1991 en 1992*. *Res Publica*, 1993, n° 3-4, p. 503-559.

(36) M. VERMINCK, *Morphologie des partis politiques francophones de 1988 et 1989*. *Res Publica*, 1990, n° 2-3, p. 313-348.

(37) M. VOS, *Morphologie des partis politiques francophones de 1990 et 1991*. *Res Publica*, 1992, n° 3-4, p 453-490. The Vlaams Bloks numbers of 1991 (July) and 1992 (January) were communicated by the secretariat of the party.

(38) Contested number: 66.000 according to *De Standaard*, 6 September 1989 or 55.000 according to *Le Soir*, 16 September 1989.

2. Trade Unions

	ACV	ABVV	ACLVB
1970	965.208	836.963	123.210
1975	1.201.681	1.062.604	160.903
1980	1.318.848	1.126.814	199.455
1985	1.363.919	1.097.594	210.936
1986	1.381.377	1.036.028	211.048
1987	1.389.096	1.029.074	212.672
1988	1.388.586	1.019.462	211.114
1989	1.424.471	1.014.065	213.019
1990	1.430.571	1.075.444	213.098
1991	1.461.880	1.078.275	213.083
1992	1.511.439	(1)	213.083

(1) Recent numbers are not yet available.

Source : ACV : *Activiteitsverslagen ACV. 1981-1984, 1985-1988, 1989-1991.*
 ABVV : *Internal document.*
 ACLVB : *Internal document.*

D. Protests : strikes in 1991 and 1992

	Disputes	Number of establishments involved		Strikers ³⁸		Working days lost
1989	81		84	19502		132773
1990	33	38		9750		103030
1991	61	62		11173		66756
1991 January	6		6		760	5534
February	11		11		2353	7338
March	13		13		2024	23320
April	4		4		456	5287
May	5		5		1765	7728
June	3		3		1630	7134
July	1		1		135	3221
August	4		4		220	1345
September	7		7		697	2417
October	2		3		187	1082
November	2		2		549	845
December	4		4		445	1797
1992 January	9		9	954		3593
February	10	211		14366		91585
March	5	5		1396		15302
April	4	4		802		875
May	2	2		171		557
June	1	1		23		392

Source : NIS, *Statistical Journal*, 1993, n° 2, p.46.

(1) Recent numbers are not yet available.

(39) These figures do not include these workers who were compelled to the strike against their intention.

Specifieke artikels per Politiek Jaarboek
Articles spécifiques par Année Politique

1984

- P. DE GRAUWE, De politieke economie van de overheidsuitgaven in België (1960-1983)
M. VERMINCK, Le Parlement européen de 1979 à 1984. La perte en potentiel de pouvoir d'une institution faible
A. VAN DE VOORDE, De functie van de kabinetschef

1985

- M. VERMINCK, Consensus en oppositie in het Belgisch Parlement tijdens een verkiezingsjaar
M. PLATEL, De regeringsvormingen eind 1985

1986

- V. VAN ROMPUY, Openbare financiën en politiek in 1986
J. CEULEERS, Het mediabeleid in België
J. VAN DOREN, Vlaamse Gemeenschap: politiek jaaroverzicht 1986

1987

- M. COLLINGE et M. QUEVIT, Wallonie 87: les enjeux économiques, politiques et culturels
G. MONARD, Ontwikkelingen in het onderwijsbeleid 1986-1987
G. TEGENBOS, Sociale verkiezingen 1987: kaderleden verzwakken traditionele vakbonden

1988

- J. ACKAERT, De gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1988.
Concise list of sources concerning the constitutional reforms of 1988-1989 in Belgium.

1989

- C. ROOSENS, Belgique-Zaire. La crise de la maturité.
D. HEREMANS en J. GULDEMONT, De rol van de overheid in het Europeaniseringsproces van het bedrijfsleven in België.
J. P. DAWANCE, Les politiques budgétaires de la Région wallonne et de la Communauté française.
E. DE BENS, Het recente beleid inzake de audiovisuele media in België.

1990

- P. BOUILLON, Le mouvements des enseignants francophones en 1990.
F. LAMMERTIJN, Het Vlaamse welzijnszorgbeleid in de jaren tachtig: een overzicht.
P. MANIGART and E. MARLIER, Belgians and security issues: a trend analysis (1970-1990).

1991

- J. C. WILLAME, Les relations Belgo-Africaines en 1991.

RES PUBLICA

Belgian Journal of Political Science

Editor: **Wilfried DEWACHTER**
Assistant editor: **Peter JANSSENS**
Address: **Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven**

PUBLISHER

POLITOLOGISCH INSTITUUT v.z.w. : E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

Subscriptions can be paid by bank account : 979-2795315-71.
and 300.82.940 for the Netherlands

The Journal RES PUBLICA is sponsored by the Flemish Ministry of Education

D/RP 1993/3-4. ISSN 0486-4700

Printed in Belgium

No part of this publication, except the abstracts, may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

The «Politologisch Instituut» bears no responsibility for opinions expressed by authors; the latter are solely responsible for the opinions they forward.

Manuscripts to be considered for publication should conform to the following requirements: two type-written copies (double-spaced) must be submitted, ready for press: they must include a summary in English, not longer than 150 words. Manuscripts that are not accepted are not returned.

Annual subscription and sales conditions

1. Annual subscription	
Individuals	950 BF
Institutions	2.000 BF
2. Single issue (only from 1981 on)	
Individuals	500 BF
Institutions	600 BF
Double issue (only from 1981 on)	
Individuals	800 BF
Institutions	1.200 BF
3. Collection 1963-1980 (as long as the issues in stock last)	
Belgium	25.000 BF
Other countries	28.000 BF

Claims for undelivered copies must be made no later than three months following month of publication. The publisher will supply missing copies when losses have been sustained in transit and where the reserve stock will permit.

The articles of Res Publica are abstracted in the following journals

- ABC POL SCI.
Advanced Bibliography of Contents: Political Science and Government.
- International Political science Abstracts
Documentation Politique Internationale
- International Bibliography of Political Science
Bibliographie internationale de science politique.
- International Bibliography of the Social Sciences
Bibliographie internationale des sciences sociales.
- International Bibliography of Economics
Bibliographie internationale de science économique.
- Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences.
- Sociological Abstracts.
- Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine.
- United Nations. Monthly Bibliography. Selected articles.
Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés.
- Bulletin de renseignements documentaires. Communautés Européennes.
Documentation bulletin. European Communities.

RES PUBLICA

Tijdschrift voor politologie - Revue de science politique

Uitgegeven door het Politologisch Instituut v.z.w.

Publié par le Politologisch Instituut a.s.b.l.

Hoofdredacteur - Wilfried DEWACHTER - Rédacteur en chef
Redactiesecretaris - Peter JANSSENS - Secrétaire de rédaction

Redactieadres - Adresse de la rédaction

E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

ZETEL VAN HET INSTITUUT - SIEGE DE L'INSTITUT

Politologisch Instituut v.z.w.: E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

Politologisch Instituut a.s.b.l.: E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

Rekening - Compte: 979-2795315-71

Het tijdschrift RES PUBLICA wordt uitgegeven
met de steun van het Vlaamse Ministerie van Onderwijs

Wettelijk depot - Dépôt légal: D/RP 1993/3-4

ISSN 0486-4700

Gedrukt in België - Imprimé en Belgique

Niets uit dit tijdschrift, behalve de abstracts, mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het Politologisch Instituut neemt geen verantwoordelijkheid op zich voor de uitgebrachte meningen; deze verbinden alleen de auteurs.

De bijdragen moeten persklaar aangeboden worden, getypt met dubbel interlinie. Zij moeten vergezeld zijn van een Engelstalige samenvatting van maximum 150 woorden. De niet opgenomen manuscripten worden niet teruggezonden.

De Nederlandse teksten dienen in de voorkeurspelling gesteld.

Tous droits de traduction, d'adaptation et de reproduction (sauf les résumés), y compris les microfilms et les photocopies, sont réservés pour tous pays.

Le «Politologisch Instituut» n'assume pas la responsabilité des opinions émises; celles-ci n'engagent que les auteurs.

Les articles qui nous sont envoyés devront être dactylographiés en double interligne et accompagnés d'un court résumé (max. 150 mots) en anglais. Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus.

Abonnements- en verkoopsvoorwaarden van het tijdschrift

Conditions d'abonnement et de vente de la revue

1. Jaarabonnement - Abonnement annuel	B.F. - F.B.
persoon - personne	950
Instelling - Institution	2.000
Uitsluitend voor België: student (mits vermelding van de universiteit, de studierichting, het studiejaar en het inschrijvingsnummer aan de universiteit) - Uniquement pour la Belgique: étudiant (en mentionnant l'université, l'orientation et l'année des études, le numéro d'immatriculation)	500
2. Verkoop per nummer (nog uitsluitend vanaf 1981) - Vente au numéro (à partir de 1981 seulement)	
persoon - personne	500
Instelling - Institution	600
Verkoop dubbel nummer (nog uitsluitend vanaf 1981) - Vente numéro double (à partir de 1981 seulement)	
persoon - personne	800
Instelling - Institution	1.200
3. Verzameling van 1963 tot 1980 (zo lang de voorraad strekt) Collection de 1963 à 1980 (jusqu'à épuisement du stock)	
België - Belgique	25.000
Andere landen - Autres pays	28.000